



TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

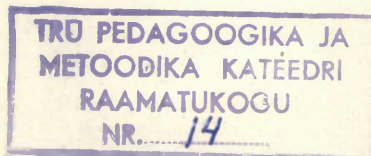
Pedagoogika ja metoodika kateeder

Heino Rannap

MUUSIKALINE KASVATUS EESTI

RAHVAKOOLIS JA KODUS

(kuni 1917.a.)



D i s s e r t a t s i o o n

pedagoogikakandidaadi kraadi taotlemiseks

Juhendaja: pedagoogikakandidaat dotsent A.ELANGO.

Tartu 1969.

Sisukord.	Lk.
Sissejuhatus	5
I peatükk. EESTI RAHVAPEDAGOOGIKA LASTE JA NOORSOO MUUSIKALISEST KASVATUSEST.	14
1. Muusikaline kasvatus rahvapedagoogika objektina	14
2. Rahvapärase muusikalise kasvatusese sisu	21
A. Laulu osa laste muusikalises kasvatuses	21
a) Hällilaulud	21
b) Mängitamislaulud	25
c) Töölaulud	27
d) Tavandilaulud	32
B. Pillimuusika osa laste muusikalises kasvatuses	35
a) Pajupill	36
b) Kilk	38
c) Savipillid	39
d) Moldpill	41
e) Kannel	42
f) Torupill	43
g) Viul	48
h) Löötpill	53
i) Orel	54
3. Muusikalise kasvatusese vormid	60
Kokkuvõte	77
II peatükk. LAULMISE ÕPETAMINE EESTI RAHVAKOOLIS	79
1. Laulmise õpetamine Eesti kooli algpöevilt kuni XIX sajandini	79
2. Laulmise õpetamine XIX sajandil kuni 1885	89

A. Seadused ja õppeplaanid	89
B. Laulmise tegelik õpetamine	94
C. Laulupäevad ja I üldlaulupidu	105
D. Noodiõpetus	112
E. Laulmise asend tunniplaanis	117
3. Laulmise õpetamine 1885 - 1917	120
A. Vallakoolis	122
B. Kihelkonnakoolis	127
C. Ministeeriumikoolis	128
D. Lastekoorid ja -orkestrid	131
Kokkuvõte	134
<b>III peatükk. MUUSIKAINSTRUMENDID JA INSTRUMENTAAL- MUUSIKA ESTI RAHVAKOOLIS.</b>	136
1. Pillid lauluõpetamise abivahendina	136
A. Moldpill	137
B. Viul	139
C. Harmoonium	139 <sup>a</sup>
D. Klaver	140
E. Orel	141
2. Instrumentaalmuusika koht koolis	152
Kokkuvõte	161
<b>IV peatükk. MUUSIKALISE KASVATUSE IDEOLOOGILINE SUUND ESTI RAHVAKOOLIS</b>	163
1. Vaimuliku ja ilmaliku muusika suhe Eesti koolis	163
A. Vaimulik laul	163
B. Ilmalik laul	173
2. Võitluslaul 1905. ja 1917.a. revolutsiooni päevil kooliõpilaste suus	179
Kokkuvõte	187

<b>V peatükk. MUUSIKAPEDAGOOGILINE TEOORIA JA KIRJANDUS</b>	189
1. Esimesed viisiraamatud ja noodiõpikud	189
2. Koolilaulikud ja metoodiline kirjandus XIX sajandi II poolel	194
3. Koolilaulikud ja metoodiline kirjandus XX sajandil (kuni 1917)	223
Kokkuvõte	241
<b>VI peatükk. MUUSIKAÕPETAJATE ETTEVALMISTAMINE</b>	243
1. Porseliuse Seminaris	243
2. Tartu I Õpetajate Seminaris	245
3. Tartu Eesti Vallakooliõpetajate Seminaris	249
4. Tartu II Õpetajate Seminaris	251
5. Valga Kihelkonnakoolmeistrite ja Köstrite Seminaris	262
6. Ataste Õpetajate Seminaris	270
7. Jädivere Õpetajate Seminaris	273
8. Kuuda Õpetajate Seminaris	274
9. Paaslepa Õpetajate Seminaris	276
10. Kaarna Õpetajate Seminaris	277
11. Balti Õpetajate Seminaris	281
12. Rakvere Õpetajate Seminaris	281
13. Pedagoogikaklassides	282
Kokkuvõte	284
Lõppkokkuvõte	286
Kasutatud kirjandus	290
Lisa nr. 1	316
Lisa nr. 2	318

## S i s s e j u h a t u s .

Kommunistlik kasvatus, igakülgselt arenenud isiksuse kujundamine ei ole mõeldav ilma esteetilise kasvatuseta. Esteetiline kasvatus rikastab inimest, eriti emotsionaalset sfääri, õilistab siseelu, kuid soodustab ühtlasi ka tegelikkuse tõetruud peegeldamist.

Esteetilise kasvatuses üheks tähtsamaks ja mõjuvaks alaks on muusikaline kasvatus. Muusika on eesti koolis ja kodus kõige enam levinud kunstialaks.

Peale üldharidusliku kooli õppeplaanis ettenähtud muusikalise kasvatuses teostatakse Eesti NSV-s seda süvendatult 26 laste-muusikakoolis; umbes 25 % üldhariduslike koolide üldarvust omab lastevanemate kulul ülalpeetavaid muusikaklasse. Kõikide 8-klassiliste koolide ja keskkoolide juures on õpilaste laulukoorid, paljudes koolides ka orkestrid ja muud muusikalise isetegevuse kollektiivid. Mõned nendest on saavutanud kõrge taseme ja on oma esinemistega suutnud rahuldada nõudlikke kuulajaid. Populaarsed on koolinoorte vabariiklikud laulupeod tuhandete osavõtjatega. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50-nda aastapäeva puhul 1967. aasta suvel korraldatud II vabariiklikul koolinoorte laulupeol esines üle 20.000 õpilase heatasemeliste ettekannetega.

Kõik see on kooskõlas eesti rahva üldise muusikaarmastusega. 100 aastat tagasi toimunud eesti esimene üldlaulupidu peegeldas muusika massilisust eesti rahva

hulgas ja oli eeskujuks mitmele naaberrahvale. Hiljem kujunesid laulupeod üha ulatuslikumateks, üratades laialdast tähelepanu hiigelkooride ja orkestrite kunstiküpsete esinemistega Nõukogude Eesti laulupidudel.

On selge, et nendel saavutustel peavad olema ajaloolised juured.

Eesti laste muusikalisel kasvatusel on igivanad traditsioonid. Esialgu teostati seda ainult perekonnas, 17. sajandist peale aga ka mitmesugustes rahvakoolides (kõstrikool, mõisakool, vallakool, kihelkonnakool, ministeeriumikool jne.). Kujunes välja vastav metoodika, muusikapedagoogiline kirjandus ja õpikud, materiaalne baas mitmesuguste pillide näol jne.

Möödunud sajandite pärand eesti laste muusikalise kasvatuse alal on väärt, et seda lähemalt välja selgitada, näidata selle osa eesti rahva muusikaarvastuse kujunemisel ja marksistliku metodoloogia valguses. analüüsides esile tõsta neid kogemusi, mis veel tänapäevalgi nõukogude pedagoogikas rakendatavad oleksid.

Küesolevas töös ongi seda eesmärki silmas peetud.

Dissertant on uurinud peamiselt järgmisi küsimusi:

1. Kuidas teostati laste muusikalist kasvatust perekondades, milline oli selle sisu ja missuguseid põhimõtteid, vaateid ning metoodilisi näpunäiteid on selle kohta talletatud eesti rahvapedagoogikas.
2. Milline oli muusikalise kasvatuse maht, sisu, materiaalne baas ja ideoloogiline suund eesti rahvakoolis (laulmise ja instrumentaalmuusika osas).

3. Millised pedagoogilised ja metoodilised seisukohad ning vaated kujunesid ja olid käibel muusikalises kasvatuses Eestis.
4. Kus ja kuidas toimus muusikaõpetajate ettevalmistamine Eesti rahvaskoolidele.

Kuna Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga algas uus ajastu laste kasvatamisel, kaasaarvatud ka muusikaline kasvatus, ja see ajastu väärib eraldi uurimist oleme otstarbekohaseks pidanud käesolev töö lõpetada 1917. aastaga, hellitades lootust hiljem asuda ka järgmise perioodi uurimisele.

Otseelt muusikalise kasvatuses ajaloo seotud küsimusi ei ole Eestis siiani ulatuslikumalt uuritud. Mõningat kasa oli autoril O.A. Apraksina<sup>1</sup> ja D.L. Lokšini<sup>2</sup> uurimustest muusikalise kasvatuses kohta vene üldhariduslikus koolis.

Käesoleva töö teostamisel tuli tugineda põhiliselt algallikatele.

Kõigepealt osutus vajalikuks läbi vaadata sadu artikleid mitmetes perioodilistes väljaannetes, eriti "Eesti Postimehes", "Perno Postimehes", "Olevikus", "Sakalae", "Inlandis", "Muusikalehes", "Laulu ja Mängulehes", "Nõukogude Koolis" jt. ajalehtedes ning ajakirjades.

Arhiividest osutus kõige enam andmeid andvaks ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA) Tartus.<sup>3</sup> Üksikuid ja härmiselt laialipillatud andmeid leidis muusikalise kasvatuses teostamise kohta koolide fondides, Eesti Ev.

---

1 O.A. Apraksina, Музыкальное воспитание в русской общеобразовательной школе, Москва-Ленинград 1948.

2 Д.Л. Локшин, Хоровое пение в русской школе, Москва 1957.

3 Vt. lühendite loetelu lk.324.

luteriusu koguduste fondides, Eestimaa kubermangu rahvakoolide direktori fondis, Eesti Ev. luteriusu Konsistooriumi fondis jm. Huvitavaid ja mitmekülgeid andmeid muusikaõpetuse kohta Tartu õpetajate seminaris leidis seminari viisilaskogu fondis; muusikaõpetusest rahvakoolis leidis rohkesti andmeid fondis, kuhu on koostatud vastused õpetatud Eesti Seltsi poolt 1863.a. korraldatud ankeedile eesti rahvakoolides.

Andmeid antud teema kohta leidis Tallinna Linna Riiklikus Arhiivis (TLA), Oktoobrirevolutsiooni ja Socialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarchiivis (ORKA) Tallinnas ja Läti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis (Läti NSV RAKA) Riias.

Mitmekesist andmestikku leidis Vabariikliku Õpetajate Teadusinstituudi (VOT) käsikirjalises kogus, kuhu on koondatud mitusada memuaarteost, peamiselt endiste õpetajate mälestuste kirjapanekutena. Nende tööde kasutamisel osutus vajalikuks mõnel juhul kontrollida toodud andmeid teiste allikate näjal, sest kohati esineb seal eksimusi aastaarvudes, hinnangutes jms., mis on täiesti mõistetav, kui arvestada, et töödes on palju müüsilisi andmeid esitatud kõrges vanaduses isikute poolt.

Läbitöötatud materjalide hulka kuuluvad ka mitmed kümmed kooliajalugu käsitavad TRÜ, TRK ja TPed.I diploma- ja kursusetööd. Nendes töödes toodud andmeid ei saanud napisõnalisuse ja juhuslikkuse tõttu aga enamuses kasutada, vaid tuli üles otsida algandmed.

Rahvapedagoogika väheuuritud valdkonna küsimuste käsitlemine I peatükis nõudis ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi (EM) Tartus, mitme rajoonidevahelise koduloomuuseumi, Teatri- ja Muusikamuuseumi (TMM) Tallinnas, eriti aga ENSV Teaduste Akadeemia Kreutzwaldi nimelise

Tartu Kirjandusmuuseumi (KM) fondide kasutamist. Kirjandusmuuseumi rahvaluule sektori abiga osutus dissertandil võimalikuks saata muuseumi laialdasele korrespondentide võrgu aktivistidele kaks küsimustikku ja saada täiendavaid andmeid. Mõningal määral tuli andmeid koguda ka otse laulikutelt ja pillimeestelt, peamiselt Röpina ja Võru rajoonis. Vajalikuks osutus kirjavahetus paljude vanemate muusikategelastega ja pillimeistritega, aga ka koduurijatega. Andmeid lisandas ka dissertandi poolt levitatud ankeet vanadele pillimeestele.

Trüki- ja käsikirjaliste teoste osas leidus esimese peatüki tarvis andmeid mitmetes silmapaistva folkloristi H. Tampere teostes, eriti tema viieköitelises "Eesti rahvaviisid" (1956-1965 Tallinn). Väärtuslikke andmeid leidus O. Kõiva kandidaadidissertatsioonis "Regivärsiline rahvalaulutraditsioon Kihnu saarel" (Tartu 1965) ja A. Garšneki kandidaadidissertatsioonis "Setu rahvalaulud" (Moskva 1953).

Peale otseselt muusikalist kasvatust käsitlevate allikate tuli käesolevas töös arvestada niihästi eesti kooliajaloo kui ka eesti muusikaajaloo alaseid uurimusi ja allikaid.

Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalugu on nõukogulikelt positsioonidelt uurinud A. Elango, E. Laul, L. Andresen, E. Tomasson jt. Mõningaks eeskujuks on dissertandile käesoleva töö teostamisel olnud kaks eriainete õpetamise ajaloole pühendatud kandidaadidissertatsiooni. Need on K. Kotsari "Ajaloõ õpetamine Eesti rahvakoolis" (Tartu 1962) ja A. Tiigi "Võimlemine eesti rahvakoolis" (Tartu 1958). Tõhusaks abiks oli dissertandile eriti peatüki "Muusikaõpetajate ettevalmistamine" kirjutamisel pedagoogikadoktor prof. A. Pindi põhjalik uurimus Eesti pedagoogilise hariduse kohta.

Teatavat abi sai autor eesti kodanlike kooliajaloo-  
uurijate töödest. Siin tuleb esmajoones nimetada Tartu  
Ülikooli endise pedagoogikaprofessori P.Põllu "Eesti koo-  
li ajalugu", mis prof. H.Kruusi poolt redigeerituna ilmus  
Tartus 1933. aastal. Üksikuid kasutatavaid andmeid lei-  
dus ka balti-saksa kooliajaloo uurijate töödes, milliseid  
dissertant kasutas kriitiliselt.

Kuna käesolev töö on tihedalt seotud eesti muusika  
ajaloo, tuli kasutada mitmeid teoseid sellelt alalt.

Eesti laulupidusid ja mõningal määral ettevalmis-  
tuslikke - muusikahariduslikke küsimusi käsitava teosena  
kasutas dissertant A.Vahteri ja A.Ratassepa "Lauluga läbi  
aegade" (Tallinn 1965). Vanemat eesti muusikaajaloo pe-  
riodi käsitab Anton Kasemets teoses "Eesti muusika arene-  
mislugu" (Tallinn 1937) üsna põhjalikult. Küllaltki ula-  
tuslikult on Kasemetsa teoses käsitatud eesti nooditrüki-  
seid möödunud sajandil. Selles teoses on ideoloogilisi  
seisukohti, mis tänapäevaste teadmiste ja kommunistliku  
maailmavaate seisukohast vaadatuna ei ole vastuvõetavad,  
kuid raamat sisaldab uurijale head faktilist materjali.

Faktilist materjali leidub ka teises kolmekümnen-  
datel aastatel ilmunud eesti muusikaajaloo väljaandes -  
Elmar Arro "Geschichte der estnischen Musik" I osa (Tar-  
tu 1933). See on balti-saksa uurija iseloomulik teos.  
Hoolikalt on siin kogutud andmeid paljudest allikatest  
saksa soost muusikategelaste kohta. Saksa pastorite ja  
kooliõpetajate osa on möödutundetult üles kiidetud. Ko-  
gu teost kannab juhtmõte, mille järgi eesti muusika aren-  
gus on peamine osa olnud sakslastel. Ilmne on teoses ka  
vaimuliku muusika osatähtsuse ülehindamine eesti muusika  
arenguteel.

Tunduvalt objektiivsem on E.Arro uurimus kannelde  
kohta ("Zum Problem der Kannel", Tartu 1931), mis annab  
mõninga ülevaate nende pillide chitusest, levikust, ka-

sutamisest.

Kasutatavaid andmeid eesti muusikaajaloost leidis 1968.a. ilmunud teoses "Eesti muusika" I (autorite kollektiiv, koostanud A.Vahter), eriti eesti vanema muusikaelu kohta, millise osa on kirjutanud K.Leichter.

Mitmeid andmeid sai dissertant käsikirjalistest teostest. K.Leichteri kirjutis "Eesti mitmehälise koorilaulu tekkimisest ja arengust" (Tallinn 1955. Autori valduses) esitab rohkesti andmeid esimeste eesti kooride tekkimisest koolides ja näitab kooliõpetajate osa meie muusikaajaloos. R.Põldmäe uurimus "Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal" (TMM, Tartu 1940) toob väärtuslikke andmeid muusikalisest kasvatuses vennastekoguduste initsiatiivil 18. ja 19.sajandil.

J.Zeigeri uurimus "Eesti rahvapillid" (TMM fondis) on samuti käsikirjaline. Selles teoses on rohkesti andmeid eesti rahvapillide liikidest, valmistamisest ja levikust.

Käesolev töö on jaotatud kuude peatükki.

E s i m e s e s p e a t ü k i s leiavad käsitamist laste ja noorsoo muusikalise kasvatuses küsimused rahvapedagoogika valguses. Siin on uurimise objektiks muusikalise kasvatuses vormid ja vahendid perekonnas, eriti laulude ja pillimuusika osa.

T e i s e s p e a t ü k i s on uurimise objektiks laulmise õpetamine eesti rahvakoolis. Ulatuslikult leiab käsitamist lauluõpetus 19.sajandil eesti koolis. Selles peatükis on uurimise all ka noodiõpetus rahvakoolis.

Dissertant püüab näidata, et eesti massilise koorikultuuri küllalt kõrge taseme saavutamisel evis noodiõpetusele rohke tähelepanu pööramine ja õpetajate metoodiline osavus suurt tähtsust.

K o l m a n d a s p e a t ü k i s käsitatakse muusikariistade, kui õppevahendite olemasolu ja kasutamist eesti rahvakoolis. Näidatakse rahvapillide kasutamist ning õpetajate entusiasmi pillimeistritena. Näidatakse, et eesti koorikultuuri arengut abistas, kiirendas ja kujundas orelite lai levik kogu Eestis, eriti aga rahvakoolides. Töestuseks tuuakse rohkesti andmeid orelite leviku, valmistamise ja kasutamise kohta.

N e l j a n d a s p e a t ü k i s käsitatakse ideoloogilist suunda eesti rahvakooli muusikalises kasvatuses. Näidatakse vaimuliku muusika peamist osa eesti koolis tema algpäevil, ilmaliku muusika sissetungi 19. sajandi eesti kooli ja saksa laulude tagaplaanile tõrjunaist vene rahvalaulude ning vene heliloojate laulude poolt 19. sajandi lõpul. Käsitamist leiab ka õpilaste kaasaelamine 1905. ja 1917. aastatel revolutsiooniliste võitluslauludega.

V i i e n d a s p e a t ü k i s analüüsitakse koolidele määratud muusikakirjandust ja muusikapedagoogilist teooriat.

K u u e n d a s p e a t ü k i s käsitatakse muusikaõpetajate ettevalmistamist rahvakoolidele.

Kokkuvõttes juhib autor tähelepanu nendele uutele faktidele ja seisukohtadele, millisteni tal õnnestus oma töös jõuda.

Töö lõpus on toodud kasutatud allikate loetelu, milles on näidatud:

- a) 10-ne arhiivi fonde, mappe, toimikuid 87.
- b) Publitseeritud allikaid 11.
- c) Trükitud teoseid eesti, vene, saksa, soome ja rootsi keeles 186.
- d) Ajalehti ja ajakirju 46; aastakäike 97.
- e) Käsikirjalisi teoseid 61.
- f) Kirju, üleskirjutusi, mälestusi 29.

Lisas nr. 1. on toodud allikate loetelu orelite peiknemise kohta kihelkonniti rahvakoolides 1869.a.

Lisas nr. 2. sama aastal 1914.

I peatükk.

EESTI RAHVAPEDAGOOGIKA LASTE JA NOORSOO  
MUUSIKALISEST KASVATUSEST.

1. Muusikaline kasvatus rahva-  
pedagoogika objektina.

Lapsi muusikaliselt kasvatades juhendusid eesti talupojaperekonnad rahva enda hulgas tekkinud ning traditsioonide najal põlvest põlve kandunud tavadest ja töökepidemistest. Selles mõttes moodustab rahvapärase muusikalise kasvatus nähtuste uurimine ühe osa siiani vähe uuritud eesti rahvapedagoogikast, kusjuures kasutatakse kõiki rahvapedagoogika allikaid ja meetodeid<sup>1</sup>.

Rahvapärasel muusikalisel kasvatusel oli eestlaste elus suur tähtsus, sest nii kaugele, kui ulatume minevikku vaatama, näeme, et ikka on lauldud ja pilli mängitud. Järelikult oli vaja neid oskusi ka järeltulevatele põlvedele edasi anda, õpetada.

Laulud ja pillilood on alati põimunud eestlaste igapäevase elu, töö ja tegevusega. Eriti laulmine oli üks elu põhilisi vajadusi, andis jõudu töös ja võitluses, leevendas kurbust ja muret, kaunistas puhkehetki.

---

<sup>1</sup> A. Elango ja H. Rimmelt, Kaasaegse rahvapedagoogika probleeme. "Nõukogude Kool" 1967, nr.7.

Eesti naisele on olnud lauluoskus auaajaks ja selle järgi on hinnatud sageli neidude väärtust. Mehed teadsid, et lauluoskajad tüdrukud toovad rõõmu ja elavust vaiksesse ja sageli vaasesse kodusse, seetõttu olid paremad laulik-neiud poiste silmis väga kõrgelt hinnatud. Eestlased on laulnud alati. Meie vana rahvalaululatab läbi sajandite tagasi väga ammusesse aega. Vana matuselaulud, maagilised lõikuselaulud jne. on nähtavasti pärit juba perioodist enne meie ajaarvamist. Ka pillimäng on olnud eestlasele omane aastasade jooksul. Primitiivseid kandleid on kasutatud kodusel musitseerimisel tõenäoliselt juba eelmisel aastatuhandel. XVI sajandil muutus väga populaarseks torupill ja püsis valitseva pillina rituaalsetel sündmustel ja rahva lõbustuskohtades peaaegu neli sajandit. Moldpill, sikusarv, karjapasun ja parmupill olid pikemat aega kasutusel peaaegu igas Eestimaa nurgas. Viulit peeti möödunud sajandil Eestis tõeliseks rahvapilliks. Erandlikult huvitavaks nähtuseks kujunes Eestis koduorelite lai levik möödunud sajandi teisel poolel ja käesoleva sajandi alul.

Kust siis eestlane on omandanud lauluoskuse, kust ja kuidas õppinud sajad laulud? Kes õpetas pillilood ja kust tuli pillitegemise oskus? Kas eestlased mingi erilise andekuse tõttu jõudsid hiiglaslike üldlaulupidudeni või oli siin oma osa oskuslikul kasvatusel?

Tuntud helilooja Rudolf Tobias küsis endalt ja lugejailt: "Kõige pealt, mida saime looduselt vaderikingituseks kaasa? Laulu hääled? Jagati teda teistele täie kamaluga, meile sai ainult puine, värvitu, õõnsa kõlaga, kõrisev, lõõtsuv hirnumine... Aga vaesed ei ole meie siiski ka mitte annete poolest. Kõige

päält ei puudu saja inimese päält vast 95 juures muusikaline kuulmine<sup>2</sup>. Tobias ilmselt liialdas "hirnumisega", kuid "muusikalise kuulmise" osas on tal õigus. Ilma hea kõrvata poleks olnud laulikuid ega pillimehi, poleks olnud jaaniõhtute, kiige, simmani, talgute muusikalisi traditsioone.

Muusikalise kasvatuse algeid võib leida juba firkühiskonnas seoses laste ja noorukite ettevalmistamisega jahti- või sõjameesteks.

Aastasadade jooksul on vanemad hoolitsenud selle eest, et järeltulev põlv ei elaks neist halvemini. Selleks pidid lapsed tundma rituaalseid kombeid koos muusikalise osaga, mõistma töö- ja tavandilaule. Eri-line tähelepanu oli töölauludel. Viimased olid seotud otsese tegevusega põllul, heinamaal, karjamaal ja koduses majapidamises. Neid laule lauldi kõige enam ja lapsed omandasid varakult rikkaliku repertuaari töölauludest.

Setu rahvalaul ergutab tütarlaste laulu põllul<sup>3</sup>:

No lääne mi põldu põimõmahe,  
leloo, lelo, leeloo,  
laka lääne mi vällä laabimahe.  
Näio-viil üks mi-kõsõ, noorõkõsõ, ...  
laulu panõ kui laja välä pääle!

---

2 R.Tobias, Eesti muusika iseloomulik ilmend.  
"Eesti Kultura" II 1913, lk.186.

3 H.Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, Tallinn  
1956, lk.169.

Laulude õppimise tähtsust rõhutavad mitmed vanad rahvalaulud. Nii ütleb "Laulikuid otsitakse"<sup>4</sup>:

Näiokene noorekene,  
ole lodus laulamaie,  
viksi laulu veeretama!  
Laululisi otsitese,  
sõnulisi sõidetese ...

1889. aastal Toris üleskirjutatud laul sunnib tütarlapsi laulma laisa mehe ähvardusel:

Laulge, laulge laisad neiud,  
kui ei laula, ma teid laedan,  
laedan laesale mehele,  
pika puu põletajale,  
pika rahu raiujalle! ...<sup>5</sup>

Laulikutele omistati võimu ja vägevust ning tõsteti laulus teistest kõrgemale:

Oleks minu loodu laulijaksa,  
laulijaksa, laskijaksa,  
ma muudaks maa mereeks,  
mere veere vitsikuks.<sup>6</sup>

Suurt tähelepanu pöörati rahvalauludes laulmise esteetilisele küljele ja püüti sellega lapsi mõjutada laulma nii kaua kui inimene elab. Nii ergutab rahvalaul:

---

4 H.Tampere, Vana kannel IV, Tartu 1941, lk. 143-144.

5 KM RO, RKM II 21, 924 (7).

6 H.Tampere, Vana Kannel IV, lk.146.

Laula, laula, suukene,  
liigu, linnukeelekene,  
mõlgu, marjameelekene,  
ilutse, südamekene!  
Küll saab siiski vaita olla  
kui saab olla musta mulla ...<sup>7</sup>

Et lauluoskust hinnati eriti tütarlaste juures, siis püüti mõjutada tütarlapsi kõikjal laulma. Karksi rahvalaul ütleb:

Näiukeise noorekeise,  
kui te lääde teeda mööda,  
kõnnite kõremõtsa mööda,  
lasete laia laande mööda,  
teke teele elinda,  
kõremõtsale kõneta,  
laanel laia rõömukesta!<sup>8</sup>

Lauljate ja pillimeeste vastu sisendati noortele austust ja kasvatati neis lugupidamist. Pärnumaalt on pärit vanasõna: pillimeest ja pillimehe sõpra ära löö.<sup>9</sup>

Setu lauluema Akulina Pihla vastas küsimusele, kas tema tütar ka leelotab: "Jah. Ma ikka ütle talle: seljaga ei kannu seda, mida oled noores õppinud - seepärast õpi ikka leelot."<sup>10</sup>

Jakob Hurt ütles 1871.a. oma kõnes: "Mis lugu rahva mälestustest pidada":

"Kaunid vanad laulud ja jutud (on) lapsi kasvatades ja koolitades mõnos materjal, et pisuke si lapsi teravaste tähele panna ja mõtlema harjotada".<sup>11</sup>

---

7 KKI 9, 166 (98).

8 H. Tampere, Vana Kannel IV, lk. 140.

9 KM RO, RKM II 30, 559 (23).

10 H. Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 1967.

11 E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, Tallinn 1963, lk. 198

1850. aastal märgib H.Neus "Ehstnische Volkslieder I", et naised "veel praegugi nende /rahvalaulude/ alalhoidmist tütarde kaudu teadlikult taotlevad".<sup>12</sup> Rahvalaulgi ütleb:

Laulik tuleb tüttaresta  
pillipuhuja pojasta.<sup>13</sup>

Kuid mitte igas peres ei leidnud laul ja pillilood ergutamist. Igapäevase toidu mure ja pikad kurnavad tööpäevad põhjustasid ka halvustavat suhtumist. Põlva rahvalaul ütleb:

Ega leelost leibä saa,  
ega laulu lauda kata,  
või olla une virota,  
ramma mant raputa.<sup>14</sup>

Vasteeliinast pärineb vanasõna: Ei saa leelost leiba.<sup>15</sup> Lõuna-Eestist on pärit ka vanasõna: Pill ei toida pereta, kannel ei kata kedagi.<sup>16</sup>

Laulmise õpetamisel hästilaulvaid lapsi kiideti, tõsteti esile, neist peeti lugu. Ainult üksikjuhtudel ei osatud laulu hinnata. Laulik Mari Sarv Karksist ütleb, et ei ergutanud lapsi keegi. Kes ise laulma hakkas, see laulis, kes aga ei hakanud, see ei laulnud surmani.<sup>17</sup> Hallistest kogutud andmeil lastele laulmise eest kingitusi ei antud. "Latse tahtsive esi laulda ja nende preemiaks oli kiitvad sõnad, nagu: sa oled hää laits".<sup>18</sup> Aegviidus on lastele, kes laulda ei tahtnud, koguni vitsu antud.<sup>19</sup> Üksikute karistuste vastu on enamikus kodudes kiitmine ergutanud laste laulu. Vanemal

---

12 samas, lk.169.

13 H.Kokamägi, M.Kravtsov, TRÜ diplomitöö 1957, lk.50-51.

14 E.Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948, lk.32.

15 E.Normann, Valimik eesti vanasõnu, Tallinn 1955 lk.200.

16 samas.

17 KM RO, RKM I 8, 397.

18 KM RO, RKM II 223, 389.

19 M.<sup>1</sup>ruu kogutud andmed, H.Rannapi valduses.

ajal olid lapsed talvel toas paljajalu. Hästi laulmise eest anti neile pastlad jalga ja lubati jääle liugu laskma.<sup>20</sup> Suvel võeti laps hea laulu eest kaasa marjule, kuigi väikelaps metsas rohkem segas kui aitas.<sup>21</sup> Möödunud sajandil lubati lapsele hästi laulmise eest tuua uus kleit või uned saapad, võeti ta kaasa surnuaiapühale, laadale või sugulaste juurde külla.<sup>22</sup> Last kiideti ka siis, kui ta uue laulu kiiresti ära õppis. Viljandi laulik Alma Seep kinnitab: "Mõnikord üteldi nii, et õpi see laul ära siis saad õue minna, pane minu valge kasuks selga".<sup>23</sup>

Kodudes, kus muusikat tõeliselt armastati, soovitati, et laps juba maast-madalast õpiks hästi laulma. Teda kiideti parasjagu. Kui lubati tuua uus kuub või mängukann, siis ka toodi.<sup>24</sup> Külaliste tulles lasti lapsel laulda, kuid mitte kommi eest, vaid selleks, et nii laulja kui ka kuulaja ilusast laulust rõõmu tunneks.

Paljud vanemad taipasid kogemuse najal, et heaks lauljaks saab lauldes. M. Mäesalu Häädemeestelt meenutab: "Minu kodus ergutati kõiki. Minul ja mulle järgnenud vennal oli kehv hääl, aga meid seati ikka kaasa laulma, et siis hääl harjub".<sup>25</sup>

Häädemeeste Amalia Kingissepa peres olnud kaheksa last, kes kõik laulnud. "Ühegi suu es jää lukku. Meie vanemad ütlesid, et see põle kellegi inimene, kes laulda ei oska".<sup>26</sup>

- 
- 20 KM RO, RKM I 8, 391/2  
21 samas.  
22 KM RO, RKM I 8, 406.  
23 KM RO, RKM II 223, 94.  
24 KM RO, RKM II 221, 230/1.  
25 KM RO, RKM II 221, 595.  
26 KM RO, RKM II 221, 608.

Möödunud sajandi teisel poolel, kui pastorid käisid koolist ja kirikust eemal asetsevates külades laste laulu ja lugemisoskust kontrollimas, nähti kodudes vaeva lastele koraalide õpetamisega. Lapse heakõlaline laul oli vanemate uhkuseks. Pastoridki kinkisid hea laulu eest Jeesuse pilte ja religioosseid raamatuid, või siilitasid oma "püha käega" päid.<sup>27</sup>

## 2. R a h v a p ä r a s e m u u s i k a l i s e k a s v a t u s e s i s u.

### A. L a u l u o s a l a s t e m u u s i k a l i s e s k a s v a t u s e s.

Kodudes lauldi palju ja sageli. Laul oli heaks truuks kaaslaseks peaaegu iga töö ja lõbustuse juures. Põllul ja heinamaal ergutas ta väsinud töölist, karjamaal aitas peletada unevaeva, käsitööõhtutel pani tütarlaste sõrmed kiiremini liikuma.

Allpool on vaatluse all üksikud laululiigid, mida kõige enam laste kasvatamisel kasutati.

#### a) Hällilaulud.

Muusikaline kasvatus algas kodus väga varakult. Juba mõnekuised imikud äiutati lauluga magama. Hällilaule lauldi lastele igas kodus. Laulmisel oli ühendatud

praktiline vajadus last kiiresti uinutada, et ise pääseks tööd jätkama, ema või vanaema tundeeluga, mis leidis väljendust intiimsetes südamesoojusest kantud lauludes.<sup>28</sup> Hällilaulud olid lihtsad, ühetoonilised ja neid saadeti rütmiliste äiutusliigutustega. Laps on esimestel eluaastatel muusikalistele muljetele väga vastuvõtlik. Hilisem suur lauluarmastus kasvas hällilauludest alates, võiks öelda - suurel määral just selle tõttu, et väikelastele lauldi igas kodus. Kui rohkem ei osatud või ei saadud, siis "äääh, tsuuh, äiu, äiu, kussu, kussu" ikka lauldi.<sup>29</sup>

Üks levinenumaid hällilaule oli "äiu-tuia"<sup>30</sup>, mis mõnes maakohas kujunes pikaks-pikaks<sup>31</sup> nagu rahvalik "Potil auk põhjas" ja mida lauldi kuni laps uinus. Sageli põimiti hällilaulu sisse pedagoogilisi vihjeid ja kasutati seega magamapanemist ka lapse mõjutamiseks. Nii laulis ema Viljandimaal Kärstnas:

Hää laits lääb hälli sisse  
paha laits lääb pauna sisse  
paunaga viias puu otsa  
sääi teda tuul võib tuisata  
paha ilm võib paisata  
seni kui latse häässe saave  
kuku latse kodu tuuas.<sup>32</sup>

Hällilauludes kajastusid ema tunded ja elamused kui ka tema soovid ja lootused lapse suhtes.

---

28 H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega III, Tallinn 1958, lk. 140.

29 KM RO, RKM I 8, 396.

30 KM RO, RKM I 8, 430.

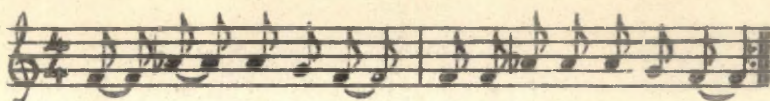
31 M. Truu kogutud andmed. H. Kannapi valduses.

32 KM RO, RKM I 8, 415

Näiteks:

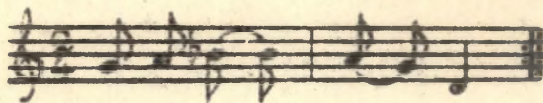
Uinu mu laps, maga marja oks.  
Saa õitsevaks kui lehekuu  
ja tugevaks kui tammepeuu,  
uinu mu laps.<sup>33</sup>

Setumaa Mikitamäe küla laulik Ann Lind (\*1887) mäle-  
tab lapsepõlves kuulnud hällilaulu:<sup>34</sup>



ää - ää latsē-kõne, kül-li, lül-li tu-vi-kõ-ne,  
marjakõne magama, tu-vi-kõne tuttuma,  
kasulatsē karjuseks, vinnüvitsa võthjaks.

Setumaa Treski küla laulik Akulina Pihla kodus teh-  
tud poistele pedäja, tütarlastele kõivu peergudest  
häll. Kui siis nelja kablaga ridva küljes rippuv häll  
pandud kiikuma, laulnud ema lapsele lühikest hälli-  
fraasi:<sup>35</sup>



Ä- ä- ää,	tsu- tau,
latsõ-kene	ma-ga-ma,
tuvi- kõne	tu-tu-ma,
kasulatsē	karjusest,
vinnüvitsa	võttijast,
sa-e sugu	suurembast,
pisu- kese	pikembast.

33 KM RO, RKM I 8, 430. Kose, 1967.a.

34 H. Rannapi üleskirjutus Mikitamäe külas 6.VII 1967.

35 H. Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 1967.

Mõnikord tuli kaua laulda, enne kui laps uinus. A.Pihla laulnud oma lapsele sellest viletsusest, mis elu lapsele tootas. Harilikult olid häällilaulud lühikesed ja primitiivsed. Harva esines aga ka väga väljenduslikke laule, näiteks setu lauluema Anne Vabarna poolt lauldud häällilaul.<sup>36</sup>

Lapse kasvades häällilaulud muutusid. Üha enam kasutati lauludes õpetussõnu, muinaslugusid või lauldi ükskõik millise temaatikaga laule. A.Pihla tütar nõudnud emalt leivalaulu, mis fantastilise küllusega olnud armsamaks unelauluks:<sup>37</sup>

Lello, lello, lello,  
leiba, leiba, palju,  
ole ei kotti panda.  
Pane paiu ossa pääle,  
liida lepä lehe pääle.  
Säält eks kannive külä karjuse,  
varese ära varastive.

KM korrespondendi M.Mäesalu ema Häädemeestes laulnud lapsi kiigutades sageli regivärsilisi laule: "Uni tule uksest sisse", "Minda karja saadeti", "Läksin mina metsa kõndimaie", "Kiis kiiku kõrgele, kiigele", "Kena siidisulge lindu".<sup>38</sup>

5-7 aastastele lastele oli laulmine magamapanemisel juba omalaadne preemia hea ülalpidamise või päevase abistamise eest.

---

36 А.Гаршнек, Народные песни сету. Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения, Москва 1953, стр. 37, TRK raamatukogus.

37 H.Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 1967.

38 KM RO, RKM II 221, 591.

Virgad emad ühendasid vahel isegi töötamise äiutamise ja hällilauluga. Üks jalg tallas vokka, teine hälli, vokipõrinat saatis lauluümin.<sup>39</sup> Hallistes on ema tööle minnes pannud lapse rõuga ääre alla ja laulnud äiutuseks:

Sa panid mu parmaste vahele,  
et ei tuleks tuuli pääle  
ja ei veereks vihma hoogu.<sup>40</sup>

Kui lapse uinutajaks olid suuremad õed või vennad, improviseerisid need ema eeskujul hällilauludele lisaks omaalgatuslikke laule kõigist maailma asjadest.<sup>41</sup> Odede-vennade laulu mõju oli aga ema laulu omast tunduvalt väiksem. Suurematele lastele oli väikestele laulmine tööks, vahel isegi karistuseks.<sup>42</sup>

#### b) Mängitamislaulud.

Hällilaulude kõrval teiseks laululiigiks, milliseid väikelastele lauldi, olid mängitamislaulud. Eas, kus laps õpib tundma ümbritsevaid asju ja kätega ühteist tegema, on mängitamislauludel tugevalt arendav osa. Need laulud loovad lapsele rõõmsa meeleolu, võimaldavad käte, jalgade ja keha liigutamist ning arendavad eriti rütmitaju. Rütmi tähtsuse tõttu pöörati vähem tähelepanu sõnade mitmekesisistamisele. Sageli kasutati rütmilise liikumise rõhutamiseks kolavaid silpe, nagu: põu, põu; tii, tii; tirt, tirt; piuu, piuu jne.

Saaremaal, Käina kihelkonnas näiteks võeti laps põlvedele, üpitati kiiresti jalakanda tõstes ja lauldi:<sup>43</sup>

---

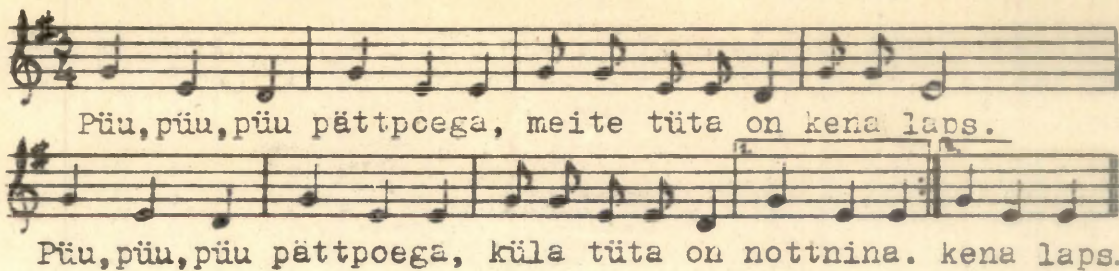
39 KM RO, RKM II 221, 3/5.

40 KM RO, RKM II 223, 389.

41 KM RO, RKM II 221, 227/8.

42 KM RO, RKM II 223, 383/384.

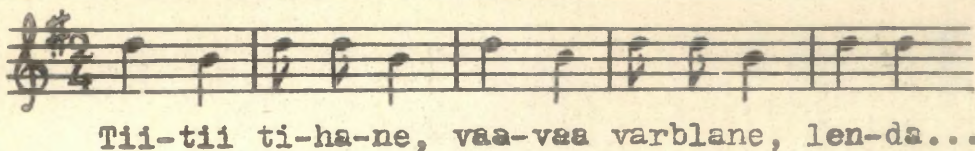
43 KM RO, RKM II 88, 115 (5) ja 539 (4).



Püu, püu, püu pättpeega, meite tüta on kena laps.

Püu, püu, püu pättpoega, küla tüta on nottnina. kena laps.

Mängitamislaulude puhul on laps harilikult süles, kusjuures mängitaja juhivad lapse liigutusi oma kätega. Sageli esineb lapse kätega liigutuste tegemine. Kõikjal. Bestis on tuntud "Tihasemängu" instseneering. Palju aastaid on see olnud üheks armastatumaks mängitamislauluks. Siin tehakse sülesistuva lapse kätega lendamislüigutusi. Lihtsat viisi hakkab laps peagi kaasa laulma. Niikaua aga laulab ema või vanaema:



Tii-tii ti-ha-ne, vaa-va varblane, len-da...

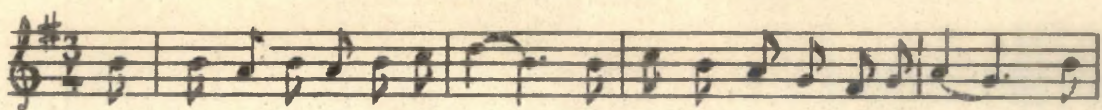
sõna "vurr" puhul tõstab lapse käed kõrgele ja raputab neid, imiteerides linna kiiret lendu.<sup>44</sup>

Väikelastele laulmise tõttu hakkasid lapsed ise varakult kuulnud laule järele laulma. Ei olnud harvad juhused, kus laps õppis enne viisi pidama kui rääkima.<sup>45</sup> Erksad lapsed laulsid juba kaheaastaselt. Sageli mугandasid väikelapsed kuulnud laule ja tundsid laulurõõmu meloodilisest ja rütmilisest liikumisest, ilma et oleksid suutnud tungida teksti mõttesse. Iseloomulik on liisikus ülesmürgitud laul, mida väikelaps suupärastas.<sup>46</sup>

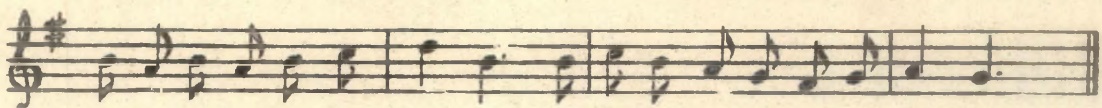
44 H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega III, lk. 196.

45 Rakvere Rajoonidevaheline Muuseum, 2265 A. Karindi, Minu elukäik, lk. 1.

46 KM RO, RKM 221, 377/9.



Kui poidi upa pipa-daa, E-liisat punapea-daa. Siis



tudi kadu metsa mai-u ja kadistadi paha nai-u.

(Kui poisid võtsid pilgata  
Eliisat punapeaga.  
Siis tulid karud metsast välja  
ja karistasid paha nalja.)

XIX ja XX sajandi vahetusel oli mitmes maanurgas "Kas on linnukesel muret" üheks esimeseks lauluks, mida lastele kodus õpetati. Harjumaal Kuimetsa vallas mõõdeti selle lauluga isegi lapse võimeid, öeldes: "See oskab juba linnukee muret".<sup>47</sup>

### c) Töölaulud.

Varakult puutus laps kokku töölauludega, milliseid lauldi tubaste tööde juures. Siia kuuluvad laulud, mida lauldi niisuguste tööprotsesside juures nagu või tegemine, käsikiviga jahvatamine, ketramine, pesupesemine, keetmine, võrguparandamine jms. Lapsed jälgisid vanemate inimeste tööd, kuulasid laulu, jätsid meelde ja ümisesid kaasa. Mängulise tegevusena vanemate tööd imiteerides reprodutseerisid lapsed ka vastavad laulud.

Üheks töölaulude liigiks olid karjaselaulud. Eesti vanemas rahvaloomingus on nendel silmapaistev koht. Siia kuuluvad karjaste eneste poolt lauldud, kui ka karja saatjate ja vastuvõtjate laulud. Laulmine ja pillimängimine olid lahutamatuks osaks karjase elus ja töös.

---

47 E. Roosalu andmed, H. Kannapi valduses.

Lapsed saadeti juba noorelt karja. Karjaseperiood kujunes ka uue repertuaari õppimise mõttes väga viljakaks. Pärissorjusliku küla fihistel karjamaadel oli peakarjuseks harilikult mõni vanem mees, lapsed igast talust olid tema abilisteks. Külakarjused olid enamasti suured laulumehed ja õpetasid lastele suve jooksul palju uusi laule, pillilugusid ja karjasepillide tegemist. Pärastlõunase karja külatanumast välja ajades laulsid lapsed õpitud laule, et näidata kodustele ja naabritele oma oskust.<sup>48</sup> Külatanumad olid tarastatud ja loomade karjamaale ajamine kollektiivne tegevus. Karjaselaule õpetasid ka vanemad lastele kodus<sup>49</sup> veel enne karjatamisperioodi algust. Laule oskaval lapsel ei olnudki karjas nii väga igav. Vanemal ajal peeti laulmist ja huikaid vajalikuks ka metsloomade peletamiseks ja karja julgustamiseks.<sup>50</sup> Vahel on karjas pæevad läbi lauldud.<sup>51</sup> Mida enam laule karjatsura oskas, seda suurema kiituse pälvis ta teistelt karjalastelt.<sup>52</sup>

Setumaal läksid lapsed karja harilikult seitsemeaastaselt, seakarja veelgi varem. Lauldi sageli mitme-häälselt: üks laps "ütles ees" ja teised laulsid järele vanematelt õpitud või nende eeskujul loodud laule.<sup>53</sup>

Kõikjal Eestis algas karjasekohustus varajases lapseeas. Väikesele karjasele oli suuremaks vaenlaseks uni. Et mitte tukkuma jääda, ei tohtinud mättale istuda, vaid tuli vähemalt keskpäevani jalul püsida. Heaks unepelletajaks oli laulmine.<sup>54</sup>

Noorukieas, mil karjuseat oli kasvanud abijõud põllu- ja heinatöödel, puututi lähemalt kokku laiaulatusliku töölaulude repertuaariga. Juba esimesel aastatuhandel on olnud lõikuslaulude traditsioon viljakasvatuspriirkondades Kesk-Sakalas, Järvemaal ja Lääne-Virumaal.<sup>55</sup>

---

48 KM RO, RKM II 221, 228-230.

49 KM RO, RKM II 223, 93.

50 H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, lk.40-41.

51 KM RO, EÜS VIII, 1240.

52 E. Lihti mälestused, H. Kannapi valduses.

53 H. Kannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 1967.

54 KM RO, RKM II 221, 634/6.

55 H. Tampere, Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. "Eesti rahva etnilisest ajaloost", Tallinn 1956, lk.264.

Lõikustöö oli kõigile raske. Et seda veidigi kergendada, lauldi mõisapõllul ja koduväljal. Viljelõikajaks olid peamiselt naised. A.W.Hupelgi kirjutas XVIII sajandil: "Laul on naiste tegevus. Põllutöödel, mängude juures jne. kuuleb ainult neiusid oma karjuva laulu kaudu üldist rahulolu avaldavat."<sup>56</sup>

Noortele avaldasid eriti mõju lõikuslaulude viimase arenguetapi laulud - talgulaulud. Ühisest talgulaulust võeti alati osa ja kes veel ei osanud, õppis kiiresti teistelt.

Eestlased olid harjunud laulma peaaegu iga töö ja tegevuse juures. 18.sajandist pärit andmetel lauldi ka teel kalmistule; Kaks meest istusid kirstul, teine neist laulis kogu aja kui elumajadest mööda sõideti.<sup>57</sup> Mõningatel andmetel esines olukordi, kus "surreiski lauldi" (lauldes surdi)<sup>58</sup>. Üks Kambja mees on isegi nõia juurde minnes otsinud tuge laulmises.<sup>59</sup>

Nii siis kuulsid lapsed laulu kodus, maanteel, karjamaal, pulmas jne. Talvel lauldi paljudes kodudes igal õhtul.<sup>60</sup> Õhtustest laulmistest võtsid osa kõik perekonnaliikmed, muidugi ka lapsed. Kedrati, paigati ja tehti muid tubaseid töid ning samal ajal lauldi. Lapsi õpetati varakult töö juures laulma. Laulule omistati vahel ka maagilist funktsiooni. Muhu saare laulik Pauline Vapper rääkis: "Vanaema tuli, ütles "tüdruk, kuidas sa võid teed. Kas sedamoodi või ka kokku läheb. Laula ise: Kokku, kokku, koorekene, valmis, valmis, võikene, kokku koore õnne peale, minu vaese vaeva peale. Pett perele, või minule, pesuvesi põrsastele.

Kui see läbi, akka uuesti otsast peale"<sup>61</sup>.

56 Vrdl. H. Ampere, Eesti rahvalaule viisidega, I, lk.51.

57 H. Eiman, Eestlaste matusekombed. "Eesti Kultura"IV, 1915, lk.155.

58 TMM 5457 R.Põldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal, lk.14.

59 samas.

60 KM RO, RKM I 8, 392.

61 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest" 2.II 1962, koost. A.Strutzkin. Eesti Raadio muusikaosakonna arhiiv.

Lapsi ergutati laulma, et meel oleks rõõmus ja töö laabuks kiiremini. Öeldi - kes mossis, sopsis tööd teeb!<sup>62</sup>

Laulmist ei hüljatud ka siis, kui Ümblusmasin esimese tehnika imena peresse ilmus. Ka masina juures õpetas vanem nooremale uusi laule.<sup>63</sup> Lauldi hilja õhtul mõisatöölt koju tulles,<sup>64</sup> lauldi kiigel, jaanitulel, heinatööl. Lapsi ei keelatud kunagi sekkumast täiskasvanute lauluga, kuid suvel laste õpetamiseks ei olnud isal-emal aega. Õpetuslik töö toimus talveõhtutel. Sageli kasutati selleks "ümariku aega", kui tööd teha enam toas ei näinud, tuld süüdata aga veel ei raatsitud. Siis õpetati lastele neid samu laule ja mängu, mida vanemad ise olid lapsena õppinud.<sup>65</sup>

Üheks omapärasemaks "käsitöö- ja laulukooliks" on olnud eesti tütarlaste ühised käsitööõhtud.<sup>66</sup> Nendel õhtutel, mil koguneti mõne talu kambrisse käsitööd tegema, lauldi õhtu läbi, õpiti üha uusi laule ja viimistletu laulude kõlavust. Kihnus koguneti kevadel, sukavardad käes, mereäärsetele küngastele, metsa või taluõue. Lemsikülas kogunetud käesoleva sajandi algupoolel Pulli talu õue, sest perenaine Liis Pull olnud ise suur laulusõber, laulnud noortega kaasa ja õpetanud neile uusi laule.<sup>67</sup> Stügisel algasid nn. ülaljõestmised ruumis, kus töötati lambivalgel. Pühapäevaõhtuti lubati ka lastel nendest osa võtta. Tehti veimi - sukki, kindaid ja vöösid. Väikesed lapsed istusid põrandal, et teistel ees ei oleks.<sup>68</sup> Hallistes on käsitööõhtutel käinud juba 9-10 aastased tüdrukud, et õppida kudumist, heegeldamist ja laulmist.<sup>69</sup> Setumaal kirjeldatakse "istjalkäimist" järgmiselt: "Peremees pani hobuse ree ette, sõitis oma sugulaste juurde ja tõi sealt

---

62 samas.

63 KM RO, RKM, Mgn.II 400 b.

64 KM RO, RKM I 8, 397.

65 KM RO, RKM I 8, 407/8.

66 O.Kõiva, Regivärsilise rahvalaulu traditsioon Kihnu saarel, lk.179/80.

67 samas lk.177-179.

68 samas lk.180.

69 KM RO, RKM II 223.

noori tüdrukuid enda talusse kokku, kus nad "istusid" nädalapäevad ja siirdusid samal otstarbel varsti mõnesse teise talusse. "Istjatel" ei tehtud ainult tööd, vaid ka lauldi, mängiti ja tantsiti tublisti".<sup>70</sup>

Setu tüdrukud ei tohtinud minna ei pulma ega pidule, ainult istjatele. Võeti vokk ja linad selga ning koguneti mõnesse peresse. Lihavõtte ajal olnud mõnes külas 50 tütarlast istjal.<sup>71</sup> Õhtuti olnud siis suur kulatamine laulu ja tantsuga. Niisugustel käsitööõhtutel oli töötamise ja uute laulude õppimise kõrval tähtis ka tutvuste sobitamine meheleminekuealiste tütarlaste ja noormeeste vahel, kes sageli nendele õhtutele ilmusid.<sup>72</sup>

Vastseliinas käinud tütarlapsed 1880. aasta ümber rehetaredes koos käsitööd tegemas. Sääli lauldud ja tantsitud, õpitud laule ja ringmänge. Vanem laulja laulnud osade kaupa ette, nooremad püüdnud meelde jätta ja järele laulda. Käsitööõhtutel võinud olla ka väikesed nelja-viieaastased lapsed.<sup>73</sup>

Ka Häädemeestes olid väikesed lapsed tütarlaste kokkutulekul mõne pere õues, kui tööpäev oli lühem ja hämarik pikem.<sup>74</sup>

Neist õhtutest võtsid sageli osa ka vanemad naised.<sup>75</sup>

Karksi rahvalauliku Mari Sarve andmetel moonakatekülas organiseeritud käsitööõhtutel olnud väiksemad lapsed säälsamas ja õppinud uusi laule.<sup>76</sup> Kose kihelkonnas Ardu heegeldatud enamasti pitse ja lauldud uusi ja vanu laule. Lapsed kuulanud pealt kuni jäänud magama.<sup>77</sup>

Mustjala kihelkonnas võtnud laulik Mare Kaju ikka noorte tüdrukute käsitööõhtutest osa ja õpetanud neile laule. Analoogilisi käsitööõhtuid on korraldanud ka meie lähemad naabrid. Nii on vadjalastel ja isuritel sageli

---

70 R. Põldmäe, Rahvakultuurist, eriti rahva lõbutsemisvormidest Setumaal, lk.6.

71 H. Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 1967.

72 A. Гаршнек, Народные песни севу, стр.47.

73 KM RO, RKM II 223, 34 3/4

74 KM RO, RKM II 221, 596/7.

75 H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega III, lk.8/9.

76 KM RO, RKM I 8, 397/8.

77 KM RO, RKM I 8, 432 (9).

laule õpetanud mõni vanem laulik, kes tegi tööd tüdrukutega koos.<sup>78</sup> Soomes on käsitööõhtutel (illanistujaisiin) laule õpetanud pere parim lauljaema või vanaema.<sup>79</sup>

Pühapäeviti peeti suletalguid, kus samuti toimus elav laulmine. Käsitööõhtutel nädala keskel korrati laule sageli just selleks, et suletalgutel lauluga silma paista.<sup>80</sup> Nii on tehtud Kose kihelkonnas suletalgul tööd 4-5 tundi ja kogu aja lauldud, vahest väikeste vahesagedega. Lapsed kuulasid pealt ja jätsid meelde.<sup>81</sup> Anna kihelkonnas on liitunud suletalgutega ubade poeetamise ja linade masindamise talgud. Viimase puhul jäi laululine osa ja tants peale tööd.<sup>82</sup> Talgule ei läinud ükski noormehed ja neiud, vaid ka 10-15-aastased poisikesed ei mällanud kodus püsida. Nad seisis talguõhtutel salgas ukse juures või ahju taga ning jälgisid hoolega suuremate ringmänge ja laule.<sup>83</sup> Ringmängudest võtsid osa ka vanemad inimesed ja õpetasid noori laulus, tantsus ja mängus.<sup>84</sup>

Virumaal Iisaku kihelkonnas Roostoja ja Saarevälja külas on traditsioonilistel ühistel murakalkäimistelgi noored ja vanad laulnud koos kõiksugu laule ja lõõnud lõõtsa saatel tantsugi.<sup>85</sup>

#### d) Tavandilaulud.

Väga populaarsed olid rahva hulgas kadri- ja mardipäev. Nendel õhtutel lõbutsesid koos täiskasvanutega ka lapsed. Kuna need päevad olid seotud kindlate kommetega, millede täitmisel laulud esikohal seisis, hakati lastele õpetama mardri- ja kadrilaule aegsasti enne nende päevade saabumist.<sup>86</sup> Õpitud laule laulsid lapsed majast majja

---

78 H.Kokamägi, Rahvalaulikute jälgedel. "Rahvapärimeste koguja" nr.3, Tartu 1962, lk.47.

79 V.Salminen, Suomalaisten inuinaisrunojen historia. Helsinki 1934, lk.138.

80 KM RO, RKM I 8, (9).

81 samas lk.2.

82 KM RO, RKM II 221, 233.

83 R.Viidalepp, Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaaalt. "Eesti keel ja kirjandus" 1941, nr.3 lk.192.

84 Eesti raadio saade "Rahvaloomingu varasälvest" 15.II 1964, koost.R.Mirov.

käies. Mõnel pool nõudsid mardid majas olevatelt lastelt lauluoskuse demonstreerimist - ka selleks pidi valmis olema.<sup>87</sup> Kadriõhtul ehtisid tüdrukud ja naised endid võõras-tesse rõivastesse ja laulsid teise talusse minnes ukse ta- ga "laske kadri sisse tulla" ning sees löid valla lõbusa tantsu.<sup>88</sup> Mardi- ja kadripäeva kombed kordusid ühesuguste- na igal aastal, kuid lastele õpetati vastavaid laule või korrati õpitud vanemate või vanavanemate poolt igal aastal unesti.<sup>89</sup> Ida Rubeni ema õpetanud lastele:

Kadri, kipsib, Kadri kopsib,  
Kadri <sup>ei</sup> tulnud sööma pärast,  
Kadri ei tulnud jooma pärast,  
Kadri tuli maja ja karja õnne pärast.<sup>90</sup>

Setu külas käis jõulude - talsipühade ootamisega kaasas "ilo" tegemine. Neid lauluga saadetavaid rahvamänge, mis põlvnevad keskajast ja kujutavad mitmesuguseid töid - toiminguid, õpetasid tütarlastele vanemad naised. Setumaal poisid niisugustest laulumängudest osa ei võtnud, vaid istusid seina ääres ja vaatasid pealt.<sup>91</sup>

Hilisemal ajal näeme vanemate õpetuslikku tegevust ka jõulude lähenemisel. Siis õpetati lastele jõululaule. Lapsi ergutati kingituste lubamisega ja nad õppisid pähe talveteematilisi laule. Kui siis jõuluõhtutel õled sisse toodi, laua või kuuse ümber istuti, kõlasid laste ja täiskasvanute laulud.<sup>92</sup> Üheks levinumaks lauluks, mida lastele õpetati, oli:

---

85 KM RO, RKM II 171, 40/41 (2).

86 KM RO, RKM I 8, 417.

87 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest". 9.XI 1964, koost. S.Lätt.

88 E.Laugaste, Valik eesti rahvalaule, lk.52.

89 KM RO, RKM I 8, 409.

90 Ida Rubeni mälestused, H.Rannapi valduses.

91 R.Põldmäe, Rahvakultuurist, eriti rahva lõbutsemis- vormidest Setumaal, lk.6.

92 KM RO, RKM I 8, 409.

Jõudke, jõudke jõulukesed,  
niki, näki näarikesed,  
et saaks lapsed liha süüa,  
oma käega ossi võtta.<sup>93</sup>

Lastele õpetati ka jaanilaule ja vastlalaule. Vastlalaulu "Lina liugu, pikka kiudu" on tõenäoliselt õpetatud juba keskajal või varemgi.

Emade suurt tähelepanu nõudsid pulmalaulud. Pulmakombed hakkasid kujunema sugukondliku korra ajal. Feodalismi aja tingimustes kujunes pulm mitte ainult tähtsaks perekondlikuks sündmuseks, vaid üldse suurimaks talupoegade pidustuseks.<sup>94</sup> Kuna mitmed pulmalaulud olid pikad ja keerulised, ei saanudki prundid neid ilma õpetamata selgeks.<sup>95</sup> Setumaal olid kombeks itkud, kus mõrsja oli ise eeslauljaks ja pidi seega improviseerima. Selleks hakkas ema tütrele juba lapsepõlvest peale laulude sõnu ja viise õpetama.<sup>96</sup>

Pulmades lauldi ka õpetuslaule, kus noorikut manitseti virkusele ja lahkusele, meest õpetati naist hoidma, tütarlapsi hoiatati joodiku mehe eest ja noormehel soovitati naist valida töö juurest.<sup>97</sup>

XIX sajandi lõpul väheneb laulu osa pulmas. "Endine kena laulmise mood /pulmas/ on maha jäänud", kirjutab "Sakala"<sup>98</sup>.

---

93 KM RO, RKM II 221, 90/92.

94 S.Lätt, Kollektiivne abistamine eesti pulmakommetes. "Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed" I, Tallinn 1958, lk.213.

95 KM RO, RKM I 8, 392.

96 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest" 10.VI 1966, koost. A.Strutzkin.

97 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest" 20.VI 1962, Koost. R.Mirov.

98 "Sakala", 1888, nr.10, 12.III.

B. Pillimuusika osa  
lastemuusikalises  
kasvatuses.

Rahvapärasest kasvatusest on lauluoskuse kõrval väärtuslikuks peetud ka pillimängu oskust. On ju vanad rahvapillid olnud eestlastele läbi sajandite süpradeks ja kaaslasteks nii kultuslike toimingute juures, pulma- des, kui ka kodusel musitseerimisel. Pillimängu ei peetud mitte üksi austustväärivaks ametiks. Pillimees oli midagi enamat. Ta oli külas väljapaistev isik. Tema mängu- oskusest sõltus külaürituste kvaliteet. Tema haigus või pilli purunemine oli kogu ümbruskonna õnnetus. Aastasade jooksul on olnud peamiselt kaht liiki pillimehi. Esimesed, neid oli küla peale ühe-kaks, olid virtuoosid, kes mängisid pulmas, simmanil, kõrtsis, kiigeplatsil, keskajal ka kultuslikel üritustel. Teised, neid leidis peaaegu igas kodus, mängisid oma lõbuks, oma perele, koduste tähtpäevade puhul ja vahel harva ka külalistele.

Aja jooksul oli väljakujunenud pillimäng rohkem meeste musitseerimisvormiks.<sup>99</sup> Nõudis ju mitmesuguste puhk- pillide puhumine (torupill, karjasarv, lepakoorepasun jt.) tugevat füüsilist jõudu. Ka pilli valmistamine nõudis mehekätt. Rahvapillimeeste elulugudest ja küsimuslehtedest<sup>100</sup> näeme, et pilli õppima on hakatud enamuses varajases nooruses.

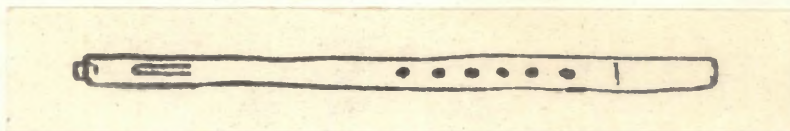
---

99 Vrdl. dr.A.Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Peterburg 1907-1918, lk.719.

100 TMM Teatelehed rahvapillimeeste kohta. Koostatud 1938.a.

a) Pajupill.

Muusikaline kasvatus perekonnas algas laulmisega. Pillimäng oli esimestel eluaastatel lapsele uudistamiseks. Kuid lapse tähelepanu piirkonda ilmusid mitmesugused primitiivsed pillid küllalt sagedasti. Isa või vanaisa lõi kas-kloppis poisile igal kevadel pajupilli ja õpetas last nuga käsitsema ja esimest muusikariista valmistama. Aastate jooksul on olnud väga palju neid pille, mida on tehtud väikelastele. Nende hulgast on kõige levinum olnud kindlasti vile, mis harilikult tehti pajuoksast ja kandis sellepärast pajupilli nime. Laiuse kihelkonnas kutsuti otsast puhutavat harilikku pajuville "vene vileks", keskelt puhutavat "läti vileks" ja tõmbi otsaga "jänese vileks".<sup>101</sup> Pajupilli tehti ka lepa, toominga pihlaka ja haava oksast<sup>102</sup> Kui see tehti kahest otsast puhutavana, siis saadi kaks erikõrgusega tooni. Ühehääelse pajupilli tegemine oli kerge. Kui taheti pajupillil viisi mängida, tuli teha pajukoosesse augud. Siin oli juba tarvis vanemate inimeste abi. Kuid ka suuremad karjapoised on endale valmistanud niisuguseid vilesid.<sup>103</sup>



Aga Määrits Vestseliinas teinud lapsena taskunoo-  
ga pajupilli, millel olnud augud ja millega mänginud liht-  
said lugusid.<sup>104</sup>

Veel XIX sajandi kolmekümnendatel aastatel on isa-  
de eeskujul Verhuulitsa küla karjapoised teinud puhkpilli-  
de orkestri. 7-8 poissi teinud igaüks ise suurusega paju-  
pilli. Kõige suurem pill olnud 70 sm pikkune. Pillid olid

- 
- 101 EM, KV 56, lk.75.  
102 EM, KV 56, lk.33.  
103 EM, Varia I, lk.599.  
104 KM RO, RKM II 223, 348.

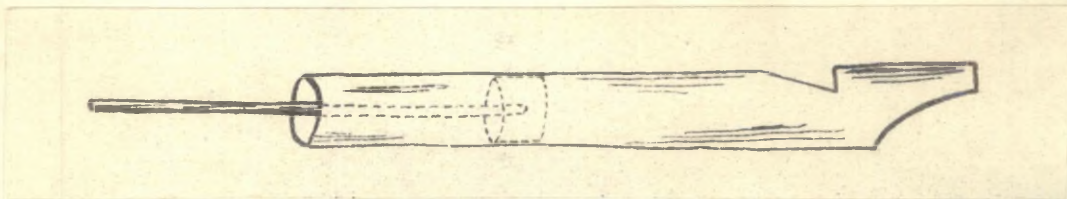
aukudega ja võisid mängida viisikatkendeid, kuid peamiselt imiteeriti kuulnud rütmi. Nii mängiti "Niksmanni marssi", mida oldi kuulnud kohaliku sõjaväeorkestri ettekandes ja muid palu. Ööseks pandi pillid vette ja järgmisel päeval karjas jätkus orkestritöö.<sup>105</sup>

Lutepää küla löötpillimängija Tatjana Ojametsa vend teinud karja juures "sõrmulise pilli" pajukoorest, millel olnud üle kümne augu ja millega karjapoiss mänginud "sopmasuuri valssi".<sup>106</sup> Lastele tehti ka flöödisarnase huulikuga pajuviilesid.<sup>107</sup>

Antslas on tehtud neljakandiliste aukudega pajupille.<sup>108</sup>

Kuid ega pajupilli tegemine nii kerge olnudki. Kahkva külast pärit R.Raud rääkis: "Sõrmilisega pajupilli nägin Vastseliina surnuaial 1909. aastal. Üks hallihabemega vanamees võttis 60-70 sm pikkusest plekktorbikust vee seest pöidla jämeduse pajuviile, raputas vee välja ja hakkas matuselaule kaasa mängima. Vanamees näitas ka minule pilli, oli pajukoorest. Mina proovisin kohe kodus järgi teha, aga augud ei sattunud parajale kohale".<sup>109</sup>

Harjumaal Juuru kihelkonnas tehti ka liikuva prundiga viilesid. Vile sees oli varda otsa kinnitatud prunt, mida sai varda abil edasi-tagasi liigutada ja sellega tooni kõrgust muuta.



- 
- 105 H.Rannapi üleskirjutus Värska külas 10.VII 67.  
106 H.Rannapi üleskirjutus Lutepää külas 8.VII 67.  
107 KM RO, RKM II 223, 669.  
108 KM RO, RKM II 248, 78.  
109 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1968.

Väiksematele lastele ja tütarlastele on pajupille teinud Juurus suuremad poisid. Ka isad ja vanaisad teinud lastele vilepille.<sup>110</sup> Juuru poisid jooksnud kevadeti peale esimest äikest, kui hirmuhalvatusest oli üle saadud, äikesepilv aga polnud veel kadudagi jõudnud, vilepuud otsima ja alati olnud siis pajukoor lahti.<sup>111</sup>

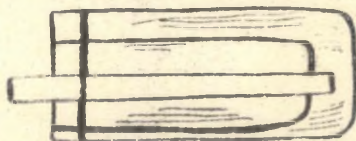
Mereäärsetes kohtades valmistati lastele roopille. Võeti jämedam kuiv pillirootükk, löigati pealt keeleke lahti ja analoogiliselt pajupilliga lõpetati aukude sisselõikamisega.<sup>112</sup>

Karjapoistele õpetati lepakoorest karjapasuna valmistamist. See tugevahääleline pill hirmutas kiskjad karjast eemale, andis julgust karjusele ja näitas kodustele metsases või mägisel maastikus karja asukohta.

Lastele õpetati veel rukkikõrrest rukkipräagu, orasrohulehest orasrohupilli, kaselehest lehepilli, heinputkest sõrmustega pilli, kahe puutükikese vahele pandud kasekoore pilli, hanisule pilli ja võilille varrest kevadpilli ja mitmete teiste ühetooniliste pillide valmistamist.<sup>113</sup>

b) Kilk.

Populaarne oli väikelaste pillina "kilk", mis isa või vanaema venna poolt meistertati nooremale. Kilgi tegemisel õnnestati kuivast puust väike küna, kinnitati puukeeleke nõõrikeerdude vahele ja saadi kõrgetooniline tirisev pillike, mida mängiti ühe sõrmega laksutades või viie sõrmega kiiresti plögistades.<sup>114</sup>



110 E.Roosalu mälestused, IV vihik, H.Rannapi valduses.

111 samas.

112 KM RO, RKM II 248, 39.

113 EM, KV 56, lk.11-13 ja 47. Varia I, lk.592-606

114 EM, KV 56, lk.62.

c) Savipillid.

Siis kui savipõletamine ja pottide - kausside - kruuside turustamine muutus laia levikuga ettevõtteks, hakati valmistama massiliselt savist lastepille. Neid kutsuti pardi või partsipillideks, sest enamlevinenud olid need pardikujulisena. Neid savipille valmistati ühe, kahe, kolme, harvem enamhäälelisena. Osavates kätes võis nendel mängida viise või linnuhäälte imitatsioone. Need pillid osteti laadalt, linnast või rändmüüjate käest ja kingiti lapsele hea käitumise või töötamise eest. K.Leichter märgib oma uurimuses Mart Saarest, et selleks, et 6-aastane Mart kodust kooli viies väga suurt koduigatsust ei tunneks, andnud isa talle (1888.a.) pardipilli ja vilepilli kaasa.<sup>115</sup> Möödunud sajandi lõpupoole on mõningatel andmetel igas peres leidunud savinõts, savipill ehk pardipill.<sup>116</sup>

Massiliselt tehti savipille Kagu-Eestis ja turustati üleestiliselt. XX sajandi alul on Valgas valmistatud ca 500 "partspilli" päevas.<sup>117</sup> Setumaa Verhuulitsa küla elanik Feodor Kalur ostnud neid Pihkvast ja müünud kaubateekonnal 5 kop. tükk. Taludes päritud ikka, kas pardipille ka on, olla lubatud lapsele osta kui kausikaupmees tuleb.<sup>118</sup>

Setumaal väikeses Pertagu külas oli 5 savitööstust mida nimetati "kausisavot" või "sanntare". Aleksandra Pliini jutustuse järele tehti selles külas pardipille käsitsi sõrmede vahel ja ainult oma lastele, sest nende tegemisega olnud palju vaeva.<sup>119</sup>

Saaremaal teinud piiluparte mõned vanataadid. Värvinud need üle ja müünud laatadel.<sup>120</sup>

---

115 K.Leichter, Mart Saar, Tallinn 1964, lk.12.

116 EM, KV 56, lk.16.

117 H.Rannapi kirjavahetus, A.Vallneri kiri 3.VIII 67.

118 H.Rannapi üleskirjutus Verhuulitsa külas 11.VII 67.

119 H.Rannapi üleskirjutus Pertagu külas 8.VII 67.

120 M.Seppeeli andmed, H.Rannapi valduses.

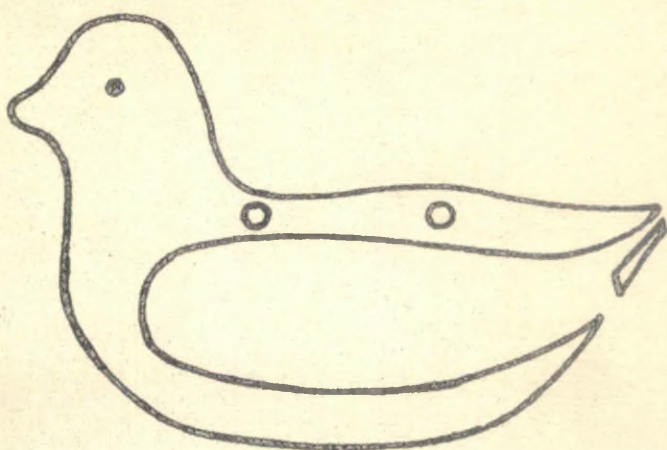
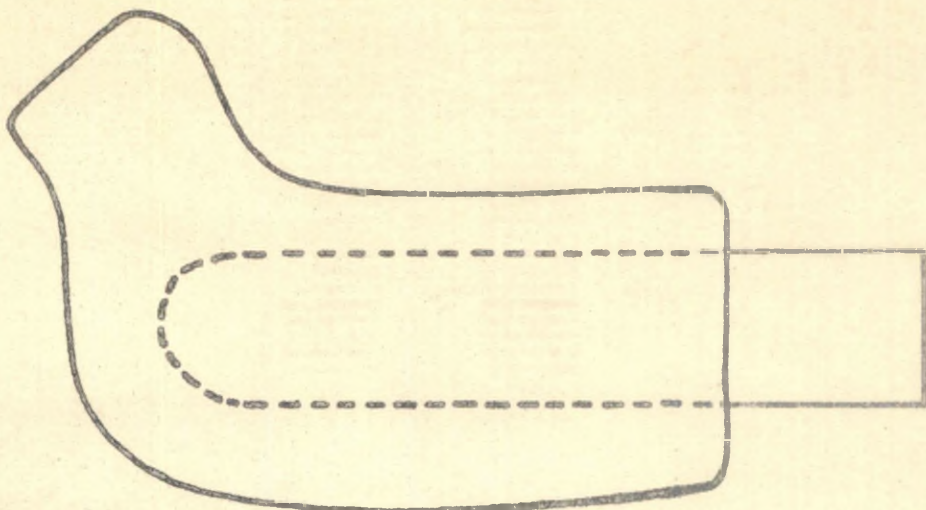
Savipillid tehti koduloomade ja -lindude kujulisena, värviti eredate värvidega. Peale pardikuju valmistati neid "oinamoodi õhumulguga"<sup>121</sup>; kuke- ja kanamoodi<sup>122</sup> jne.

Häädemeeste Rannametsas on suuremad lapsed savipillile ise teinud meres leiduvast savist.<sup>123</sup>

Lümandas on karjalapsed teinud mitme auguga savipille. M.Seppel kirjutab: "See oli umbes aastatel 1907-1909. ma olin sel ajal ... 9-10-aastane. Suurem meister nende pillide valmistamisel oli naabri karjapoiss Jaan, kes minust 2-3 aastat vanem oli. Mina sain kuidagi hakkama kahe sõrmeauguga pardi tegemisega, aga Jaanil olid nelja sõrmeauguga linnud ja tema pillilugu tundsi juba eemalt... Piilupardi valmistamiseks oli vaja hästi sitket "hundisaivi", seda saime karjamaalt saviaugust. Parajalt pehmele savitombule vajutasime sisse ümmarguse vette kastetud puidupulga ja voolisime selle ümber savist pardi. Siis tõmbasime ettevaatlikult pulga savist välja ja voolisime väikeste pulkadega ning sõrmedega sabasse puhumisaugu ja sabast allapoole augu õhu väljapääsemiseks. Pardi selga tegime pulkadega 2 või 4 sõrmeauku. Kuivatasime neid kiviala peal puude vilus, hiljem päikese käes kuni nad kõvaks muutusid. Ahjus me neid ei põletanud. Vanemad kuulasid heameelega meie piilupartide tilu-lilutamist, kui me õhtu eel lammastega metsast koju poole tulime."

M.Seppeli andmetel toimunud savipillide valmistamine järgmiselt (loomulikus suuruses):<sup>124</sup>

- 
- 121 H. Rannapi üleskirjutus Räpinas, 9.VII 67.  
122 H. Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 67.  
123 KM KO, RKM II 221, 604.  
124 M.Seppeli andmed 1968, H. Rannapi valduses.



d) Moldpill.

Ühetoonilisi pille tüdimuseni mänginud, hakati valmistama lihtsaid instrumente, mis võimaldasid meloodiat mängida. Üks vanematest eesti rahvapillidest on moldpill. Oma äärmiselt lihtsa ehituse tõttu oli selle valmistamine ka lastele jõukohane. Kõigepealt tehti pikk, madal ja kitsas puukastike. Seejärel otsiti soolikas, kraabiti-keerutati-kuivatati ja keel oligi valmis. Ka hobusesaba jõhvidega lookja poogna valmistamine ei olnud raske. Nii-sugust pilli nimetati: moldpill, mollpill, laulukannel, roikapill, laekapill, pakkpill jms. Tehti ka kahekeelelisi moldpille.<sup>125</sup>

e) Kannel.

Moldpilli veidi laiem ja lühem konstruktsioon lähenes kandlele. Kui sellele pillile pandi peale mitu keelt, oligi kannel valmis.

Vanemate inimeste juhendamisel valmistasid poisikesed kandleid juba karjapoisi eas.<sup>126</sup> Materjali saadi kodust või puuseppadelt. Kirjandusmuuseumi korrespondent Liisa Arus Kärstnast kirjutab: "Minu vend tegi omale kandle, kui ta oli 15-aastane. Isa oli seekord mõisa puuraidur. Igapäev tõi ta kaasa poole halgu. See pidi olema oksata ja tiheda aasta arvuga. Siis tehti laudadeks, visati ahju pääle kuivama. Mõne nädalise kuivamise järele prooviti häälle kõla ja hõveldati liivapaberi ja klaasikilluga siledaks."<sup>127</sup>

Tallinna pensionäri Alma Metsamarti kodus valinud kandlelauad isa, valmis teinud pilli aga vend. Vennas teinud pillid nii suured, et lapsed mänginud kahe-kolmekesi korraga.<sup>128</sup>

Võrumaal Luutsniku külas elanud Aleksander Saks valmistas 15-aastasena<sup>129</sup> kandle.

Kauksi küla Kähvrimäe talu karjapoiss T.Paats meisterdanud 1912.a." läbi ja läbi hõllõst kõivopuust" kandli, mille pikkus olnud üks küünar ja peal kaks oktaavi keeli.<sup>130</sup>

Kannelde valmistamiseks kasutati kuuse ja kasepuud.<sup>131</sup> Kuusest tehti põhi ja kaas, küljed aga kasepuust.<sup>132</sup> Paljude sajandite jooksul oli kannel kõige levinenum pill. Setu lauluema A.Pihla isa väitnud, et kannel oli igas majas.<sup>133</sup> Lutepää küla löötpillimängija Tatjana Ojajämsä andmetel olnud veel 1890 setu külas peamiseks pil-

---

126 KM RO, RKM II 222, 18/19.

127 KM RO, RKM I 8, 417.

128 A.Metsamardi andmed, H.Rannapi valduses.

129 TMM: "legendid muuseumi laekunud instrumentide kohta.

130 G.Juuriksoni andmed 1968, H.Rannapi valduses.

131 TMM Teateleht rahvapillimeeste kohta; Jaan Rand.

132 TMM Teateleht rahvapillimeeste kohta; Hans Dreimann.

133 H.Rannapi üleskirjutus Treski külas 6.VII 67.

liks kannel. Tema õppinud kannelt mängima karjuse eas. Õhtuti võtnud pererahva kolmeduurilise kandle kõhu peale ja mänginud uinumiseni.<sup>134</sup>

Möödunud sajandil, kui teised pillid tõrjusid kandle kõrvale, säilusid need kõige kauem. Kagu-Eestis, eriti setu külades. M.Veske loendas 1875.a. ühes setu külas 30 kannelt.<sup>135</sup>

Sageli muretsesid kandle koju vanemad selleks, et lapsed õpiksid mängima.<sup>136</sup> Kuid paljud vanemad ei osanud pilli õpetada ja lastel tuli otsida omapäraseid õppimisteid. 13-aastane Aleksander Roosalu Harjumaal Taga-Põllika külas seisnud neli päeva pulmas kanneldajast pulmapillimehe kõrval ning õppinud ära mängutehnika, hulga lugusid ja isegi pilli häälestamise.<sup>137</sup>

Vanemal ajal kasutati kandlekeelteks loomasoolikaid. 19.sajandil, seoses kaubanduse elavnemisega, osteti kauplustest ja laatadelt metalltraati. Bassikeelte saamiseks kasutati vokki ja keriti selle abil peenike traat jämedamale.<sup>138</sup>

#### f) Torupill.

15.sajandil, võib-olla ka varem asub kandle ja moldpilli kõrvale torupill ja jääb valitsevaks muusikainstrumendiks ligemale 400 aasta vältel.<sup>139</sup> Eesti rahvapillide uurija Juhan Zeiger oletab, et torupill on Eestisse jõudnud 13-14 sajandil sakslaste kaudu või mõnel muul teel. Torupill tõusis meie maal juhtivaks instrumendiks tänu oma tugevale häälele, meeldivale tämbrile ja kättesaadavale materjalile, millest teda valmistati. Kui torupillimängijalt Aleksander Maakerilt küsiti, kust ta torupilli materjali sai, vastas ta: "Midagi pole poodist vaja, kõik saab

134 H.Rannapi üleskirjutus Lutepää külas 8.VII 67.

135 E.Arro, Zum Problem der Kannel, Tartu 1931, lk.183.

136 KM RO, RKM II 221, 604.

137 E.Roosalu mälestused, II vihik. H.Rannapi valduses.

138 H.Rannapi üleskirjutus Verhuulitsa külas 1967.

139 K.Leichter, Torupill, "Kalender teatmik".Tallinn 1961, lk.353/4.

jänese puhvetist: pilliroogu saab mere äärest, puutükid saab metsast."<sup>140</sup> Torupilli on kasutatud kultuslikel üritustel, ta oli populaarne tantsupill, kõlas talgutel, kõrtsis, pulmas, simmanil jm.<sup>141</sup> K. Leichter arvates ei suhtunud katoliku kirik torupillisse eriti vaenulikult. sellepärast, et ta aitas rahvast katoliku kiriku tsereemoniatele ligi meelitada.<sup>142</sup> Hiljem, 17. sajandil luteri kiriku mõjuvõimu tugevnemisega, astus kirik torupilli, kui paganliku kultuse pilli vastu. 18. sajandil püüdsid mõned pastorid torupilli kasutamist täiesti keelata, kõrvaldades pillimängijad armulaualt ja hävitades kõik pillid, mis nende kätte sattusid.<sup>143</sup> Torupilli kuulasid ja tantsisid torupillimuusika järel nii noored kui vanad. Ka lapsed võtsid tantsust osa. Mihkli koguduse pastor Heinrich Göseken kirjeldab 1694. aastal: "Igal aastal mardipäevast jõuluni, st. novembris ja detsembris, kogunevad talupojad laupäevaõhtuti pimeduse tulekul mängutubadesse. Noored tüdrukud ehivad endid nagu pulmadeks... Seal joovad nad õlut ja hakkavad siis kõik - noored, vanad ja lapsed - torupilli saatel tantsima, kargama, edasi-tagasi jooksuma, mis kestab kuni südaööni."<sup>144</sup> Mitmest allikast teame, et keskajal lapsed võtsid osa vanemate tööst ja ka nende lõbustustest. Küllap oli torupill paljude poiste unistuseks. Ühelt poolt on andmed, et torupillid pärandati isa poolt pojale koos ametioskusega ja repertuaariga.<sup>145</sup> Teiselt poolt näitavad andmed, et torupill oli väga laialdase levikuga pill. Russov kirjutab oma kroonikas kirmeste kohta: "... talupojad oma naiste, tüdrukute ja sulastega laupäeval enne seda mitmegi penikoorma tagant tulid suurtes hulkades pärale, hakkasid nad kohe lakkuma, praesima ja lõbutsema oma suurte t o r u - p i l l i d e g a (minu sõrendus H.R.), mis õhtuajal oli

140 Eesti Raadio, saade "Rahvaloomingu varasalvest" 8.VIII 62. Koost.A.Strutzkin.

141 R.Pöldmäe-H.Tampere, Valimik eesti rahvatantse. Tartu 1938. lk.23.

142 K.Leichter, Torupill. "Kalender teatmik", lk.353/4.

143 R.Pöldmäe-H.Tampere. Valimik eesti rahvatantse, lk.23.

144 Eesti NSV ajalugu I köide, Tallinn 1955, lk.377/8.

145 TMM Teatelehed rahvapillimeeste kohta.

kuulda peasegu enam kui penikoorma maa pääle..."<sup>146</sup> Mälestusteade Jõhvist räägib: "Ühekorra tegid külanoored metsa suure kiige ja ühel pühapäeva õhtul läks suur trobikond poisse ja tüdrukuid torupillid kaenas kiigele. Kiikusid siis säääl ja mängisid torupilli ja proovisid tantsu. Ühekorraga nägid, et kubjas tuleb metsast läbi nende poole. Tükk maad eemal jäi seisma ja vahtis üle võsa, suur piip suus ja ise kurja näoga. Kõik kiigelised jäid kui surnumatjad vait ja läksid koju. Hommikul mõisas, enne veel kui tööle aeti, sai igauks, kes säääl kiigel oli, 25 hoop ja minge siis tööle..."<sup>147</sup> Torupillimängimise oskus oli mõnikord ka teenistuseks. Head torupillimängijad olnud mõnel pool isegi mõisatööst vabastatud ja neil tulnud teha "torupillipäevi"<sup>148</sup> Torupilli on kasutatud "kõhutäiteski". Nii on Kuusalu torupillimees Jüri Torupill ütelnud: "Ma mängin lastele torupilli, jäävad magama, ei tahagi süüa".<sup>149</sup> Torupilli on kasutatud ergutusvahendina töö juures, näiteks viljalõikusetalgutel.<sup>150</sup> Kaarma kihelkonnast on järgmised andmed: "Mõisas tehti ega sui õsumise talgud. Päeva tegid põllal tööd ja õhta sai mõisast süüa juua... Torupilli järke tantsiti säääl vahest öö läbi. Saksad olid ise ka ja tantsisid üksteisega. Talupojaga saks äi tantsind... kus ta töö loomaga pidi tantsima".<sup>151</sup>

Levinud oli torupill ka kõrtsipillina. Noored tantsisid ta muusika seatel, vanemad inimesed kuulasid. A.Allik meenutab: "ma olin siis poisike, nii 7-aastane (1895.a.) Teel onu juurde peatusime Valjala kihelkonna Aeska kõrtsi juures. Pika kasvu ja halli habemega vanamees puhus kõrtsirahvale torupilli. Näost oli punane kohe, näha, et oli raske puhuda".<sup>152</sup>

Möödunud sajandil hakkasid torupillid pisitasa kaduma. Mõjus kiriku võitlus paganluse pilli vastu, viiuli ja

146 "Eesti muusika kuukiri", 1929, nr.4-5, lk.104.

147 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest" 7.IV 60. Koost. S.Lätt.

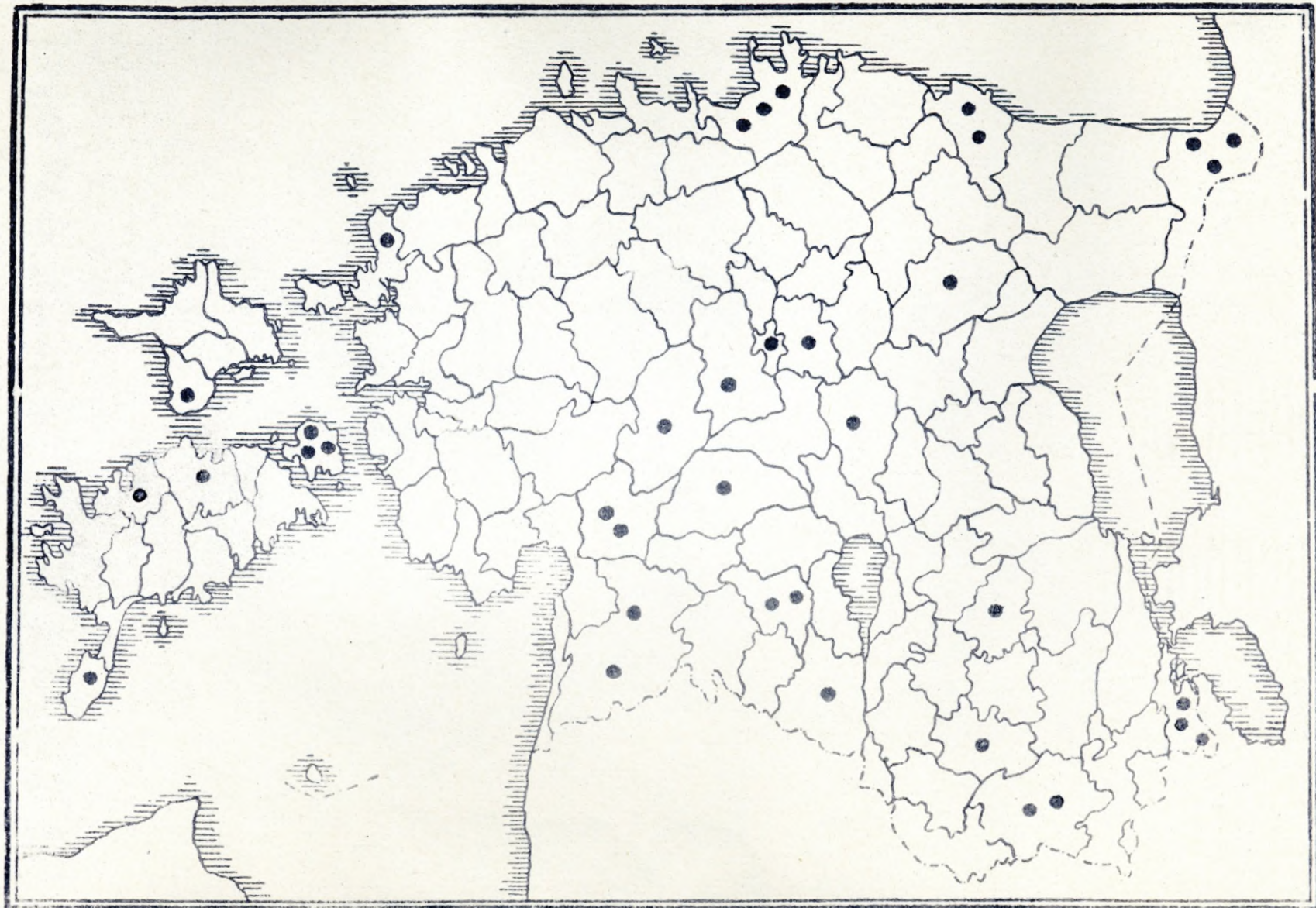
148 Eesti Raadio kontsert-vestlus eesti rahvapillidest. 15.IV 55. Koost. H.Tampere.

149 KM RO, ERA II 128, 59 (5).

150 "Eesti keel ja kirjandus", 1941, nr.4, lk.277.

151 EM, Varia III, lk.2262.

152 H.Rannapi üleskirjutus Tartus 13.IX 67. - A.Allik.

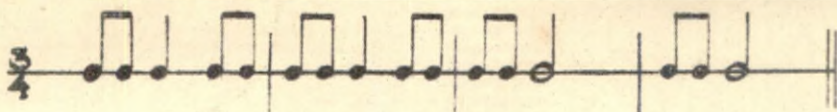


hiljem lõõtspilli ilmumine, mis surusid torupilli eemale pidustustest, pulmadest ja mujalt. Hiiumaal elas viimane torupillimees Aleksander Mæaker, kes õppis pillimängu oma isalt ja onult, kuulsalt Torupilli Jussilt. 1967. aastal märtsis suri 87 aasta vanuses eelviimane torupillimees Peeter Sild Viljandi rajooni Kõrgemäe sovhoosis. 1917. aastal oli torupillimehi järgmiselt: 37 torupillimängijast . 3 paiknesid Saaremaal, 3 Muhu saarel, 3 Kuusalu kihelkonnas, 3 Narva lähistel, 3 Petserimaal, mõnedes teistes kihelkondades 1-2.<sup>153</sup>

Torupilli õpetamine nõudis isadelt visadust ja taibukust. Kuna selle pilli puhumine nõuab kehalist jõudu (õhku läheb palju mitme toruga pilli korpuse tõttu), siis karjapoisiealistele veel seda pilli ei õpetatud, öeldi, õppigu poiss ennem roopill selgeks, siis hakaku torupilli puhuma.<sup>154</sup> Roopilli puhumine on füüsiliselt kerge, sest ta nõuab vähe õhku. Kui roopillil oli õpitud lugu käes, pandi roopill otsapidi torupilli toru sisse ja nüüd tuli juba hoopis suurema õhuandmise juures kooskõlastada sõrmede töö õhukoti pigistamisega, et hingamisel ei tekiks toonil vahet. Küllalt keeruka, kordineerimist vajava mängu ja raske puhumise tõttu hakatigi torupilli õpetama suurematele poistele, vahel ka alles täismehed ikka jõudnud pillihuvilisele.<sup>155</sup> Viis mängiti või lauldi õppijale ette, rütmi õpetamiseks kasutati originaalseid võtteid. Näiteks on 1856.aastal üks Palamuse torupillimees õpetanud oma poega mängima, ise jalaga takti lüües ja rütmi järgmiste sõnadega markeerides: Tadi-innadi, tadi-innadi, tuhuu-juu, tuhuu-juu.<sup>156</sup>

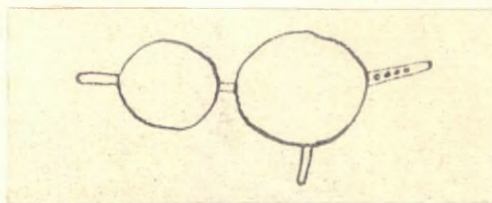
Ilmselt on see taibukas rütmisilpide leid järgmisest rütmist:

- 
- 153 EM, KV 1, KK III, küsimus nr.36; "Eesti Kirjandus" 1928. nr.10, lk.562; TMM Mapp: Aitsam, Mihkel; TMM Teatelehed rahvapillimeeste kohta; EM, KV III, lk.533; EM, KV 5, KK IV, lk.50.; EM, Varia I, lk.755; REM, Varia III, lk.2275; Eesti Raadio saade Eesti rahvatantsudest 18.V 58. Koost. H.Tampere.
- 154 "Muusikaleht" 1939, nr.4, lk.142
- 155 TMM Teatelehed rahvapillimeeste kohta: Tõnu Elson; Jaan Piht; Jaan Väätnöu.
- 156 EM, KV 1 KK III, lk.493.



Torupilli valmistamiseks võis vajaliku materjali muretseda endale igati, kuid pilli meisterdamine nõudis kannatust ja oskust. Isa või vanaisa juhised olid seejuures hädavajalikud. Torupill on pealtnäha väga lihtne pill. Kuid ka kõige lihtsamad neist koosnevad vähemalt 10 osast. Juhiste andmine algas keskse osa, tuulekoti valikuga. Eestis on tuulekott tehtud peamiselt hülgeaost, sest viimane on tugev, ei karda niiskust ega kuiva ja on paraja suurusega. Mida vanema hülge magu, seda suurem õhukott sai ja seda hinnatum tuli pill, sest suurema õhutagavara tõttu oli kergem mängida.<sup>157</sup> Nähtavasti selle tõttu oli saartel ja rannikualadel torupill rohkem levinenud kui Kesk-Eestis. Ometi kaugused ei takistanud armastatud pilli tegemist hülgeaost. Karksi kihelkonna pillimehed on toonud hülgeaod Pärnust räimerannas käimisel.<sup>158</sup> Hülgeaod puudumisel tehti õhukott mõne teise looma maost või nahast. Nii on Viru-Jaagupi khk. Roelas tehtud õhukott põdramaost.<sup>159</sup>, Jõe-lähtmes härjamaost<sup>160</sup>, Võnnus vasikamaost<sup>161</sup>, Hädemeestes hanemaost<sup>162</sup> ja Tallinnas isegi saapasäärest.<sup>163</sup> Kesk-Eestis on õhukott tehtud mitmel juhul kassi või koeranahast.

Avinurmes on osav pillimees teinud kahe õhukotiga torupilli. Üks olnud seapõiest, teine koera maost. Teine olnud tagavara õhureservuaar ja seda muljunud mängija hingamisel kaenla all.<sup>164</sup> Toon REM andmete koguja skemaatilise joonise:



157 EM, KV 1 KK III, lk.1194.

158 EM, KV 2 KK III, lk.1078.

159 EM, KV 1 KK III, lk.926.

160 EM, KV 47 KK III, lk.191.

161 EM, Varia III, lk.2275.

162 H.Rannapi üleskirjutus Pärnus 1966.a.

163 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest"  
16.III 60. Koost.Baumann.

Hea õhukoti saamiseks tuli magu hoolikalt puhtaks kaapida, ja seejärel parkida. Parimaks parkimisviisiks peeti rukki- jahuga parkimist. Niiviisi tegid vanad pillimängijad ja nii õpetati poegadele. Vaid üksikjuhtudel on teada, et torupilli on mänginud naised. Tuntud on olnud Juurus 18.saj. lõpul torupillipuhuja Kuimetsa, Kai.<sup>165</sup>

Torupilli väljasuremisel oli oma osa lahkusuliste tegevusel. Need pidasid torupilli vanapagana leituseks ja hävitasid, kus said.<sup>166</sup> Kolga-Jaanis on viimane torupill murtud oma peremehe rinna kohal puruks, kuidu polevat kuidagi surm tulnud.<sup>167</sup>

### g) Viul.

Torupilli üheks kõrvaesurujaks oli viul. Viuli sünnilinnadeks loetakse Bresciat ja Cremonat Põhja-Itaalias. Arenenud käsitöötuse ja sobivate puuliikide rohku- se baasil kujunesid nendes linnades kuulsad pillimeistri- te dünastiad. Kui Brescia meistrid töötasid välja viuli üleminekutüübi, mille juures viuli tämbrit oli viola omast veel raske eraldada, siis Cremona andekad pillihitajad leidsid täiesti uue tämbri ja kujuga viuli ning viisid tema valmistamise kunsti nii kõrgele, et see on tänapäevani jäänud ületamatuks. Tollal, s.o. 16. ja 17.sajandil, pärandati käsitöö saladused ühelt põlvkonnalt teisele ning harilikult olid pojad isa abilised ja tema töö jätkajad. Cremona kuulsate viulimeistrite Amati, Guarneri ja Stradivari kõik pojad ja pojapojad õpetasid välja nende isad. Seejuures hakkasid nad ametit õpetama lastele väga varakult. Poisid valmistasid juba 10-13 aastastena silmapaistvate kõlaliste omadustega viuleid.<sup>168</sup>

164 EM, KV 1 KK III, lk.760.

165 Eesti Raadio saade eesti rahvatantsudest 18.V 58. Koost. H. Tampere.

166 KM RO, ERA II 187, 70/4 (13).

167 EM, KV 2 KK III, lk.1065.

168 H. Kannap, Mida on teada Cremona viulimeistritest. Ajakirja "Kommunist" väljaanne "Küsimused ja vastused", 1967 nr.2, lk.41-43.

Eestis hakkab viiul levima 17.sajandil.<sup>169</sup> Alul üksikute instrumentidena, mis tõenäoliselt toodi sisse Saksamaalt. 18.sajandil on hakatud viiuleid valmistama ka Eesti külas. 19.sajandil oli ta kõige levinum pill meie maal. Ja kuigi Tallinna Konservatooriumi direktor 1924. aastal väitis, et eesti rahval olevat viiulimängus vähe annet võrreldes muude kunstidega<sup>170</sup>, saavutasid küla sepad, talupojad, linnakäsitöölised jt. viiulimängus suurepäraseid tulemusi. Torupilliga võrreldes oli viiulil mitmed eelised. Ta tämbr oli rikkalikum, võimaldas mädgida ulatusliku diapasoniga palu, ega nõudnud seejuures kuigi palju füüsilist jõudu. Tõsi küll, viiuli ehitamine oli torupillist ja kandlest tublisti keerukam ja segavõttev töö, kuid kannatust ja osavust eestlastel jätkus. Omanudatud kogemused anti edasi poegadele nagu tegid Cremona meistrid. Mitmetel andmetel on karjapoisiealised teinud endale keeltega viiuleid. On olnud juhuseid, kus vanem vend pannud nooremale viiuli karjase leivakotti kaasa, et poiss õpiks pillimängu.<sup>171</sup> Võrumaal peeti iseenesestmõistetavaks, et iga pillimees valmistab ise omale viiuli.<sup>172</sup> Selle kohta kirjutab Juhan Jaik: "Kas keegi on kuulnud, et haanjalane ostaks omale viiuli linnast, tooks koju vabriku rämpsud! Ei, iga haanjalane naerab välja selle mõttegi: seda ei loetagi pillimeheks, kes ei oska valmistada omale südamekohast instrumenti..." 1895.a. kirjutatakse "Olevikus" Haanjust "Vijolid tege üts karätsüra niggu pajupille".<sup>173</sup> Kannatlikult õpetati noortele materjali valikut heakõlalise viiuli saamiseks. See, et põhjaks sobib vahtra ja kaaneks kuusepuu, oli üldiselt teada. Kuusalus tehti põhi ja küljed ka sarapuust.<sup>174</sup> Poogna puuks kasutati vahtrat või kaske. Jõhvid olid varemalt mustad, hiljem kasutati ka valgeid jõhve.

---

169 J. Zeiger. Eesti rahvapillid, TMM Käsikiri. Peatükk: Viiul rahvapillina lk.2.

170 "Muusikaleht" 1924, nr.10, lk.150.

171 VÕT Toimik 97 (2406), Andmed Jaan Oksast, lk.1.

172 TMM, Mapp: C.Kreek. Rahvamuusika.

173 "Olevik" 1895, nr.18. 2.V lk.418.

174 KM RO, EÜS VIII, 1294.

Mõnel pool on viiuli tegemisel kujunenud omad tarkused. Anna kihelkonnas on heakõlalise viulikaane saamiseks tihe ja peenesüiline kuusepuuront, mida on kasutatud mõnd aega linaleo augus linade vajutuseks.<sup>175</sup>

Kuna korralikke puutööriistu oli vähestel perekondadel, siis tegid poisid oma esimese viiuli noaga. Väandra rahvapillimees Hendrik Jõearu, kelle isa mänginud viiulit, teinud oma viiuli 8 aastaselt noaga.<sup>176</sup> Tarvastu rahvapillimees Juhan Rõõm tegi 7 aastaselt viiuli haavapuust noaga ja peitliga.<sup>177</sup> Antsla rahvapillimees Kristjan Joakit tegi 10 aastase karjapoisina viiuli noaga haavapuust.<sup>178</sup> Viljandimaa Patküla valla rahvapillimees Otto Hiob tegi 11-12 aastase karjapoisina viiuli noaga haavapuust.<sup>179</sup> Kihnu rahvapillimees Jaan Palu tegi 10-12 aastaselt viiuli kuusepuust saarest külgedega kulbinoa abil.<sup>180</sup> Sadala pillimees Isaac Rosin tegi 1880.aastal 14-15 aastasena oma esimese painutatud kerega viiuli. Pärnu kandis teinud 10-aastane poiss õõnistamise teel lepapuust viiuli ja käinud sellega ümbruskonna talu õuedel laupäeva ja pühapäeva õhtutel mängimas.<sup>182</sup>

Tori valla Sitre talu saunapoiss Martin Tuisk näinud kord viiulit ja hakkanud endalegi pilli tegema. Ühekordsest nägemisest pole aga kõik meelde jäänud ning pill jäänud pooleli. Kui tulnud juhus veel kord pilli näha, teinud poiss oma viiuli valmis. Martin võtnud valmis pilli kooli kaasa, kus koolmeister kiitnud, et "ilusti tehtud - mängib ka".<sup>183</sup>

19.sajandi keskel levisid maal hõövlipink<sup>184</sup> ja puutööriistad. Vanemate inimeste juhatusel õppisid poisslapsedki neid kasutama ja valmistasid omale viiuleid.<sup>185</sup>

---

175 KM RO, RKM II 221, 239/40.

176 TMM Teateleht rahvapillimeeste kohta: Hendrik Jõem.

177 TMM " " " " Juhan Rõõm.

178 TMM " " " " Kristjan Joakit.

179 TMM " " " " Otto Hiob.

180 TMM " " " " Jaan Palu.

181 "Tartumaa Teataja" 1940, nr.26, 26.I, lk.10.

182 KM RO, RKM II 221, 627-628.

183 KM RO, RKM II 248, 93.

184 A.Viies, Eesti rahvapärane puutööndus, lk.74.

185 KM RO, RKM II 221, 239-240.



Vanadel viiulimeestel olid kujunenud mängutehnili-  
sed põhimõtted ja oskused, mida nagu repertuaarigi anti  
edasi poegadele või teistele mänguhuvilistele. Mitmel  
pool oli tavaks viiuli hoidmine vasakul käevarrel. Harju-  
maa Taga-Pöllika küla sepp Treieli-Jaagup õpetanud: "mis  
sa sest pillist lõua alla topid, kuidas sa siis vaadata  
saad, kas lugu tantsuga kokku läheb."<sup>191</sup> Viiulipoogna  
hoiu kohta öeldi: "poognat hoia rohkem keskelt, et see  
kindlamini peos seisaks."<sup>192</sup>

Isad õpetasid poegadele samu palu, mida nad ise  
oskasid. Repertuaari täiendati mitmeti. Mängiti viiulil  
ka torupilli ja vilepillilugusid. Omapäraselt rikastas  
oma repertuaari Harjumaa Kuimetsa valla viiulipoiss Edur  
Roosalu. Kuue-seitsmeaastaselt õpetanud baptisti kogu-  
duse jutlustajast onu talle hulga koguduse laule. 13-14  
aastase noore viiuldajana teinud ta need laulud ümber  
polkadeks ja valssideks.<sup>193</sup> Nii sai laulust "Ma üks kunin-  
galaps" elurõõmus valss:

Ma üks kuningalaps.

Valss.

Ma üks ku-ninga laps, mis ei puuduma peaks, mis  
I - se on rik-kaus kui kõik. Ter-ve  
tas-vaajama, nende tõi-u-sed ka on ta  
päralt kõikvä-gi ja au. Oh, mis  
õnn, oh, mis rõõm, mis seal  
taevaste sees ükskord ootab mind ees! Seal ma  
näen, kätte saan, mis mu  
I - se muutõ-tanud on.

## h) Lõõtspill.

Möödunud sajandi lõpupoole levineb Eestis lõõtspill. Venemaal oli lõõtspill (karmoška) väga laialt levinud. Paljud vabrikud valmistasid neid massiliselt. Lenin juhib tähelepanu sellele, et tuhanded kodutööandjad, kes töötasid lõõtspillivabrikantidele, suurendasid veelgi üldtoodangut.<sup>194</sup> Venemaa kubermangudest toodi Ida-Eestisse palju lõõtspille. Tänu oma tugevale häälele ja tehnilistele võimalustele mängiti lõõtspilliga peamiselt tantsumuusikat. Torupilli surus lõõtspill täiesti kõrvale. Ka viuli ja kandle tähtsus vähenes. Üksikutes maakohades kadus ajutiselt musitseerimine teistel pillidel täiesti.<sup>195</sup>

Lõõtspilli mängisid enamasti täiskasvanud. Oli ju pill küllalt kallis ja mänguvilumuse omandaminegi aegavõttev tegevus. Mida raskemini kättesaadav, seda igatsetavam oli pill poiste silmis. Seitsmeaastane Hädemeeste valla Rannametsa küla poiss Siime võis "lõõtspilli mängida" vaid hobuserangidega ajal, mil loomadel oli lõunavahetund. Siime tõmmanud range lahti ja lükanud kinni, ise lõõtspilli häälel "turradi, turradi, trallallaa" lauldes. Siime pilliarmastust respekteerisid õed-vennad ja kui lähedalasavas talus korraldati väikese ühereoalse lõõtspilli müümiseks loosipidu, ostsid õed-vennad ja nende sõbrad rohkesti loose ning võitsidki Siimele pilli. Selle pilliga õppinudki poiss mängima ja mänginud senikaua, kuni vanem vend ostnud talle uue suure lõõtspilli.<sup>196</sup>

Juhtunud ka nii, et mõni väikemes hakanud karmipilliga külaviuldajale kaasa mängima. Suuremaks saades ostnud omale suupilli. Sellega sai juba külas sirmanilgi

191 Edur Roosalu mälestused II vihik, H.Rannapi valduses.

192 samas.

193 samas.

194 V.I.Lenin, Meie vabrikustatistika küsimusest. Teosed IV, Tallinn. 1950. lk.22.

195 O.Kallas, Lutsi maarahvas, Helsinki 1894, lk.67.

196 KM RO, RKM II 221, 612-613.

mängida. Järgmisel etapil panid sõbrad raha kokku ja ostsid neljateistaastasele pillimehele üherealise löötspilli. Noormees õppinud pillilugusid rätsepalt ja omandanud palju löötsapalu. Iseseisvast teenistusest ostnud neljarealise pilli ja varsti olnud Pilli-Jaan kogu Põhja-Eestis igal pool teretunud pillimeheks.<sup>197</sup>

### 1) Orel.

19.sajandil, seoses puussepatöö arenemisega ja homofoonilise muusika levikuga, hakati Eestis järsku armastama orelimuusikat. Orelite levik Eestis progresseerub sajandi lõpu poole ja väheneb kiiresti uuesti 20.sajandi esimestel aastakümnetel. Orelite levik ühel maal suures ulatuses on erakordne nähtus maailma kultuuris. Niisugust orelit levikut nagu 19.sajandi teisel poolel Eestis, ei tunta mujal. Orel muutus meie maal üärmiselt populaarseks pilliks. Teda kasutati nii kirikulaulude kui tantsupalade interpreteerimiseks. Orel kujunes külas omapäraseks rahvalikuks pilliks. Orelimeistrid Eestis kasvasid rahvahulgast. Aegajalt muutus orelimeistriks puussepp, talupoeg või isegi kooliõpilane ja valmistasid endale orelit. Orel võimaldas musitseerimist mitmekesise repertuaariga, küllaltki väikese oskusega. Aga ta võimaldas kujuneda ka professionaalseks muusikuks - orelikunstnikuks, heliloojaks, dirigendiks, muusikateadlaseks. Suur osa meie vanemapõlve ja keskmise põlvkonna heliloojad on kasvanud orelit abil. Prof. Eugen Kapi isa Artur Kapp oli õppinud orelit juba kodus oma isalt.<sup>198</sup> Mart Saare vanaisa oli oreliehtaja, suguseltsis oli teisigi pillimeistreid.<sup>199</sup> Rudolf Tobiase isa oli köster ja ehitas ka orelit.<sup>200</sup> Mihkel Lüdigi sai algõpetuse vanaisa orelil.<sup>201</sup> August Topmani, Alfred Karindi, Peeter Süda, Miina Harma, Veljo Tormise ja paljude teiste heliloojate kodudes oli orel.

197 samas, lk.629-630.

198 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.286.

199 K.Leichter, Mart Saar, lk.10.

200 TMM, Mapp, Legendid: S.Heinla kiri 21.I 65.

201 N.Laanepõld, Mihkel Lüdigi sõnas ja pildis. Tallinn 1968. lk.5-6.

Orelid jõudsid Eestisse Lääne-Euroopa maadest juba keskajal. Alul olid need väikesed orelid, nn. positiivid. Kirikute mõju kasvamisega ja nende jõukuse suurenemisega hakati muretsema pühakodadesse suuri, mitmekimne registriga oreleid. Laia leviku pillina oli aga populaarne väike orel, mis 18. sajandil ja 19. saj. esimesel poolel tehti enamuses ühe või poolteise registriga, 19. saj. II poolel ja 20. saj. alul enamuses 3-4 registriga. Oreli leviku üheks põhjuseks oli tema ehitamise suhteline lihtsus.<sup>202</sup> Kõige vajalikum materjal (puu ja nahk) saadi oma majapidamisest. Esiialgu tehtigi ainult puuviledega oreleid. Kuid ka metallist vilede valmistamisega said hakkama paljud talupojad. Paralleelselt kirikumuusika interpreteerimisega kujunes oreliil ilmaliku muusika, peamiselt tantsumuusika interpretatsioon. Lääne-Euroopas oli 16/17 sajandi vahetuseni rohkem kui pool orelimuusikat ilmalik.<sup>203</sup> Oreliil mängiti peamiselt rahvalaule ja tantse, samuti ballaade, rondoosid, kantsoone, madrigaale.<sup>204</sup> Kui orel levis Eesti külas, mängiti temaga rohkesti ilmalikku muusikat. Hupel kirjutab 1777. aastal organistidest, kes pärinesid talupoegade perekondadest:

"Meie talupoeg ei ole muusikalise kuulsiseta; mõisnikud andsid mõned neist õppima ja nüüd saadavad nad täiesti rahuldavalt tantse".<sup>205</sup> (Topographische Nachrichten von Lief - und Ehstland gesammelt und herausgegeben durch August Wilhelm Hupel, Zweiter Band. Riga, 1777. lk. 30-40).

Oreliil, mis asus kõrtsis<sup>206</sup>, mängiti iseenesestmõistetavalt peamiselt tantsulugusid. Ka koolimaja oreliil mängiti sageli tantsulugusid.<sup>207</sup> Puiatu kooliõpetaja Juhhan Kasvandik on võitnud poolehoidu eriti ühe polkaga,

---

202 H. Lepnurm, Tähtsamaid momente orelimuusika ajaloost. Käsikiri, lk. 105.

203 samas, lk. 12.

204. samas.

205 Л. И. Ройзман. Органная культура Эстоний. Москва 1960, стр. II.

206 "Muusikaleht" 1934, nr. 4, lk. 96-97.

207 KM RO, RKM II 223, lk. 57/58.

mida mänginud pärast palvetundi.<sup>208</sup>

Tuntud orelimeister Eduard Kriisa rääkis: "Orelil mängiti rohkem tantsulugusid sajandi alul. Mängiti polkasid ja valsse, kõike, mis oli külapidudel. Orel oli toas, mängiti rohkem kuulamiseks, tantsuruumi oli vähe. Kus oli suurem tuba, seal tantsiti. Mina mäletan ikka, et rohkem oli orel tantsu ja muude tükide mängimiseks kui kirikulaulude mängimiseks".<sup>209</sup>

Orel asetses harilikult talu ruumikamas toas, kus sai tantsida. Lastele hakati varakult õpetama orelimängu. Oreli pehmekõlaline väljendusrikkus paelus laste meeli. On olnud juhuseid, kus veel enne, kui orel muretseti, tegid lapsed klaviatuuri lauale, et mängima õppida.<sup>210</sup>

Muusikaõpetaja R.Voore Iisaku kihelkonnast murdunud 5-aastase poisina (1897.a.) "piirust pilpad", pannud need seinaprao vahele - kirjutledes neis oreliklahve ja mänginud nende peal.<sup>211</sup>

Pärnumaal, Reiu metsavahi Jakob Lüdigi peres oli 18 last. Väike Miku (Mihkel Lüdigi) oskas juba 5-aastaselt orelit mängida.<sup>212</sup> Mart Saar hakkas kodus orelit õppima ka 5-aastaselt.<sup>213</sup> August Topmani hakkas isa orelit mängima õpetama 7-aastaselt.<sup>214</sup> D.O.Virkhausi õpetas isa orelit mängima poisikesepõlves.<sup>215</sup> Sageli õpetas isa lastele orelimängu ise teist tööd tehes. Nii on Rõuge kihelkonna Põika talus Peeter Hain teinud põllutöö kõrval ka puutööd. Tööd tehes kuulnud ta teisest toast laste mängimist: "no kui vale noodi võtsid, siis kohe isa hüüdis, et mis sa poiss varesti mängid."<sup>216</sup> Peeter Hain õpetas orelimängu oma kõikidele lastele, kuni ta elas.<sup>217</sup>

---

208 "Muusikaleht" 1934, nr.3, lk.67.

209 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelihitajatega.

210 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelihitajatega.

211 VOT, Toimik 209 (2516). R.L.Voore elulugu, lk.5.

212 "Muusikaleht" 1929, nr.5/6, lk.208.

213 K.Leichter, Mart Saar, lk.11.

214 TMM, A.Topman, Mälestused I, 1959, lk.8.

215 "Muusikaleht" 1929, nr.6/7, lk.226.

216 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelihitajatega.

217 samas.

Orelimeister Kaarel Kalmus kuulnud - näinud lapsena orelit köstri juures. (K.Kalmus oli sündinud a.1850 Alatskivi vallas). Põll pakkunud poisile huvi. Kodus meisterdanud ta peetäie erineva suurusega pajuviile- sid ja proovinud neid korraga vilistama panna. See pole aga kuidagi õnnestunud. Poiss nuputanud veidi, otsinud isa tööriistade hulgast puuri, teinud pajakaande augud ja pistnud sinna pajuviiled, et keemisel aur puhuks need korraga, nagu orelit, mängima.<sup>218</sup>

Jüri kihelkonnast metsavahi talust päritolev koolmeister Johan Pihlakas õppinud vanemate abiga varakult orelit mängima, nii et ta juba kuue-aastaselt mänginud neljahälseid koraale ja muid kergemaid viise.<sup>219</sup>

Orelimängu õpetati kuni 19.sajandi keskpaigani peast. Sajandi teisel poolel kui ilmusid Hageni ja Erlemani muusikaõpetused ning levisid trükitud noodid, õpetati lastele ka noodist mängimist. Tantsutükke mängiti orelil aga ikka peast.<sup>220</sup> Muhus olnud Opmani Madis "peenike tislert" ja hea orelimängija. Orelit oli ta ise teinud. Mardi- ja kadripäeva õhtutel käidud ikka Opmanil ja tantsitud Madise orelit järgi.<sup>221</sup> Madis õpetanud oma pojale orelimängu juba enne poja koolisaatmist.<sup>222</sup> Kuna isadel oli alati palju tööd ja vähe aega lastele orelimängu õpetamiseks, jälgisid väiksemad lapsed vanemate õdede-vendade mängu ja kui iste orelit ees vabanes, kordasid kiiresti seda mida oli kuulnud.<sup>223</sup> Richard Kalju, Kärdlas, õppis tislertist isalt nii agaralt orelimängu kodusel väikesel orelil, et kaheteistkümnelt aastaselt kutsuti ta pühapäeval Palu kirikusse 20.kopika eest suurt orelit mängima.<sup>224</sup> Helilooja Lätte mälestuste andmetel, on mitmed kaasõpilased juba enne kooliastumist osanud orelit mängida.<sup>225</sup>

Kodavere kihelkonna Ranna valla Raatvere küla Tossumetsa väiketalupidaja Villem Treial tegi noormehena

218 KM RO, RKM II 246, 233-234.

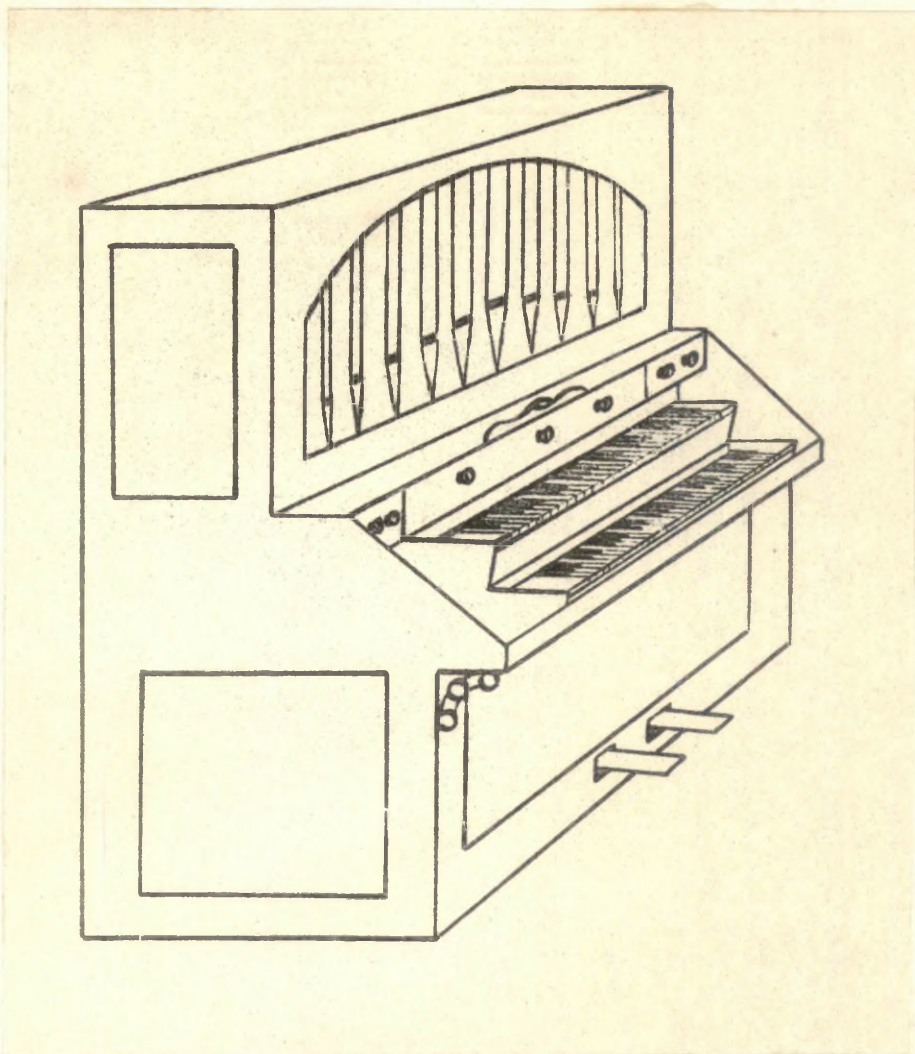
219 KM RO, RKM II 228, 11-17

220 EM, KV 109, KL 75, lk.667.

221 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelihitajatega.

222 samas.

kaks oreelit. Teise oreli jättis ta perekonda ja lubas päranduseks sellele lapsele, kes õpib kõige paremini oreelit mängima.<sup>226</sup>



Villem Treialli tehtud orel, millel ta oma lapsi õpetas.

---

223 KIM RO, RKM II 223, 58.

224 "Nõukogude Hiiumaa" 1966, nr.136, 17.XI, lk.2.

225 A.Vahter, Aleksander Läte, Tallinn 1963, lk.15.

226 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelihitajatega.

V. Treili lapsed õppinud hoolega orelimängu. Poeg, kes olnud tütrest viletsam õppija, mänginud kõik tantsutükid ja koraalid.

Nuustaku alevi puussepp ja orelimeister Tõnis Karus rakendas lapsed juba varakult orelite ehituse tööle. Väiksemad hõõrusid liivapaberiga vilesid, vanemad pojad aitasid isa puutöös. Laupäeva õhtuti rivistas isa oma 9 last üles, istus ise orelitaha ja õpetas lastele kirikulaule. Ta õpetas lastele ka orelimängu.<sup>227</sup>

Kalovere lossi tisleri poeg Hans Habermann oli 16-aastane, kui tal "tuli kange himu omale orelit tegema hakata". Koolmeistri Uritamme käest küsis vilede moodsust, töötas "ööd kui päevad ja kevadel 1884.a. oli veike 1 1/2 registriga orel valmis".

Küllap oli noormehe saavutus imestust tekitav. Naabritalu peremees tulnud uut orelit vaatama ja kuulama ning ütelnud: "näe poissi, tegigi orelit valmis".<sup>228</sup>

Hiljem ehitas H. Habermann endale suurema orelit, millel ka lapsi mängima õpetas. See instrument on nelja registriga (Gedackt 8, Principal 4, Salicional, Viola), kannatlikkuse ja kunstimaitsega väljatöötatud uhke portaaliga.

Viru-Nigula kihelkonna Pada valla Samma mõisa väljavahi poeg Aleksander Laks kasvas väikeses vaeses üksikus metsatalus. Ema laulis sageli, isa oli käinud ühe talve kooliski, mängis "Armoonikut" ja tegi torupilli. Viimase tahtnud kohalik parun isalt ära võtta ja linna saata, aga isa pole andnud, rikkunud pilli ära. Kihelkonnakooli õpilasena, 17-aastase noormehena palunud Aleksander, et koolmeister näitaks orelit seestpoolt. Koolmeister lubanud vahel küll mängida orelil, aga pole asjast huvitatud poisile näidanud pilli ehitust. Poisil olnud aga nii suur huvi orelit vastu, et käinud Viru-Nigula kirikus vaa-

227 H. Rannapi kirjavahetus ja intervjuud oreliehitajatega.

228 H. Habermanni elulugu. Kroonikaraamat. (Pärijatevalduses: Rapla rajoon, Üdrumaa küla, Hiie talu).

tamas kui parajasti üks meister orelit "timminud". Hakanud siis ise kodus rehetoas "kruupingil" orelit tegema. Saaginud männilauad käsitsi õhemaks ja teinud vileid kõik puust. Saaginud ja timminud. Löötsa jaoks toonud isa linnast vasi-kanaha. Kui orel valmis, pannud poiss ta eestuppa ja tema muusikaga löödud ühtelugu tantsu, nii laupäeva õhtuti kui ka nädala keskel. Aleksander loonud ka ise mõned orelipolkad. Agar noormees õpetas orelimängu ka õdedele. Mängiti "kuke noodi järgi", st. peast.<sup>229</sup> 1904.aastal viis Aleksander oreli põllumajandusnäitusele ja sai seal III auhinna.<sup>230</sup>

### 3. M u u s i k a l i s e k a s v a t u s e v o r m i d.

Kellelt õppisid lapsed laule? Kas laulude õppimine kodus oli stiihiline pealtkuulamise-järellaaulmise protsess, või oli see teadlik õpetamine ema, isa, vanaema, kodakondsete või tuttavate poolt.

Eesti rahvapedagoogikas tuntakse kaks laulude ja pillilugude omandamise viisi. Esimene on õppimine eeskujude najal. Teine aga teadlik ja oskuslik õpetamine vanemate inimeste, harilikult kodakondsete poolt. Mõnikord õpiti alul sõnad pähe, sellejärel meloodia.<sup>231</sup> Enamlevinud oli aga teksti ja viisi koos õpetamine. "Rahvalaulu... tekst, viis ja esitamistavad - see on ju kõik tegelikkuses tervik".<sup>232</sup> Nende kolme komponendi terviklikkus jäi püsima ka õpetusprotsessis. Didaktilised printsiibid kasvasid välja praktikast. Lühikesed laulud õpetati tervikuna, pikemad osade kaupa.<sup>233</sup> Võrdlemisi palju tuli ette ka tuupivat õppimislaadi. Üht salmi lauldi mitu korda, kuni see meelde jäi.<sup>234</sup> Taiplik "õpetaja" lasi last ükski laulda ja toetas kaasalaulmisega ainult seda kohta, mis veel

---

229 H.Rannapi kirjavahetus ja intervjuud orelichitajatega.

230 Rakvere Rajoonidevaheline Koduloomuseum. Orelit vastuvõtu akt nr.45, 23.IV 1965.a.

selge polnud.<sup>235</sup> Uuemate laulude õpetamisel kasutati üksikjuhtudel instrumente. Nii on õpetatud viiuli abil<sup>236</sup>, kandlega<sup>237</sup>, moldpilliga<sup>238</sup> jt.

Kuusalu rahvalaul ütleb küll, et  
last on loodud laulemaie,  
vesi loodud veeremaie,  
kannel keeli keeramais.<sup>239</sup>

Ometi on lauluõppimine lastel olnud küllaltki keeruline protsess, mis pidi ühendama sõna viisiga ja need meelde jätma.

Paljude aastasadade jooksul on meil peamiseks laulude õpetajaks perekonnas olnud ema, kes võttis mudilase sülle ja õpetas ettelaulumisega viisi selgeks enne kui laps hakkas korralikult rääkima. Ka pani ema talveõhtuti tööd tehes lapsed voki või kerilaua kõrvale ja lauldi koos - ühte salmi 2 ja 3 korda või rohkemgi - kuni oli kõikidel peas.

Ema oli lapse ülesäratajaks, süüaandjaks, magapanijaks ja peamiseks kasvatajaks. Ema tundeelu oli sageli eksam ja rikkam kui teistel perekonnaliikmetel. Lapsed kiindusid emasse vahenditult ja tütarlapsed omandasid temalt kõik ta oskused. Ema laulis ise sageli töö juures ja pani lapsed järgi laulma.<sup>240</sup> Ketrates või kinnast kududes kogunesid lapsed ema ümber ja õppisid laule.<sup>241</sup> Ketrus oli aegavõttev ja automaatselt toimuv töö. Et uni peale ei tuleks, ümises ketraja viisi või laulis tasa. Igavlevad lapsed tunglesid ketraja ümber, et vokiratast

- 
- 231 KM RO, RKM I 8, 428; vrđl. Edur Roosalu mälestused H. Rannapi valduses.  
232 H. Tampere, Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist. Äratrükk Eesti muusika almanakist I, Tallinn 1934, lk. 3.  
233 KM RO, RKM I 8, 391.  
234 KM RO, RKM II 223, 91.  
235 samas.  
236 KM RO, RKM I 8, 428.  
237 samas.  
238 M. Roobi andmed, H. Rannapi valduses.  
239 KM RO, RKM II 15, 71/2 (22).  
240 KM RO, RKM II 222, 11.  
241 KM RO, RKM Mgn, Lindistatud 1966, Põlva raj.-Hele Harring.

ajada, kruvi keerata või uue koonla pealepanemisel aidata. Laste peletamiseks voki juurest oli üheks vahendiks nendega laulmine. Ketruse käigust sõltus ka laulu iseloom. Taku "nokutamisel" lauldi aeglaseid laule, korrutamisel - mispuhul vokiratas liikus tublisti kiiremalt - lauldi elavamaid ja lõbusamaid laule. Tempo ühtlustati voki omaga ja tallalaua peale vajutati jalaga laulurütmis. Lühikesed viisid ja vähesed salmid, mis ketruse juures lauldi, jäid lastele kergesti meelde.<sup>242</sup> Ka käsikivi juures õpetasid emad lastele laule. Setu rahvalaulik Hilana Taarka jutustanud (A.Väisaneni üleskirjutus):

"Kui ma ol'i 13 ajastanõ, naksi ma jo imäga kivi man tühübü, imä üteli sis iist mitmit laula - "Jahva, jahva kivi-keist", jt. - sa' jäl' ütli "killõt" ... Suur laululinõ ta oli kah. Mitmõh ajah oli ta kaasikos (mitmes pulmas ta oli pulmalaulikuks), ma olli kõõ üteli (ikka ja alati ühes<sup>243</sup> Harjumaa Taga-Põllika külast pärit Edur Roosalu kirjutab: "minu ema ... laulis kui laps rinnal imes; laulis kui susutas last magama; laulis kui ketras või kodus, laulis tööle minnes ja töölt tulles; laulis ka siis, kui 90-aastasena lamas kolm viimast aastat tõvevoodis. Ema lauluarmastus ei piirdunud ta endaga - laulu pidid õppima ka lapsed --- ema seadis poisid ritta nagu orila viled ... ja siis läks lauluks lahti. Ema ise ketras või kodus ja laulis meile ette ning meie pidime järgi laulma."<sup>244</sup>

Kuna viimasel ajal isa võtab vähe osa laste kodusest kasvatusest ja õpetusest on levinud arvamus, nagu oleks isa osa ka varem olnud sama väike. Tõsi, isa perekonnapeana pidi rohkem viibima kodust eemal: põllu- ja metsatööl, jahil, vooris. Suurema liikumisviisi tõttu omandas ta ka naisega võrreldes veidi laiemat silmaringi ja kuulis ning õppis teiste maanurkade laule ja pillilugusid. Talveõhtuti armastas aga ka perekonnapea sageli lapsed põlvele võtta ja neile uusi laule õpetada.

---

242 KM RO, RKM II 221/3.

243 "Vaba Maa" 1933, 31.XII, nr.306, lk.4.

244 Edur Roosalu mälestused, H.Rannapi valduses.

Setumaal Eršava külas Matrjona Vee isa olnud suur "laululine", kes talveõhtuti, kui põllutööd polnud, laulnud oma seitsmele lapsele.<sup>245</sup>

Häädemeestel laulnud M.Mäesalu isa oma lastele häällilauluks "no maga, maga marjuke ja uinu, uinu hellake, sind isa käsi kiigutab ja ema käsi liigutab."<sup>246</sup>

Tallinna pensionäri Alma Metsamardi isa alustanud talle laulude õpetamist siis, kui ta olnud 3-4 aastane. See sündinud talveõhtutel kätseva pliidi ees ja pliiditule valgusel. Isa laulnud ette, lasknud järgi laulda ja karistanud, kui laps ei saanud küllalt ruttu viisi selgeks.<sup>247</sup>

Tudulinna Nõmme pereisa võtnud kandle õhtuti põlvedele, laulnud pilli saatel lastele ja koos lastega.<sup>248</sup>

Vanades rahvalauludes on rõhutatud isa õpetuslikku osa.

Nii on Järva-Jaanist üleskirjutatud:

Ma laulaks seda luguda,  
mis oli isa enne laulnud,  
emaõed oli õpetanud,  
vennad aga targaste tasunud.  
Nõnne laulan, kuda mõistan,  
kuda minu isa enne laulis.<sup>249</sup>

Mitmeid rahvalaulikuid - Anna Lindvere Kodavere khk., Rosalie Ranne Kuramaal<sup>250</sup>, Liisa Kümnel Toris<sup>251</sup> - on õpetanud isa.

Küllalt sagedane oli see, et isa ja ema olid mõlemad "lauluhuvilised" ja õpetasid lapsi siis, kui ühel

---

245 H.Rannapi üleskirjutus Sabolda külas 11.VII 1967.

246 KM RO, RKM II 221, 592.

247 A.Metsamardi mälestused, H.Rannapi valduses.

248 KKJ, 21, 523 (1).

249 KM RO, EÜS VII 1660 (212).

250 TMM, Mapp: Teatelehed laulikute kohta.

251 KM RO, RKM, Mgn. II 525 a.

või teisel oli parajasti aega. Kolga-Jaani rahvalaul  
väidab

Laaliku minu isädä,  
laaliku minu emädä,  
sest on lapsest laalik saanud.<sup>252</sup>

Analoogiline kaksikvärss on Karksi rahvalaulus

Laulik oli me esäje  
laulik oli me emäje...

Selles rahvalaulus on õpetussõnad seotus mälestustega  
muusikalisest kasvatuses:

Ma ei tohi olla tuima,  
viisi ei viha pidäde -  
ole ei tuimast soosta,  
mitsest ei ulgastegi.  
Pillil o meida peetu,  
kannelel meid kasvatu,  
pillil viidi meid magama,  
kannelel meid kammeres,  
pill meil laulii päetsenna,  
kaits meil kannelt jalutsin.<sup>253</sup>

Paljudes kodudes oli laulma õpetamine vanaema üles-  
andeks. Perema, olles ise käsist-jalust talutööga või  
majapidamismuredega seotud, andis laste eest hoolitsemi-  
se meeleldi vanaemale kui see elas samas peres. Töö läks  
vanemal traditsiooniliselt laulu saatel. Lapsed õppisid  
kaasa lauldes. Vahel hommikul kedrates hakati laulma ja  
lauldi õhtuni.<sup>254</sup> Vanaema pani lapsed laulma ka suvistel  
töödel. Nii on Muhu lauliku Pauline Vapperi vanaema heina-  
le, minnes võtnud kõik lapsed oma järele ja laulnud nen-  
dega:

Iidut, iidut einamaale,  
tõsta jalga seinapääle,  
näita nippi tüdrukule,  
kuldanuppu noorikule.<sup>255</sup>

---

252 H. Tampere, Eesti rahvalaulud viisidega V, Tallinn  
1965, lk.43.

253 H. Tampere, Vana kannel IV, lk.142

254 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest".  
Koost. A. Strutzkin, 1958.

Antsla laulik Katri Sikku oli vanaema kasvatanud ja õpetanud talle palju regivärsilisi laule, mida K.Sikk hiljem oma vanaduse põlves veel tundide kaupa oli lugenud.<sup>256</sup>

Karksi laulik Kadri Kukk meenutab soojalt oma vanaema: "Ta õpas mulle palju laule, õpas nende järgi ka elama."<sup>257</sup>

Rahvapärasest kasvatuses suur osa oli eluolustikulistel sündmustel. Sugulaste ja lähemate naabrite pulma võeti kaasa ka lapsed. Pulmakombed, rohke pillimäng ja laul jättis laste hinge sageli kauapäisivad mälestused. Pulmades õpiti uusi laule ja pillilugusid, tantse ja ringmänge. Mitmetes rahvalauludes vestetakse pulmades mõjujõust ja nende otsekui muusikakoolilistest tulemustest. Võrdluseks olgu toodud kaks rahvalaulu:

Kadrina rl.<sup>258</sup>

Kust sai lauliku minusta,  
luuletaja tüdriku,  
veeretaja vendadest?  
Eit käind pulmassa mõnessa,  
sõitis saajassa saajassa,  
viekümnes viidavassa,  
tuhandessa toodavassa,  
sadandessa eadavassa,  
kandis mind aga kaasassa,  
pidas pollepaaladessa,  
hoidis kuuehõlmassana.

Haljala rl.<sup>259</sup>

Mul käis isa mones pulmas,  
ema saajassa saajassa,  
tuhanessa jootudessa,  
kandis mind kaasassa,  
pidas pollepaaladessa,  
hoidis kuuehõlmadessa,  
sõötis söödike kibussa,  
jootis joodike kahassa:  
sest sai laulik minusta,  
pillipuhuja poegadesta,  
lauluõõja tüdriku.

Lapsed õppisid laule kohati ka mitmetelt võõrastelt, kes käisid kodu hoidmas või tihti külas. Kihnu laulik Liis Alas pidas oma lauluõpetajaks Uuetoa Tiit, kes olnud igal pool oodatud külaline ja kellele lapsed jooksnud juba kaugele vastu.<sup>260</sup>

256 KM RO, RKM II 63, 119.

257 KM RO, RKM II 95, 621.

258 E.Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, lk.29.

259 KM RO, H I 5, 14 (2).

260 O.Kõiva, Regivärsilise rahvalaulu traditsioon Kihnu saarel. KM, kandidaadi dissertatsioon 1965, lk. 378/9.

Mulgimaal oli laste poolt armastatud ja oodatud Lauulu Mihkel, kes oma emotsionaalseid laule saatis ise kandle või löötpilliga.<sup>261</sup>

Vastastikune eeskuju ja traditsioonid mõjutasid lapsi laule õppima kõikjal, kus aga lauldi. Õpiti isegi seaktina juures naabripere laste laule kuulates<sup>262</sup> ja suviste tööde ajal külavahel lapsi hooldavatelt vanainimestelt.<sup>263</sup> Laulude õppimine kujunes õppimistarviduse üheks peamiseks rahuldamiseks. Igapäevane korduv tööprotsess ei nõudnud ju peaaegu mingit vaimset pingutust. Nii oligi rahvalaulude õppimine paljude sajandite jooksul küllaltki oluliseks vaimseks tööks ja andis erksamatele, vaimset võimekamatele inimestele silmapaistva koha ühiskonnas ja hiiglasliku repertuaari. Setu lauluema Anne Vabarna vastas küsimusele, kui palju laule ta teab: "kui mereveereh sõmerit ja taivah tähti ja kuuseh nöklü"<sup>264</sup> Setumaal Verhhuulitsa küla lehepillimängija Feodor Kaluri ema ütelnud: "ma laula nätal aiga, kui akka".<sup>265</sup>

Kui laule õpetasid lastele nii emad kui isad, siis pillimängu juures pedagoogiline töö oli meeste asi. Nagu rahvapärases kasvatuses üldse, nii ka pilliõppimisel pidi õpilane ise olema teadmiste himuline ja oskuse arendamisel visa. Räägiti vähe, rohkem jälgiti ja jäljendati. Ometi oli tarvis poegi lausa õpetada pilli tegema ja temal mängima. Pojad mitte ei pärinud isalt pillimängimise kunsti, vaid nad ka õppisid isalt. Silmapaistvate rahvapillimeeste isad ja vanaisad on peaaegu kõik olnud pillimehed.<sup>266</sup>

Seda, kuidas isad teadlikult ja sihikindlalt on õpetanud ja kasvatanud poegi jätkama perekonnas omandatud muusikaharrastust ja tööoskust, on huvitav jälgida Haanja orelimeistrite Kriisade mitme põlvkonna töö ja tegevuse najal.

---

261 Eesti Raadio saade "Rahvaloomingu varasalvest" 11.II 1963. Koost. I. Riihtel.

262 KM RO, ERA II 148.

263 KM RO, II 223, 59.

264 KM RO, RKM Mgn. II 327 a.

265 H. Rannapi üleskirjutus Setumaal 1967.

266 TMM Teatelehed rahvapillimeeste kohta, Koostatud 1938.

Võrumaal Rõuge kihelkonnas Haanja vallas oli XIX sajandi teisel poolel kodutööndus kõrgelt arenenud. "Haanjas tetti kõike piibust hõrrilani", ütelnud vanad Haanja mehed.<sup>267</sup>

Noore orelimeistri Hardo Kriisa vanavanavanaisa Mikk rännanud Kokemäele Kesk-Eestist.<sup>268</sup> Kokemäe järve kaldal oli Miku pojalt Peeter ja ta naise Matli Kriisalt väike talukohake, millise viljapoolisest kuidagi pere kõhtu täis ei saanud, kuigi mõlemad orjasid pikad päevad mõisa- ja kodupõllul. Isa Peeter armastas kevadeti teha pajuviilesid ja pannud mitu tükki korruga suhu, lasi kõlada "orelihäält". Lell Jaan, mõisa kutsar, oli ümbruskonnas tuntud viiulimees.<sup>269</sup> Esialgu ei erinenud Peetri ja Matli laste Juhani (\*1859), Jakobi (\*1861) ja Tannili (\*1866) elu teiste laste rõõmudest-muredest. Käidi karjas, hiljem aidati isa põllutöödel.

Poistel tekkinud huvi muusika vastu varakult. Ühekorrd nähtud karjapoisiealist põlvpükstes ja kulunud pluusis Tannilit kükitamas Rõuge kirikus oreli taga ja hoolega jälgimas kellamehe orelitallamist ning hardalt kuulamas võimsaid helisid. Järgmistel päevadel võis Tannilit näha Märdimäel karja hoides ise "orelit tallamas". Poisike oli paenutanud kaks leppa jalgade alla ja kolmandast kinni hoides tallas vaheldumisi leppi, ise orelibassi häält kaasa jorutades.<sup>270</sup>

Vanem vend Juhan tundis juba poisikesena huvi tiseritöö vastu, kuid talus puutööriistu ei leidunud. Kuna ka elumaja vajab hädasti remonti, tõi Juhan külapuusepalt hõövli ning sae ja valmistas nende abil omale vajalikud tööriistad.<sup>271</sup>

---

267 A.Viires. Eesti rahvapärane puutööndus, Tallinn 1960, lk.255.

268 H.Kriisa andmed Meelakul 1967, H.Rannapi valduses.

269 "Vaba Maa" 1936, nr.75, 1.IV, lk.8.

270 seaksamas.

271 "Nool" 1930, nr.45, 4.X, lk.5.

Tannil võis juba siis, kui ta püksata, vöö särgi peal, ringi jooksis, Juhani tööriistu kasutada. Ükskord teinud Tannil orelivile ja võtnud karja kaasa. Seadnud seda tüht ja teistviisi, kuni suure kombineerimisega see lõpuks koost lagunenu. Visadus arendanud aga poisi võimeid ning vileid hakanud häält tegema. Mõningatel andmetel on Tannili esimesed "lauluviiled" valminud 12-aastasena.

Juhan ja Jakob vaatasid alul Tannili tegevusele kui lapsemängimisele. Kui Tannili vileid hakkasid häält tegema, hakkasid ka vanemad vennad kaasa katsetama.<sup>272</sup> Oma moodi tõuke annud poistele ka naaberkülas asuva puutöömehe Jakob Tummi lausahtlisse ehitatud pisikese harmooniumi salajane lahtilõhkumine ja selle ehituse uurimine.

Lugema ja rehkendama õppisid poisid Koke külakoolis. Oreleid ega muid muusikariistu tollal aga ümberkaudsetes koolides veel ei olnud. Noormehed käisid Rõuge, Äksi, Kanepi ja Laatre kirikute oreleid vaatamas. Niipea, kui nad hakkasid jooniseid ja märkmeid tegema, aeti nad igast kirikust välja. Lõpuks saanud nad Laatre koguduse köstriga kokkuleppele. Vennad uurinud Laatre orelit mitu päeva, tehes öösel kõrtsis, kus nad öömajal olid, jooniseid ja ülestähendusi päeval nähtust.<sup>273</sup>

1880. aastal seadnud Jakob Tumm korda ühe kohaliku koolimaja "harmoonium-hõrilakese".<sup>274</sup> Vennad-Kriisad tutvunud tööga ja otsustanud ise ka ühe väikese orelit teha. "See oli nagu mingi tõbi, haigus, mis enam rahu ei andnud" ütelnud Jakob hiljem.<sup>275</sup> Esimese orelit ehitamine, kus probleemiks olnud naaberhelide kaasakõlamine, jäänud aga Tannili kroonuteenistusse mineku pärast pooleli. Sõjaväes teeninud ta neli ja pool aastat muusikakomandos trompetimängijana.<sup>276</sup> (Teistel andmetel orkestrijuhit abina,<sup>277</sup> kolmandatel - orkestrijuhina<sup>278</sup>). Lõunavaheajal

272 "Vaba Maa" 1936, nr.75, 1.IV lk.8.

273 "Nool 1930", nr.45, 4.X, lk.5.

274 A.Viires, Eesti rahvapärane puutööndus, lk.260.

275 "Nädala Postimees" 1933, nr.35, 4.IX, lk.6.

276 Eduard Kriisa andmed 1967.a. H.Rannapi üleskirjutus.

277 Helmut Kriisa andmed 1967.a. H.Rannapi üleskirjutus.

278 "Vaba Maa" 1936, nr.75, 1.IV lk.8.

ja vabadel tundidel katsetanud ta sõjaväetöökojas oreli-  
vilede häälepidavust ja leidnudki katselisel teel, kuidas  
teha puud õhukindlaks. Oma katsete tulemustest teatanud  
ta kohe vendadele, kes siis esimese oreli lõpetanud.<sup>279</sup>  
Kogu ümbruskonna suureks hämmastuseks mänginud see 2-re-  
gistriga orel toredasti. I oreli saatuse kohta lähuvad  
andmed lahku. A.Viirese andmetel valminud see 1888 ja ol-  
la 1960.a. olnud veel Nisso koolimajas.<sup>280</sup> "Noole" andme-  
tel ostetud see Vastseliina kihelkonda.<sup>281</sup> "Vaba Maa"  
andmetel müüdnud see ühele Vastseliina koolmeistrile.<sup>282</sup>  
"Elu" andmetel ostnud selle Tsäpsi koolmeister.<sup>283</sup>

Isataluke jäi kolmele mehele kitsaks. Juhan läks  
koduväiks Tautsa ja Jakob Meelaku külla, Tannil jäi Koke-  
mäe kodutallu. Kuigi vennad elasid üksteisest küllaltki  
kaugel ja muresid oli talude majapidamisega parasjagu,  
sai orelitegemine just nüüd hoo sisse. Küllap mõjutas ven-  
dade kodutöönduse arenemist kasvanud nõudmine oreli-  
järele, sest "kodutöönduse" arenemisele eelneb (olles sel-  
le arenemise tingimuseks) juba sügavaid juuri ajanud kau-  
bakäive.<sup>284</sup> Töö jagati vendade vahel, kusjuures igaüks  
spetsialiseerus kindlale osale. Varsti rakendasid vennad  
ka pojad oreleid ehitama.

Esimesena lahkus kodust vanem vend Juhan (1859-  
1942), kes abiellus jõukapoolse talutütrega Tautsa külas  
ja sai orelitehitamise alguses anda üritusele rahalist  
alust. Taibukad vennad käsitlesid puutööriistu kõik la-  
dusasti. Peatselt kujunes aga igal vennal oma tööloik,  
millisel alal üha enam spetsialiseerudes, saavutasid  
meisterlikkuse. Juhani ülesandeks jäi lõõtsade ja mängu-  
puldi valmistamine.<sup>285</sup> Hiljem, kui Tannili pojad juba

---

279 "Vaba Maa" 1936, nr.75.1.IV lk.8.

280 A.Viires, Eesti rahvapärane puutööndus, lk.260.

281 "Nool" 1930, nr.45, 4.X, lk.5.

282 "Vaba Maa" 1936, nr.75, 1.apr., lk.8.

283 "Elu" 1938, nr.27, 11.märts, lk.3.

284 V.I.Lenin, Kodutöönduse loendus Permi kubermangus.  
Teosed II, Tallinn 1949, lk.325.

285 "Nädala Postimees" 1933, nr.35, 4.IX, lk.5.

abilisteks sircusid, jäi Juhani ainult lõõtsatöö. Juhani elust ja tööst rääkis Ella Tauts Tautsa külast: "Me elasime Juhani piirimail. Ta tegi vanaaegsesse rehetuppa suured aknad, kust lõõtsa välja sai. Naine oli tal vigane, see oli tal reumaga 25 aastat voodis. Juhani oli kaks poega ja tütar. Üks poeg tegi põllutööd, teine tegi isaga koos oreleid, kleepis nahku jne. Nahad nad ostsid, see oli valge seemusnahk. Talu oli neil korras, soos kaevatud suured kraavid käsitsi. Juhani tegi ka rehepeksumasinat, mida neli hobust kahekaupa ringi ajasid. Küllarahvaga sai ta hästi läbi. Tal oli tuas väike orel, nii kapi kõrgune. Ega lauba õhtul mängiti oreli kirikulaule ja kõiki. Mia ka proovisi vahel. Jõuluõdangu olid Juhani juures kõik küllarahvas koos, kes noorempa. Lauldi jõululaule ja tantsiti pärast oreli järgi."<sup>286</sup>

Vendadega ühiselt ehitati<sup>ud</sup> oreli kõrval tegi iga vend mõne oreli ka iseseisvalt. Nii on Juhani endale ümberehitanud vana koolimaja oreli ja teinud Kasariitsa valla Jaani koolimaja 3-5 registriga oreli.<sup>287</sup>

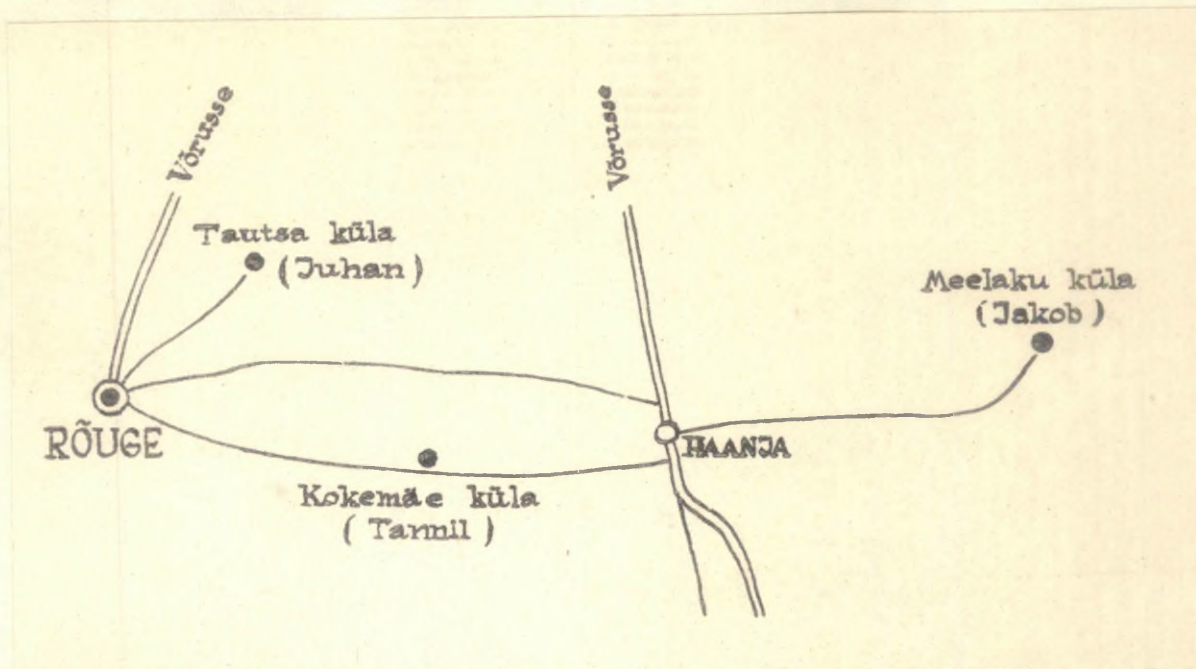
1942. aastal maeti Juhani Rõuge lähedasele Nogopalu surnuaiale. Juhani tähistuseta kalmuküngast on raske üles leida, küll liigub aga orelimeistrit jutukesti ja kandub põlvest-põlve edasi. Üks lõbusamaid on "Lätimaalt "la" toomise lugu", mille ma 1966. a. Pärnus ja 1967. a. Rõuges üles kirjutasin, mille peale 1968. a. Eduard Kriisa teadvalt muigas ja mis 1933. a. "Nädala Postis" (nr. 35, 7. IX, lk. 10), erinevas variandis on trükitud:

"Kui Kriisad Pedja koolile oreli ehitanud, kuulnud nad, et Volmari kirikusse pandud üles Saksamaalt toodud uus orel. Lepitud kokku, et Juhani läheb Volmarisse "la"-d tooma, saab siis Saksamaa kõrguse ka Pedja kooli pill. Jalgsimatki sinna ja tagasi kestnud mitu päeva. Kõik oleks läinud hästi, kui vaid hääletooja kallale po-

286 H. Rannapi üleskirjutus Tautsa külas, 1967.

287 H. Rannapi üleskirjutus Rõuges 1967. - Jaan Kriisa.

leks tagasiteel ühes külas karanud koer. Selleks, et koeraga riielda, pidi Juhan katkestama "la" ümismise. Külast mööda saades oli aga "la" ununenud ja Saksamaa häälestus jäigi Pedja kooli orelile andmata".<sup>288</sup>



### Vendade Kriisade paiknemine 19.saj. lõpul.

Jakob (1861-1949) kosis Meelaku külas Ala-Meelaku talu peremehe Peeter Timmi tütre Ann'i ja osavate kätega ning tööka mehena, lõi oma perele tollal eeskujuliku majapidamise.

Jakobi ülesandeks ühises orelitöös oli vilede tegemine. Sageli tegi ta ka kapid. Esimeste orelite tegemisel valas ta ise tinapleki ja valmistas vormide järgi vileid. Nende metallvilede valmistamiseks mitmesuguste presside, vormide ja mõõteriistade valmistamine nõudis juba suurt osavust. Vilede endi valmistamine oli veelgi keerukam. Üksnes tinapleki kinnijootmine nii, et plekk ise ei sulaks, nõudis osavust. Väikeste puuvilede hõõveldamisel pidi silma ja käsi olema täpne. Suured mitmemeetrilised bassiviled nõudsid jõudu ja kannatust. Seest tulid vileid glasuurida, sest kuigi valiti tihe puu ja töö tehti äärmiselt puhas, glasuurimata puu andis õhku läbi.<sup>289</sup> Kui Jakobi ainuke poeg

288 H.Rannapi üleskirjutus Pärnus 1966. - Peeter Laja.

289 "Nädala Postimees" 1933, nr.35, 4.IX, lk.5.



JAKOB KRIISA VANA OREL HELMUT KRIISA KODUS MEELAKUL.  
(H.Rannapi foto)

August (1892 - 1963) hakkas "kaela kandma", andis ta 8-aastasele poisile lauatuiki ja hõõvli kätte ja edasi läks töö juba isal ja pojalt koos. Mida vanemaks Jakob muutus, seda vähem pühendas ta end talutöödele ja rohkem oreelitele. Talutööd jäid siis rohkem poja hooleks.<sup>290</sup>

Jakobi pojapoeg Helmut (\*1921) meenutab: "Vanaisa oli väga hea inimene, Oli küllalt laia silmaringiga mees ja minu haridus on palju temalt. Mina kasvasin vanaisa põlvel. Vanaisa olnud ka viiuliga pulmapillimees."<sup>291</sup>

Jakobi-Augusti-Helmuti Meelaku kodu on tänaseni kaks orelit, mis Helmuti arvates on ainult nende pere tehtud. Endises avaras töötoas on tõenäoliselt Jakobi üks esimesi pille. See on 2 registriga (üks puu, teine metallviliudega), fassaadimõõtmed 1,62 x 1,12 m, pooltoon-klahvid on valge kattega, põhiklahvistik on must. Ühisel korrusel ühes toas on täiesti mängukorras pehmete toonidega orel, mis on otse sinna tuppa ehitatud. Orel on lihtsa välimusega. Viled ei asetse kapis, nagu tavaliselt väikeste oreelite puhul, vaid spetsiaalsel alusel. Pealt on vilede osa lahtine. Esisein ja mängupult on värvitud valgeks. Sellel pillil mängisid kõik vennad-vanameistrid ja õppisid lapsed ning lapselapsed.

Kõrges vanaduses meisterdas Jakob veel uusi oreleid ja hoolitses aias mesilaste eest. 1949. aastal süngitati ta Rõuge kalmistule.

Noorema venna Tannili (1866-1940) osa ühises oreli-ehituse töös oli eriti suur. Tannil sukeldus sellesse kogu oma vaikse loomuse ja visa töömehe kirega. Tannilist ja ta poegadest kujunesid silmapaistvad meistrid, kes uurisid võrkeelset erialast kirjandust ja katsetasid erinevate vahenditega kodusel teel saavutada samu tulemusi, kui suured välismaa firmad. Ja nii imelik, kui see näibki, tehti peagi Eestimaa kagusopis oreleid, milliseid

---

290 H. Kannapi üleskirjutus Meelaku külas 1967. - Helmut Kriisa.

291 sealsamas.

eelistati mitmete välismaa suurte firmade ees. Muidugi olid kriiside pillid kättesaadavamad ja odavamad, kuid silmapaistvate kõlaliste omadustega, tehniliselt laitmatud ja välimusest nägusad.

Kuna Tannilil oli head taipu ja uurivat loomust, jäi temale kõige keerukama osa - mehhanismi tegemine. Tellimuste kasvades jäi Tannili ülesandeks ka lepingute sõlmimine ja kodu- kui välismaalt mitmesuguste materjalide ja osade tellimine. Sageli tegi Tannil ka mängupuldi. Nii kujunes Tannil ettevõtte kunstiliseks juhiks ja Kokamäe talu töö keskuseks.

Tannili kooliharidus piirdus kolmeklassilise valla-kooliga. Juurdlev ja lugemishimuline poiss arendas ja täiendas oma teadmisi väsimatult. Ta omandas aasta-aastalt mitte üksi oskusi ja teadmisi vaid ka küla- ning vallaelanike lugupidamise õiglase mehena ning mõned aastad oli ta ka vallavanemaks.<sup>292</sup> Tannili 70-aastase juubeli puhul valis Haanja rahvaraamatukoguselts "Koit" ta seltsi auliikmeks.<sup>293</sup>

Tannili vanem poeg Eduard meenutab: "Isa oli tehnilisel alal hea taibuga. Pneumaatiline süsteem oli ju väga keerukas. Kõik kolm venda olid ka väga head tiserid. Esimesed oreolid tegid nad mehhaanilised. Esimesel oreil oli /d/ efekt, kui tertsit vajutasid, kõlas kaasa ka vahepealne heli. Vennad otsisid viga, aga ei leidnud. Tannil leidis põhjuse alles sõjaväes aega teenides. Ohuke vilepuu (0,5 sm) andis õhku läbi. Tannil pani kanalipuule liimi pääle ja õhku enam läbi ei tulnud."<sup>294</sup>

1898.a. kuulnud vennad, et Rõuge pastor Fr.Hollmann tahab muretseda Roosa abikirikule oreelit. Mindud kolmekesi pastori jutule. Hollmann vaadanud hämmelduses talumeherõivastes mehi ja ütelnud: "Orelimeistreist Valckerist ja Saue-rist olen kuulnud, aga talupoegadest kriisidest mitte."<sup>295</sup>

---

292 "Uus Eesti" 1940, nr.56, 28.II, lk.9.

293 "Vaba Maa" 1936, nr.266, 20.XI, lk.5.

294 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1967. - Eduard Kriisa.

295 "Uus Eesti" 1940, nr.56, 28.II, lk.9.

Pastor nõustunud läbirääkimisi jätkama ainult siis kui Kriisad joonised esitavad. Läänud vennad koju ja joonistanudki suurte pingutustega tulevase pilli plaani valmis. Leping sõlmitud ja orel valminud ühe manuaaliga ja pedaaliga 6 registrilisena. Orel olnud korralik, ainult üks viga olnud: teda polevat võimalik olnud remontida muidu, kui pidi täiesti lahti lõhkuma. Selle oreli tegemise kogemusena kehtestatigi nõue, ehita nii, nagu peaksid ise pärast parandama!<sup>296</sup>

Tannilil endal oli harva kodus orel. Nii kui valmis sai, nii osteti ära. Enamus pille tehti tellimise peale. Nii tulnud 1898.a. Kahkvast delegatsioon ja palunud oreli koolimaja jaoks. Meister ütelnud, et enne ei tule kaubast midagi välja, kui tulen kohapeale vaatama, muidu võib juhtuda, et orel ei mahu majja sisse. Kahkva reisul palunud Kriisa, et kolm peremeest igaüks 100 rublasele maksukohustusele alla kirjutaks. Toro talu peremees pannud esimese 25-rublase lauale ja annud ka kohustuse allkirja. Teine olnud Kaarel Taal ja kolmas Kuka talu peremees Jaan Tuul. Peatselt hakati korraldama basaare ja näitemänge, mille sissetulek läks oreli tasumiseks. Hiljem käidi korjanduskarbiga ringi ja korjati viiest küllast 200 rubla. Aastal 1900 teatanud Kriisa, et orel on valmis, sõitku Kahkva rahvas seitsme hobusega pillile järgi. Nii toodi 50 km kauguselt pill Kahkvasse, kus "üks Kriisa" ta kohale monteeris.

Kooli oreli kohta oli see suur pill - 6 registriga ja pedaaliga, kusjuures mängupult oli ehitatud eraldi asetsevana. Orelil mänginud Juhan Simm 1908.aastal ja veel 1945. aastal kõlanud orel tantsuorkestris väga ilusasti.

Pensionär Rein Raud jutustas oreli kohta: "minule orel Kahkva koolis käies väga meeldis. Koolmeister Laiiv keeras aga keeris aga koolis oreli alati lukku. Kui vahel

---

296 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1967. - Eduard Kriisa.

unustas naabertalust piima tooma minnes oreli lahti, siis mina kohe oreli kallale. Kaasõpilased väga tahtsid, et ma mängiksin. Mul tuli "Üks vanamees raius" oreli paremini välja kui polka. Ükskord minul polka parajasti käes, poisid-tüdrukud tantsisid, ei näinud millal Laiv klassi tuli. Vöttis mul õlast kinni ja viskas kui takukoonla põrandale. Kukkusin vastu tahvlit, huul lõhki, tahvel maha."<sup>297</sup>

Kui Tannili vendade pojad aitasid oma isadel oreleid teha, siis Tannili enda pojad kujunesid vilunud orelimeistriteks ja isa ning onude töö jätkajateks. Tannili esimene poeg Eduard (\*1902) õppis Viitina vallakoolis, Rõuge kihelkonnakoolis ja Tartu Kõrgema Muusikakooli oreliklassis. Aksel (\*1904) õppis ülikoolis teoloogiat, oli Saaremaal pastoriks. Rudolf (\*1906) sai kunstilise hariduse "Pallasel" kunstikoolis, Harri (\*1910) sai keskkooli hariduse ja jäi orelimeistriks.<sup>298</sup>

Tannil rakendas pojad juba varakult oreliosid meisterdama. Tannil oli ise osavate kätega aga väga väikese jutuga mees. Tema kasvatuses valitses põhimõte - vaata ja tee! Eduard ja nooremad vennad nokitsesid poisikestena pilli kallal, olid isale abilisteks keskkooli ajal ja noormeestena nuputasid uusi töövõtteid ning konstruktsioone. Uuriti Saksamaalt tellitud erialast kirjandust ja täiendati pneumaatilist süsteemi.<sup>299</sup> Kui Tannilile soovitati saata üks poeg Saksamaale oreliehitamist õppima, vastanud ta: "Oi, see on väga peenike mõte. Mina mõtlesin, et õpetan ise". Ja pojad õppisidki Tannilt ja kirjandusest. Noored muretsesid Kokemäele ka mootorsae ja -hõõvli ning puurimismasina. Harri sattus II Maailmasõjas Saksamaa haiglasse. Ameerika ohvitser, kuulnud juhuslikult paranevast eesti orelimeistrist, viinud ta endaga kaasa Ameerika Ühendriikidesse ja nii töötab Harri Kriisa praegu tunnustatud meistrina New-Yorgi oreliehitusfirmas.<sup>300</sup> Kokemäele jäi

---

297 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1968. - R.Raud.

298 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1967. - E.Kriisa.

299 H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1967. - E.Kriisa.

300 sealsamas.

peale sõda vendadest ainult Eduard ja nagu isa temale, nii õpetas ta oma pojale kõike, mida oli aastate jooksul ise õppinud. Hardo Kriisa (\*1940) lõpetas Tallinna Muusikakooli klaveriklassi 1963.a., õppis prof. H.Lepnurme juures Tallinna Riikliku Konservatooriumi oreliklassis ja töötab praegu ENSV Riikliku Filharmonia orelimeistrina.

Kuivõrd kõrgele tõusis Kriisade kodukäsitöenduslik orelihitustase, näeme nende suurematest orelitest kirikutest: Narva 38 registrit (hävinenud), Rõuge (32 reg.), Rakvere (30 reg.), Võru (30 reg.), Rapla (28 reg.) jt. Narva Peetri kiriku orel (valmistatud 1936.a.) oli 3 manuaaliga, 38 registriga ja 2506 vilega.<sup>301</sup>

Aastate jooksul töötas Kriisade suguselts äärmise üksmeelega. Koduse töö juures märkis igaiks tehtud töö päevades, ja tööraha valmis pilli eest kätte saades, jagati see võrdse päevatasuga vastavalt tehtud tööle. Kollektiivselt seati üles uusi oreleid ja remonditi vanu.

Petter Laja meenutab: "1929.a. parandasid Kriisad seitsmekesi Võru kiriku orelit. Sõnagi ei räägitud. Igaüks tegi oma tööd. Keset päeva panid nii vanad kui noored pintsakud kirikupingile ja läksid kõik sõnagi rääkimata Tamula järve suplema."<sup>302</sup>

Nii kasvasid üksmeelses peres meistrid poegadest ja pojapoegadest. Eesti orelihitajate hulgas on Kriisadel kõige väljapaistvam koht. Oskusliku rahvapärase kasvatusena kujunesid mitme põlvkonna esindajad suurteks meistriteks ja valmistasid palju häid pille.

---

301 A.Viires, Eesti rahvapärane puutööndus, lk.261.

302 H.Rannapi üleskirjutus Pärnus 1966. - P.Laja.

I peatüki kokkuvõte:

1. Rahvapärasel muusikalisel kasvatusel on pikk ajalugu. Tema juured ulatuvad eelmisesse aastatuhandesse ja varasemasse aegagi.
2. Muusikalisel kasvatusel oli kaks eesmärki:
  - a) anda lastele nende ühetoonilises elus laulmise ja pillimänguga meeleolukas tegevus;
  - b) kergendada ja kiirendada laulmise abil raskeid - igavaid töid põllul ja majapidamises.
3. Muusikaline kasvatus perekonnas algas varakult. Peamine oli laulmine. Lastele õpetati rohkesti laule ja kinnistati need mälu sagedase kordamisega. Häällilaulle lauldi lastele igas kodus; väga rikkalik oli karjaselaulude ja üldse töölaulude repertuaar; lastele meeldisid sageli ka tavandilaulud.
4. Kuna pillimuusika eeldas pillide olemasolu, nende valmistamise oskust, hakkas see arenema hiljem. Tähtsimateks laste endi valmistatud või laste hulgas laialt levinud pillideks olid pajupill ja savipillid. Rahva hulgas olid levinud ja lastele ning noortele kättesaadavad ka niisugused musitseerimist võimaldavad pillid, nagu kannel, torupill, viul ja löötpill. Omapäraseks nähtuseks oli orelite laialdane levik talupojatalu- ja kodudes. Pillide valmistamine käis käsikäes manuaalse töö, eriti puukäsitöö arenguga.
5. Laul ja pillimuusika olid muusikalises kasvatuses iseseisvad ja paralleelselt arenevad. Pillimäng arenes laulmisega võrreldes aeglasemalt, ehkki ta ise aitas eriti mitmehäälse laulu arengule aktiivselt kaasa.

6. Laste muusikalisest kasvatamisest võtsid osa vanemad kodakondsed: vanemad, vanavanemad, vanemad õed-vennad jt. Peamiseks kasvatajaks oli ema, kuid ka isa võttis kasvatamisest sageli osa.

## II peatükk

### LAULMISE OPETAMINE EESTI RAHVAKOOLIS.

#### 1. Laulmise õpetamine Eesti kooli algpäevilt kuni XIX sajandini.

Esimesed koolid Eesti NSV maalal said alguse XIII ja XIV sajendil, mil maa olid hõivanud Taani riik ja saksa ordu. Tõllal asetsesid suuremates keskustes üksikud toom- ja kloostrikoolid. Nendes koolides õpetati palvete lugemist ladina keeles, kirikulaulu, harvemini kirjutamist.<sup>1</sup> Need koolid olid peamiselt valitseva klassi lastele. Esimesed koolid eestlastele tekkisid peale reformatsiooni. Rahvast kauge katoliku kirik ei suutnud midagi teha talupoegade kasvatamisel alandlikkuse ja kõigeleplekkuse vaimus. Sellepärast tervitas Balti aadel reformatsiooni, lootes, et luteriusu kirik oma rahvakeelse jutlusega ja kooliga suudab teha rohkem kui katoliku kirik. Luterlike piiskoppide nõudeil tuli eestlastele pidada eestikeelseid jumalateenistusi, kuid pastorid, kes olid peamiselt Saksamaalt sissesõitnud, ei osanud eesti keelt. Olukorra lahendamiseks võeti edaspidi kirikukoolidesse ka eestlasi, et neist kasvatada kirikuteenreid ja ka pastoreid.

Feodaalse baasi pealisehitusena püüdis kirik rahvale peale sundida valitsevate klasside ideoloogiat ristiusu dogmade näol. Nende dogmade kinnistamiseks koguduse

---

<sup>1</sup> N. Konstantinov jt., Pedagoogika ajalugu. Õpik pedagoogilistele instituutidele. Tallinn 1962, lk. 22.

liikmete vaimuilma kõlbas suurepäraselt ka kirikulaul. Kirik ise aitas aktiivselt kaasa talupoegade orjastamisele, aitas omalt poolt süvendada nende halastamatut eksploateerimist feodaalide huvides.<sup>2</sup>

1528. aastal pandi Tallinnas kool käima sel teel, et reformiti oleviste kiriku juures olnud õppeasutus. Õppetöö algas seal vaimuliku lauluga ning I ja II klassis oli laulutund ühine.<sup>3</sup> XVII sajandi alul on teada kahe kooli olemasolu, kus õppisid ka eesti lapsed. Mõlema kooli asutajateks ja tegelikeks kasvatajateks olid pastorid: Tallinnas Pühavaimu kirikuõpetaja Georg Müller ja Tartus Jaani kiriku pastor Bartholomäus Gilden. Nendes koolides oli kirikulaulu õpetamisele pööratud suur tähelepanu. Kirikulaul oli tähtsamaid õppeaineid.<sup>4</sup> Koolides oli moodustatud poistest koor, kes pidi igal pühapäeval laulma kirikus jumalateenistusel. Tollal olid kirikuisandid jõudnud veendumusele, et muusikal ja eriti laulul on suur propagandistlik jõud. Eriti toetus luteri kirik oma rajaja sõnadele, mille järgi muusika on see hea, truu koolmeister ja kasvataja, kes rahvast tasasemaks ja leplikumaks muudab, teeb jumalateenistuse mitmekesisemaks ja aktiviseerib kogudust ühises laulus lähenoma veelgi jumalaõpetusele. Ka lootsid pastorid, et vaimuliku laulu levik aitab panna piiri rahvalaulule, mis koos rahvakommetega tõmbas eriti maarahva tähelepanu kirikust eemale. Pastorite suhtumist rahvalaulusse näitab G.Mülleri jutlus 2.sept.1603, mis oli pühendatud kirikulaulule ja kus ta ütleb: "...kurat äratab palju ning mõnesarnased pordulaulud ilma heitumata üles, et need inimeselapsed need pordulaulud enne ning pigemasti õpivad ning neid parema meelega laulavad kui jumalasõna."<sup>5</sup>

---

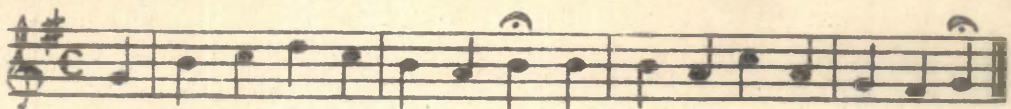
2 Eesti NSV ajalugu, I köide, lk.377.

3 H.Rannap, Muusikaline kasvatus Eesti koolis (kuni 1870.a.) TR Konservatooriumi raamatukogu. Käsikiri 1953.

4 P.Pöld, Eesti kooli ajalugu, Tartus 1933, lk.21.

5. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band, Dorpat 1891, lk.113.

Eesti rahvale oli luteri kirikulaul tollal väga vööras ja vastuvötmatu. Kõigepealt oli ta täiesti erinev eesti rahvalaulust. Teiseks lauldi koraale ikka veel vööras keeles. Kolmandaks; esimesed koraali tõlked olid tehtud eesti keelt vaevalt oskavate pastorite poolt ja nii vigaselt, et nende järele ei saanud kogudus kuidagi laulda. Põlisraskeks osutusid koraalid veel selle tõttu, et tõlketekstis oli sõnu või silpe sageli hoopis rohkem kui muusikas toone. Selleks, et kogudust koraalide laulmisel eest vedada, õpetasid Müller ja Gilden oma koolipoistele kirikulaulud selgeks. A.Kasemetsa andmetel olla juba XIII sajandil vöetud eesti lapsi katoliku kiriku kooridesse, kus nad ruttu kohanenud kirikumuusikaga ja laulnud hea eduga.<sup>6</sup> 16.sajandil on Mülleri eelkäija, tuntud kroonikakirjutaja Balthasar Russov, püüdnud Pühavaimu kirikukooli poiste abil koguduse laulu parandada, aga asjata. Müller halvustab kogudust 2.septembri jutluses: "Ehk kui sagedasti olen mina ise teid hea ning kurjaga õpetanud, kui teie need laulud pidite õigesti õppima laulma, kuid mis on see aidanud? Ei tõesti midagi head: rumalad olete teie, rumalaks jääte teie, ning vööra rahva naeruks jääte teie ka."<sup>7</sup> Müller aga ei arvestanud kurjustamisel sugugi sellega, et koraalide eesti keelne tõlge oli algeline ja selletõttu nõudis tollal kirikulaulude laulmine improvisatsiooni. Oli tavaline, et iga koguduse liige jõudis koraali keskel lauluga ise kohta. Kuidas oli vöimalik korralikult koos laulda näiteks koraali "Au kiitus olgu igavest" järgmise viisi ja tekstiga:



Yx-peines Ju-ma-lall ülle-(vel olgut Auwo )

Nick tänno täma Ar-mo ed(äest)

6 "Muusikaleht" 1925, nr.1, lk.4.

7 Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 15. Band, lk.109.

Nii õpetas Müller, tahtes parandada senist teksti "ninck tännatut olkut täma armu eddes", mis oli veelgi kolme silbi võrra pikem.<sup>8</sup> Võib arvata, et koolipoistele suudeti koraali ökonoomne improvisatsioon selgeks õpetada, kogudus laulis aga ikkagi "üpris petsikesti ning hullusti."<sup>9</sup>

17. ja 18. sajandil eksisteeris Tartus Jaani kiriku juures koorikool, kus internaadis elavad poisid õppisid mitmehäälseid koraale ja laulsid neid kantori juhatusel kirikuteenistusel,<sup>10</sup>

Korralikumale kirikulaulule pani aluse 1656. aastal ilmunud Stahl "Käsi- ja Koduraamatu" teine trükk, kus koraalitekstides oli kinni peetud tõlkimisel viisi rütmist, nii et igale noodile langes ainult üks silp.<sup>11</sup> Varsiti vahetati vanad lauluraamatud uute vastu ja lugeda oskavad koolipoisid laulsid peatselt kirikus uusi laule.<sup>12</sup>

XVII sajandi teisel poolel oli Eestis kirikul juba nii palju võimu ja rikkust, et ta võis hakata rahvale laialdasemalt õpetust jagama. Kiriku püüie rahvast usuliselt õpetada ja kasvatada viib teatud arenguastmel seadusepäraselt koolide tekkimiseni.<sup>13</sup> Koolides asendub etteloetav katekismus lugemaõpetamisega ja laulmine, mis oli kohati "kui määrimata vankri huikamine",<sup>14</sup> rohkete koraalide tuupimisega. Üksikud koolid ei suutnud aga maata mingil määral olukorda, sellepärast tegi 1687. aastal kindralkuberner J. Hastfer ettepaneku Liivimaa maapäevale, et igas kihelkonnas asutataks köstriks kool. Maapäev võttis vastu otsuse, et igas kihelkonnas tuleb võtta ametisse köster, kes ühtlasi täidaks kooliõpetaja ülesandeid.<sup>15</sup> Siitpeale hakkab eesti rahvakool arenema ja väga visalt, tõusude ja mõõnadega kujunema õppeasutuseks, kus õpitakse lugema, rehkendama, kirjutama ja laulma.

---

8 samas.

9 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, Tartus 1933, lk. 21.

10 H. Lepnurm, Tähtsamaid momente orelimuusika ajaloost, käsikiri, lk. 57.

11 A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, Tallinn 1937, lk. 52.

12 O. Liiv, Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17.-s. lõpul. "Eesti Kirjandus" 1934, lk. 229-230.

13 A. Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost, Tartu 1968, lk. 11.

Seitsmeteistkümnenda sajandi koolis oli laulul suur osatähtsus. Palamuse köstriks-kooliõpetajaks on olnud 1680.a.Hamburgist pärit, Simon Siep, kes mõistnud saksa ja mittedaksa (eesti) keeles lugeda ja kirjutada, pidanud aga koolmeistri ametist lahkuma, sest pole saanud hästi laulmisega hakkama.<sup>16</sup> Ilma laulmisvõimeta ei saanud kool ter kooli pidada ning niisugused köstrid-koolmeistrid valandati viivitamatult.

Üheks põhjuseks, miks esimesi rahvakooli, nn. köstrikoole nii vähe avati, oli lugeda ja laulda oskavate köstrite puudus. Mõningat abi andis 1684-1688 Tartu lähedal töötanud suure koolientusiasti B.G.Forseliuse seminar. Selles seminaris õppinud 160 noormeest on hiljem olnud kõik agarad koolimehed. Kahtlemata on Forseliuse teene ka see, et 17.sajandi lõpul mitmes koolis lauldi ladusalt. Nii on Nõos tulnud noored lapsed 1688. aastal pühapäeval kirikusse ja laulnud lauluraamatust nii hoolsasti, et see teisigi koguduseliikmeid äratanud.<sup>17</sup> Palamuse pastor Eder on kasutanud oma koolipoisse kirikus koguduse laulu juhtimisel ja sundinud neid ka matustel laulma.<sup>18</sup> Harju-Madise kihelkonnas on visiteerijate andmetel 1694a. lapsed ise laulu algatanud ja viisi välja pidanud.<sup>19</sup> Saaremaal on pidanud noorrahvas tarvilikud kirikulauluviisid selgeks õppima. Koguni vanemaid inimesi kavatsenud superintendent Skragge lauluviiside õppimiseks kooli saata.<sup>20</sup>

- 
- 14 J.Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar, Tartu 1932, lk.10.
  - 15 A.Blango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo, lk.13.
  - 16 J.Karma, Palamuse kihelkonna koolide ajalugu 1687-1920. Käsitöö. Tartu 1965, lk.22.
  - 17 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, Tallinn 1937, lk.54.
  - 18 J.Karma, Palamuse kihelkonna koolide ajalugu 1687-1920. lk.24.
  - 19 O.Liiv, Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17.saj. lõpul. "Eesti Kirjandus" 1934, nr.7, lk.314.
  - 20 A.Soom, Märkmeid Saaremaa rahvakooli kohta XIX sajandil. "Ajalooline Ajakiri" 1930, nr.4, lk.177.

Mitmes kihelkonnas olid 17.sajandi lõpul köstrikoolid väga viletsad. 1690.aastal vallandanud Tõstamaa kirikuõpetaja Sigismund Segius Forseliuse koolist tulnud õpetaja, kes "teostanud ära tema leiva" ja pannud lapsi õpetama kaks talurahva poisikest. Võib-olla õpetasid poisikesed isegi kirikulaulu, sest 1696. aastal aidanud noorukid kogudusel kirikus laulda, kuna köstrit polnud.<sup>21</sup>

Põhjasõja ajal laastus Eesti. Kakskolmandikku elanikkonnast hukkus sõjas ja katku tagajärjel, Köstrikoolidest ei jäänud midagi järele. Köstrid ja koolmeistrid, kes Rootsi valitsuse all olid pääsenud talupojaviletsusest ja saanud hariduse, olid hukkunud või loobunud ametist. Kuna köstrid-koolmeistrid hoidusid sõja ajal enamuses Rootsi-poolle<sup>22</sup>, siis Rootsi vägede lüüasaamise järel ei kiirustanud nad uuesti koolitööle, kus ka majanduslikud tingimused oleksid seda lubanud. Kirikulaulu peaaegu ei kuulnudki. Olid ju paljud kirikudki hävinenud. Kodudes lauldi rahvalaule ja mängiti kannelt või torupilli. Koolide taastamine läks visalt. 1706.a.asutas Saaremaa superintendent Skragge Kuressaares eestikeelse kooli ja koostas sellele ise õppekava, kus üsna täpselt oli kirja pandud ka ülesanded muusikalise kasvatuse osas. Paragrahv 1 nõudis kõigil hommikuil laulu "Keik minno Südda Pohjast" laulmist. Eeskiri lubas koolmeistril alles siis mõne teise hommikulaulu kavasse võtta, kui esimene laul on õpilastel kindlalt omandatud. Ette oli nähtud söögi- laulu laulmine lõuna ajal ja õhtulaulu laulmine pealõunasel ajal. Koolipäeva lõpetamiseks oli Skragge ette näinud laulu "Meil anna Rahho armo ka".<sup>23</sup>

1717. aastal on Karja kihelkonna köster-koolmeister olnud hädas vanematega, et need ei saada oma lapsi kooli. Superintendent noominud seepeale kogudust, et see laulmise asemel hulub kirikus, aga lapsi kirikulaule õp-

21 A.Tammekann jt., Pärnumaa. Masteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartus 1930, lk.126.

22 H.Palli, Kui Raudpea läks, Tallinn 1967, lk.118.

23 Saaremaa, Tartu 1933, lk.214-215.

pima ei taha saata.<sup>24</sup> Teisel Saaremaal õpetanud koolide puudusel mõned kirjaoskajad naised ja mehed koduküla lastele veerimist ja lugemist, eriti targad ka kirjutamist, arvutamist ja laulmist.<sup>25</sup> Pärast Põhjasõda töötavad köstrid - koolmeistrid olid ise sage- li väga väikese haridusega. Nõo köster ja koolmeister aastal 1730, Hilpo Jaan, ei ole osanud laulda ege luga.<sup>26</sup>

Sajandi keskel, seoses rahvaarvu kasvuga ja mõningase majandusliku olukorra paranemisega asutatakse kirikute juurde jälle kooli. Endiselt on laulmine koolis väga tähtsal kohal. Suure- Jaani kihelkonnakoolis on 1749. aastast pärit andmeil töötanud üks ja sama koolmeister kakskümmendiks aastat. Tema elukombed on olnud laitmatud ja laulmises on ta olnud tubli. Kirjutamises on ta olnud küll puudulik, aga lapsi õpetanud laulma hommiku-, õhtu- ja muid palvelaule. Kui 1768. aastal 66-aastane sama koolmeister ikka veel kihelkonnakoolis tööl olnud, kontrollinud visiteerijad, et kas koolmeister veel laulda saab. Selgunud - laulab rahuldavalt.<sup>27</sup>

---

24 A. Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal, VÕT, Toimik 2524, lk.5 - 6.

25 Andmed rahvahariduse ja kirjaoskuse arenemisest ning unustusse vajuvatest koolidest Lihula rajoonis. - J. Knuut, VÕT, Toimik 98 (2407) lk.1.

Köstrikoollide uuesti avamine hoogustus 18. sajandi teisel poolel, kui Liivimaa maapäev 1765. aastal vastava otsuse koolide kohta vastu võttis. Köstrikoool jäi kiriku majandusliku hoole alla, mõisa- või küllakooli eest pidid hoolitsema mõisad. Enamustes mõisates jäid koolid aga avamata. Seal kus nad loodi, töötasid nad armetutes hoonetes mõned talvekuud aastas. Nii küla-, mõisakuu ka köstrikoollis õpiti piiblilugu, katekismust ja kirikulaulu. Mõnes koolis nagu Palamusel ja Laiusel, kus 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil töötasid kösterkooliõpetajatena Nieländerite suguvõsa muusikaandelised mehed, saavutati nii laulmises kui ka teistes õppeainetes häid tagajärgi.<sup>28</sup>

---

26 O.Landberg, Nõo kooli ajaloost 1686 - 1920. VOT, Toimik 61 (2372), lk.4.

27 KM KO, f.199, M 23 : 1, Ajalooline traditsioon Suure-Jaani kihelkonna lõunapoolsest osast. Kogunud 1926.a. suvel Alfred Rästas, lk.85.

18.sajandi teisel veerandil levines Volmari kaudu Eesti aladele hernhuutlus. Sellega seoses ka eriline lauluharrastus ja lastele vennastekoguduse laulude õpetamine. Juba 1740.a. organiseerus Urvastes kogudus, kus erilist rõhku pandi laulule. Selleks, et koguduse põhikorraldused jääksid kirjaoskamatule rahvale paremini meelde, seati neid lauluvärssideks, mida võidi ettelugemise kõrval ka laulda.<sup>29</sup> Mõnel pool olid lugijateks koolmeistrid. Nii on Urvaste koolmeister Matsi Kurt pidanud 1743. aastal korrapäraselt laulutunde igal laupäevaõhtul täiskasvanutele ja neljapäeval ning pühapäeval lastele. On püütud isegi igal õhtul lastega laulda, kuid sellest pole suurt välja tulnud, sest lapsed kipunud liialt vallatlema.<sup>30</sup> Lapsi tõmmati usulisele liikumisele kaasa mitmesuguste võtetega. Kambja pastoraadis organiseeriti 1743. aastal lastele kokkutulek, kus lauldi rohkesti üldtarvitavaid, kui ka selleks puhuks luuletatud laule. Hernhuutlane Schmick on laulnud soolena erilist aariat, mille ta oli selleks puhuks lastele loonud.<sup>31</sup> Hernhuutlus levines üha enam. Võrreldes ametliku kirikuga oli ta rahvalähedasem. Pastorid olid sakslased, vennastekoguduste ametimehed aga enamasti eestlased, kes tundisid rahva olukorda ja oskasid läheneda nende tundeilmale. Vennastekogudustes õpiti vaimulikke laule hoopis korralikumalt kui luteri kirikus. Hernhuutlaste poolt avati mitmel pool uusi koole ja pöörati õpetusele enam tähelepanu kui kiriku koolides. Laule õpetati lastele nii koolis kui kodus ja paljud omandasid arvuka repertuaari, mida hiljem "sureski mäletati".<sup>32</sup> 1784. aastal konstateerisid hernhuutlased Saaremaal kihelkonna lapsi kuulates, et ka kõige väiksemad lapsed laulavad oma koosolekuil tundeli-

28 J.Karma, Kirjanik Oskar Lutsu kooliaastad Palamusel. Käsikiri, Tartus 1963, lk.22.

29 R.Põldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal, lk.7.

30 samas, lk.8.

31 samas, lk.9.

32 samas, lk.23.

selt ja ilusti.<sup>33</sup> Vennastekoguduste laulud olid lihtsamad ja rahvalikumad ning nii lapsed kui ka täiskasvanud laulsid neid meelsamini kui kirikukoraale. Vennastekoguduse tegelased muutusid peagi fanaatikuteks, kes oma usu eest ei põlganud kasutamast vahendeid, et kõrvaldada takistusi. Nii keelati täielikult rahvalaulu laulmine ja rahva pillide mängimine. Ja kui keelamine ei aidanud, asuti kandleid ja torupille purustama ja põletama. See kasu, mis muusikalise arengu teel andsid need kogudused kooslaulu harrastamisel ja laste süstemaatilisel õpetamisel, saadi rahvamuusika eksekutsiooni tõttu. Kihelkonnades, kus vennastekogudused olid üige aktiivsed, rahvalaul ja rahvapillimuusika kadus peagu täielikult.<sup>34</sup>

Hoolimata sellest, et pastorite nõudel keelati ametlikult hernhuutlik liikumine, tegutsesid vennastekogudused edasi. See oli üsna loomulik, sest: 1) vennastekogudustel olid rahvahulgas üsna sügavad juured, mida ainult keeluga läbi löigata ei suudetud; 2) mitmel pool olid pastorid ise hernhuutlased ja toetasid oma mõjuvõimuga ja praktilise tegevusega liikumist. Kambja pastor H.A.Erxleben, kes seisnud lähedases ühenduses vennastekogudusega, lasknud lapsi ja kogudust korduvalt laulda värse koorikaupa. See olnud suure emotsionaalse mõjuga ja sellisena ka esimesi samme eesti koorikultuuri tekkimisel.<sup>35</sup>

Luteri kiriku ja hernhuutliku koguduse tegevusena arenes 18.sajandi lõpuks eesti kool sammukese edasi. Kuigi tolleaegsete sageli armetute koolide kogu tegevus oli suunatud rahva kasvatamisele usulises vaimus, oli see siiski kasvatustöö, mille kohta M.Lipp ütles, et 18.sajandi rahvakool tegi mis ta suutis, "... suurem jagu loeb, laulab..<sup>36</sup>

---

33 samas, lk.23.

34 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.56.

35 R.Põldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal, lk.29.

36 M.Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Jurjev 1899, lk.107.

## 2. Laulmise õpetamine

19. sajandil kuni

1885.a.

XIX sajandil hakkasid kujunema Venemaal uued, kapitalistlikud tootmissuhted. Suuri muudatusi hariduses teid 1802, 1803. ja 1804. aasta seadused. Vanad iganenud seadused ja valitsemisorganid asendati uutega. 1802.a. loodi endiste kolleegiumide asemel ministeeriumid. Haridusala juhtimine allus nüüd haridusministri kaudu otseselt tsaarile ja pääses äärmiselt reaktsiooniliste klerikaalsete ringkondade administratiivse mõju alt.<sup>37</sup>

1803. ja 1804. aasta seaduste põhjal rahvahariduse korraldamise kohta jagati Venemaa kuueks õpperingkonnaks. Eesti kuulus Tartu õpperingkonda. Koole juhtis ülikooli koolikomisjon. Kuigi eesti rahvakoolid kuulusid tegelikult mõisnike ja kiriku järelevalve alla, allusid nad vähemalt juriidiliselt esialgu ülikooli koolikomisjonile. See komisjon ei olnud rahvakoolide õppekavas piiranud lauluõpetust ainult kirikulaulude õppimisega vaid nägi selles ette ka kõlbeliste ja röömsate ilmalike laulude laulmist.<sup>38</sup>

### A. Seadused ja õppeplaanid.

Koolisüsteemi väljakujundamiseks andsid tõuke 1816. ja 1819.a. talurahvaseadused. Liivimaa talurahvaseaduses oli märgitud õppeainena "kirikulaul".

1832.a. kirikuseadusega nähti koolide asutamise peamise ülesandena usuliste teadmiste levitamist, mille kontrolli ja järelevalve tehti pastorite kohustuseks.<sup>39</sup>

---

37 A.Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalooost, lk.19.

38 K.Leichter, Eesti mitmahäälse koorilaulu tekkimisest ja arengust, käsikiri, 1955, lk.4-5.

39 L.Andresen, Eesti rahvakoolide seadused XIX sajandil, Tln.1966, lk.5.

Siit peale saab kirikulaul koolis pastorite erilise tähelepanu objektiks.

Kuna Saaremaal oli teatav administratiivne iseseisvus, anti 1845. aastal välja "Saaremaa provintsi maakoolide kooliplaan". Üldjoontes langes see kokku Liivimaa talurahvaseaduse vastavate paragrahvidega, kuid oli ka täiendus. Nii nõudis Saaremaa seadus, et koolmeister oskaks käsikirjalist ja trükitud teksti lugeda, tunneks katekismust ja kirikulaulu.

Vene keele, kultuuri ja õigeusu levikule piiri panemiseks anti balti aadlike ja vaimulike ühisrinde poolt 1849. aastal välja kooli seadus, kus nähti ette koolipidamise kord ja päevakava, koolmeistrilt nõutavad oskused jm. Nimetatud kooli seaduse järgi pidi koolipäev algama vaimuliku laulu ja palvega. Seejärel õpetati lugemist, kirjutamist, rehkendamist ning päev tuli lõpetada jällegi kirikulaulu laulmisega.

1851. aastal anti talurahvaseaduste alusel välja luteriusu maakoolide kohta instruksioon, kus pöörati tähelepanu koduõpetusele ja trahvikoolidele ning sellele, et juba kodus lapsed omandaksid lugemisoskuse ja tarvitatavamad kirikuviisid.

1867. aastal ilmub "Seadmissed ma-koolide pärrast Tallinna-maal". Täpsustatakse rahvakoolide nimetusteks mõisa- ja vallakool, määratakse kindlaks koolmeistri aastapalk. Koolmeistri ametioskuste osas nõuti ka (§ 8) "... kes koolmeistriks tahhab hakkata, selle küest pärritakse kõige vähhemalt... et ta oskab laulma õppetada." § 11 nägi ette mida õpetada, mille hulgas 6. "laulmist".

Flaanipärasemahle tööle suunavad koolmeistreid 1874.a. Liivimaa ja 1878.a. Eestimaa kooliseadused. Liivimaa kooliseadus<sup>40</sup> nõuab, et taluraha koolid peavad lapsi lugema õpetama ja leerile ning kogukonna elule ette valmistama. Pööratakse tähelepanu kodusele õpetusele

---

40 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide Säämus, Riia 1874.

ja selle kontrollimisele, kooli katsumisele ja kihelkonna koolivalitsusele. § 20 nõuab lugemise, kirjutamise, rehkendamise, katekismuse tundmise ja geograafiliste teadmiste kõrval "kiriku laulu viisid ja muud laulmist nootide järele". Kihelkonna kooli kohta käivas paragrahvis (§25) on muusikalise kasvatus nõuded fikseeritud ühesõnaliselt: "laulmine".

Nimetatud kooliseadusega samal aastal ilmub "Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid"<sup>41</sup>, kus nõutakse, et "Kõik õpetus olgu tuuma ja viisi poolest selge ja tõsi. Seepärast ärgu andku koolmeister ialgi üht tunni ettevalmistamata..."<sup>42</sup> Edasi juhitakse õpetaja tähelepanu õppetöö näitlikustamise vajadusele. §7 toob õpetatavad ained, millede hulgas on ka "laulmine". Esmakordselt nõutakse, et igas vallakoolis peab olema üks mänguriist, olgu viiul, klaver, orel ehk harmoonium; "monokord (ühekeelelega mänguriist) ei mõu".<sup>43</sup> Selle paragrahvi niisugusest sõnastusest oli koolmeistritel kasu. Nüüd on võimalik, tuginedes õppeplaani vastavale punktile, nõuda vallavalitsustelt koolile oreli, harmooniumi või ka viiuli muretsemist. Tegelikuses näemegi, et mitmed vallavalitsused leidsid summast ja tellisid tol perioodil oreli enamasti kohalikelt meistritelt.

1874.a. õppeplaaniga kehtestatakse uue tundide jaotus. Seoses uute ainete juurdetulemisega väheneb laulmistundide arv:<sup>44</sup>

Õppeained	Vallakoolis			Kihelkonnakoolis	
	alam jagu	keskmine jagu	ülem jagu	II kl.	I kl.
Laulmine	3	3	3	2	2
Teised õppeained	26	26	28	31	32
Kokku tunde nädalas	29	29	31	33	34

41 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Riigas 1874.

42 samas, lk. 1.

43 samas, lk.2.

44 samas, lk.3 ja 10.

Õppeplaani § 19-s esitatakse laulmise programm.

Punkt 1: Õpetuse eesmärk on sõnastatud saamatult. Mis ka su oli õpetajal lugeda niisugust juhist: "Laulmise õpetuse läbi, mis väga suur inimese südame ja meele harimise abimees on, saagu lastele võimalikuks tehtud, rõõmus ja kurvastuses oma südame lugu parajal viisil healel ülestantistada..." Hoopis asjalikumalt oli teises punktis "Õpetuse ärajagamine" näidatud noodiõpetuse ulatus. Eriti tähtis oli ilmalike laulude laulmise äramärkimine. Kolmandas punktis, "Õpetamise viis", antakse väga lakooniline juhise häälemoodustamise kohta ja juhitakse tähelepanu, et vallakoolis aitab, kui laulda kahehäälselt. Samuti peetakse ebaõigeks tollal levinenud teva, kahehäälsel laulmisel panna I häält laulma tütarlapsed, II poisid.

Kihelkonnakooli osas antakse õppeplaanis üldjuhendite kõrval samuti iga aine programm. Laulmise osas on programm ( 44) väga lühike. Nõutakse vallakoolis õpitu täiendamist, nooditundmist, noodist laulmist. Mitmehäälsuse küsimus on lahendatud arukalt: koraalid ühe häälega, ilmalikud laulud kahe häälega ära õppida. Ometi nõudsid pastorid koolidelt endiselt neljahäälselt koraalide laulmist ning nendega pühapäeviti kordamööda kirikus esinemist, hoopiski mitte nii, nagu õppeplaanis öeldud: "... ka mõnikord laulu koorid suuril pühil kirikus laulda".<sup>45</sup>

Kuigi nimetatud õppeplaani oli kiriklik-usulise kasvatusliku suunaga, oli tal palju progressiivset. Nendes õppeplaanides-programmides oli uusi õppeaineid, selgeid juhiseid ja julgeid nõudeid, mis ühelt poolt kohustasid õpetajat asuma senisest mitmekesisemale õppetöö teostamisele, teiselt poolt õiguse hoiduda liialdustest, mis kohalike kooliülemate-revidentide poolt suvaliselt nõuti.

Paar aastat pärast Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaani ilmus 1876. aastal eelmisega mõneski osas vastuoluline õppeplaani.<sup>46</sup> Kui Liivimaa õppeplaani nõudis

---

45 samas, lk.15.

46 Kooli õpetuse plaan, Viljandis 1876.

10 aastase lapse kolmeks aastaks kooli, aitab Viljandi plaani järgi hoopis vähemast. Siin "iga 12-aastane laps peab sääduse järel kooli tulema ja kõigevähem kaks talvet koolis käima".<sup>47</sup> Liivimaa vallakooli 3 nädalatunni vastu nõuab Viljandi plaan 5 tundi laulmist nädalas. Kahe aasta jooksul peab 50-60 kirikulaulu selgeks õpetatama. Peale nende ka "rahva ja rõõmulikud laulud". Ühehäälsuse kõrval nõutakse ka kahehäälselt laulmist, "nelja häälega võib aga siis laulda, kui koolmeister ja tema abi passi ja tenorit laualavad."<sup>48</sup> Samas antakse ka juhiseid laulude õpetamiseks ja õpilaste kuulmise arendamiseks. Huvitav on juhis "nõdremate" õpilaste abistamise kohta targemate laste või instrumendi abil. Nõutakse, et laulmisel "lapsed sirgeste püsti seisavad, pead üleval, rinnad väljas, suu parajaste lahti" jms.

Seni väljaantud kooliseadused puudutasid küll omadusi ja oskusi mis koolmeistril peab olema, mitte aga õpetajate ettevalmistuse probleeme ja korda. Niisugune seadus kinnitati keisri poolt Põhja-Eesti kohta 1875.a.<sup>49</sup> Esimeses osas antakse juhised maakoolide eesmärkidest, koolikohusest jms. Laulmise õppeaine puhul on pearõhk asetatud koraalide õpetamisele: "kõige enam kiriku lauluviisid", nõuab programm. Osas "Koolmeistrite seminarid" antakse juhiseid tollal eksisteerivate Kuuda ja Paaslepa seminari kohta. Juhised muusikalise kasvatuse osas on väga napisõnalised: "laulmine, orila mängimine".

Mõni aasta peale Liivimaa kooliseadust annab Eestimaa maakoolikohus välja "Koolipidamise seaduse Eestimaa Evangeliumi Luteruse usu maakoolidele".<sup>50</sup> See erineb vähe Liivimaa analoogilisest seadusest. Ka siin on muu kõrval nõutud ühe mänguriista olemasolu igas koolis. Liivimaa kooli inventari hulgas pidi olema lauluraamat, Tallinnamaal

---

47 samas, lk.4.

48 samas, lk.7.

49 Seadus Eestimaa kubermangu evangeli-lutteruse usu maakoolide ja koolmeistrite seminaride pärast, Tallinn 1877.

50 Tallinn 1878.

koraaliviiside raamat. Esmakordselt nõutakse noodijoontega klassitahvliit.

Põhja-Eesti kooliseadus haarab nii organisatsioonilise kui ka metoodilise osa. § 35 kehtestab noodiõpetuslikud nõuded ja annab ka lühikese juhendi vallakoolis muusikateooria õpetamiseks.

Lauluõpetust kihelkonnakoolis käsitab seaduse 57. paragrahv. Liivimaa kooliseadusega võrreldes on kihelkonnakoolis muusikaõpetusele ette nähtud üks tund enam: "laulmine ja muusika 3 tundi", ütleb seaduse 11.punkt.

Vastavalt kooliseadustele ja kiriku nõuetele oli XIX sajandi esimesel poolel Eesti koolis valitsevaks lauluks koraal. Kirikulaulu kauaaegse peremehetsemise põhjuseks ei olnud esteetilised, vaid hoopis ideoloogilised kaalutlused. Kirikulaul oli relvaks religiooni valitsejate käes. Kirikulaul oli luteriusu kirikus tugeva propagan-distliku jõuga. Ta liitis ühise laululise tegevusega koguduse liikmed kollektiiviks, aktiviseeris neid vanade laululiste harjumuste rakendamisega, pani unustama igapäevaseid eluraskusi ja võimaldas väljendada emotsioone ja esteetilisi tundeid. Laul on iga ideoloogia käes relvaks. Kuna XIX sajandil allus rahvakool kirikule, panigi kirik laulu teenima religiooni. Sajandi teisel poolel, kui kiriku ainuvalitsuslik osa rahvakoolide juhtimisel väheneb ja riigi osa suureneb, peab laul teenima kirikut, tsaari ja kodumaad.

## B. L a u l m i s e t e g e l i k õ p e t a m i n e.

Eesti kooli iseärasuseks, mõnede teiste maade koolidega võrreldes, on muusikalise kasvatuses suur osatähtsus kooli massilises osas - rahvakoolis.

Magu öeldud, piirdus alul muusikaline kasvatus eesti koolis vaid kirikulaulu õppimisega. 19. sajandil liitub sellesse noodiõpetus, ilmalik laul, instrumentide õpetus, koorilaul, orkestritöö jm. Millal ja millises ulatuses, vaadatakse allpool.

19.sajandi algaastate koolireformide mõjul, võib-olla ka filantroopilistel kaalutlustel organiseerisid mõned pastorid koole, kus nad ise õpetasid ja kasvasid oma paremate püüdluste järgi. Üks silmapaistvamaid taolisi üritusi oli Kanepi kirikuõpetaja J.Ph.Rothi (1754-1818) asutatud kihelkonnakool poistele. J.Ph.Roth oli saanud hariduse Saksamaal, õppides õigusteadust ja teoloogiat.<sup>51</sup> 1804.a. asutas ta kooli 20 õpilasega. Õppeaeg oli koolis 3 aastat, õpilaste vanus 12-18 aastat. Suurt tähelepanu pööras Roth laulmisele, mis oli igapäevaseks õppeaineks.<sup>52</sup> Poiste kirikulaulu oskust kasutas ta koguduse laulu juhtimiseks. Selle tulemusena tõusis Kanepi kihelkonnalauluoskus kõrgele tasemele ja püsis sellisena mitukümmend aastat.<sup>53</sup> Kanepi koolipoiste heast laulust on kandunud meiepäevini mitmed teated. 1810.a. sügisel uue kiriku õnnistamisel on kihelkonnakooli poisid võtnud külalisi vastu lauluga "Nun danket alle Gott".<sup>54</sup> 1813.aastal külastas kooli kindralsuperintendent G.S.Sonntag, kes tollal oli huvitatud talurahva koolidest. Sonntag hindas kõrgelt koolipoiste head laulu ja ka rahvalaulude (tõenäoliselt saksa ilmalikud laulud, H.R.) laulmist.<sup>55</sup> Enne pastor Rothi surma (suri 1818) oli koolis lauldud ka neljahäälsid laule.<sup>56</sup> Ka 1811.aastal Rothi poolt avatud tütarlastekoolis õpetati laulmist.<sup>57</sup>

---

51 Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livlands. Viertes Heft, Mitau 1852, lk.20.

52 P.Pöld, Eesti kooli ajalugu, lk.65-66.

53 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.58.

54 R.Pöldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal. lk.31.

55 K.Leichter, Eesti mitmehäälsel koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.4.

56 samas.

57 P.Pöld, Eesti kooli ajalugu, lk.68.

Pärnu pastor J.H.Rosenplänter (1782-1846) asutas 1814. aastal oma koguduse juurde väikese "koolmeistrite kooli", kus õppis 4 õpilast. Õppetöö oli jaotatud kolmele aastale ja sisaldas põhiaineid ja ka algõpetuse metoodikat. Rosenplänter oli ise muusikatundja, mängis klaverit ja õpetas seda oma õpilastele. Tema õpilastest A.Holter (1798-1851) paistis hiljem Saugal silma agara muusikaarmastajana, kes koolis andis edasi Rosenplänterilt saadud teadmisi ja oskusi. Oma väikeses koolis ei saanud Pärnu pastor laulda hästi mitmehälseid laule, kuid teistele soovitas ta seda, öeldes 1823.a., et nüüd "õpetatakse avalikes koolides igal pool laulmist ja seda nüüd enam kui kunagi varem ja seetõttu ei võiks nüüd sugugi osutada raskeks neile vähemalt kaks neljahälset laulu ajajooksul ära õpetada".<sup>58</sup>

Pedagoogilist tööd jätkub Rosenplänter veel kolmekümnendatel aastatel ette valmistades oma kiriku köstri Kaspar Lorenzsoni 19.aastast poega "kes kirjutada, rehkendada ja laulo-visisid oskab, ka pissut saksa-keelt mõistab", kihelkonna koolmeistriks. Jällegi paneb Rosenplänter õpetuses rõhu muusikale. Ta õpetab tulevast koolmeistrit klaverit mängima ning näitab "kuida klaveri abiga viggata ja mõnusasti laulma ja laulo-visisid õppida". Rosenplänter rakendab ka oma poja, "kes issi jo oskoja laulja", Lorenzsoni õpetama.<sup>59</sup>

Rosenplänter püüab muusikaõpikute puudusest üle saada sellega, et kirjutab ise muusikateooria ja klaverimängu õpiku. Teoreetilise osa tõlgib ta Kaye saksakeelsest raamatust. Rosenplänteri eesti keel on tublisti selgem ja arenenum tolleaegsest trükisõnast. "Õppetud kuida klawwerit mängida, mis J.H.Rosenplänter kirjutand Perno-linnas, Marts-i-kuul 1830"<sup>60</sup>, kirjutas autor endisele õpilasele, Sauga koolmeister Abram Holterile, kes oli õpihimuline mees ja ka suur muusikasöber. Rosenplänteri

---

58 K. Leichter, Eesti mitmehälse koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.8.

59 KM KO, OES M.A. 108, lk. 4-5.

60 KM KO, OES M.A. 108, lk.1-30.

soovitusel on Holter muretsenud endale klaveri (mis se-  
nistel andmetel oli esimeseks klaveriks rahvakoolis) ja  
tahab niiid oma endise õpetaja abiga seda pilli paremini  
mängima õppida. Kogu Rosenplänteri nimetatud raamat on  
kirjutatud väga korralikus ja ilusas täht- ja noodikir-  
jas. See käsikirjaline raamat oli esimeseks eesti keel-  
seks muusikaõpetuseks.

Sajandi alul oli Rothi ja Rosenplänteri taolisi  
entusiaste väga vähe. 1819.a. Liivimaa talurahvaseaduse  
§ 516 ütles küll, et vallakoolis peavad lapsed õppima  
"luggema, kattedismust ja mõned kõigetuvamad laulo-wi-  
sid" ning § 517 järgi "kihhelkonna-kolis õppetakse ja õp-  
pitakse kirjutama, rehkendama, kirriko-laulo wisid laul-  
ma"<sup>61</sup>. Tegelikult puudusid aga nendega väikeste õpetusli-  
ke ülesannete täitmiseks sobivad õpetajad. O.W.Masing  
teatab 1822. aastal, et Tartu praostkonnas ainult 5 kuni  
6 kooliõpetajat on koolmeistri nime ja au vääriline, tei-  
sed aga - "... pimme ei oska pimmedale teed näidata, nem-  
mad lähhevad mõllemad hauku."<sup>62</sup> O.W.Masingu teatel on  
sel aastal ainult Tormas olnud talurahvaseaduses ettenäh-  
tud kihelkonnakool, kus kõik 16 poissi hästi laulnud.<sup>63</sup>  
Tartu praostkonnas oli muusikalise kasvatuses osas möödu-  
nud sajandi kahekümnendail aastail üks tublimaid Palamu-  
se kihelkond. Sealsetes koolides oskasid 1822.a. kõik  
õpetajad hästi lugeda, rahuldavalt kirjutada ja mõned ka  
rehkendada. Laulmises olid õpetajate võimed pastori ar-  
vates järgmised: kolmeteistkümmne kooli õpetajatest oskasid  
laulda "õieti hästi" 2 õpetajat, "hästi" 7 õpetajat, "kor-  
ralikult" 1 õpetaja, "vastuõpetavalt" 2 õpetajat ja ai-  
nult üks õpetaja "halvasti".<sup>64</sup> Huvitav on see, et Palamu-  
se õpetajad olid enamuses noored mehed. Õpetajate vanuse  
(25 - 43 aastat) keskmine oli ca 34 aastat.

---

61 Lihwlandi-ma Tallorahva Seädus, Tartu-linnas 1820,  
lk. 149. ja 153.

62 O.W.Masing, Marahva Näddala-Leht 1822, nr.29, lk.229-230.

63 samas.

64 RAKA f. 1261, nim.1, sü 500, lk.1-2.

Õpetajate muusikalised võimed püsisid rida aastaid ühesugusena. 1841. aasta Palamuse pastori aruandest kihelkonna koolide kohta näeme, et enamuse õpetajatest on õpetanud laulmist hästi: 65

Mõisate nimed	Koolide nimed	Koolmeistrite nimed	Opilas- te arv	Laste valmisolek laulmises
Jensell /Kuremaa/	Änkküla	Laar Wipper	65	18 hästi, 40 keskmiselt
	Kõduküla	Jaak Reineller	104	12 hästi, ülejäänud keskmiselt
Ludenhoff /Luua/	Mõisamaa	Jürri Brank	73	hästi
	Erikvere	Jaan Kastr	76	hästi
Kersell /Kaarepere/	Suur Aruküla	August Klaar	71	12 hästi, 48 keskmiselt 11 mitterahuldavalt
	Patjala	Hindrik Lambakahlar	68	õieti hästi
	Järvepere	M.H.Nieländer	38	õieti hästi
Kudding /Kudina/	Nava	Abel Martin		4 hästi, 12 keskmiselt, ülejäänud mitterahuldavalt
	Süvalepa	Jüri Wahl		
	Maardla	Hindrik Kohl	54	üks hästi
Royell /Roela/	Kallivere	Johan Sommer	38	12 laulavad hästi
	Vassevere	Karel Feldbach	40	15 hästi, ülejäänud keskmiselt
Innofer /Imukvere/	Varbevere	Märt Welling	49	4 hästi, 14 vähe, ülejäänud keskmiselt
Kassinorm /Kassinurme/	Kassinurme	August Reibach	65	hästi

Möödunud sajandi kahekümnendatel aastatel algab agar muusikaline tegevus Laiuse kihelkonnas. Laius-Tähkvere vallas oli esimeseks kooliks Pedasi külakool, mis hiljem kolis Tuimõisa külasse ja töötas Tuimõisa kooli nime all. Koolmeister Jüri Sommer oli heade muusikaliste võimetega ja moodustas 1823. aastal oma õpilastest ja küla lauluarmastajatest esimese koori ümbruskonnas. Nagu paljud koolmeistrid, nii pidas ka Sommer laupäevaõhtuti palvetunde ümbruskonna talupoegadele. Et need oleksid mitmekesisemad, laulis ta oma kooriga vahetevahel palvetundidel. Igakord kui koor esinenud, olnud koolimaja rahvastäis. Isegi kaugelt valdadest on inimesed sõitnud koorilaulu kuulama.<sup>66</sup> 1823. aastal asutati Laiuse kihelkonnakool, mis peatselt kujunes muusikaelu keskuseks kihelkonnas. Uus kihelkonnakool seadis oma eesmärgiks ette valmistada vallakoolidele õpetajaid. Oppeaineteks olid lugemine ja kirjutamine, eesti ja saksa keel, kosmoloogia ja geograafia ning muusika. Viimasele pöörati erilist tähelepanu. Nädalas oli 6 tundi eesti keelset ja 1 tund saksakeelset kirikulaulu ning 1 tund nootidekirjutamist.<sup>67</sup> Peale selle õpetati veel viiuli ja orelimängu.<sup>68</sup> Muusikalane õppetöö toimus koolis intensiivselt. Juba teisel, 1824.a. õppeaastal lauldi 20 neljahäälset koraali J.H. Scheini, Biedermanni ja Barby raamatuist. Poisid laulsid nii eesti- kui saksakeelsetel kirikuteenistustel. Eesti keelsetel kirikuteenistustel esitanud koolipoisid ühe neljahäälse koraalisalmi, laulnud responsooriume ja J.S. Bach'i "Meie isa". Mis aga kõige üllatavam: poisid laulnud kõik laulud nootidest, mida nad ise endile olid ära kirjutanud.<sup>69</sup> Kihelkonnakooli lõpetajate minekul koolmeistriteks vallakoolidesse paraneb nais muusikaline kasvatus.

---

66 "Muusikaleht" 1924, nr.3, lk.48.

67 K.Leichter, Eesti mitmehäälse koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.9-10.

68 P.Pöld, Eesti kooli ajalugu, lk.89.

69 K.Leichter, Eesti mitmehäälse koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.10-11.

1828. aastal on kihelkonnas juba 8 kooli, kus valitseb suur huvi laulu vastu. Täiskasvanute lauluharjutustele kogunes nii rohkel arvul asjahuvilisi, et ruum kippus kitsaks jääma.<sup>70</sup> Varsti lauldi ka vallakooli õpilastega neljahäälseid laule, mis tekitas kohapeal suure elevuse ja andis üllatavaid tulemusi. Mitmehäälsete laulude õpetamisel aitas koolmeistreid viiulimängu oskus, mida nad Laiuse kihelkonnakoolis olid õppinud. Kui kihelkonna piires oli ülesandeks tehtud üks neljahäälne koraal igas koolis selgeks õpetada, selgus, et koolmeistrid olid "täitsa õigesti ja soravalt" õpetanud Villakveres 8, Jõgeval, Alaveres ja Endlas 5 ja teistes külakoolides (välja arvatud Kivijärve ja Pedasi) 3-4 koraali.

Laiuse kihelkonnakoolis tegi muusikaline kasvatus aasta-aastalt edusamme. 1834. aastal käinud Simuna köster Villem Normann Laiuse koolilaste laulu kuulamas. Ilus mitmehäälne laul rõõmustanud naaberkihelkonna meest niivõrd, et see "kui uut tuld, lusti ja jõudu" tema hinges sütitanud, nii et see teda "suurema himu ja jõuga, tüdinemata viisil oma põllu pääl tööle kihutas".<sup>71</sup>

Silmapaistvaid tulemusi saavutas köster-koolmeister Nieländeri kihelkonnakooli koor kolmekümnendate aastate lõpul, mil kanti ette Bachi ja Händeli motette ning fuugasid.<sup>72</sup> Laiuse kool jäi kümneteks aastateks eeskujuks paljudele koolidele. 1861.a. märkis ajakirjandus peale koori esinemist, et niisugused kaunid ettekanded on vaevalt võimalikud mõnes linnakoguduses.<sup>73</sup>

Laiuse kooli muusikaõpetuslik mõju kandus üle kihelkonna piiride. Simunas kogus 1832. aastal Villem Normann poisse ja tütarlapsi oma juurde ja õpetas neid laulma. Peagi laulsid lapsed kõik kenasti kirikus ja "võitsivad oma lauluga koguduse kisa üra".<sup>74</sup> Oma kirja pandud

---

70 .K. Leichter, "Märkmeid eesti koorilaulu tekkimisest".

"Sirp ja Vasar" 1955, nr.28, 15.VII lk.5.

71 "Missioni#Leht" 1896, nr.22, lk.85.

72 "Eesti Muusika Kuukiri" 1929, nr.2, lk.39-40.

73 "Das Inland" 1861, nr.39, v.611.

74 M.Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. Jurjevis 1899, lk.171.

eluloos kirjeldab U. Normann seda järgmiselt: "Valisin kiriku ligidalt Avanduse külast, kus mitte kooli ega koolmeistrit olnud, 10 tütar- ja poeglast, kellel hääd hääled olivad ... nõnda käisivad nemad igapäev pl. kell neljast kellu kuueni ja pidivad ka iga pühapäev kirikus minu juures olema ja laulma".<sup>75</sup>

1835. aastal asutati Normanni initsiatiivil Simunas kihelkonnakool, kus asus koolmeistri ametiks ette valmistama 12 "noort mõistliku meest kaheksateist, üheksateist ja kahekümne aasta vanuses". Nendele õpetas Normann teiste ainete kõrval ka laulmist ja viiulimängimist.<sup>76</sup>

Kanepi ja Palamuse, Laiuse, Simuna ning veel mõnes kihelkonnas oli muusikaõpetus koolides küllaltki kõrgel tasemel. Enamikus koolides oli see aga 19. sajandi kahekümnendatel - kolmekümnendatel aastatel üsna nõrk. Laiuse pastor Jannau; kes esitas 1839. aastal aruande Tartu ja Võru praostkondade kohta maapäevale ja konsistoriumile, märgib, et nende maakondade 312 kooliõpetajast on ainult 56 ise õpetust saanud. "Mõned uskuvat, et lauluraamat olevat pühade prohvetite kirjutatud, mõned ei tunne isegi piiblit mitte ja ei mõista pea ühtegi /kiriku/ lauluviisi õigesti laulda".<sup>77</sup>

Põltsamaa kihelkonna Umbusi külakoolis oli 1830.a. paiku koolmeistriks Jüri Prosa, kes oskas peale lugemise ka kirjutada ja laulda, kuigi ta noote ei tundnud. Hiljem õppinud aga iseseisvalt nooditundjaks.<sup>78</sup> Kuusalu kihelkonnas ei suudetud veel 1836. aastalgi kooli asutada. Selle asemel otsustati, et igas külas kutsugu üks talupoeg lapsed 8 aasta vanusest leerieani talvel üks kord nädalas enda juurde. Kui see talupoeg on võimeline, siis õpetagu lastele ka kirikulaulu.<sup>79</sup>

---

75 "Missiõni-Leht" 1896, nr.21, lk.82.

76 samas, lk.83.

77 J.Kõpp, Rahvakooli olud Tartu ja Võru maakonnas 1839.a. "Eesti Kirjandus" 1920, lk.269.

78 "Õpetajate Leht" 1935, nr.9, 1.III, lk.4.

79 G.Vilbaste, Kodasuu 7-kl. kooli ajaloo, lk.9. VOT, A 2523.

Enne V. Normanni minekut Simuna köstriks ei osanud sealse kihelkonna leerilapsed enamuses "ei lugeda, ei päätükki-  
sid, veel vähem lauluviisisid."<sup>80</sup> Koolmeistri väheste  
metoodilis-pedagoogiliste teadmiste tõttu jäid õpilastel  
omandamata vahel needki ained ja andmed, mida õpetaja  
ise teadis. Kambja kirikukooris olnud kõikidel lauljatel  
umbes 1835. aastal oma noot, millest ta pidanud laulma.  
Viieteistaastasele Mai Säägile paistnud noodid kui konna-  
pojad, muist joone pääle roninud, muist joonte vahele seis-  
ma jäänud. Ühtedel olnud sabad püsti, teistel sorgu alla-  
poole ja kellel lipp ehk veel kaks lippu lehvinud saba  
otsas, neid noote lauldud rutemini.<sup>81</sup>

Koolmeistrite ettevalmistamine ei paranenud ka  
neljakümnendatel-viiekümnendatel aastatel. Eriti halvas  
olukorras olid vaesemad kihelkonnad ja väiksemad külad.  
1843.a. pandi Paistu kihelkonna Aidu vallas kool käima  
Sova talutares, kus püüdis aken ja õpiti seepärast pee-  
rutule või küünla valgusel. Külarätsepast koolmeistril  
polnud suuremat häält ja ta läinud kirikulaulu õpetamise-  
ga vahel päris rappa.<sup>82</sup> Saarde kihelkonna koolides on  
laulmise ja piiblilugude õpetamine olnud koolmeistrite  
punduliku ainetundmise pärast väga vilets. "Musta seinat-  
tahvli. Punscheli lauluviiside raamatu ja eeskirjade mu-  
retsemist ei taheta kõvaste käskida, sest et koolmeistrid  
ometigi neid asju ... veel ei mõista pruukida."<sup>83</sup> Ranna-  
mõisa kool asutati 1854. aastal suitsutares. Õpetaja Vil-  
lem Kariis polevat aga osanud kirjutada ja laulmises ka-  
sutanud naise abi.<sup>84</sup> Ka Karja kihelkonna Jõiste kool-  
meister Mart Ranna polevat saanud lauluõpetamisega hakka-  
ma ja seepärast õpetanud laule ta naine.<sup>85</sup>

---

80 "Missioni-Leht" 1896, nr.21, lk.82.

81 "Muusikaleht" 1933, nr.12, lk.259.

82 J.Teder, Rahvakooli arenemisest Paistu kihelkonnas,  
VOT, Toimik 103 (2416), l.2.

83 Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maa-  
koolide ajalugu /C.Raedlein/. Tartu 1887, lk.37.

84 "Tööraha lipp" 1961, nr.81, 11.VII - A.Rand, Pilk ühe  
kooli kroonikasse.

85 A.Seppel, Jõiste ja Mojaste koolide ajalugu, VOT,  
Toimik 195 (2502), lk.4.

Olukord linnakoolideski polnud palju parem. Tartu õppekonna kaheklassiliste kreiskoolide uues õppekavas, mis 1847. aastal "Inlandis" avaldati, oli laulule ette nähtud ainult 2 tundi nädalas ja sedagi ainult sel juhul kui õpetajad võivad seda õpetada.<sup>86</sup>

Kuni 1840.aastani ei paistnud Põltsamaa kihelkonnakool millegagi silma. Alles Martin Vilbergi tulekuga, olukord muutus. Vilberg, rahvuselt sakslane, oli ise koolis käinud Põltsamaal, hiljem Paides, kus ta õppis maalritöö kõrval ka muusikat. Kahe kuu jooksul oli noor maalrimeister Põltsamaa kooli õpilased nii kaugele viinud, et need võisid "katsujatele" mõned koraalid ja vastulaulud nelja häälega laulda. Kuna koolil polnud mingit instrumenti, oli mitmehäälne laulmine võrdlemisi keeruline toiming. Alles oreli saamisega muutub Vilbergi töö kergemaks ja tulemusrikkamaks. Ta organiseerib segakoori, kus laulavad paremate häältega koolilapsed, alti kihelkonnakooli poisid, tenorit M.Vilberg ise ja "mõni teine". See koor õppis ka ühe 8-häälse laulu. "Kas see on võimalik, et eestlased nii ilusasti võivad laulda?" hüüdnud Põltsamaa pastor Hirschelmann".<sup>87</sup> Mõne aja pärast, aastal 1844, kutsuti Põltsamaa koor esinema Viljandisse. Tollal laulsid kooris mitmed ümberkaudsed koolmeistrid, alti laulsid aga koolipoisid, nende hulgas ka K.A.Hermann. 1845.a. lahkus M.Vilberg Põltsamaalt ja läheb Kolga-Jaani köstriksorganistik.<sup>88</sup> M.Vilbergi muusikaline tegevus mõjutas muusikalisele kasvatusel suuremat tähelepanu pöörama koolmeistreid ümberkaudseid.

Ehkki visalt, paraneb muusikaõpetus eesti koolis aasta-aastalt. Selleks aitavad kaasa ka esimesed noodiraamatud, nagu J.A.Hageni noodiõpetus ja koraaliraamat, M.Körberi ja E.Hirschelmanni koorilaulikud ja J.V.Janseni laulik.

Mõninga pildi muusikaõpetuse olukorrast 19.sajandi kuuekümnendate aastate algusest annab õpetatud Eesti Seltsi

86 "Das Inland" 1847, nr.24, 16.VI, V.544.

87 Laulu ja mängu leht 1895, nr.12, lk.90-91.

88 E.Arro, Geschichte der estnischen Musik, Tartu 1933, lk.26.

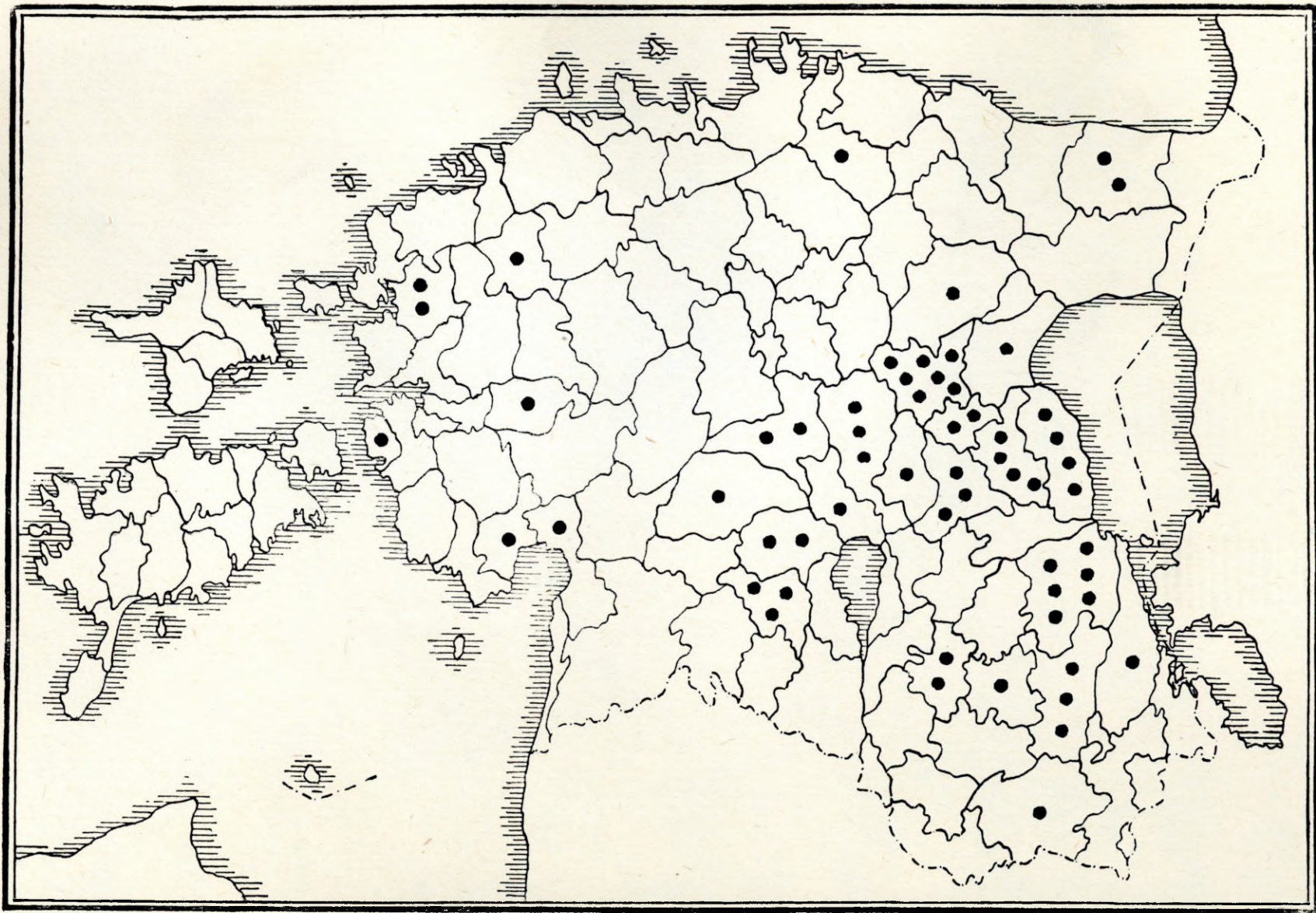
poolt korraldatud ankeet Põhja- ja Lõuna-Eesti rahvakoolides 1863. aastal. Küsimus nr.5 oli järgmine: Kas koolilapsed luggema ja laulma üksipäini, või ehk ka kirjutama ja rehkendama õppivad? Selle küsimuse vastuseid läbi töötades selgus, et paljud koolmeistrid vastasid põhjalikumalt, kui oleks küsimuse järgi vaja olnud. Märgiti, mitmehäälselt koolis laule õpetatakse; mõned kirjutasid ka noodiõpetusest, pillide olemasolust koolis ja pillimänguõpetamisest.

Ankeedile vastasid Estimaa kubermangust 234 küla- ja 1 kihelkonnakoolmeister, Liivimaa kubermangust 414 küla- ja 16 kihelkonnakoolmeistrit. Teateid ei saanud Rapla, Peetri, Sangaste, Hargla ja Häädemeeste kihelkonna koolmeistrid. Ühtegi teadet ei tulnud Saaremaalt.<sup>89</sup>

Viienda ankeediküsimuste vastustest näeme, et paljudes koolides lauldi neljahäälselt. Vastustes on 59 koolmeistrit näidanud neljahäälese laulu, 8 koolmeistrit mitmehäälese laulu õpetamist koolis. Kuna otseselt ei küsitud mitmehäälselt koolis laule õpetatakse, on see arv kindlasti suurem. Võib oletada, et enamuse õpetajaid, kes neljahäälselt laulu koolis harrastasid, siiski kirjutasid sellest ankeedivastuses. Oli ju mitmehäälselne laul, eriti aga neljahäälselne, tollal aasajaks. Nende koolide vastustes, kus mitmehäälsusest polnud juttu, tõenäoliselt enamuses neist lauldi ühehäälselt. Niisuguse järelduse võib teha ka vastuste stiilist, käekirjast ja koolmeistri hariduse andmetest. Väikese haridusega ja madala intelligentsaiga koolmeister vaevalt muusikaõpetuse osas jõudis kaugemale mõne ühehäälese koraali õpetamisest. Kandes vastused neljahäälese laulu kohta kontuurkaardile, selgub, et muusikalise kasvatuse eesrinnas on Tartu, Viljandi, Võrumaa koolid. Põhja-Eestis, kus koolide areng oli aeglasem ja õpetajate haridustase madalam, on ka andmeid neljahäälese laulmise kohta hoopis vähem, õieti vaid üksikud.<sup>90</sup>

89 L.Andresen, Koolikroonika allikmaterjale, "Nõukogude Kool" 1967, nr.6, lk.471.

90 RAKA, f. 2569, nim.1, sü 77,78 ja 79.



H. Heidemanni nim. trk., 749. I 62. 2000.

KOOLIDE ASUKOHAD KIHELKONNITI, KUS 1863.a. ÕES ANKEEDI  
VASTUSTE JÄRGI LAULDI NELJAHÄÄLSEID LAULE.

Kuuekümneandalte aastatel kuulduš õpilaste ühe- ku- ni neljahäälset koorilaulu kõikjal Eeüis. Lauldi koolima- jas, kirikus, looduses ja mõisates. Pastor käsutas kooli- koori kirikusse, suurmaavaldaja mõisasse. Kui Elistvere krahv C.E.Stackelbergil lähenes 70.sünnipäev, anti kool- meistriks kaks nädalat enne juubelit korraldus ilmuda sa- ja valitud lapsega mõisa laulma. Ühe kooli lapsed tulnud juba laupäeva õhtul mõisa, et õigeaegselt kohal olla. Ka- he kooli lapsed ilmunud sünnipäeva hommikul. Krahvihärra äratatud sajast suust tulnud neljahäälse lastelauluga, mil- lele Kärkna koolmeistri P.Bergmanni pasunakoos kaasa män- ginud. Lauldud ja mängitud paar tundi lossi trepi ees ja "peale sögi tullid jälle rõmsad laulud halja pude varjus". Krahv ei pidanud paljuku anda lastele väikesi kingitusi ja igale "rosina saiapulli, mis mitto siamale ep. olnud näinud, veel vähhem sõnud". Enne kojuminekut lapsed "lap- sed laulsid veel mõnned laulud".<sup>91</sup>

### C. L a u l u p ä e v a d j a I ü l d- l a u l u p i d u.

Mitmehäälse laulu viljelemine ühesuguse ja väike- searvulise repertuaariga viis juba möödunud sajandi kesk- paiku koolilaste kihelkondlike laulupäevade organiseerimi- sele. 1866. aastal toimus Türi kihelkonna koolilaste lau- lupäev Allika mõisas. "Koolmeistrid piddanud sedda õppeta- ja ettevõtmist armsaks tuleõhhuks, mis ka küllakolide pur- jud laiemale ja eddasí aeab"... kirjutas sel puhul "Eesti Postimees".<sup>92</sup> Lauluplatsil lehvinud lipp ja "lapsed laulnud, üks kool teise võido, mitme healega nago lõokesed. Keige parrema lauljatele olla suur illus pilt kolimõesse mälles- tusseks lubbatud.. Se olnud eht lõbbus lastepiddo, kus nende

91 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1867, nr.33, 16.VIII, lk.259.

92 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1866, nr.25, 22.VI, lk.199-200.

silmad rõno pärrast hiilganud. Mõnne kolilastel on peale 20 versta vaddida olnud, agga nad tulnud rõmoga kokko."<sup>93</sup> Laulud olnud enamasti vaimulikud. Siiski lauldud ka ilma-likke laule.<sup>94</sup>

1866. aastal peetud Simunas koolmeistri Villem Nor-  
manni eestvõtmisel esimene kihelkonna laulupüha.<sup>95</sup>

1867.a. on peetud lastepidusid Kõpus<sup>96</sup>, Viljandis, Vändras ja lauldud "mitme healega" laule.<sup>97</sup> Sama aasta juulikuus toimus Viru-Nigula kihelkonna koolilaste lau-  
lupäev, mis algas koraali laulmisega kirikus, jätkus rongkäiguga kolme kilomeetri kaugusele lauldes ja lõppes Koila koolimaja juures, kus "laulsid jälle igga kool il-  
lusa platsi peal ommad kõige parremad laulud ja selle peale tuli lõunasöök."<sup>98</sup>

Põltsamaal, kus koorilaul juba mitukümmend aastat oli kõlanud, toimus ka 1867.a. suvel lastepidu, millest 344 last 18 koolist osa võtsid. Koolid tulid lauldes pi-  
dupaika ja "siis hakkas nelja heälega kori-laul, enne üks kolid aval ja vimaks valdade kaup kokko. ... aeti ennemuistest jutto, siis anti lastele ihholikko üllee-  
piddamist, kohvi ja saia, siis jälle üksikult nelja hea-  
lega laulsid kolide kaup, viimalt hulga kaup kori-lau-  
lo..."<sup>99</sup>

Niisuguseid laulupäevi on korraldanud ka lõuna-  
naabrid lätlased. 1867.a. augustis sõitnud Riia koolmeist-  
rid 1300 õpilasega Üksküla kiriku juurde, kus laulnud  
"Jumal keisrit kaitse sa"<sup>100</sup> ja küllap teisigi laule.

- 
- 93 samas.  
94 samas.  
95 "Punane Täht" 1967, nr.98, 17.VIII, lk.4.  
96 "Perno Postimees" 1867, nr.26, 28.VI, lk.213.  
97 "Eesti Postimees" 1867, nr.26, 28.VI, lk.205.  
98 "Eesti Postimees" 1867, nr.32, 9.VIII, lk.253.  
99 "Eesti Postimees" 1867, nr.25, 21.VI, lk.193-194.  
100 "Eesti Postimees" 1867, nr.35, 30.VIII, lk.276

Jõhvis 1865. aasta suvel toimunud täiskasvanute laulupühast võttis osa ka kihelkonnakooli poistekoor. Õpetaja Joosep Saar oli kasvatanud tubli koorikollektiivi. Isegi eestlaste üritustesse sageli halvustavalt suhtuv "Revalsche Zeitung" tunnistas "värskete poistehälte" võlu ja "tugeva koori" vaimustatud vastuvõttu kuulajate poolt.<sup>101</sup>

I üldlaulupeo mõtte tõstis üles ja asus energiliselt teostama endine kõster-koolmeister Johann Volde-  
mar Jannsen, kes ajakirjanikuna ja "Vanemuise" kooriju-  
hina oli omandanud tähtsa positsiooni eesti kultuurielus. Jannsen tundis hästi kohalikke olusid, kooride taset; ta oli jälginud koolide laulupäevi ja kooride laulupühi. Jannsenile oli kohe selge, et laulupeost võib asja saada vaid siis, kui koolmeistrid aktiivselt kaasa löövad. Köstrite ja kihelkonna koolmeistrite konverentsil Viljandis 1867.a. suvel pärib ta, kas Viljandimaa koorid võtavad osa laulupeost, mida "Vanemuise" lauluselts korraldab 1869. aastal.<sup>102</sup> Koolmeistrid kõikjal Eestimaal toetasid laulupeo organiseerimise mõtet, reorganiseerisid segakoore meeskoorideks ja löid uusi koore. 1868. aastal laulupeo ind vahepeal vaibus, sest oodatud luba Baltimaade kindralkubernerilt ei tulnud ega tulnud. Kui 1868.a. veebruaris saadi kauaoodatud nõusolek "juubelpidu Liivimaa Eesti rahva 50-aastase priiuse mälestuseks" pidada, jäi vaid neli kuud ettevalmistusteks, repertuaari õppimiseks, majanduslike ja muude murede lahendamiseks. Laulupeo noodid said koorijuhid kätte nn. üheteistkümnenäädal tunnil. Koolmeistrid olid aga ju harjunud käsitei noote ümberkirjutama. Niisugused mitmehäälsed kirjutatud noodiraamatud muutusid eriti populaarseks enne I üldlaulupidu ja see kirjutamise komme püsis kaua aega. Need noodiraamatud<sup>103</sup> sisaldasid sageli sadu laule ning mõnigi koolmeister võis vanaduspukusele jäädes uhkusega

101 "Revalsche Zeitung" 1865, nr.173, 31.VII, Extrablatt.

102 "Eesti Postimees" 1867, nr.32, 9.VIII, lk.249.

103 K. Leichter, Eesti mitmehäälsed koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.12.

need pojale pörandada.

1869.aasta kevadkuud olid kooridele pingsateks töökuudeks. Vaatamata rasketele ikaldusaastatele, nakkushaiguste ägedale levikule ja kohalike saksa suurnike halvustavale suhtumisele eestlaste laulupeole mineku küsimuses, käidi distsiplineeritult harjutustel ja jõuti laulud omandada.

Suure-Jaani vallakooliõpetajate ja noormeeste koor oli harjutanud talvel laupäeva-, suvel pühapäevaõhtuti "kas või öö läbi".<sup>104</sup> 17.juuni peaproovil oli Tartus koos 46 laulukoori ja 5 puhkpilliorkestrit. Üldjuhtidel oli kõige ärevam esimene proovipäev, mil "ligi 800 lauljad mitmesugusest vannadust - kaunis halli peadest kuni poisikesteni - olid seal koos..."<sup>105</sup> Ja kui esimene laul "Ärgake, nii vahid hüüdvad" oli läbi lauldud "ilma vähema viggata", siis "keikide süddamed rõmo pärrast hüppasid ja silmad läikisid".<sup>106</sup>

Koolmeistrid, õpilased ja teised lauljad tulid kokku, peale Lääne- ja Saaremaa, kõikidest maakondadest. Paljud tulid laulupeole jala, saapad näpuotsas, õnnelikumad suurtel plaanvankritel. Loode-Eesti koorid, kes mitmesaja verstase kauguse tõttu ei saanud laulupeole minna, kurvastanud selle üle tõsiselt. Nii ohatud Vigalas: "See pidu pole meie jaoks. Kes suudab sinna sadade verstade taha sõita."<sup>107</sup> Koolis heitnud õpetaja nalja: "Poisid, kui laulud hästi ära õpite, sõidame Tartu laulupeole."<sup>108</sup>

Sindi vabrikukooli 300 last lubas vabrikuvalitsus peremehe kulul laulupeole viia, neid Tartus ülalpidada ja jälle tagasi tuua.<sup>109</sup> Kuna teated Sindi laste laulupeol viibimisest puuduvad, näib, et üritus ei

---

104 KM KO, f. 199, M 23:1.

105 "Perno Postimees ehk Näddalileht" 1869, nr.27, 9.VII, lk.213.

106 "Perno Postimees ehk Näddaleht" 1869, nr.27, 9.VII, lk.213.

107 A.Looring, Prof.M.J.Eiseni vanemad ja noorpõlv. "Eesti Kirjandus" 1934, lk.544.

108 M.J.Eisen, Mälestuse I laulupeo ajast. "Muusikaleht" 1929, nr.5/6, lk.178-179.

teostunud. Ometi näitab ka see lubadus, et laulupidu peeti erakordseks sündmuseks ja osavõttu sellest lastelegi soovitavaks.

Neile õnnelikele, kes said sõita Tartusse laulupeole oli see suursündmuseks. Üheksa aastasele Aleksander Lättele "jäi laulupidu müllu kustumatu mälestusena!"<sup>110</sup> K.A.Hermann, kes oli noor 17-aastane kooliõpetaja Põltsamaal, reisinud "ühhes mõne teisega sedda römopäeva pühitsemaks, kahjo, et agga Põltsama lauljad mitte sinna ei läinud. Küllap mitto neist kahhettesid sedda veel järrele ... sest illust ja auust, mis seal nähha olli, oleks kül palju räkida" kirjutas ta oma päevikus.<sup>111</sup>

Maarja-Magdalena kihelkonna kooris, nagu paljudes teistes, laulsid tenorirühmas kaasa kihelkonnakoolipoisid. Koolmeister M.Sõbra juhatusel olnud juba nelipühaks enamus laule selged, nii et koor võinud anda pühade ajal peamiselt nendest lauludest kontserdi. Sissetulek olnud määratud laulupeole sõitjate reisikuludeks. "eistega koos sõitnud ka koolipoiss August Wiera, hilisem "Vanemuise" teatrijuht, laulupeole. August oli vapralt laulnud oma kõlava ilusa tämbrilise tenoriga kaasa kõikidel proovidel ja ettekannetel. Veel viimasel pidusöögil kõlanud ta hääl üle teiste. Suur menu olnud tal soololauluga esinemisel. Noormehel jäigi see viimaseks laulmiseks, sest veinist kumiseva päega jäänud ta koduteel magama ja hommikuhallas tänavarentsliis ürgates ei olnud ta ilusast hääldest midagi järgi jäänud. Pikapeale tuli tagasi veidike häält rääkimiseks, aga solistina laulda ta ei saanud enam kunagi."<sup>112</sup>

Laulupidu kestis kolm päeva. Viimasel päeval toimus Ressourceaias võistulaulmine, millest peaaegu kõik koorid osa võtsid ja kus "tugevad meeste ja õrnad pois-

---

109 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1869, nr.26, 2.VII, lk.205.

110 A.Vahter, Aleksander Läte, Tallinn 1963, lk.12.

111 KM KO, f.42, M/3:8, lk.10.

112 TMM, Mapp: Dir. A.Wiera elulugu.

te heäled võido-hinda tagga aeasid."<sup>113</sup>

Enamuses artikleid tolleaegses ajakirjanduses ja memuaarid kiidavad laulupeo kunstilist külge. Ilmselt oli koolmeistrite töö vilja kannud ja nad suutsid pak- kuda head meeskoorilaulu.

Ei olnud enam juttugi sellest, et eestlane on tuim ja ebanusikaalne inimene, nagu Balti-Saksa kirja- mehed seda varem väitsid. Lausa ümberpöörduvalt. Rahvuslik- ku iseteadvust õhutab ka "Perno Postimees", kirjutades peale laulupidu: "Mehhed ja poisid, kes ni lühikese aea- ga kontsertis ettetullevaid laulusi kätte õppinud, issi- äranis ühnel aeal, kus iggapäine töö neile pisut aega õppimiseks lubbanud, andvad tunnistust, et Eestirahva sees üks ütlemata tarkuse vastovõetav vaim ellab."<sup>114</sup>

Ka puhkpilliorkestrite tekkimine ja areng on seotud koolidega ja koolmeistritega. I üldlaulupeost võttis osa küll ainult 5 orkestrit.

Vanemates eesti puhkpilliorkestrites mängisid kohalike täiskasvanud pillihuviliste kõrval orkestris ka koolipoisid.

Koolmeistrid suhtusid puhkpilliorkestritesse soosivalt ja paljud mängisid orkestris kaasa. Suure töö- koormuse ja mitteküllaldase oskuse tõttu orkestrijuhti- mist nad sageli oma õlgadele ei võtnud. On proovitud ka koolmeistritest orkestrit moodustada. Viljandimaal Kut- sari koolimaja õnnistamisel mängisid 1866. aastal or- kestris järgmised koolmeistrid: M.Kirsel ja J.Mutli (Viljandi), M.Muhul (Uusna), H.Mitt (Sürgavere) ja J.Tõnsoon (Päri).<sup>115</sup>

---

113 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1869, nr.32, 13.VII, lk.252.

114 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1869 nr.29. 23.VI, lk.228.

115 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1866, nr.45, 26.X, lk.340.

Eesti üldlaulupidude põhjusi on otsitud rahva musikaalsusest, ühtekuuluvustundest,<sup>116</sup> saksa kultuuri jäljendamisest,<sup>117</sup> üksikute koorijuhtide aktiivsusest ja mujalt. Tahaplaanile on jäänud koolide tegevus rahva süstemaatilisel muusikalisel kasvatamisel. Ometi just rahvakool kujundas visa ja oskusliku töö kaudu nootitundva, häälehariduse saanud ja mitmehäälese laulmise kogemused omandanud koorilauljate pere. Esimest üldlaulupidu võib nimetada koolmeistrite laulupeoks, sest umbes 822 osavõtjast oli u.455 Tartu gümnaasiumi õpetaja G.Blumbergi kitsitluse põhjal (tal õnnestus teateid saada 789 laulja kohta) koolmeistrid ja õpilased:

valla- ja külakooliõpetajaid	329
kihelkonnakooliõpetajaid ja köstreid	59
suuremaid kooliõpilasi	47
kooliõpetajate poegi (arv 41 on toodud koos perepoegadega)	u. 20

---

Kokku 455

Seega üle poolte osavõtjate olid otseselt koolmeistrid ja kooliõpilased. Valdav osa ülejäänud lauljatest kuulusid nende samade koolmeistrite kooridesse. Koolmeistrite osatähtsust kriipsutab alla J.V.Jannsen, üteldes peale laulupidu: "Küssib nüüd kegi, kelle abbi läbbi meie piddolaul ni hästi korda läinud, siis on meie kohus tunnistada: se olli võimalik meie vahva köstride ja kihelkonnakoolmeistride-läbbi, kes ennamist Valga seminaris tabli Direktor Zimse juhhatuse al seks on õppetatud ja kasvatud sanud. Seal on meie laulojuhhatajate taimelabba, kus neid meie rahva kassuks kasvatud ja pärrast ametisse istutatud."<sup>118</sup>

---

116 "Eesti Sõna" 1944, nr.151, 2.VII, lk.3.

117 E.Arro, "Geschichte der estnischen Musik, lk.102-103.

118 "Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1869, nr.31, 6.VIII, lk.114.

I üldlaulupeest osavõtnud koolmeistritele-koori-juhtidele oli nimetatud suurüritus omalaadseks eksamiks nende muusikaalastest ja organisatorlikest võimetest. Laulupeo kunstiline õnnestumine ja tekkinud koolmeistritevahelised kontaktid mõjutasid õpetajaid jätkama senist muusikalist tööd veelgi suurema püüdlikkusega.

Esimese üldlaulupeo tulemustest vesteldi kõikjal Eestis. Tähtsamad Eestis ilmunud ajalehed avaldasid sellest pikki kirjutusi ja mõjutasid neid koolmeistreidki, kes üldlaulupeost osa ei võtnud, pöörama kooritööle suuremat tähelepanu.

Nii oli üldlaulupidu kogu senist muusikalist kasvatust kokkuvõtva suurürituseks ja andis edasisele muusikahariduslikule tööle suuna, eesmärgi ja innustuse.

#### D. N o o d i õ p e t u s .

Eesti rahvakoolis on ikka pööratud teatud tähelepanu noodiõpetusele, et nooditundmise kaudu kiiremini omandada uusi laule, osata instrumendil muusikapala "üles võtta" ja õpetada orienteeruma muusikateoreetilistes küsimustes.

Enne 19. sajandit, mil kogu kooliõpetus oli algelisel tasemel, piirdus muusikaõpetus kirikulaulude õppimisega ettelaulmise järel. Vaid üksikutes kihelkonnakoolides õpetati tulevastele koolmeistritele pisut noote, et nad oma ametis saaksid lauluõpetamisel kasutada mõnda pilli.

Noodiõpetusele hakati 19. sajandi alul kihelkonnakoolides enam tähelepanu pöörama neljahäälse lauluharastuse tõttu. Nõudis ju mitmehäälne laul suuremat kontsentratsiooni, mälu treeningut ja rohket laulmist. Nooditundjatel edenes saatehäälte õppimine paremini. Koolmeistrid õppisid peagi hindama noodiõpetuse väärtusi ja pühenda-

sid sellele osa laulutunnist. Noodiõpetamise tase olenes peamiselt õpetaja oskustest ja võimetest. Kuna paljud koolmeistrid 19.sajandi esimesel poolel ise olid nõrgad nooditundjad, siis niisugused õpetasid laule ainult kuulmise järgi ja hoidusid igasugusest muusikateoreetilisest õpetusest.

Järgnevatel aastakümnetel hakatakse ikka rohkemates koolides noote õpetama. Nii näitab Torma koolikongressi protokoll raamat 1844. aastast, et "lapsed on õppinud veerimist, lugemist, nootide ja trükitud viisiramatute järgi laulmist."<sup>119</sup> Kihelkonnakoolidest levines noodiõpetus vallakoolidesse. Sürgavere valla Paju koolis õpetanud koolmeister David Johanson 1840. aastal laule "nootide järgi, mis seina tahvlile kirjutatud."<sup>120</sup> Suure-Jaani lähedases Epra koolis kirjutanud Andres Terien 1850.a. noodid suurele seinatahvlile, kust lapsed neid järgi laulnud.<sup>121</sup>

Uut hoogu lisab noodiõpetusele 1849. aasta "Koli seadus", mille 7.punkt käseb: "Igga visi, mis lapsed õppivad, peab koolmeister sure tahvli peäle kirjutama. Ei ole mitte lubba, ilma nodita ue visi õppetada."<sup>122</sup> Noodiõpetust kasutati tollal isegi kooli taseme mõõtmiseks. Nii kirjutab Carl Raedlein: "Kõik Pärnu, Tori ja Taali vallakoolid olivad nende kihelkonnakoolide väärilised, sest et seal ka /1849.aastal/ laulmist nootide järel ... õpetati."<sup>123</sup>

Üldiselt ei saanud sajandi keskel Pärnu maakonna koolid nooditundmisega hoobelda. Saarde kihelkonna koolides oli kogu muusikaõpetus "koolmeistrite puuduliku tundmise pärast väga vilets".<sup>124</sup>

---

119 A.Viigi, Haridus ja kultuur Tormas, diplomitöö TRÜ, lk.54.

120 KM KO, f,199, M 23:1, lk.134.

121 samas.

122 Koli seadus, Riga 1849.

123 Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu, Tartu 1887, lk.39.

124 samas, lk.37.

Audru kihelkonnas anti olukorra parandamiseks koolmeistritele appi vanemaid ja tublimaid kihelkonnakooli poisse, kes kirjutamist, rehkendamist ja "nootide järelelaulmist" pidid õpetama.<sup>125</sup> Samal ajal ei võinud olla Audru kihelkonnakooliski muusikaõpetuse tase eriti kõrge, sest mitme häälsel laulmist hakati harjutama alles 1852. aastal, kui mõisahärra poolt koolile orel kingiti ja vajalikud nooditaamatud muretseti.<sup>126</sup> Sama kihelkonna Oara-Malda külakoolis olnud hakkaja koolmeister Andres Pirs, kes õpetanud lapsi hästi, nii et ühel kevadel peale koolide katsumist pastor <sup>küürid</sup> teda koguduse eest kantslist. Koolmeister olnud sellest nii liigutatud, et kutsunud kõik koolilapsed Kivi kõrtsi, ostnud neile seal tublisti viina, õlut ja saia ning lubanud lastel nii palju tantsida kui keegi tahtis ja suutis. Laulmist oli Pirs õpetanud ainult ettelaulmise järgi.

Ettelaulmise järgi õpetati laulmist XIX sajandi esimesel poolel paljudes koolides. Nähtavasti oli ka Andres Pirs hea muusikalise kuulmisega ja meetoodilise taibuga, nii nagu paljud tolleaaja koolmeistrid, kes instrumendi abita saavutasid laulmisõpetuses häid tulemusi. Seejuures tugines A. Pirs lauluõpetamisel ainult õpilaste mälule. Alles 1852. aastal, kui Oara-Malda kooli tuli uus koolmeistriks Friedrich Westus, hakati koolis tähelepanu pöörama noodiõpetusele.<sup>127</sup>

Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel õpetati noote enamuses koolides, kuid õpetamise meetoodika oli väga algeline ja selle tõttu ka tulemused <sup>tagasihoidlikud.</sup> Tolleaegsest noodiõpetusest annab värviku ülevaate K.A. Hermann: "Juba külakoolis Anikveres, Põltsamaa linnakese ligidal, Tartu teed poolteist versta tulla, oskasin ma nootidid nii hästi, kui seda koolis õpetati. Ma teadsin, et kui noot joontel

---

125 Audru Püha Risti-Kiriku 250. Juubelipühaks, 1636. 1886, Tartus 1886, lk.24.

126 samas.

127 samas, lk.32-34.

kõrgemal seisis, tuli ka heli kõrgemale tõsta; teadsin, et kui nullisarnane noot küljeli oli, siis oli ta kohal seni häält pidada, kui neli loetud; teadsin, et kui küljeli nullelt kriips üles või alla käis, tuli häält kaks pauku pidada; teadsin, et kui noodi pääl üks kriips küljes üles või alla tõmmatud oli, siis oli iga musta püü kohta üks ainus lugeda, kui aga veel lipp küljes lehvis, tuli paugu kohta kaks ja kui kaks lehvi, siis tuli paugu kohta neli püü laulda."<sup>128</sup>

Anikvere koolis õpetati nähtavasti kõige olulisem noodiõpetuse osa ja seda pisut naiivselt, terminoloogiaga kimbus olles, kuid siiski taibukalt ja meeldejäävalt. Et neil aastatel pöörati noodiõpetusele nii kihelkonna kui vallakoolides küllaltki suurt tähelepanu, näeme kubermangu koolivanema poolt avaldatud andmetest. "Nende järele oskasid Liivimaa Eesti ala koolilapsed 1864/65. õppeaastal selgelt lugeda 20.797 last

kirjutada	9.647	"
rehkendada	7.491	"
noodi järele laulda	7.733	" 129

Siit näeme, et noodi järele laulda oskas rohkem lapsi, kui rehkendada. Muidugi ei osatud laulda raskeid mitmehäälseid laule, vaid ilmselt lihtsaid ühe- (harvem mitme) häälseid koraale. Ja ikkagi on see tähelepanuvääriv fakt ning selgitab edaspidiseid edusamme mitmehäälse laulu arengul.

Nende aastate noodiõpetusest on veel teisigi ofitsiaalseid andmeid. Õpetatud Eesti Seltsi poolt läbiviidud ankeedis 1863.a. olid 27 kooli õpetajad kirjutanud 5.küsimusele, mis puudutas õppeaineid üldiselt, juurde, et nende koolis tegeldakse ka noodiõpetusega. Märkuse noodiõpetuse kohta on teinud 5 kooli Laiuse kihelkonnast, 4 kooli Puhja kihelkonnast, 2 kooli Vigala kihelkonnast jt.,

---

128 Eesti rahvaviiside korjamine. Viies aruanne, Tartus 1909, lk.1.

129 "Eesti Postimees" 1866, nr.12, 23.III, lk.94.

kirjutades, et nende koolis õpetatakse "note perra laulma", "noti järrele laulma", "nodi õppimenne", "nodi tundmine", "nota tundma", "nodi nimmed", "2 mõedo takti (rhytmisi) notide järrele", "notide järrele ka nelja heäleaga laulma" jms.<sup>130</sup>

Ka teised arhiivianndmed näitavad nootide järgi laulmise eraldamist nootideta laulmisest. Nii on Torma kihelkonnakooli 1865.a. lõpetajal, kes soovis saada kooliõpetajaks, välja pandud hinne aines: "Laulmine kuulmise ja nootide järgi."<sup>131</sup>

Hoolikalt jälgivad laulmisel nooti Otepää koolilapsed unikaalsel fotol aastast 1869 (vt. foto). See fotodokument näitab väikese külakooli laulutunni miljööd ja õppevahendeid ning on veel üheks tõendiks noodilaulmise kohta.

Koolmeistrite ja kihelkonnakooli õpilaste muusikateoreetilisi teadmisi aitas parandada ja täiendada 1864. aastal ilmunud A.Erlemanni "Musika õppetuse", mis põhjalike selgitustega tutvustas elementaarteooria, harmoonia, vormi ja pillide tundmise küsimusi.

Muusikakultuur oli 19.sajandi keskel küllaltki kõrge ka Kanepis. Seda näitavad ka mõningad noodiõpetuse andmed. 1870.aastal Kanepi koguduse "Schulbuchi" järgi Valgejärve ja Pikajärve lastest 1,5-2 korda olnud rohkem noodi järgi lauljaid, kui kirjutajaid ja rehkendajaid:<sup>132</sup>

Valgjärvest: kirjutajid	- 12 last
rehkendajid	- 11 "
nodi perra lauljid	- 20 "
Pikkajärvest: kirjutajid	- 10 last
rehkendajid	- 9 "
nodi perra lauljid	- 15 "

---

130 RAKA, f.2569, nim.1, sü 77-79.

131 RAKA, f. 1167, nim.1. sü 130, l.21.

132 RAKA, f. 1267, nim.2., sü 17<sub>2</sub>, l.74.



ОТЕПĀĀ ŪMRUSE KŪLAKOOLI LAULUTUND 1869.a.

(EM fotokogu, № 357:43)

Möödunud sajandi seitsmekümnendatel aastatel, seoses edu-  
sammudega noodiõpetuses ja selle tulemusena esimese üld-  
laulupeo eduka toimumisega, elavneb rahvakoolis pillimäng.  
Viimane soodustab omakorda noodiõpetusele vajaliku tähele-  
panu osutamist. Püütakse tõhustada koolmeistri sellealast  
ettevalmistust seminarides. Rahvakoolides hakatakse kasu-  
tama noodiõpetuse esimest õppeabinõud - nooditahvliit.

W.A.Hansen soovitab oma "Kooli-teaduses" kahe tahvli mu-  
retsemist, millistest üks on "must", teine "nooditahvel".<sup>133</sup>  
"Estimaa kooliseadus nõuab, et oleks ... "üks suur tahvel  
niisuguse jala peal, mis liigutada annab, hästi siledaks  
tehtud, tume mustaks värvitud puust, teise poole peal ol-  
gu punased jooned nootide jaoks."<sup>134</sup> Punaste joontega tah-  
vlite kohta andmed puuduvad, aga tahvleid, kus teisel kül-  
jel olid värvitud noodijooned, on koolidesse peale 1878.a.  
seadust muretsetud.<sup>135</sup> Harjumaa Kabala vallakooli õpeta-  
ja J.Topman (prof.A.Topmani isa) oli koostanud ise noodi-  
õpetuse tabeli viiuli ja bassi võtmes mõnede teoreetilise-  
te andmetega. See tabel rippus alaliselt kateedri kõrval  
seinale.<sup>136</sup>

### E. L a u l m i s e a s e n d t u n n i p l a a n i s.

Muusikalise kasvatuse edukuses oli oma osa ka koo-  
li tunniplaani ja laulmise tunni asendis selles. Vasta-  
valt kooli kujunemisele muutus ka tunniplaan.

Tunniplaani koostas XIX sajandi kaheksakümnendate  
aastateni enamuses koolmeister ise traditsioonide ja oma  
oskuste-võimete järgi. Muidugi oli siin oma sõna ütelda

---

133 Kooli-teadus. Kirjutanud W.A.Hansen. Paiste õpetaja  
ja Willandi maakonna koolirevident, Tartus 1873, lk.44.

134 Koolipidamise seadus Estimaa Evangeliumi Luteruse usu  
maa-koolidele, Tallinn 1878, lk.6.

135 L.Hallop, J.Voitke mälestusi Rõuge koolidest 19.saj.  
lõpust, VOT, Toimik 131 (2440). lk.5.

136 A.Topman, "Mälestused I", lk.7.

ka kihelkonna pastoril, kes jälgis, et usuõpetus ja kirikulaul oleksid esikohal. Rahvakooli noorpõlves ei olnud koolil kindlat tunniplaani. Koolmeister laulis õpilastega iga päev. Lauldi tund või paar järjest või katkestati laulmine vahepeal lugemise või usuõpetuse õppimiseks. XIX sajandi I poolel oli igas koolis erinev tunniplaani. Nendes koolides, kus õppetöö toimus mitme õpetajaga, koondati laulmistunniks ühte klassiruumi kokku kõik õpilased. Mitmetes koolides oli laulutunde väga palju. Holstre valla Pulleritsu koolis kestnud laulutunnid XIX sajandi kesk-aastatel iga päev 2-3 tundi.<sup>137</sup> Valla koolides lauldi tollal väga palju. Ametlike tunniplaaniiliste laulutundide kõrval lauldi hommikupalvel, enne ja pärast hommikusööki, enne ja pärast lõunatoitu, õhtupoolikul, enne ja pärast õhtusööki jne. Nii oli 1840-ndatel aastatel Vigala vallakoolis lauldud iga päev 5-6 tundi ja prof. M.J.Eiseni sõnade järgi "võis kool täie õigusega vallakooli nime asemel "laulukooli" nime kanda".<sup>138</sup>

XIX sajandi II poolel, vaatamata mitmetele kooliseadustele (osalt ka just selle tõttu!), oli laulmistundide arv ja nende asend tunniplaanis väga erinev. Kõige sagedamini paigutati laulmine nii valla- kui ka kihelkonnakoolis viimaseks tunniks. Eks olnud seaduseski öeldud, et "kui õhto kätte jõudnud, siis tulleb laulo viside õppimine".<sup>139</sup>

Räpina kihelkonna külakoolides on laulmine olnud 1855. aastal esmaspäeviti, teisipäeviti, kolmapäeviti ja neljapäeviti kell 3-4 viimase tunnina.<sup>140</sup> Kauksi koolis on 1873/4 õppeaastal laulmine olnud iga päev kell 12-1. Liivimaa õppeplaan soovitas 1874.aastal kaks tunniplaani varianti, milles 1) laulmine asetada eelviimaseks (peale

---

137 KM KO, f.116, M 9, l.440.

138 M.I.Eisen, Mälestusi I laulupeo ajast, lk.179-180.

139 Koli seadus, Riga 1849, p.7.

140 KM KO, f.149, 42:9.

lõunat esimeseks) tunniks kell 1-2 teisipäeval, kolmapäeval ja neljapäeval; 2) teisipäeviti kell 11-12 peale rehkendamist, katekismust ja piiblilugu, neljapäeval viimase tunnina kell 3-4 ja reedel kell 10-11 kolmanda tunnina.<sup>142</sup>

Vana-Vändra kooli tunniplaanis oli laulmine 1876/7 õppeaastal iga päev (peale laupäeva) kell 4-5 viimaseks tunniks.<sup>143</sup> Heintali koolis oli 1877/8 õ.-a. laulmine samuti viimaseks tunniks, kuid kell 3-4 (laupäeval kell 11-12). Seejuures on Heintali koolis õpetaja üsna vabalt käinud ümber tundide arvuga: ühel nädalal 5, teisel 4, kolmandal 3 jne. Harilikult oli laulmine viimane tund tunniplaanis ja vaatamata Põhja- ja Lõuna-Eesti õpetusplaanidele ja seadustele mitte kolm vaid neli ja viis tundi nädalas: Võnnu vallakoolis 5 (1879/80)<sup>144</sup>, Lihula ja Kirbla vallakoolis 5 (1879/80)<sup>145</sup>, Karula kihelkonna vallakoolis 4 (1878).<sup>146</sup> Ka kihelkonnakoolides suurendasid õpetajad ise laulutundide arvu. Nii oli Kadrina kihelkonnakoolis veel 1883. aastal 6 tundi laulmist nädalas alljärgneva jaotusega:<sup>147</sup>

esmaspäeval	-	koraalide laulmine
teisipäeval	-	neljahäälne "
kolmapäeval	-	koraalide "
neljapäeval	-	koraalide "
reedel	-	neljahäälne "
laupäeval	-	koraalide "

---

142 Liivimaa Lutheri usu Naakoolide õpetuse plaanid, lisa.

143 RAKA, f. 4722, nim.1, sü. 3, l.1.

144 K.Ollik, Minu koolitee. VÕT, Toimik 3511, lk.8.

145 J.Üustalu, Läänemaa kooliolud "Sakala" kirjaseatjate valgusel. VÕT, Toimik 173 (2482), lk.13.

146 KM KO, f.149, M 42:9.

147 RAKA, f. 1227, nim.3, sü.56, l. 68-69.

### 3. Laulmise õpetamine

1885 - 1917.

Möödunud sajandi kaheksakümnendate aastateni olid eesti rahvakoolid täielikult balti-saksa mõisnike ja pastoriite valitsemise ja ideoloogilise meelevald all. Rahvale hariduse andmist pidasid aadlikud-suurmõisnikud sageli liigseks ja isegi hädaohtlikuks.

Balti-saksa poliitika neutraliseerimiseks ja oma mõju suurendamiseks Venemaa lääneäärel kasutab Aleksander III valitsus survet ka haridusalal ja viib läbi koolireformi. 1885-1887.a. seadustega allutatakse Eesti ja Läti luteriusuliste valla- ja kihelkonnakoolid ning õpetajate seminarid haridusministeeriumile. 1887-a. eeskirjade järgi võetakse pastoritelt ja mõisnikelt õigus määrata tööle ja vabastada õpetajaid, anda välja õpikuid jms., ning antakse need õigused rahvakoolide direktoritele ja inspektoritele. See määrus kärpis tunduvalt mõisnike-pastorite õigusi ja mõju rahvakoolile, kuid ei kaotanud seda. Endiselt, eriti usuõpetuse õpetamise kaudu, mõjutasid kirikuisad kooliõpetajaid ja õpilasi religioonis. Kasutades mõisamaadele ehitatud koolimajade peremeheõigusi, segas maa-aadel end samuti kooliasjadesse.

Senini oli toimunud võitlus kooli õppekeele osas eesti ja saksa keele vahel. Vallakoolides ja vallakooli õpetajate seminarides oli õppekeeleks senini olnud eesti keel, kihelkonnakoolides saksa või eesti keel, linnakoolides saksa või vene keel ja kihelkonnakooliõpetajate ja linnakooliõpetajate seminarides saksa keel. Nüüd muutus tsaarivalitsuse käsul kõikjal õppekeeleks vene keel. Maakoolides tuli õpetada kõiki aineid vene keeles (erandiks oli osaliselt usuõpetus ja kirikulaulude laulmine) kolmandast klassist alates, linnakoolides nõuti kõigi ainete vene keeles õpetamist esimesest klassist peale. 1892.aastast alates nõuti ka maakoolides vene keelset õpetust I klassist.

1891. aastal anti välja uus õppeplaan, kus mõningate ainete osas olid suured muudatused. Nii oli nähtud vallakoolile 20 tundi vene keelt (1874.a. õppeplaanis oli vaid III klassis 2 tundi fakultatiivselt), suurendatud geograafia, ilukirja, usuõpetuse ja gümnaastika tunde, vähendatud emakeelt (12 tunni võrra). Laulmise tundide arvus muudatusi ei tehtud.

Kogu koolireformiga likvideerus rahvakoolis peaaegu täiesti emakeelne õpetus. Tsaarivalitsuse kavatsus, kasvatada ääremaadel vene keelt oskavaid alamaid, kes kuu- lekalt teeniksid õukonda ja vene tsaaririiki, oli ilmne. Ometi oli sellel reaktioonilisel hariduspoliitikal saksa parunite sajanadeid kestnud õiguste ja kultuuripoliitika kõrvale tõrjumise juures tõsine väärtustulemus. Vene keelega levines Eesti aladel vene kultuur, milles 19. sajandi lõpul oli palju eesrindlikku ja püsivat suurust. Vene eesrindlikud pedagoogid suhtusid laulmisesse, kui tähtsasse õppeainesse. K.D.Usinski kirjutas juba 1864.aastal: "Kaunis, klassi värskendav, harmoneeriv vahend on klassi laulmine. Te märkasite, et klass on väsinud, muutunud hajameelseks, töötab lõdvalt, hakatakse salaja haigutama, tulevad väikesed vallatused; laske laulda mõni lauluke- ja kõik on jälle korras; energia taastub, ja lapsed hakkavad endiselt töötama."<sup>148</sup>

Nagu terakesed eesrindlikust vene pedagoogikast, nii ka Mussorgski, Rimski-Korsakovi, Tšaikovski muusikalooming, Lermontovi ja Tolstoi kirjanduslik looming jõudsid nüüd Eestimaaale. Vene keele oskusega noormees võis minna tööle Peterburi tehastesse, koolmeistriks Lõuna-Venemaale, edasiõppima Riia, Gatšina, Peterburi jt. õppeasutustesse.

Koolireformi aastatel oli raskusi mitmepoolset. Küllalt palju vene keelt mitte oskavaid õppejõude vabastati kohalt. Kuna rüütelkond sulges mitmed õpetajate se-

minarid, takkis puudus õpetajatest ja tööle võeti erihari-  
duseta ja kohalikku rahvakeelt mitte mõistvaid inimesi. Vi-  
imastel oli raskusi läbisaamises õpilastega ja nende vanema-  
tega, kes murisesid, et need õpetajad "ei võta ühestki  
Eesti asjast ega asutusest osa."<sup>149</sup>

Kohalikud mõisnikud ja pastorid loobusid igasugu-  
selt majanduslikust abist vene õppekeelele üleläänud koo-  
lidele ning asusid nende võimuses olevaid kihelkonnakoo-  
le ja saksa erakoole sulgema. Võeti ära mitmed koolihoo-  
ned, võõrandati koolimaad ja lõpetati koolmeistritele pal-  
gamaksmine. Asi läks niikaugele, et kubernerid pidid vahe-  
le astuma ja andma korralduse, mille järgi ilma kuraato-  
ri loata ei tohtinud enam ühtki kooli sulgeda.<sup>150</sup> Sellest  
käsust hoolimata pandi rida koole kinni. Äksi kihelkon-  
nakonvendi otsusega, otseselt protaestiks, osteti kooli-  
reformi läbi vabaks jäänud raha eest vaestele õpilastele  
jagamiseks 200 rubla ulatuses usuõpetuse raamatuid.<sup>151</sup>

#### A. Vallakoolis.

Suhteliselt kõige vähem muutus kaheksakümnendate  
aastate koolireformiga õpetus vallakoolides. Mis puhtub  
muusikalisse kasvatusse, siis õpetati siin endiselt pea-  
miselt kirikulaule. Õppetöö algas hommikul endiselt palve-  
lauludega ja lõppes õhtupalvega. Inspektorilegi lauldi  
veel 1887-1889. aastal kirikulaulu.<sup>152</sup> Objektiivselt võt-  
tes muusikalise kasvatuses olukord aasta-aastalt pünes.  
Selleks aitasid kaasa koolidele muusikainstrumendi, ore-  
li või viiuli muretsemine ja uute laulmisõpikute (Jakob-  
soni, Grenzsteini, Hermannii jt.) ilmumine. Ja kui "herra  
Org" 1886. aasta suvel Tartu seminaris toimunud koolmeist-  
rite konverentsil ütles, et meie maal olla laul üleüldse

149 "Virmaline" 1887, nr.32, 22.VIII, lk.3.

150 "Virulane" 1887, nr.41, nr.41, 5.X, lk.1.

151 RAKA, f.1266, nim.1, sü.442, l.90.

152 VOT, Teimik 20 (2331), Kui inspektor Luig kooli revi-  
deeris. A.Krinkmanni mälestused, lk.3.

palju tagurpidi läinud,<sup>153</sup> mõtles ta ilmselt seda, et pisut vähem lauldakse koraale nii kodus kui koolis. Ilmalik laul ja rahvalaul võitsid endale eluõigust väga aeglaselt. Muidugi oli ka neil aastatel veel küllalt saamatuid õpetajaid, ja mitte iga vallakooli koolmeister ei saanud laulu õpetamisega hakkama. Kui Jõhvi kihelkonna Võrno koolmeister Ants Klement koolitundides või laupäevastel palvetundidel "lauluviisiga metsa läks", astunud Antsu naine Liis klassi, imev laps rinnal, ja seadnud lauluviisi "õigetesse rööbastesse".<sup>154</sup>

"Itmekülgne K.A.Hermann muretseb omamoodi sellepärast, et "Eesti rahva laul tagurpidi käiku minna, sest et vigast laulu palju kuulda, mis puudulises kokkukõlas tundja kõrva sandisti tabab." Hermann pakub oma abi kursuste läbiviimisel ja lubab poolteise nädalaga komponeerimise õpetuse läbi võtta ja kui soovitakse ka eesti keele grammatika.<sup>155</sup> Arusaadavalt polnud niisugusest ettevõtmisest kellelegi kuigi palju kasu. "Lauluõpetamine läks endistviisi edasi. Koolmeistrid kasutasid vähest kontrolli õppeplaani täitmise üle ja mitmed suurendasid laulmistundide arvu. Ülalnimetatud Orgi ja Hermannii pessimismile võiks vastandada näitena muusikaõpetuse Leetse ja Pallase valla koolis. Juba pilk tunniplaanile näitab muusikaõpetuse suurt osa selles koolis."<sup>156</sup>

Õppeaasta	kella-aeg	Esmasp.	teisip.	Kolmap.	Neljap.	Reede	Lau-päev
	3	Laulmine					
1880/1	4		Laulmine ja noodi oppimine	Laulmine		Laulmine ja noodi õppimine	Laulmine ja noodi õppimine
1886/7	1/2-3- 1/2-4	Laulmine	3 ja noodi mine	Laulmine		Laulmine ja noodi õppim.	Laulmine
1891/2	3-4	Laulmine	1 ne ja noodi oppim.		Laulmine ja noodi oppim.		Laulmine

Polli "mõisakoolis" ei kasutatud veel 1897/8 õ.-a. kindlat tunniplaani. Laulmistunde oli sel aastal järgmiselt:<sup>157</sup>

Õppe- nädal	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Laulmi- se tun- dide arv	4	5	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4

Õppe- nädal	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	Kokku
Laulmi- se tun- dide arv	4	4	3	4	4	4	5	75

Mida sajandi lõpu poole, seda rohkem hakati laulma vallakoolis ilmalikku repertuaari.

1894. aastal andis Riia õpperingkonna ülem välja näidistunniplaani koheeks rakendamiseks vallakoolides, kus kolm nädala laulutundi olid jaotatud järgmisele materjalile:<sup>158</sup>

Kell	Esmaspäeval	Kolmapäeval	Reedel
3-4			Laulmine (emakeeles)
4-5	Laulmine (Ilmalik vene keeles)	Laulmine (kiriklik)	

- 153 "Postimees" 1886, nr.27, 28.VI.  
 154 Valve Kütt, Jõhvi kihelkonna koolid 19.sajandil, TPed.I diplomitöö, lk.77.  
 155 "Postimees" 1886, nr.22, 24.V, lk.1; vrdl. Sakala 1886, nr.20, 7.VI, lk.2.  
 156 TLA, f.679, nim.1, sü.4, l.152-154.  
 157 RAKA, f. 4472, nim.1, sü.10, l.1-58.  
 158 TLA, f.789, nim.1, sü.103, l.165.

Tsaarihümni kõrvale tulevad kavasse laulud, mis ülistavad keisrit, tema perekonda ja mõisnike-kapitalistide Venemaad. 1889. aastal antakse rahvakoolide jaoks välja 48-leheküljeline heal paberil ilutrukis tekstiraamat, mis sisaldab 38 laulu eesti keeles.<sup>159</sup> Nende laulude kõrval kasutatakse sajandi lõpul rahvalaule, kusjuures vene rahvalaule lauldakse harilikult vene keeles, eesti omi aga emakeeles. Oisu vallakoolis on näiteks 1894. aastal õpitud kõigi kolme klassiga kolmekümne koraali kõrval 22 eesti ja 13 vene rahvalaulu.<sup>160</sup>

Koolide arv ja areng mis kaheksakümnendate aastate reformi tulemusena vähenes, normaliseerus sajandi lõpuks. 1897. aastal osutus täielikult kirjaoskajaks 77,7 % Eesti elanikest.<sup>161</sup> 1886. aastaga võrreldes oli õpilaste arv 1904. aastaks tunduvalt tõusnud (Riia õppekonna kolmes kubermangus 19 %).

Võrreldes mitmete Venemaa kubermangudega oli Eestis muusikaõpetuse tase mõnevõrra kõrgem. Eesti noormehed, keda soldatiks võeti, said "oma muusika- ja nooditundmise pärast sagedasti väe-muusikandiks... Sellel noorel mehel, kes muusikat oskab, on väe-teenistus tihti lõbus ja kerge", kirjutas "Postimees".<sup>162</sup>

Võiks arvata, et 20.sajandil seoses J.Kappeli jt. heade laulikute ja noodiopetuste ilmumisega õpilaste muusikateoreetilised teadmised kiiresti kasvavad. Ometi oli üldine teadmiste kasv muusika aines väga aeglane. Selleks oli mitmed põhjused, nagu varasema ajaga võrreldes muusikaõpetusele vähema tähelepanu osutamine, ühiskondlik-poliitilised sündmused jms. Rahulolematust avaldasid luteri kiriku piiskopid ja praostid. Kahekümnenda sajandi alul jäi vallakoolides kirikulaulule ainult üks

---

159 Keisri ja isamaa laulud Eesti rahvakoolidele, välja antud Riias 1889.

160 RAKA, f.4014, nim.1, sü.2, l.37.

161 R.Pullat, Haridus- ja kooliolud Tallinnas oktoobri-eelsel perioodil. "Nõukogude Kool" 1964, nr.3, lk.236.

162 "Postimees" 1891, nr.2, 5.I, lk.1.

tund nädalas. Et seda tundi maksimaalselt kasutada, nähti ette uue usuõpetuse programmi järgi kirikulaulutundide läbiviimine 2 korda nädalas ä 1/2 tundi.<sup>163</sup> Pastorid kontrollisid endiselt kirikulaulu ja teiste ainete õpetamist ja nii nagu Kullamaa pastor A. Brasche 1912. a. koole revideerides, polnud nad sageli õpetusega rahul.<sup>164</sup>

20. sajandi teisel aastakümnel kasvab ilmaliku laulu osatähtsus koolis veelgi. Kui Kose kihelkonna õpetajad otsustasid korraldada 1914. a. kihelkonna lastepeo, valisid nad ettekandmiseks 11 ilmalikku eesti keelset laulu, Lvovi "Jumal Keisrit kaitse sa" eesti ja vene keeles ning, otsekui pastori lohutuseks peale põhilaulude "Kui päevakära aega".<sup>165</sup> Ka mitmesugustel vene õilikutel tähtpäevadel, mida koolides tähistati, esitati eesti laule. Virumaal on Karula kool tähistanud 1915. aastal vürst Vladimir Svjatõi 900-aasta mälestuspäeva ja selgi puhul lauldud ka eesti laule.<sup>166</sup> Üldiselt valitses kord, et riiklikul tähtpäeval lauldi vene laule vene keeles. Tsaari hümmi lauldi sageli mitu korda. Pärast 1812. aasta Isamaasõja 100-aastapäeva pidustuse läbiviimist pidid koolid teatama pidustuse programmi. Nõmmeküla koolmeister kandis Paide rajooni rahvakoolide inspektorile uhkeldades ette, et pidustustel esitas õpilaskoor "Jumal Keisrit kaitse sa" kolm korda.<sup>167</sup> Järgmisel, s.o. 1913. aastal nõuti Romanovite valitsemise 300. aastapäeva tähistamist keisrihümmi ja muude ettekannetega. Tallinna III rajooni rahvakoolide inspektor soovitas ringkirjaga oma koolides ette kanda isegi Krasnostovski kantaadi "Au Romanovite majale".<sup>168</sup>

---

163 Программа преподавания Закона Божия евангелическо-лютеранского исповедания в учительских семинариях и низших учебных заведениях Рижского учебного округа,

Рига 1903, стр. 19.

164 TLA, f. 557, nim. 1, sü. 2, lk. 124.

165 TLA, f. 794, nim. 1, sü. 3, l. 59.

166 ORKA, f. 4232, nim. 5, sü. 3, l. 9.

167 RAKA, f. 93, nim. 1, sü. 83.

168 TLA, f. 679, nim. 1, sü. 4, l. 127.

## B. Kihelkonnakoolis.

Kihelkonnakoolid olid peale kaheksakümne date aastate koolireforme vallakoolidest veidi halvemas olukorras, sest neile olid majanduslikud raskused esialgu tuntuvamad ning üleminek vene õppekeelele järsk ja seotud suurte raskustega, kuna ei õpilased ega mitmed õpetajad osanud keelt küllaldaselt. Mõnele koolile tegi ruumide küsimus tõsist muret. Anseküla kihelkonnakool, mis 19. sajandi keskel paistis silma korralike ruumide ja elurõmsa õppetööga, oli 50. aastat hiljem hoopis halvas olukorras. Koolil puudus nüüd oma maja. Oldi allüürnikuna vallakooli majas, kus polnud ahjugi ja ainus pliit pidi kogu maja soojendama.<sup>169</sup> Teisel, Muhu Rintsi kihelkonnakoolis puudus 20. sajandi alul igasugune muusikainstrument. Laulu õpetati seal häälega ja nooditundmist vabal ajal neile, kes ise soovisid.<sup>170</sup>

Niisuguste negatiivsete näidete kõrval on palju rohkem andmeid, mis näitavad muusikakultuuri kasvu kihelkonnakoolides nendel aastatel.

Tekkis uusi koolmeistrite koore, kus seltskondlik tegevus põimus muusikalise enesetäiendamisega. Nii ühinesid Pelistvere kihelkonna- ja vallakoolide õpetajad ja asutasid tubli laulukoori.<sup>171</sup> Iisaku kihelkonnakooli õpetaja R.Hansen lõi kohalikele kooridele ise mitmed laulud, nagu üldtuntud "Ema süda", siis veel Koidula sõnadele "Õhtu rahu", "Kaugelt koju tulles", "Miks sa nutad lillekene" ja mitmeid teisi.<sup>172</sup>

Kihelkonnakoolide kooride tase oli enamuses selline, et võidi edukalt esineda oma kooli üritustel. Mõned tublid koolmeistrid esinesid kooriga ka laiemale publikule. Võnnu kihelkonnakooli koor esinenud 20. sajandi teisel

---

169 "Eesti Postimees" 1900, nr.14, 6.IV, lk.2.

170 V.Randmetsa kogutud andmed Muhus 1958, H.Rannapi valduses.

171 "Olevik" 1886, nr.1, 4.I, lk.2.

172 R.Voore, Iisaku kihelkonnakool ja R.Th.Hansen 1868-1911. VOT, Toimik 194 (2501), 1.15.

aastakümnel edukalt Taevaskojas korraldatud vabaõhukontserdil, kuhu sõidetud kolmekümnel vankril.<sup>173</sup>

### C. M i n i s t e e r i u m i k o o l i s .

Kuna peale kaheksakümnendate aastate koolireformi rahvakoolidest balti-saksa mõju ikkagi ei kadunud, hakkas haridusministeerium avama oma koole, mis avamismomendist peale olid kindla uue suunaga. Neid nn. ministeeriumikoole finantseeris suurelt osalt haridusministeerium. Ministeeriumikool oli harilikult 5-õppeaastaga kaheklassiline kool. Esimene klass vastas vallakoolile ja koosnes samuti kolmest õppeaastast. Teine klass hõlmas neljanda ja viienda õppeaasta ja vastas kihelkonnakoolile. Võrreldes valla- ja kihelkonnakooliga olid uued õppeasutused progressiivsemad, kuigi tsaarivalitsuse eesmärgiks oli anda nende koolidega eestlastele täielik vene haridus. Ministeeriumikoolidele pööras valitsus suuremat tähelepanu, ehitas uusi hooneid, varustas need vajaliku inventariga ja makstes õpetajatele suuremat palka kui valla- või kihelkonnakoolis, komplekteeris õpetajate kohad sageli heade pedagoogidega. 19.sajandi lõpul maksti ministeeriumikooli õpetajale palka keskmiselt 330 rubla aastas. Samal ajal sai Eesti vallakoolmeister keskmiselt 150 rubla ja Saaremaa koolmeister koguni 50 rubla aastas (Muhus oli koole, kus koolmeistri aastapalk oli ainult 25 rubla).<sup>174</sup> 1894.a. suureneb ministeeriumikoolide osa veelgi seoses Riia õpperingkonna valitsuse otsusega avada mõnede ministeeriumikoolide juurde kaheaastased pedagoogikakursused.<sup>175</sup>

Muusikaõpetusele pöörati ministeeriumikoolides küllaldast tähelepanu. Laulmistunde oli õppeplaanis järgmiselt:<sup>176</sup>

- 
- 173 K.Praakli, Heistetades mälestuste kirjusid lõngu II, 1968, käsikiri, lk.4.  
174 "Olevik" 1898, nr.24, 16.VI, lk.556 ja 1894, nr.50, 13.XII, lk.1074.  
175 "Sakala" 1894, nr.40, 5.X, lk.4.  
176 A.Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo, lk.4.

Õppeained	Tundide arv nädalas ja õppeaastad.				
	1	2	3	4	5
Laulmine	2	2	2	2	2
Teised õppeained	28	29	31	31	31
Kokku	30	31	33	33	33

Kreenholmi vabriku juures Narvas oli ministeeriumikool asutatud juba 1874. aastal. Alates 1889. aastast töötab kool kaheklassilisena. Majanduslikult oli kool võrdlemisi heal tasemel, sest vabrikuvalitsus kulutas kooli ülalpidamiseks oma tohututest kasumitest mõningad tuhanded rublad. Nii poiste- kui ka tütarlastekoolile oli määratud lauluõpetamiseks kummalegi 100 rubla aastas.<sup>177</sup>

1885. aastal Virumaal asutatud Liiguste 2-kl. ministeeriumikooli juhatajaks määrati õppimise ajal Tartu Õpetajate Seminaris muusikalise tegevusega silmapaistunud M. Kippert. Tema asutas koolis laste laulukoori ja juhtis ka kohalikku laulu- ja pasunakoori.<sup>178</sup>

Kadrina koguduse pastor, kes pidevalt kontrollis kirikulaulude oskust oma piirkonna koolides, leidis, et ministeeriumikoolis lauldi 1890/1 õppeaastal "gut", 1899/1900 õppeaastal "s/ehr/gut".<sup>179</sup>

Ka Sindi vabrikukool kuulus haridusministeeriumi juhtimisele, finantseeris kooli aga vabrikuvalitsus. Laulmist õpetas koolis Jüri Liiband. 1892. aastal moodustas ta lastekoori, millest võttis osa 50-60 õpilast.

177 G. Matto, Kreenholmi kool 13.X 1874-13.X 1924, Narva 1924, lk. 4.

178 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 24, l. 3.

179 RAKA, f. 1227, nim. 1, sü. 100, l. 1-11.

Koor laulis kolmehäälseid laule, tüdrukud esimest ja teist, poisid aga kolmandat häält. Koori proovid toimusid kord nädalas. Esineti peaaegu igal nädalal. Suvel ja sügisel korraldati väljasõite metsa. Seks puhuks oli met-satemaatilisi laulegi õpitud. Ka poiste pasunakoor võttis sageli nendest väljasõitudest osa.<sup>180</sup>

1907. aastal tunnistati kehtivad õppeprogrammid rahvahariduse ministeeriumi poolt mitterahuldavateks.<sup>181</sup> Uute programmide väljatöötamiseks pöörduti koolide poole palvega, saata programmide kohta projektid-ettepanekud. Eestimaa koolide õppenõukogud arutasid küsimust põhjalikult ja saatsid pikad kirjutused inspektorite kaudu kubermangu rahvahariduse direktorile. Kuna ettekanded on säilinud, võimaldavad need hinnata ka muusikaõpetust koolides. Mitmed koolid (Virumaa Porskova, Haapsalu Oru (Opockoe) jt., teevad ettepaneku suurendada laulmise tundide arvu nädalas kolmele. Seevastu Paatsalu kool tahab laulmise tundide arvu jätta endiseks.<sup>182</sup> Nimetatud arhiivifondi järgi näib 1907.aastal olevat Eestimaa kubermangus 19 kaheklassilist ja 7 üheklassilist ministeeriumikooli.<sup>183</sup> Analüüsides tehtud ettepanekuid muusikalise kasvatuses osas selgub: 1) ministeeriumikoolides pöörati kirikulaulule vähem tähelepanu kui valla- ja kihelkonnakoolides, eriti võrreldes luteri usu koolidega; 2) noodiõpetuslikule osale pöörati küllaldast tähelepanu; 3) harrastati klassilauluna mitmehäälset (2-, 3- ja 4-häälset) laulu; 4) lauldi rohkesti eesti ja vene rahvalaule.

Uued programmid esitati rahvahariduse ministeeriumile, kuid nähtavasti alanud reaktsiooni tõttu jäid kinnitamata. Eestimaa kubermangu inspektorite konverentsil 5.-9.mail 1907.a. kinnitati tunniplaan ja määrati kasutatavad programmid, kus muuhulgas täiendati laulmises

---

180 VÕT, Toimik 39 (2350).Sindi kool, lk.6.

181 K.Kotsar, Ajaloo õpetamine Eesti rahvakoolis, lk. 139.

182 RAKA, f.93,nim.1,sü 112,l.26-205.

183 samas, l.311-316.

Riia õpperingkonna programmi järgmiselt "ja mitte vähem kui 10 eesti rahvalaulu".<sup>184</sup>

Järgnevatel aastatel eesti rahvalaulu osatähtsus suureneski. Sindi ministeeriumikoolis näiteks lauldi rahvalaule ühe-, kahe- ja kolmehäälselt.<sup>185</sup> Küllalaldast muusikaõpetuse taset näitavad ka mitmesugused õpilaste kontserdid. Raiküla 2-kl. ministeeriumikool ühendas õpilaste kontserdi 1911.a. basaari-oksjoniga ja kasutas puhaskasu puuviljaaria rajamiseks. 1913.a. korraldati lastevanemate osavõtul kirjanduslik-laulu õhtu.<sup>186</sup>

Ministeeriumikoolides oli laulmise aine õpetamisel ka omad puudused. Paljudel koolides puudusid muusika-instrumendid, mis tõttu õpetajad pidid laule õpetama sageli vaid häälega. Viru-Nigula kihelkonna Ulvi-Samma ministeeriumikoolis tüüris õpetaja M.Raud ise ühest talust. harmooniumi (ca 1902.a.). Kuna aga õpetaja väikeste muusikaliste võimete tõttu ka see oli vaid poolik lahendus, andis ta laulmise õpetamise ühe viimase klassi hästi viiulit mängiva 18-aastase õpilase ülesandeks, kes rahuldavalt sellega toime tulnud.<sup>187</sup> Muhu ministeeriumikoolis õpetanud Peeter Masso laulu (ca 1904) viiuliga. Ta õpetanud ka "nooti ja muusikatundmist". Kui mõni õpilane klassis rääkinud eesti keelt, pannud Masso teda karistuseks vene keelset laulu pühe õppima.<sup>188</sup>

#### D. L a s t e k o o r i d j a o r k e s t r i d.

Muusikalise kasvatuse tulemusena valla-, kihelkonnana- ja ministeeriumikoolides ning linna algkoolides, võidi VII üldlaulupeol, mis toimus 1910.aastal Tallinnas,

---

184 samas, l.311.

185 ORKA, f.4020, nim.1, st. 10, l.19-22.

186 TLA, f.850, nim.1, st.2, l.8.

187 Märt Raud, Sulg ja raamat, Lund 1962, lk.118-119.

188 V.Randmetsa kogutud andmed 1958.a. Muhus, H.Rannapi valduses.

esimest korda kutsuda esinema lastekoorid. Laulupeol esinesid 1740 last 47 koolist.<sup>189</sup> Lapsi oli saabunud Lõuna- ja Põhja-Eestist, Hiiumaalt ja Peterburist. Suuremad olid Narva Kreenholmi vabriku kooli koor 150 lauljaga, Peterburi eesti lastekoor 100 lauljaga ja Helme kooli koor 80 lauljaga.<sup>190</sup> Koondkoori tuumiku moodustasid väikesed tallinlased, keda muusikaõpetaja Mihkel Kippert oli ühendanud algkoolide vahelisse laulukoori.<sup>191</sup> M.Kippert oli ka laulupeol lastekooride üldjuhiks. Lastekooride esinemine oli paljutootav ja innustas muusikaõpetajaid edasisele tööle.<sup>192</sup> Kaks aastat hiljem toimunud Narva laulupeol esines ligi 1000 liikmeline laste ühendkoor, mida juhatas M.Frisch.<sup>193</sup> Samal, s.o. 1912. aastal tähistasid Eesti koolid pidulikult 1812. aasta Isamaasõja sajandat aastapäeva. Paljudes koolides domineeris kontsertosas koorilaul. Lauldi eesti ja vene rahvalaule ning patriootilisi laule.<sup>194</sup>

Ka haridusministeeriumi 1915. aasta ringkirjas mainitakse muusikaõpetuse ja kooli laulukooride head taset. Puudusena märgitakse pillimängu vähest harrastamist koolides, mille põhjuseks olla õpilaste ajanappus ja keelpillide kui ka puhkpillide raske õppimine. Olukorra parandamiseks soovitatakse tarvitusele võtta balalaikad ja teised vene rahvapillid. See haridusministeeriumi ettepanek ei leidnud õpetajate hulgas toetust. Eesti õpetajad olid kasvanud pasunakooride ja keelpilliorkestrite vaimustuses. Koolipoiste pasunakoorid olid mitmel pool populaarsed. Oli ka tütarlaste viuliorkestreid (näiteks 19.saj. lõpul Kärdla koolis).<sup>196</sup> Vene rahvapille ei osanud õpetajad ise mängida ega õpilastele õpetada. I Maailmasõja aastatel ei olnud vajaka üksnes pillimängu õpeta-

189 A.Kacemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.264.

190 Tallinna III Eesti laulupidu teejuht, Tallinn 1910, lk.36-37.

191 RAKA, f. 2292, nim.1, sü.24, l.4.

192 Lauluga läbi aegade, lk.98.

193 "Muusikaleht" 1924, nr.6, lk.87.

194 RAKA, f.93, nim.1, sü.83, l.23-131.

195 "Uusleht" 1915, nr.280, 8.XII, lk.3.

196 M.Sõle kogutud andmed 1958.a. Hiiumaal, H.Rannapi valduses.

mine vaid meesõpetajate sõjaväkke kutsumisega kannatas paljudes koolides kogu õppetöö. Tunduvalt langes ka laulmisõpetuse tase, sest asetäitjad õpetajad ei osanud enamuses ühtegi pilli korralikult mängida. Ajakirjandus süüdistas isegi, et õpetajannadel "ei jätku püsivust ... orellil, mis peaaegu igas koolis on, oma näppusid harjutada."<sup>197</sup> Kuid sõjaaastatel oli ju igal õpetajannal teha pilliharjutamisest hoopis vajalikumat. Pooleli jäi ka ühislaulu juurutamise katse koolides ja koolide vahelise-na. Selles osas oli üks huvitavamaid samme Kadrina kihelkonna kooliõpetajate kokkulepe 1911. aastal, mille järel otsustati õppida igal aastal neli 2-3 häälsset laulu. Laulud valiti erineva temaatikaga, et igal õpilaste kokkutulekul oleks võimalik mõnda neist ühiselt laulda. Sagedase laulmisega pidid need kindlalt mällu sööbima, nii et ka pärast kooli lõpetamist saaks neid laulda. Sisuliselt jagati laulud nelja kategooriasse: koraal, keisri-laul, kodumaalaul, marsilaul.<sup>198</sup> Kadrina kihelkonna koolide kokkutulekutel, pidudel ja näitustel lauldi hiljem korduvalt 1911.a. valitud "raudvara laule".<sup>199</sup>

Muusikalises kasvatuses eesti rahvakoolis ilmneseid XX sajandi alul need samad puudused, mis Venemaa hariduselus üldse. Ühelt poolt tsarismi ja tagurliku aadli reaktsiooniline hariduspoliitika, mis seisnes laulurepertuaari ranges kontrollimises, venepärase õppematerjali kasutamise nõudes ja iga vaba pedagoogilise mõtteavalduse jälitamises; teiselt poolt Venemaa rahvaste progressiivsed algatused hariduse alal: arendati rahvuslikku kultuuri, hoolitseti selle kättesaadavuse eest ja vene kultuuri levitamise eest ääremaa rahvaste hulgas.<sup>200</sup>

---

197 "Tallinna Teataja" 1916, nr.277, 2.(15),XII, lk.2.

198 RAKA, f.1227, nim.1, sü.95, l.6.

199 RAKA, f.1227, nim.1, sü.104, l.3,10.

200 Helga Kurm, Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng. TRÜ <sup>Kat</sup> kandidaadidissertatsioon, Tartu 1954, lk.1.

## II p e a t ü k i k o k k u v ö t e:

1. Eesti kooli algaastatest alates oli laulmine üheks tähtsamaks õppeaineks. Laulmise tähtsus õppeainena vähenes alles pärast XIX sajandi kaheksakümnendate aastate koolireformi.
2. Kuni 1885. aastani valitses rahvakoolis kirikulaul. Ilmalik laul, mis koolides levines XI<sup>A</sup> sajandi kuuekümnendatest aastatest alates, saavutas ülekaalu sajandi lõpul.
3. Mitmehäälset koorilaulu hakati harrastama XIX sajandi I veerandil kihelkonnakoolides. Järgnevatel aastakümnetel levines koorilaul ka vallakoolides. Sajandi keskel, seoses koolide arvu kasvu ja muusikaõpetuse arenguga, lauldi neljahäälseid koorilaule paljudes kihelkondades.
4. Muusikaõpetuse edusammud koolides viisid XIX sajandi keskel kohalike laulupöevade organiseerimisele.
5. 1869.a. I Eesti üldlaulupidu kujunes koolmeistrite laulupeoks, näitas muusikalise kasvatuse suuri edusamme ja andis tugeva tõuke muusikaõpetuse edasisele arengule.
6. Eesti muusikakultuuri arengut, kiirendas tähelepanu pööramine noodiõpetusele koolis. Siit tulenes, et kuuekümnendatel möödunud sajandi aastatel osati Liivimaa Eesti jao koolides paremini noodi järgi laulda kui rehkendada.
7. Laulmistunde koolis oli rohkesti. Paljudes rahvakoolides lauldi iga päev. Tundide arv vähenes peale XIX sajandi kaheksakümnendate aastate koolireformi, kuid ka siis oli koolis keskmiselt 3 laulutundi nädalas.
8. Seoses XIX sajandi lõpul haridusministeeriumi osavõetuga koolide finantseerimisest paraneb materiaalne olu-

kord koolis. Valdade ja ministeeriumi abiga muretsetakse koolidele instrumendid lauluõpetuse paremaks teostamiseks.

9. Ilmaliku laulu leviku ja laulmisõpetuse arenguga tekitab koolidel ühine lauluvara ja ühislaulu traditsioon XX sajandi alul.
10. Muusikaõpetuse ja koorikultuuri edusammud võimaldasid lastekooride osavõtu esimest korda 1910.a. üldlaulupeol Tallinnas.

III peatikk.

MUUSIKAINSTRUMENDID JA INSTRUMENTAALMUUSIKA  
EESTI RAHVAKOOLIS.

1. Pillid lauluõpetamise  
abivahendina.

Eesti muusikakultuuri suhteliselt kõrge taseme saavutamisel on olnud oluline osa muusikainstrumentidel koolis. On ju lauluõpetus sobiva pilliga palju tagajärjekam kui ainult häälega. Väheseks ei saa pidada instrumendi osa ka kuulamiseks määratud palade esitamisel. Pill võimaldab paremini arendada mitmehäälsuse taju ja kiiremini õpetada koorilaule. Ja lõpuks võimaldab instrument ju omandada mänguuskust.

Eesti koolis on kasutatud mitmesugusoid pille - lihtsatest rahvapillidest keerukate vabrikupillideni. Enne XIX sajandit pillide kasutamise kohta meie köstri- ja mõisakoolides ei ole konkreetseid andmeid. Võib teha muude andmete põhjal vaid oletusi, et mõnedes koolides kasutati laulude õpetamisel instrumendi abi. XIX sajandi esimesel poolel kasutasid mitmed koolmeistrid koolis pille. Tollal mängiti kodudes moldpilli ja kannelt ning kooliski olid need esimesed instrumendid. Vanade rahvapillide kõrval saab järgmiseks koolipilliks viul ja jääb selleks pikaks ajaks. Samal ajal hakatakse kasutama muusikaõpetuses oreleid ja õpetatakse nende abil laule II Maailmasõjani. XX sajandil tõrjuvad oreli tagaplaanile harmoonium ja peale II Maailmasõda klaver.

## A. M o l d p i l l i.

Koolmeistrite esimesi abilisi lauluõpetamisel oli moldpill. Vanemad andmed räägivad: Vigalas on köster seda kasutanud; Kadrinast on pärit väljendus "koolimoldpill"; ka Risti kihelkonnas on moldpill olnud kooliõpetajate mänguriist.<sup>1</sup>

Pärnu ümbruse koolides on möödunud sajandi nelja- kümnendatel ja viiekümnendatel aastatel moldpilli kasutatud paljudes koolides. Suigu kooli õpetaja Kasper Tannebaum on õpetanud 1842-1869.a. lauluviise moldpilliga, samuti on kasutatud moldpilli Pärnu-Jaagupi kihelkonna Halinga koolis.<sup>2</sup> Umbes samal ajal õpetanud Mihkel Lüdigi vanaisa Mihkel Oidermann Tammiste vallakoolis laulu moldpilli järgi.<sup>3</sup> Toila kultuuritegelasele Abram Simonile oli möödunud sajandi keskel köster Lugenberg õpetanud moldpilli abil koraale.<sup>4</sup>

Rakke kooli õpetaja Jüri Brehm (oli Rakke koolis 1861-1881) nimetas lauluõpetamisel kasutatavat instrumendi "harmoneeriks", õpilased aga "mollpilliks". Koolmeistril olnud ligi meeter pikk pill, mille ühes otsas olnud "laudadest kokku löödud hääle kast". Poogna "määrimiseks" olnud pilli kaela alla pigi sulatatud. Osav koolmeister mänginud pillil "väga mitmesuguseid viise".<sup>5</sup> Ka Lihula koolis oli 19.sajandi kuuekümnendatel aastatel veel moldpilliga õpetatud laule. Neid pille valmistanud ka õpilased ise ja õppinud noodi järgi mängima.<sup>6</sup> Saaremaal kihelkonna Lahetaguse külakoolis õpetanud koolmeister Larats Tooms (1849-1870) samuti moldpilliga laule. Kui ühel kevadel nõudnud pastor koolmeistrit kontrollimiseks pastoraati.

1 EM, B.Simm, Mollpillid. Seminaritöö nr.6, 1925.

2 EM, KV 56, lk.84.

3 Mihkel Lüdigi sõnas ja pildis, Tallinn 1968, lk.6.

4 Rakvere Rajoonidevaheline Muuseum. 2306 Abram Simon.  
Ar.

Toila kultuurielust, lk.1.

5 VOT, Toimik 45(2356), Rakke kooli ajalooline ülevaade, lk.24-25.

6 A.Prikk. Andmed Võnnu kooli ajaloo kohta, VOT, Toimik 82 (2393), lk.2.

võtnud õpetaja kaasa õpilase Subi Sandri. Mõlemil olnud säärsaapad jalas ja laulupillid kaenla all. Kirikuõpetaja ees nad mänginud pille ja samaaegselt laulnud.

Pastor tähendanud hiljem, et Lahetaguse koolist olnud kaks inimest, aga laulnud nelja häälega.<sup>7</sup> Kui 1870. aastast alates asus Lahetaguse koolmeistriks Laratsi poeg Jaan Tooms, õpetas ta isa eeskujul laule moldpilliga.<sup>8</sup> Sõmerule, Rakvere kihelkonnas, ehitatud 1863.aastal uus koolimaja ja kutsutud koolmeistriks Simuna kihelkonnakooli kasvandik H.Vilberg. Ettelaulmiseks õpilastele oli tal väga väike hääl, mis peagi väsis. Pilli tal polnud. Olu korra lahendas õpilane A.Fr.Raudsepp, kes võttis oma moldpilli kooli kaasa ja olles korraga nii õpilane kui õpetaja, juhtis koolis laulu.<sup>9</sup> Hiiumaal on Kärkla tütarlaste koolis 1870-ndatel aastatel koolmeister Gustav Brausfeld õpetanud kahehäälsel laulu moldpilliga. Oreli muretsemisega jäänud vana rahvapill koolist eemale.<sup>10</sup> Lätimaal on möödunud sajandi viiekümnendatel aastatel paljud koolmeistrid ostnud moldpillid Riist Redlichi kauplusest.<sup>11</sup> Eestis niisugust kauplusest ostmise võimalust ei olnud ja koolmeistrid valmistasid moldpillid ise. Ja kuigi Adam Jakobson väitis, et moldpill on "üks tühhine riist, kelle peäl suuremad keddagi mängida ei sa",<sup>12</sup> aitas ta ometi üles saada raskustest muusikaõpetamisel siis, kui puudusid võimalused ja oskused sobivamate pillide kasutamiseks koolis.

Sajandi lõpul on mõned koolmeistrid paistnud silma kandlemängu oskuse poolest.<sup>13</sup> Kas nad aga kannelt ka koolis kasutasid, selle kohta puuduvad andmed.

---

7 Ed.Prei, Endise Lahetaguse ja Riksu koolide ajalooost. VOT, Toimik 138 (2447), lk.2.

8 samas, lk.3.

9 "Muusikaleht" 1933, nr.5-6, lk.115.

10 M.Sõle kogutud andmed 1958, H.Rannapi valduses.

11 A.Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petersburg 1907-1918, lk.730.

12 A.Jakobson, Tallorahva Süddamerömüst. Monni armastuse sanna mängo- ja laulo-sõbradele, Tartus 1857, lk.22.

13 KMRO, RKM II 221, 108 Järva-Jaani; RKM II 248, 67 Antsla.

B. V i i u l.

Viiulit on lauluõpetamisel kasutanud paljud koolmeistrid 19.sajandil. Võrreldes moldpilliga võimaldas viiul hoopis puhtamat ja kõlavamat mängu. Ka oli viiul koolis sobivam oma kuju ja mänguviisi tõttu. Viiuliga sai õpetaja liikuda klassis ühe õpilase juurest teise juurde ja vajaduse korral toetada üht või teist häält. Viiulimängu oskus vabandas muid puudusi. Paistu kihelkonna Pulleritsu kooli kontrollinud revident on märkinud 1848.a. protokollis: "Koolmeister Jaak Pullerits ... Ei oska noodi järele laulda, aga mängib viiulit."<sup>14</sup> Viiul muutus sajandi teisel poolel koolis nii populaarseks, et vahel kasutati ka siis veel, kui juba orel klassis seisis. Viiul muutus kooli omamoodi sümboliks. Nii raius Palamuse kihelkonna Kõduküla koolmeister Mart Kool 1880. aastal uus koolimaja esiseina raudkivisse kooli asutamise aasta, lahtise raamatu ja viiuli kujutuse.<sup>15</sup> Viiulit mängisid koolis õpetajad ja õppisid õpilased. Suurt rõhku pöörati kihelkonnakoolides ja õpetajate seminarides viiulimängu õpetamisele, sest tulevasele koolmeistrile peeti seda tingimata vajalikuks. Aastal 1874, avaldatud Liivimaa luteriusu maakoolide õpetuse plaanis, kus § 8 oli näidatud koolis vajalik inventar, oli viiul pillidest nimetatud esimesena. Kulutused petrooliumile ja viiulikeeltele olid mitmes koolis peamised väljaminekud. Suure-Jaani kooli tulude-kulude raamatust näeme, et 1885/6 õppeaastal kulutas koolmeister igal kuul mingi summa viiuli keelte ja kampoli ostmiseks, 1888.a. aga osteti koolile küllaltki kallis instrument. Nii oli väljaminekuid sel aastal muusikaõpetuse osas alljärgnevalt:

viiuli eest	rbl.20.-
viiuli poogen	" 1.75
4 keelt	" -.58
1 keel	" -.40
kammertoon	" -.50
kast viiuli jaoks	" 1.25

KOKKU Rbl. 24.48 16

14 "Sakala Pühapäev" 1935, nr.37,21.IX, lk.5.

15 J.Karna, Palamuse kihelkonna koolide ajalugu 1687-1920, l.275-276.

Igal koolmeistril polnud võimalik kulutada viiuli keelte jaoks valla raha. Oli üsna tavaline, et keeled osteti õpetaja tagasihoidlikust palgast. Läänemaal Vedra vallakoolis tehti mitmekäiguline manipulatsioon, et saada raha kirikuviiside raamatu köitmiseks; laekunud trahvisummadest remonditi orel, remonditud oreli tõttu võidi maha müüa kooli viiul ja selle sissetulekuga parandada lagunenenud koraalinoot.<sup>17</sup>

Mitmed koolmeistrid tegid endile ise viiuleid. Saaremaal Lõmala koolis oli õpetajaks 1864-1901 Jakob Peters, kes tegi vabal ajal laternaid, pintsleid, peaharju jm. Kuna koolil puudus muusikariist, tegi Peters ka viiuli.<sup>18</sup> Narva linnakooli juhataja Peeter Ivanov valmistas 20. sajandi alul palju viiuleid kooliõpetajatele ja orkestrantidele.<sup>19</sup> Lõuna-Eestis, Urvaste kihelkonnas oli 1903/4 õppeaastal 16 koolil viiulid. Ainult Urvaste koolil oli orel.<sup>20</sup>

### C. H a r m o o n i u m.

Viiuli tõrjuvad koolis tahaplaanile orel ja harmoonium, mis levivad luteriusu rahvakoolides. Karja kihelkonnas Saaremaal oli kooliaastal 1900/1 üheksa luteriusu kooli. Viiel neist oli olnud harmoonium või orel, kolmel viiul ja ainult Panna külakool olnud ilma muusikariistata. Samal ajal pole olnud sealsamas Karja kihelkonnas asuvas kaheteistkümmes õigeusu koolis ühtegi muusikainstrumenti.<sup>21</sup> Harmooniumid hakkasid levima Eesti koolides 19. sajandi 80-ndatel aastatel, kuigi üksikuid pille kasutati ka varem. Harmooniumitel koolipillina olid oma plussid ja miinused. Oreliga võrreldes oli plussiks väike ja kerge korpus, miinuseks tema kallis hind ja nõrgavõitu

16 RAKA, f. 4008, nim. 1, sü. 1, 1, 3-24.

17 J. Uustalu. Ajakajastusi ühes koolikohtu protokollirakamatus, VOT, Toimik 175(2483), lk. 6.

18 VOT, Toimik 59(2370) Lõmala algkooli kroonika ära kiri lk. 3, vrd. Toimik 6(2317) Mihkel Saarlaidi mälestused. Lõmala algkool Saaremaal, lk. 3.

19 "Esmaspäev" 1938, nr. 25, 18. VI, lk. 8.

20 RAKA, f. 1270, nim. 1, sü. 749, 1.4.

toon. Ometi oli ta koolmeistrile, kellel mingit pilli polnud, ihaldusobjektiks. Üks vaesevõitu Saaremaa kool kogus 1880.a. kopika kaupa raha. "Armastuse anded olid seks 1 kopik kunni 1 ruubel suured. Nõnda sain vallast 11 rubla kokku ... piiskopi herra ... sirutas ... oma lahket kätt 8 rublaga meile abiks. Oh, kui suur rõõm täitis müüd mu südant, et seda väikest ja prungitud harmooniumit, mis juba poole aasta eest valmis oli kaubeldud 23 rubla eest, müüd Noarootsist võisime ära tuua, sest see puuduv raha ei tulnud enam meelegi".<sup>22</sup>

Enam levinesid harmooniumid siis, kui neid hakati Eestis valmistama. Ka mõned koolmeistrid tegid neid endale ja ümberkaudsetele koolidele. Üle 100 harmooniumi valmistas Läänemaa koolmeister Hendrik Uritamm.<sup>23</sup>

#### D. Kl a v e r.

Klavereid oli meie koolides enne 1917.aastat väga üksikuid. Muidugi nägid koolmeistrid, kes olid õppinud Tartu ja Valga seminarides, klaveri väärtust lauluõpetamisel. Kuid klaverid olid tollal väga kallid ja rahvakoolid neid ei jõudnud omale muretseda. Kui näiteks Käina köster Tobias ostis pojale Rudolfile 19.saj. lõpu poole pianino, pidi ta selle eest maksma 500 rbl.<sup>24</sup> On andmeid vaid üksikute klaverite olemasolust 19.sajandil rahvakoolis, kusjuures need olid enamasti koolmeistrite isiklik omandus. Nii on 1830-ndatel aastatel muretsenud klaveri Sauga vallakooli õpetaja Abram Holter, kes Pärnus Rosenplänterilt oli õppinud veidi klaverimängu.

Halliste kihelkonnakoolile muretseti tahvelklaver u.1885.a.<sup>25</sup> 1889.aastal on Nõo kihelkonnakoolis oleva

21 A.Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal, VOT, Toimik 2524, lk.125.

22 "Saarlane" 1885, nr.5, 4.II, lk.2.

23 H.Rannapi kirjavahetus oreelite kohta. A.Uritamme kiri 28.XII 66.

24 TMM, Mapp: Legendid muuseumi laekunud instrumentide kohta.

25 H.Rannap, Ülevaade muusikaelu arengust endises Halliste kihelkonnas, TRK raamatukogu, käsikiri, 1957, lk.15.

tahvelklaveriga õpetanud laulmist Aleksander Läte.<sup>26</sup> Klaver on sajandi lõpul olnud Iisaku kihelkonnakoolis.<sup>27</sup> Virumaal Vihula ministeeriumikool muretses klaveri 350 rubla eest tõenäoliselt 1904. aastal.<sup>28</sup> Haapsalus H. Lehmanni koolis õpetas koolijuhataja käesoleva sajandi alul laulu vanal klaveril.<sup>29</sup> Klaver oli Jõgeval Emmeline Kilgi erakoolis (1906.a.),<sup>30</sup> samuti Viljandis L. Suburgi tütarlastekoolis.<sup>31</sup> Siit näeme, et klaveri osa Eesti rahvakoolis oli tühine. Neid instrumente oli vaid linnakoolides, mõisates ja mõnedes jõukates taludes. Pangodi valla Laguja koolis pole veel 1917. aastal olnud ühtegi instrumenti. Selleks, et pastori poolt nõutud kirikulaulud ja muud ilmalikud laulud õpilastele selgeks õpetada, käis koolmeister neid ise enne Mäe-Kriisa talus sealsel klaveril õppimas.<sup>32</sup>

### E. O r e l.

Eesti koolis kasutatud muusikainstrumentidest omab kõige tähtsama koha orel. Tänu orele levines koolide kaudu mitmehäälneline muusika. Oreli abil õpetati selgeks I laulupeo laulud. Orel võimaldas neljahäälsel koorilaulu viljelemist valla- ja kihelkonnakoolis. Oreli ümber kogunesid külanoored koolimajja lauluharjutusele. Oreli mängitud tantsutükkide järgi tantsiti koolis ja kodus.

Eesti rahvakooli ilmus orel 19. sajandi kolmekümneandel aastatel. 1837. aastal on orel olnud Ataste koolmeistrite koolis.<sup>33</sup> 1838. aastal õppis Jaan Adamson laule Holstre koolis, kus koolmeister oreliga õpetas.<sup>34</sup> 1840. aastal läks Põltsamaa kihelkonnakooli noor õpetaja Martin Vil-

---

26 VÕT, Toimik 95(2404), Juhan Kotka usutlus, lk.3.

27 R. Voore, Iisaku kihelkonnakool ja R.Th. Hansen 1868-1911, lk.13.

28 E. ja J. Kallak, Vihula ministeeriumikool, VÕT, Toimik 27 (2338).

29 A. Juhandi, Mälestusi koolipõlvest. Haapsalus H. Lehmanni algkoolis (1905-1908), VÕT, Toimik 67(2378), lk.17-18.

30 L. Rand, Jõgeva keskkool, VÕT, Toimik 23(2334), lk.14.

31 "Kasvatus" 1920, lk.557.

32 L. Raud, Mälestusi Laguja algkoolist, VÕT, Toimik 87 (2396), lk.8.

33 RAKA, f.384, nim.3, sü.40, l.4.

34 V. Reimann, Jaan Adamson. "Eesti Kultura" II, Tartus 1913, lk.6.

berg oma koolipoistega Pajusi mõisaomanikku von Wahli sünnipäeval üles laulma. Wahl oli laulust vaimustatud ja kinkis koolile toaoreli.<sup>35</sup>

Tollal olid orelid kallid, väikesed kooliorelid maksid 100-200 rubla. Kui kinkijaid ülikute poolt ei leidunud, tuli vallal või koolmeistril vajalik rahasumma kokku koguda. 19.sajandi lõpu poole tegid mitmed koolmeistrid ise endale orelid. 1840-ndatel aastatel tegi oreleid Aidu vallakooli õpetaja Leement.<sup>36</sup> J.W.Jannsen on lasknud Pärnu Ülejõe koolile teha orelid 1851.aastal.<sup>37</sup> Aastal 1857 muretseti orel Hargla koolile.<sup>38</sup> 1860.a. Audru kihelkonna Kabriste koolile "ostis orelid vald, kuhu õpetaja ka ligi maksis".<sup>39</sup> Kabriste koolil oli see juba teiseks oreliks. Esimese oreli kohta puuduvad lähemad andmed. Ca 1860.a. on krahv Stackelberg kinkinud Tartu lähedasele Välgil koolile ja 1863.a. Nõmme koolile orelid. Nõmme orel olnud kolme registriga. "Kui kingitud orel koolimajasse jõudis, muutis elu koolimajas teiseks... kui noor koolmeister tema peal mängis olid kõik sellest vaimustatud, enamiste lapsed kes nii sugust ime looma veel ei olnud näinud".<sup>40</sup>

Tolleaegsed koolides kasutatavad orelid olid enamasti 1-2 registriga, vanaaegse riidekapi kujulised. Kohati tehti veel väiksemaid pille. Kitzberg kirjutab jutustuses "Hennu veli" Penuja Niitsaadu kooli oreli kohta: "Siin koolitoas niidid oli peale väikese oreli, mis natuke suurem oli kui kummuli käänatud viljavakk..."<sup>41</sup>

Ilmselt väga vanad koolides kasutatud orelid (tõenäoliselt tehtudki koolide jaoks) on kaks unikaalset

35 "Laulu ja mängu leht" 1895, nr.12, lk.90.

36 M.Lipp, Hans Wühner "Eesti Kultuur" II, 1913, lk.92.

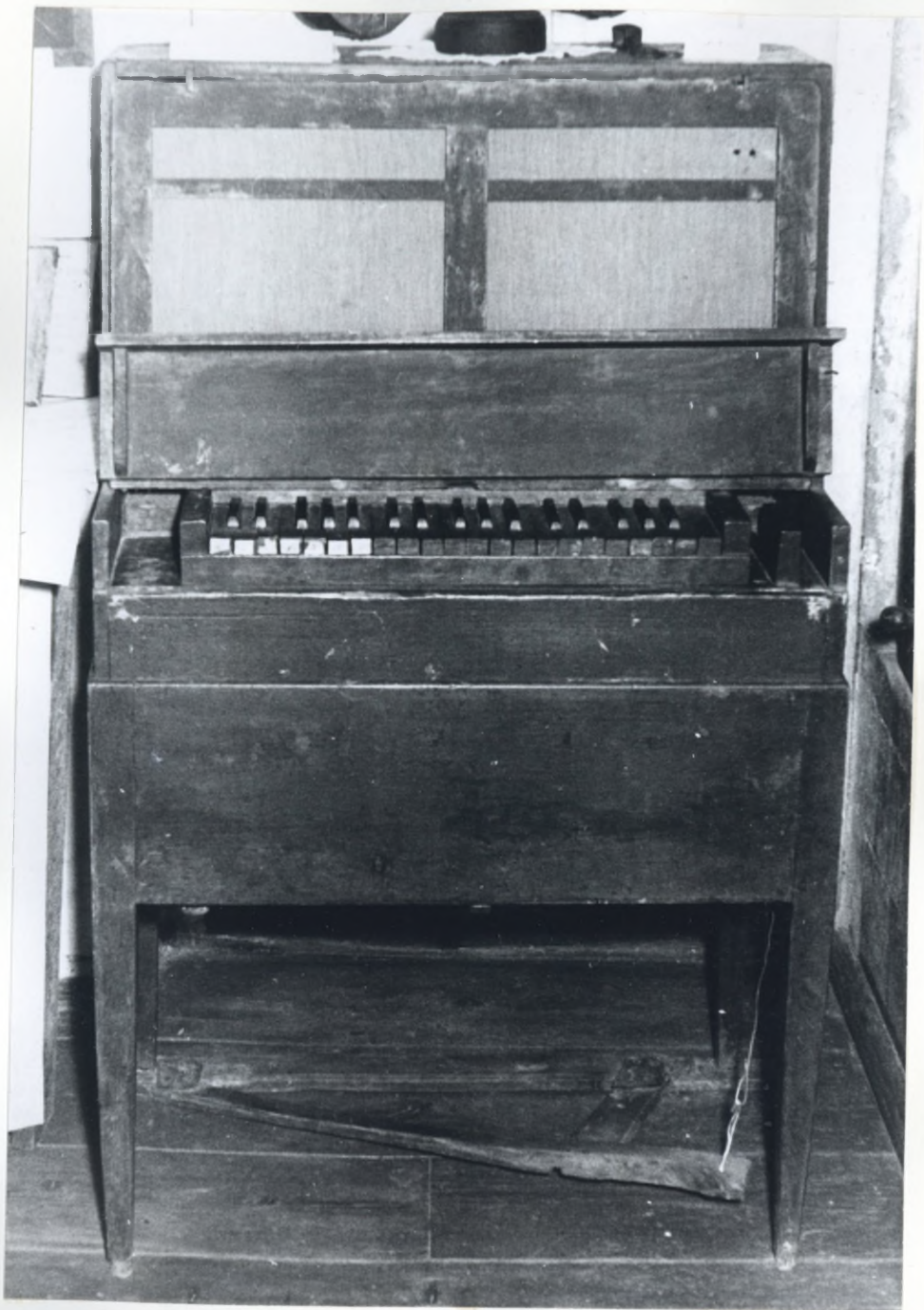
37 TMM, Mapp: Legendid muuseumi laekunud muusikainstrumentide kohta.

38 K.Leichter, Eesti mitmehäälse koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.33-34.

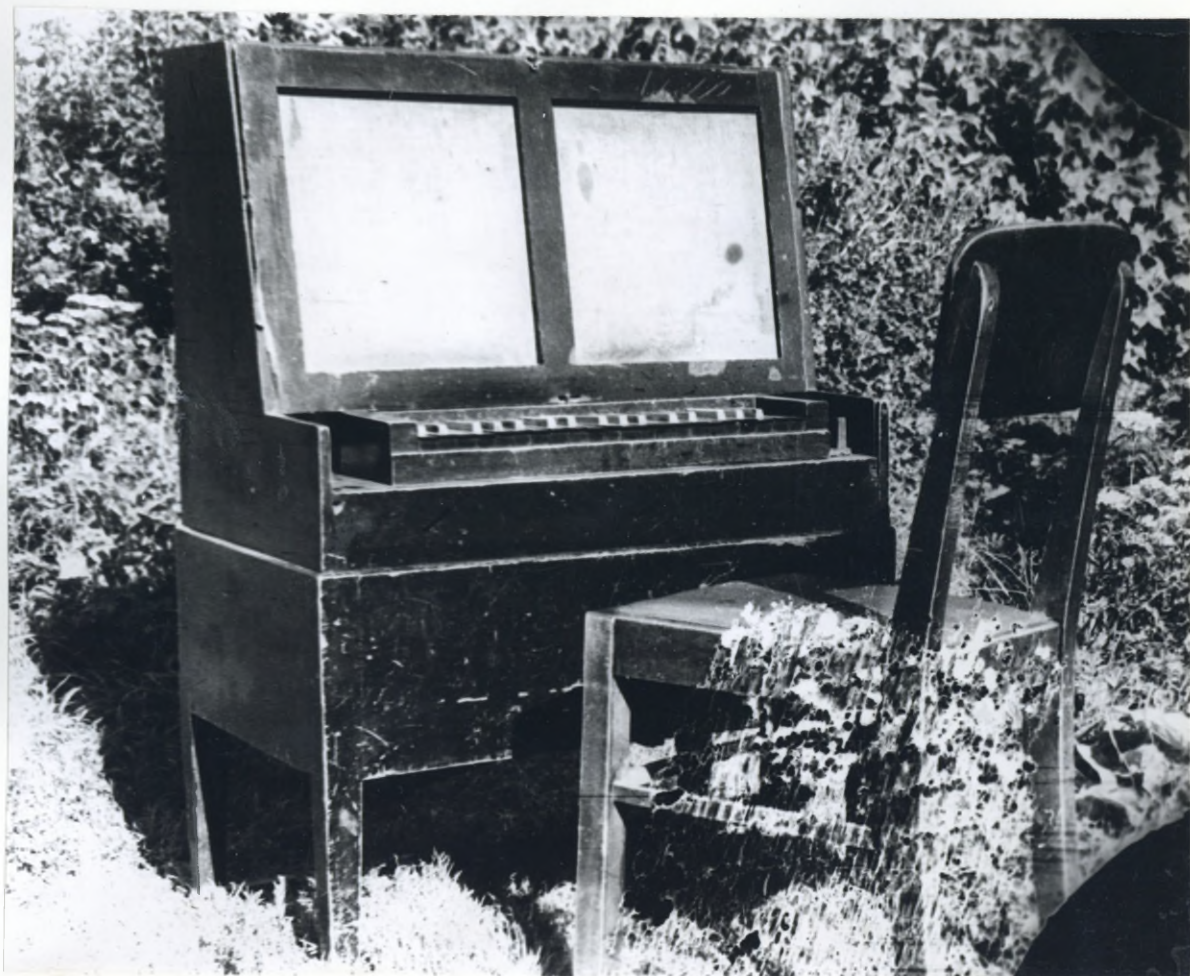
39 Audru Püha Risti-Kiriku 250.Jaubelipühaks. 1636. 1886., Tartus 1886, lk.43.

40 TMM, Dir.Aug.Wiera elulugu, lk.22-24.

41 A.Kitzberg, Valitud teosed II, Tallinn 1955, lk.369.



LIISA KOOLI "HÖRILA" VÖRU Fr.R.KREUTZWALDI MEMORIAAL-  
MUSEUMI MÖNISTE FILIAALIS.  
(E.Vajakase foto)



VANA KOOLIOREL HAANJAMAALT.  
(H.Rannapi foto)



VANA KOOLIOREL HAANJAMAALT. SISEVAADE.  
(H.Rannapi foto)

instrumenti, millede äärmiselt väikesesse korpusesse on osav meister asetanud kaks registrit puuvilesid. Mõlemad instrumendid näivad olevat paarsada aastat vanad. On tõenäoline, et need on tehtud 19. sajandi lõpul mõnele Lõuna-Eesti köstrikskoolile. Välimus ja töötlus lubavad oletada, et mõlemad instrumendid on valmistatud ühe meistri poolt. Esimene, 81 sm kõrgune, pill, mis asetseb Võru dr. Fr. R. Kreuzwaldi Memoriaalmuuseumi Mõniste filiaalis ja on tuntud ekspositsioonis Liisa kooli "harmooniumhõrila" nime all, on ehtne orel. Harmooniumi nime on ta saanud rahvasuust, kuna oma väliselt kujult sarnaneb ta rohkem harmooniumiga. Enne Liisa kooli oli ta (kuni 1880. aastani) Kallaste koolis. Veelgi varasemad teated aga puuduvad. Selle oreli paiknemist ja päritolu kohapeal uurides, sattus dissertant teisele orelile, mis asetseb praegu Võru rajoonis, Haanjamaal, Kuuda külas Jaan Kuuda majas. Pärimuste järgi on seegi pill olnud pikemat aega koolis. On tõenäoline, et praeguste omanike sugulane, Koke koolmeister 1841-1871, Ado Thalberg, ja mõnda aega ka viimase poeg, kes pidas samas koolmeistriametit 1871-1910, kasutasid lauluõpetamisel seda oreli.

Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel muutub oreelite muretsemine koolidesse elavamaks. Paljude koolmeistrite peas liigub mõte oreli saamisest. Halliste kihelkonna Vanamõisa koolmeister unistas 1863. aastal: "isseärranis olleks orrel kül hea ollevad ka vaest laulda, noh nüüd kiunuta muido viola pilliga - vaeva assi!"<sup>42</sup> Madise kihelkonna Märnama uuele koolile ostis mõisaomanik "koli orrila, mis selle ameti jures väga hea ja tarvis on".<sup>43</sup> Mitmed koolmeistrid valmistasid ise oreli. Nissi kihelkonna "Hellama külla koolmeister" Mihkel Werber muretses "kolimaiasse wioli ja orrila mängid omna töö ja vaeva läbbi, mis väga palju mind kullutasid."<sup>44</sup>

42 RAKA, f. 2569, nim. 1, sü. 79, l. 106.

43 RAKA, f. 2569, nim. 1, sü. 77, l. 42.

44 RAKA, f. 2569, nim. 1, sü. 77, l. 32.

Vana-Otepää koolmeister Daniel Auster teinud 1853-1871 oreleid mitmele naaberkoolile.<sup>45</sup> Helme kihelkonna Riidala koolmeister teinud 19.sajandi II poolel oma vallakoolile oreli.<sup>46</sup> Põltsamaa kihelkonna Umbusi koolmeister Proosa valmistas möödunud sajandi keskel oreleid.<sup>47</sup> Osav oreli-meister oli ka Paistu kihelkonna Tõlli koolmeister Leemet (oli kooliõpetajaks seal 1839-1849). Leemet mõistnud hästi lugeda, kirjutada ja oreelit mängida ning valmistanud koolilegi oreli. Leemet asutanud orelivalmistamise töötoa, kus peale tema töötanud veel 2 saksa selli. Kui koolmeistril olnud vaja ära sõita, asendanud sellid pere-meest ka koolis, kuigi ei osanud sõnagi eesti keelt.<sup>48</sup>

Mitmel pool asusid koolmeistrid õpilastega korjandusi korraldama, pidusid ja näitemänge organiseerima, et muretseda raha oreli ostuks. Pärnu kihelkonna Ridalõppe koolis korraldati palmipuude pühal laulukontsert, kus 17 rubla oreli tarbeks laekus.<sup>49</sup> Pärnu Ülejõe koolis korraldati samal, 1866. aastal, oreli ostmiseks kontsert. "Agga kuidas omma sureks kurvastusseks kuleme, olla rahvas väljas koli maea ümber seisnud, kus rahha makso polnud, ja laulmist kulatanud ... pole ennam kokko tulnud, kui neli rubla".<sup>50</sup>

Võnno kihelkonna Poka vallakooli unde majja "perris-herra oste herrila ja mamöötja kingis piibli".<sup>51</sup>

Kui varem lepiti ühe-kahe registrilise oreliga, siis pingutatakse kuuekümnendatel aastatel, et osta 3-4 registrilist orelit tugevama kõlaga ja rikkalikumate kõlavärvidega. Nii muretses Tarvastu kihelkonnakool 1866.aastal 4-registrilise oreli, mis maksis 240 rubla.<sup>52</sup>

---

45 A.Armolik, Vana-Otepää 7-kl.kooli ajalooost, VÕT, Toimik 171 (2480), lk.2.

46 KM KO, f.199, nr.19, l.65.

47 Sakalamaa elu, Pärnu 1936, lk.101.

48 samas, lk.41.

49 "Perno Postimees ehk Näddalileht" 1866, nr.13, 30.III, lk.99.

50 "Perno Postimees ehk Näddalileht" 1866, nr.26, 29.VI, lk.203-204.

51 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1866, nr.24, 15.VI, lk.190.

52 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1866, nr.8, 23.II, lk.62.

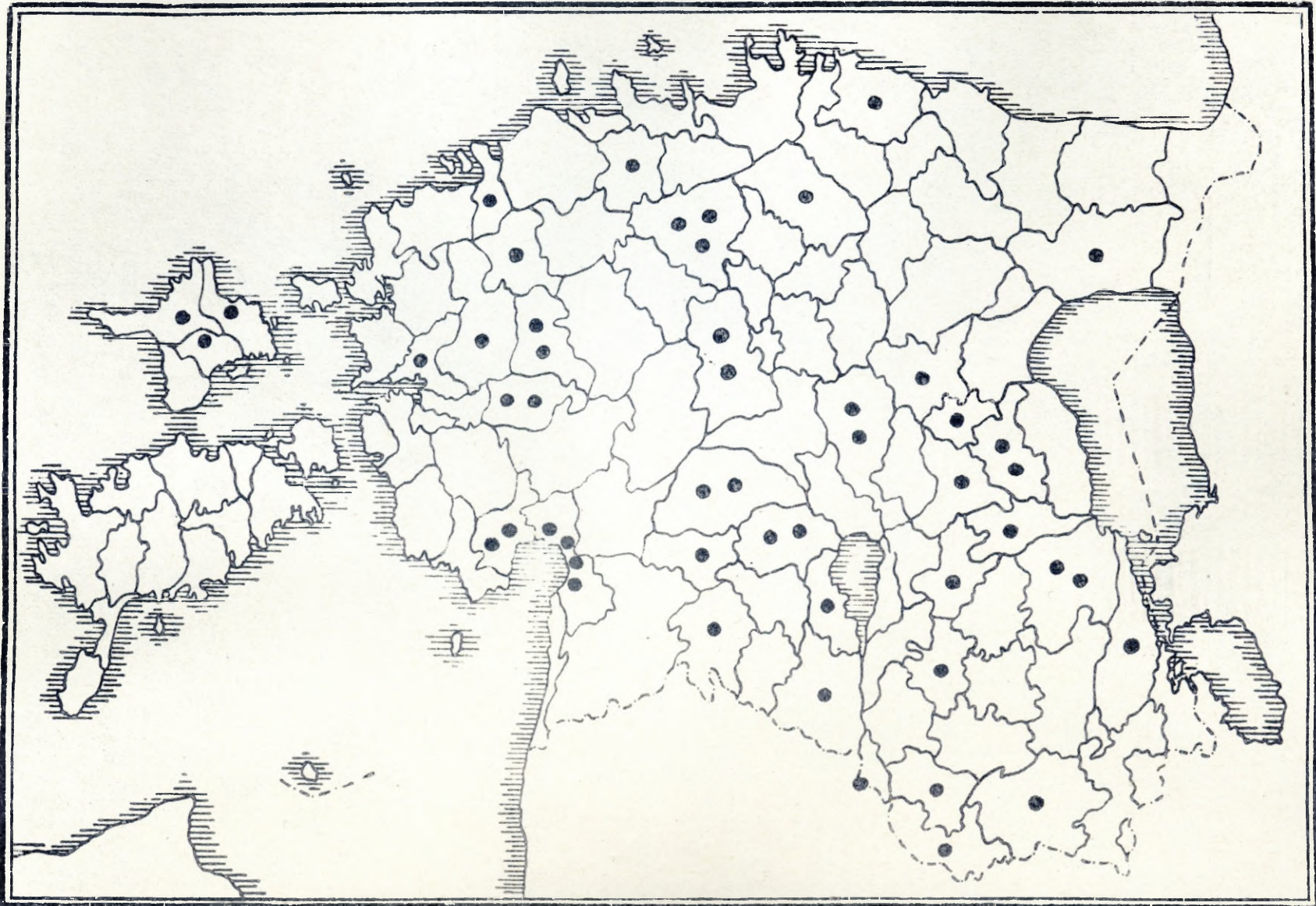
Orelite levikul oli oluline kohapealsete meistrite olemasolu. Nende pillid olid odavamad ja kergemini kohale toodavad. Tähtis oli ka edaspidine pilli hooldamine - remont ja häälestamine. Kui pill tuli osta kaugelt, oli raske hiljem leida meistrit tema korrastamiseks. Maamehed ei usaldanud ka linnakaupmehi, kes määrisid vahel kaela halba kaupa ja ka vanu nõrku oreleid.<sup>53</sup> Läänemaal Vigala timbruse koolides oli oreleid just selle tõttu palju, et kohapeal, Tiduvere külas leidis silmapaistev orelimeister. Jüri Gildemann oli õppinud Oese koolmeistrilt Jaan Eisenilt püütöö oskust ja viiulimängu. Järvivere seminaris õppis teiste ainete kõrval ka saksa keelt ja orelimängu. Seminari lõpetamise järel jäi ta kodutallu Kullikale, kus põllutöö kõrval valmistas 1863-1865 kuus viiulit ja ühe harmooniumi. Tutvunud Tallinnas oreliehitusega, hakkas ta ise neid valmistama. Esimese kahe registriga orelit tegi koolmeistri paberitega põllumees Vigala kihelkonna Raba koolile, järgmise orelit Kirimäe koolile. Võrreldes linna-meistrite orelitega olid need umbes 2 korda odavamad. Esimesed Gildemanni orelid maksid 50 rubla. Kolmandast pillist alates ehitas ta neljaregistrilisi, hinnaga 80-155 rubla. Kullika talus ehitatud orelid olid kvaliteetsed. Eriti suur oli nende peale nõudmine just koolide poolt ja küllaltki kaugelt. Tellimisi tuli rohkem kui Gildemann jõudis üksi ehitada. Muidugi nõudis põllutöö aja peamise osa. Aastate jooksul ehitas ta 33 orelit, nendest 15 Läänemaa ja Harjumaa koolidele.<sup>54</sup>

Oreleid hakatakse koolidesse muretsema aktiivsemalt peale seda kui Liivimaa õpetuse plaanid nägid ette 1874. aastal, et igas koolis peab olema üks mänguriist viiuli, orelit, harmooniumi või klaveri näol; Põhja-Eesti 1878.a. kooli seaduses oli nõutud "üks mänguriist, olgu viioli ehk klaver ehk toa orilad". Orelit muretsemiseks

---

53 Madis Tapp, Kantjala kooli ajaloo, VOT, Toimik 22 (2333), lk.6-10.

54 TMN, Mapp: Aitsam Mihkel. Andmed orelimeister Jüri Gildemanni kohta.



H. Heidemann nim. trk., 749. I 62. 2000. ORELID KIHELKONNITI RAHVAKOOLIDES 1869.A. (allikad vt. lisa № 1).

leidus mitmeid viise. Soov pilli saada pani koolmeistrid nuputama. Põlva kihelkonna Mooste valla Hülka küla asutas koolile pilli muretsemiseks "Hõrila Seltsi", kogusid seltsiga raha ja ostsid Tartust küllalt kalli 300-rublalise oreli.<sup>55</sup> Kasaritsa koolmeistri üleskutsele, korjanduse teel raha koguda orelit muretsemiseks, vastasid lastevanemad eitavalt. Koolmeister annud siis orelimeister Kriisale 100-rublalise võlakohustuse neljakaastase maksu tähtajaga ja saanud 1896. aastal meistritelt pilli. Kuigi koolmeister, pole osanud siis veel orelit mängida, korraldanud ta peatselt kontserdi ja näitemüügi ning ta sunnud sissetulekust orelit võla. Kuna esimese orelit ostmine läinud õnnelikult, tellinud koolmeister Kriisadelt peatselt uue ja suurema pilli.<sup>56</sup> Sajandi lõpul ostsid mitmed koolid suured ja üsna kallid orelid. Nii oli Vändra ja Puhja kihelkonnakoolidel juba 1882. aastal kallid. 450-rublalised pedaalidega orelid;<sup>57</sup> Võrumaa Kahkva koolimajas 6 registriga orel, mille mängupult oli asetatud instrumendist eraldi tema ette, nii et koolmeister sai mängides ka klassi jälgida.

Sajandi vahetusel olid orelid väga paljudel koolidel. Nii olid mõningatel andmetel Kadrina kihelkonnas kõikidel koolidel olnud orelid juba 1889. aastal.<sup>58</sup> Rõuge kihelkonna "Bericht über den Religionsunterricht in den Schulen des Kirchspiels 1906/7.a." järgi 24 koolist 12 omasid orelit.<sup>59</sup> Põltsamaa kihelkonna 18 koolist oli 1900/1 õppeaastal 11-s koolis orelid. Viisteist aastat hiljem oli enamus instrumentidest töökorras:<sup>60</sup>

---

55 KM RO, RKM II 223, 485-487 (3).

56 "Võru Teataja" 1935, nr.35, 4.II, lk.3.

57 RAKA, f. 957, nim.2, sü.1859, l.21-22.

58 "Virulane" 1889, nr.1, 18.I.

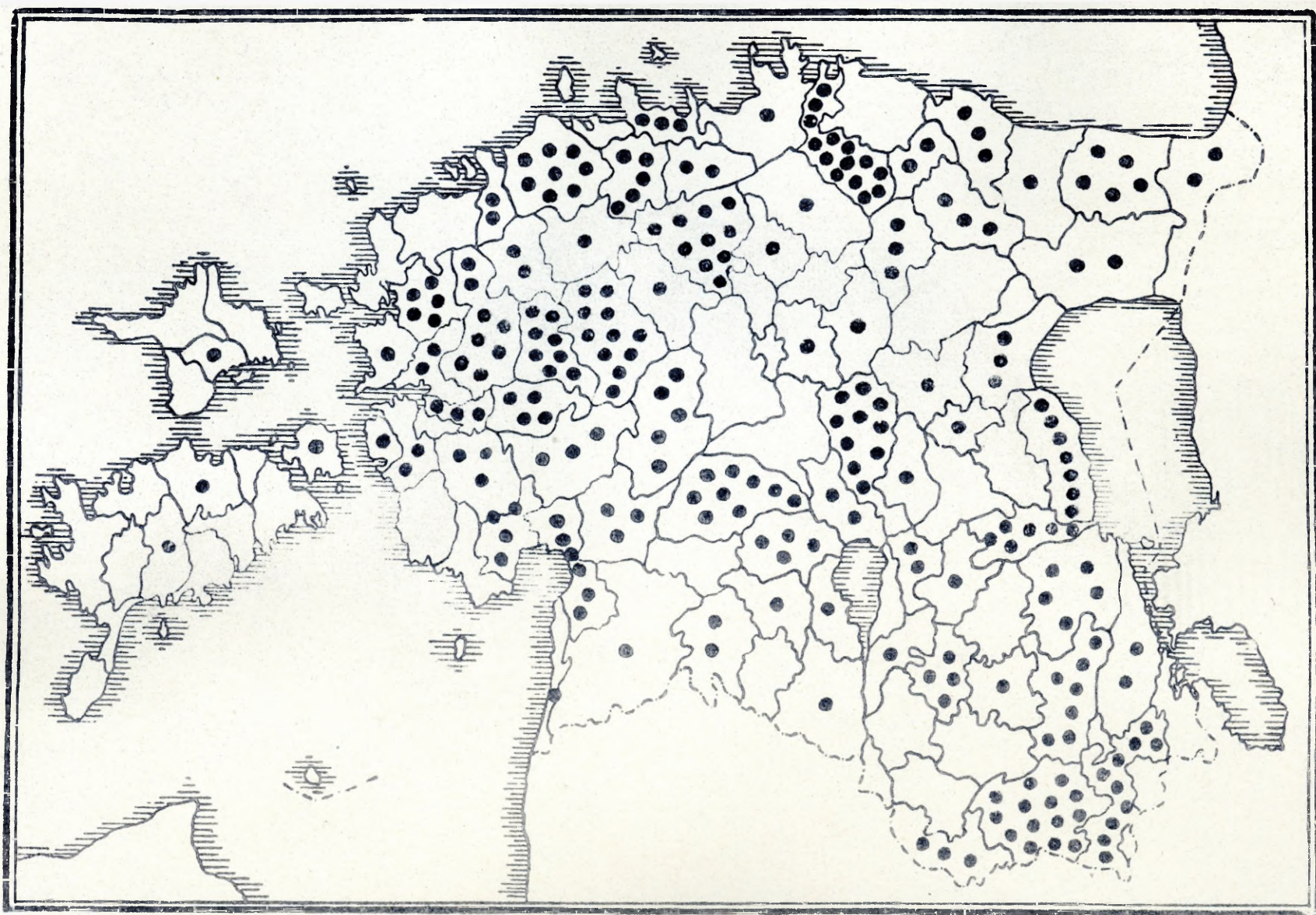
59 RAKA, f. 1268, nim.1, sü.15, l.5-6.

60 RAKA, f. 1168, nim.1, sü.88, l.1-52.

Kooli nimetus	Koolipillid	
	1900/1	1914/5
Annikvere	viiul	viiul
Kamari	orel	orel
Paduvere	viiul	viiul
Umbusi	orel	viiul
Pajusi	viiul	klaver ja viiul
Mõisakool	orel	orel
Kalana	viiul	viiul
Meleski	(kooli polnud)	orel
Tapiku	orel	orel
Rutikvere	viiul	orel /harm./
Kõpu	viiul	viiul
Aidu	orel	orel
Sulustvere	orel	orel
Lustivere	orel	orel
Kalliküla	viiul	viiul
Puiatu	orel	orel
Eduardi-kool	orel	orel
Kihelkonnakool	orel	orel
Lahavere	orel	(kooli polnud)

=====  
 Rohkesti oli oreleid Läänemaa ja Tartumaa koolides. Kõrgpunkt oli XX sajandi alul kuni I Maailmasõjani. Sõja päevil uusi oreleid peasegu ei muretseta koolidesse. Paljud pillid hävinesid neil aastatel. Peale I Maailmasõda hakatakse muretsema harmooniumeid ja klavereid. Viimased oreleid, milliseid koolides muusikaõpetuseks kasutati, olid: Harju rajooni Vahastu koolis (1941)<sup>61</sup>, Võru rajooni Kääpa koolis (1943)<sup>62</sup> ja Karkva koolis (1944)<sup>63</sup>, Pärnu rajooni

61 E.Roostalu mälestused 1967.a., H.Rannapi valduses.  
 62 H.Rannapi kirjavahetus oreelite kohta. S.Onno kiri 3.II 67.  
 63 L.Pihlapuu andmed 1967, R.Raud andmed 1968.



H. Heidemanni nim. trk., 749, I 62. 2000. ORELID KIHELKONNITI RAHVAKOOLIDES 1914.A. (allikad vt. lisa № 2).

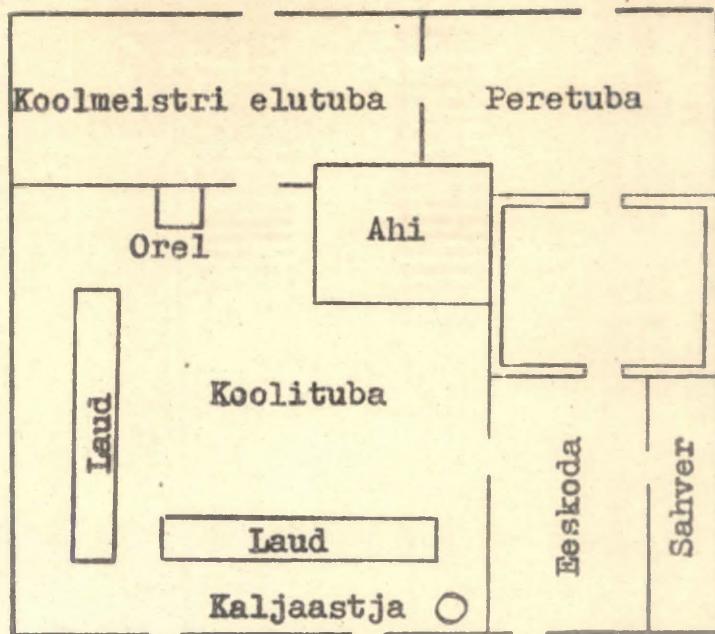
Tahkuranna koolis (1944)<sup>64</sup>. Põlva rajooni Hülkä koolis (1945)<sup>65</sup>, Viljandi rajooni Lätkalu koolis (1945)<sup>66</sup>, Rakvere rajooni Kolu koolis (1950)<sup>67</sup>, Võru rajooni Tabina koolis (1957)<sup>68</sup> ja Viljandi rajooni Kildu koolis (1959)<sup>69</sup>.

Kuivõrd ulatuslikult kasutati oreleid Eesti koolides näitab kaart, mis on paljude andmete alusel koostatud. See annab ülevaate kooliorelitest kihelkonniti. Edela-Eestis on oreleid olnud väga vähe. Eesti muusikaajaloost teame, et see on ka üldise muusikakultuuri osas aeglase arenguga maanurk. Kahtlemata on olnud oreleid koolides rohkem, kui on sellel kaardil. Mitmed pillid on ammu hävinenud ja nendest teadjad surnud. Üldise võrdleva pildi aga kaart annab.

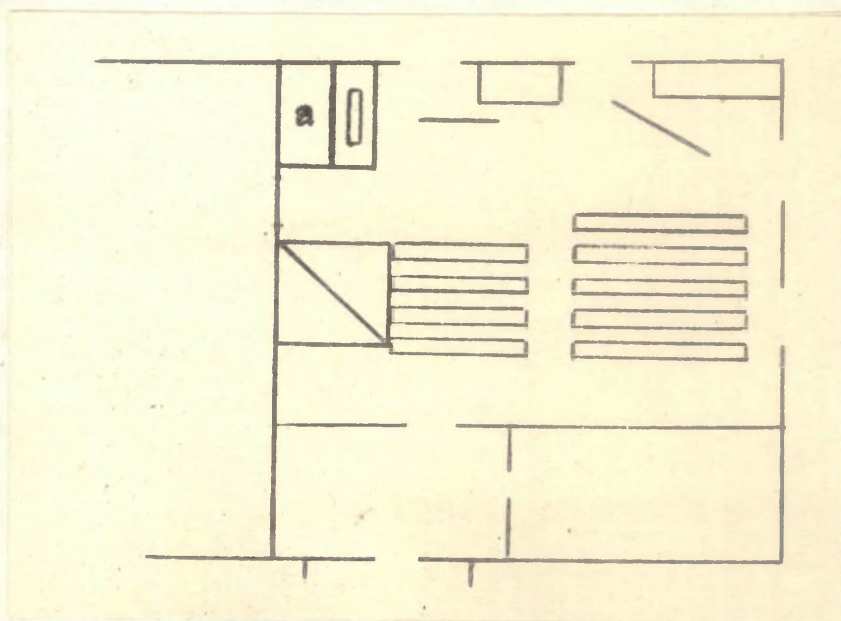
Orel oli rahvakoolis kõige väärtuslikumaks õppeabinõuks ja klassis asus ta aukohal.

Penuja Niitsaadu koolis asetses orel 19.sajandi kuuekümnendatel aastatel vastu koolmeistri toa seinale. Nähtavasti oli ta seal koolmeistrile kõige kättesaadaval kohal.<sup>70</sup>

- 
- 64 H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. M.Talumaa kiri 1.II 67; P.Aasma kiri 9.II 67.  
65 KM RO, RKM II 223, 485-487 (3).  
66 TMM, Mapp: Koolide vastused 1966.a.  
67 KM RO, RKM II 223, 401-402 (3); H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. K.Kreegi kirjad 26.I 68 ja 1.II 68.  
68 TMM, Mapp: Koolide vastused 1966.a.; H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. H.Löhmuse kiri 29.I 67.  
69 H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. K.Soolo kiri 1967.a.  
70 A.Kitzberg, Valitud teosed II, lk.367.



Harilikult oli orel asetatud klassitoe nurka akna lähedale, et koolmeister näeks noodikirja:

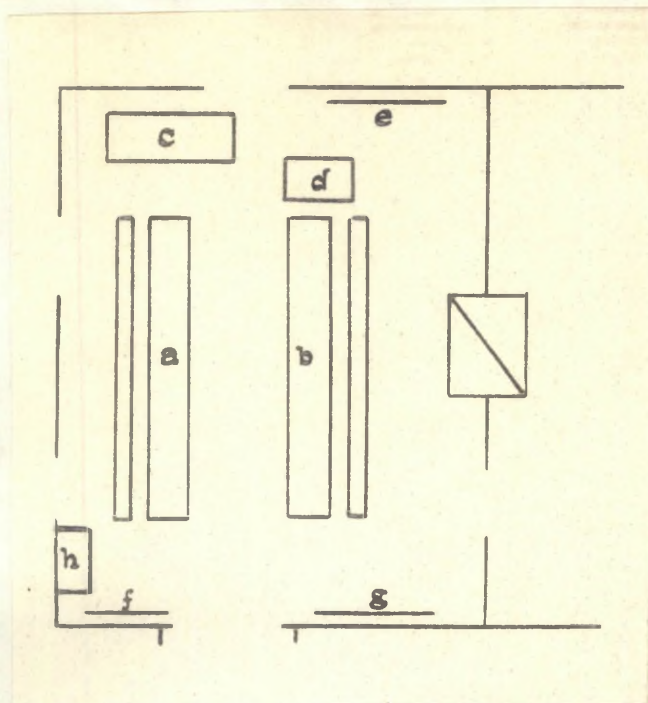


Kautjala "koolitoe" plaan. a= orel pingiga alusel.<sup>71</sup>

71 M.Tapp, Kautjala kooli ajaloost, VOT, Toimik 22 (2333), lk.11.

Sageli oli orel paigutatud klassiseina äärde, kus olid ka õpetaja laud ja tahvel.

Üsna taibukalt oli oreli ja klassilaudade-pinkide asend lahendatud Järvamaa Viisu koolis XX sajandi alul:<sup>72</sup>

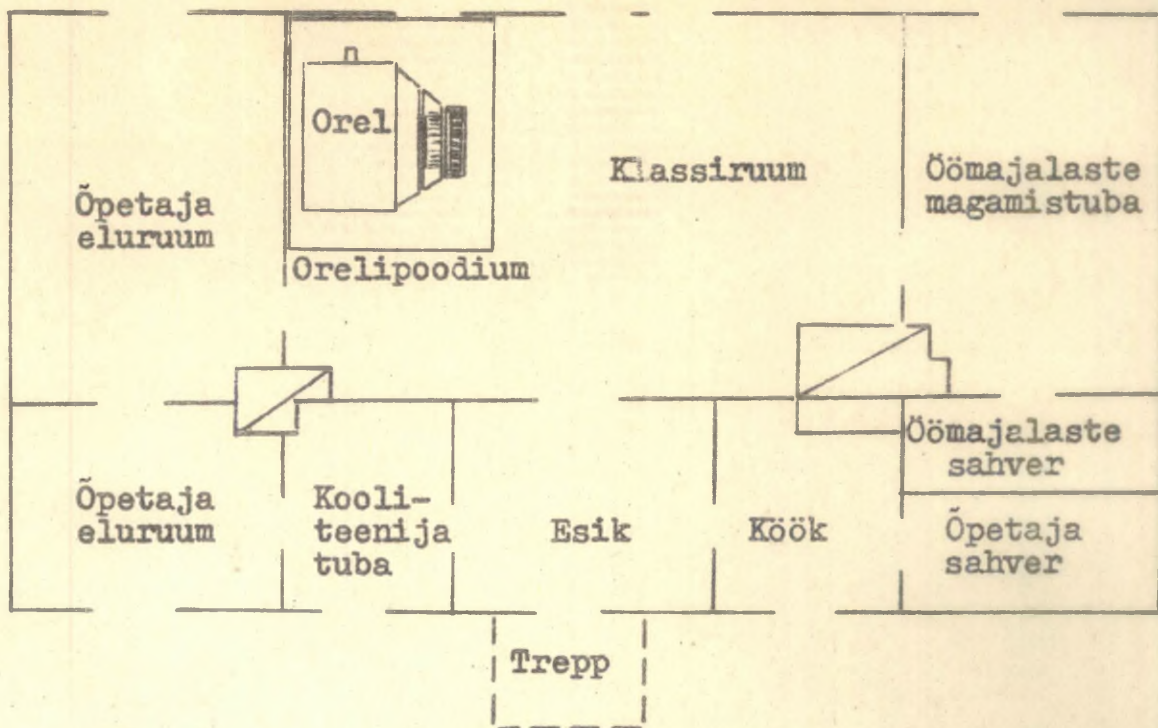


- a - laud ja pink
- . poistele
- b - laud ja pink
- . tütarlastele
- c - o r e l
- d - õpetajalaud
- e - tahvel
- f - riidenagi
- g - seinakaart
- h - leivakapp

Mõnes koolitoas oli orel asetatud spetsiaalselt ehitatud alusele peamiselt kolmel põhjusel: 1) et koolmeistril oleks oreli juures õpilastest parem ülevaade, 2) et klassipõrandat pestes vesi ei rikuks instrumenti, 3) et külm paekivi- või savipõrand ei mõjuks halvasti pilli häälespüsimisele. Niisugune oreli asend oli näiteks Virumaa Mädapea ja Võrumaa Kahkva vallakoolides:<sup>73</sup>

72 A. Toomsalu, Ülevaade Viisu koolist 1850-1960.a., VOT, Toimik 114 (2433), 1.2.

73 H. Rannapi kirjavahetus oreli kohta.



Orava valla Kahkva koolimaja plaan (ehit.1885).

Kui Kose kihelkonna Oru koolile vallavalitsus 1888. aastal pruugitud orelit 40 rubla eest ostis, lasi ta kohe ka orelile aluse ehitada, makstes 75 kopikat laudade eest ja rbl.1.50 töötasuks Jüri Tederile.<sup>74</sup>

Leidus koolmeistreid, kes istusid sageli tundide ajal orelit ees. Sellisel juhul võis õpetaja alati käed klaviatuurile asetada ja laulu alustada. Kodasoo valla Saunja koolis oli kohe orelit kõrvale ühisele kõrgemale alusele ehitatud koolmeistri pult.<sup>75</sup>

74 RAKA, f. 3786, nim.1, sti.4, l.20.

75 H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. O.Malmi joonistus 14.I 68.



*Kooli tubas Peningil Kaju-panis.*

OREL PENINGI VALLAKOOLI KLASSINURGAS TAHVLI JA KANTSLI

JUURES u.1891.a.

(ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu, № 183)

Orel ja õpetaja kantsel olid lähestikku ka Peningi koolis. Tänu oreli alusele, ulatusid väiksemad õpilased seinatahvlini.

## 2. I n s t r u m e n t a a l m u u s i k a k o h t k o o l i s .

Tänapäevastel üldhariduslike koolide muusikaklassidel on olnud kaugeid eelkäijaid möödunud sajandi Eesti koolis. Tollal õpetasid paljud koolmeistrid kooliõpilastele mõnesuguseid pille: moldpilli, mandoliini, viiulit, tšellot, orelit, klaverit, vask- ja puupuhkpille. Muidugi sai koolis õppida vaid neid pille, mida koolmeister ise oskas. Ja kuna pillimängu kunst, (eriti viiulil, orellil, klaveril) oli XX sajandiga võrreldes madalal tasemel ja õpetajate oskused samuti enamuses väikesed, peeti mõne pilliloo mängimise võimet juba saavutuseks ja sellest alates pidi pillimees harilikult ise end edasi arendama.

Möödunud sajandi keskpaigani õpetasid mitmed koolmeistrid koolis oma õpilastele moldpilli. On teada Virumaa Kuru koolmeistri,<sup>76</sup> Läänemaa Ollikse koolmeistri,<sup>77</sup> Saaremaal Lahetaguse koolmeistri<sup>78</sup> jt. tööst sel alal.

Tublisti enam oli neid koolmeistreid, kes poistele viiulit õpetasid. Nii on Oese koolmeister Jaan Eisen andnud algõpetust viiulimängus mitmele õpilasele,<sup>79</sup> Alexander Greenberg oli Virumaal Kiltsi vallakoolis õppinud kirjutama, rehkendama ja viiulit mängima.<sup>80</sup>

---

76 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk. 134.

77 A. Prikk, Andmed Võnnu kooli ajaloo kohta, VOT, Toimik 82 (2393), lk. 2.

78 Ed. Prei, Endise Lahetaguse ja Riksu koolide ajaloo, VOT, Toimik 138 (2447), l. 2.

79 TMM, Mapp: Aitsam Mihkel. Sillavaht Hans Lillemägi, lk. 2, vrdl. "Eesti Kirjandus" 1934, Al. Looring. Prof. M. E. Eiseni vanemad ja noorpõlv, lk. 542-543.

80 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk. 112.

Nigula kihelkonna Pikaristi koolipoisid olid oma õpetaja Leufeldti juhendamisel õppinud möödunud sajandi lõpul hoolsalt viiulimängu ja esinenud ansambliga kirikuski.<sup>81</sup>

Tõsiat tähelepanu viiulimängu õpetamisele pöörati kihelkonnakoolides. Siin oli eesmärgiks niisuguse mängu-õskuse õpetamine, millega võis hiljem koolis õpetajana töötada. Paljudes kihelkonnakoolides (Simunas juba 1835. aastast alates)<sup>82</sup> oli viiuli mängimine õppeainena kooliprogrammis, kuigi ametlikes õppeplaanides ega seadustes polnud niisugust ainet. 19. sajandi kaheksakümnendatel aastatel esitas grupp Väike-Maarja kihelkonna koolmeistreid koolivalitsusele märgukirja, kus teiste õppeainete hulgas märgiti vajalikuks kihelkonnakoolis õpetada:

11. laulmine kolme ja nelja häälega,

12. muusika, viiulimängimine.<sup>83</sup>

Omaalgatuslikult õpetati peaaegu kõigis luteriusu kihelkonnakoolides mõnd instrumenti. Soojalt soovitab seda õpetuslikku tegevust Adam Jakobson, kirjutades: "Polleks suggugi panha, et kolipoisid, iseeärranis kihelkonna koolides, violi mängimise sees õppetud saaks; sest neist peavad ommeti ka koolmeistrid välja tullema. Kui igga õhto üks tund mängimisse tarvis saaks kullatud, ei vidaks se vidaks se kellegi koolmeistri aega liaste".<sup>84</sup>

Oreli kõrval on õpetatud üksikjuhtudel ka mõnd suuremat keelpilli. Nii on 1825. aastal üks Laiuse kihelkonnakooli õpilane saatnud koori ettekandeid osavasti tšellol.<sup>85</sup>

---

81 VÕT, Toimik 21 (2332). G. Martini mälestused.

82 "Punane Täht" 1967, nr. 98, 17. VIII, lk. 4.

83 Väike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, Rakveres, lk. 12.

84 A. Jakobson, Tallorahva Süüdamerõmust, lk. 22-23.

85 K. Leichter, Eesti mitmehäälsel koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk. 11.

Orelit õpetati terasematele õpilastele. Juba esimeste edusammude puhul rakendati koolipoisse orelil koraale mängima. Mart Saar mängis Kaansoo koolis uut, 1889. aastal muretsetud 6 või 7 registrilist orelit hommiku-, lõuna- ja õhtupalveil,<sup>86</sup> Puhja kihelkonnakoolis mängis 1893-1894 palvuste puhul orelit õpilane Samuel Sütt.<sup>87</sup> Jüri kihelkonna Rae külakoolis mängis 1873. aastal koraale õpilane Johan Pihlakas.<sup>88</sup> Vigala kihelkonna Raba kooli õpetaja Rokk annud möödunud sajandi lõpul orelitunde kõikidele kes soovivad.<sup>89</sup> Üldine tava see aga ei olnud. Peamiselt õpetati pilli andekamatele muusikahuvilistele.

Suuremat tähelepanu pöörati vallakoolidega võrreldes orelimängule kihelkonnakoolides. 19. sajandi alul valiti küstrid nende kihelkonnakooli lõpetajate hulgast, kes paremini orelit mängisid.<sup>90</sup> Kui hiljem küstreid hakkas ettevalmistama Volmari seminar (1839) ja Valga seminar (1850), õpetati kihelkonnakoolis orelit niivõrd, kui see koolmeistrile oli vajalik. Maarja-Magdaleena kihelkonnakoolis on 1866. aastal harjutanud õpilased orelil kordamööda, kogu tundidest vaba aja, ja ka vahetundidel. Harjutustunnid kell 8-9, 12-2 ja 5-7.<sup>90</sup> olid vanemate õpilaste vahel poole tunni kaupa ära jaotatud.<sup>91</sup>

Pillide õpetamine põhjustas vahel koolmeistrile ebameeldivusigi. Valtu koolmeistri Jaan Mahoni peale kaebanud kohalik vallakirjutaja, et õpetaja lubab koolipoisse "oreli kallale"! Õpetaja pidanud vabandama ja selgitama, et vald ei saa sest kahju, kui terasemad poisid orelimängimist õpivad.<sup>92</sup> Rapla kihelkonna Hundiaugu koolis õppis Feliks Ritso niivõrd orelimängu, et võis kooli lõpetades minna Tori kirikusse orelimängijaks. Nähtavasti oli ta kooli orelil õppinud ka tantsulugusid, sest peale

---

86 K. Leichter, Mart Saar, Tallinn 1964, lk. 12-13.

87 M. Raud, Sulg ja raamat, Lund, 1962, lk. 56.

88 KM RO, RKM II 228, 11-17.

89 H. Rannapi üleskirjutused. 31.V 67 Kivi-Vigala, Opitalu - J. Laasi.

90 Vanade kooliõpetajate album, Tartus 1932, lk. 9.

91 TMM, Dir. Aug. Viera elulugu, lk. 32 ja 50.

92 M. Neumann, Kunda seminar ja tema kasvandikud, lk. 106-107.

kirikuteenistust läks lahti vägev polka kiriku oreilil, muidugi oli sellega lõpp oreli mängimisel kirikus.<sup>93</sup>

Mõnedes koolides on õpetatud üksikutele õpilastele klaverimängu. Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel on Maarja-Magdaleena kihelkonnakooli õpetaja Matthias Söber õpetanud klaverimängu hilisemale "Vanemuise" teatri direktorile August Wierale.<sup>94</sup>

Aistu kiriku organist ja kihelkonnakooli õpetaja helilooja Fr.Säbelmann õpetas klaverit Juhan Aavikule. Neljapäeva õhtuti hõiganud Säbelmanni tütar ükselt: "Aavik tundi!" Väike Juku (Aavik läks kihelkonnakooli 10 aastasel) läinud siis Säbelmanni korterisse. Säbelmann jalutanud tunni ajal edasi-tagasi, astunud vahel teise tuppa, suitsetanud ja toimetanud üht-teist. Puhuti jaganud korraldusi, nagu: "sõrmeharjutusi parema käega, nõiud pahema käega, siis järgnes väike viisike Dammi koolist. Vahel, siirdunud teise tuppa, unustas ta mind hoopis",<sup>95</sup> meenutas J.Aavik palju aastaid hiljem.

Puhkpillide õpetamine Eesti rahvakoolides algas orkestrite moodustamisega möödunud sajandi II veerandil. Kõige vanemad orkestrid, milledest koolipoisid osa võtsid, olid Tartu ümbruses. Ühe vanemaid eesti puhkpilli-orkestreid moodustas 1846.a. Väägvere koolmeister Taavet Virkhaus. Kohalike täiskasvanud pillihuviliste kõrval võttis ta orkestrisse ka koolipoisse. Taaveti poeg David Otto mängis poisikesest peale orkestris. Isa oskuslikul juhendamisel õppis ta 3-4 aasta jooksul mängima kõiki orkestris kasutatavaid pille ja võis 14-aastaselt ise õpetada pillimehi ja juhtida orkestrit.

1848.aastal õpetas Adam Jakobson Torma kihelkonnakooli poistele mitmesuguseid puhkpille ja kohalikke noor-

93 J.Näripä vastus H.Rannapi küsitluslehele dets., 1967.

94 K.E.Sööt, August Viera elu ja tegevus. "Eesti Kirjandus" 1928, nr.11, lk.585.

95 Juhan Aavik, Muusika radadelt. Mälestusi ja mõlgutusi eluteelt, I, Toronto 1959, lk.214.

mehi appi võttes organiseeris puhkpilliorkestri, mis saavutas erakordse edu.<sup>96</sup> Ka Kärkna ja Kanepi pasunakoorides mängis möödunud sajandi keskel kihelkonnakooli poisse. Orkestrimuusika propageerimisel Tartu ümbruses aitas kaasa ka ülikooli sümfooniaorkester. See, 1863.aastal sajalikmeline asjaarmastajatest koosnev kollektiiv harjutas muusikadirektor Fr.Brenneri juhatusel igal pühapäeval kolm tundi, saavutas päris häid tulemusi esinemistel<sup>97</sup> ja mõjutas ümberkaudseid orkestreid musitseerimisele.

1867.aasta paiku moodustas Puhjas vennastekoguduse jutlustaja Samuel Luisk kihelkonnakooli musikaalsematest poistest pasunakoori. Noortele pillimeestele Mart ja Jaan Uibole ning HansJuudasele Kavildast, Tõnis Peernale Ulilast ja Jaak Loskitile Kongutast ostnud vanemad Tartust pillid. Samuel Luisk õpetanud poistele pillipuhumist ja kui juba veidi oskust oli käes, võttis ise korneti, kutsus Tarvojal kooliõpetajast vennagi ning koolimajas proovidel kõlanud kirikulood varsti päris kenasti. Mitmel korral külastanud orkestrit D.Virkhaus ja "trillinud" poisse.<sup>98</sup>

Üks edukamatest kihelkonnakooli orkestritest oli Paistu väike kooli orkester. Koolmeister Ruubel tellis pillid Saksamaalt raha eest, mis saadi mitmel aastal Paistu Põrguorus peetud kooli "turnipidude" sissetulekutest.<sup>99</sup> Õpetaja Ruubel polnud mitte niivõrd tugevate muusikaliste võimetega, kui just tubli organisaator. Pillid, kaks kornetti, aldi ja tenori andis ta poiste kätte ja lasi neid mängida koolitööst vabal ajal, millal aga soovisid. Saksamaalt tellis ta ka noodivihiku, kus oli lauluviise, väikesi marsse ja muid lühipalu. Poistele valmistas pillimäng suurt rahuldust ja kvartett harjutas peaaegu igal öhtul kokkumängu. Kooli üritustel ja "turnipidudel" oli kooli oma orkestril kõikide tähelepanu.<sup>100</sup>

96 E.Arro, Geschichte der estnischen Musik. lk.110.

97 "Muusikaleht" 1929, nr.7/8, lk.228.

98 T.Luhats, Puhkpillimuusika tekkimine ja arenemine Puhjas. TRK diplomitöö 1968, lk.5-6.

99 "Muusikaleht" 1928, nr.1, lk.11.

100 Juhan Aavik, Muusika radadelt. Mälestusi ja mõlgutusi eluteelt, I. lk.206-208.

Orkester-kvartett töötas õpetaja Ruubeli juhatusel 1885-1899 vaatamata sellele, et Paistu pastorile pole pilliõpetus meele järgi olnud. Peale üht koolikatsumist lausunud ta oreli peal olevaid pasunaid näidates vihaselt: "Mis need säääl on? Või nendega viidad aega ja ei viitsi lapsi õpetada".<sup>101</sup>

Pillide õpetamine koos muusikateooria õpetamisega oli Paistu koolis heal tasemel. Tollal töötas ju Paistus köstrina ja koolmeistrina Fr.Säbelmann. Nendel aastatel sai selles koolis algmuusikalise hariduse ja orkestripraktika I korneti mängijana helilooja Juhan Aavik.<sup>102</sup>

Möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel õpetati hoolikalt puhkpile Kadrina Vaeslastekoolis. Õpilaste puhkpilliorkester käis isegi Peterburis eesti koguduse kirikus esinemas, kus mängis Hermann'i "Hümni" ja Beckeri "Motetti". Helilooja J.Kappel arvas Kadrina laste mängu kohta, et "mänguga võis rahul olla, muud kui painutatud sai vähe, ka ei olnud riistad hästi hääles. Siin ja seal puhusivad poisid nii kõvasti, et mänguriistad plärisesivad, mis väga inetu kõlas."<sup>103</sup>

Narva kultuurielus oli sajandi vahetusel suur tähtsus kooliõpilastel. 1891.a. asutati Narvas muusikakool, mille juhiks oli kapelmeister Schmidt, kooli eestseisusesse kuulusid ka Kreenholmi vabriku direktorid ja teised Narva peremehed. Muusikakool võttis tasuta õppima ka üldhariduslike koolide vaesemaid õpilasi. Õppevõimaluse eest pidid nad õppekulu tasa teenides, mängima orkestris, mis pidevalt esines vabaõhumuusikaga.<sup>104</sup> Pärastine tuntud dirigent Raimund Kull asus juba 1893.a. 11-aastase koolipoisina "elukutseliseks orkestrandiks" kaupalgaga 1 rubla, ise muusikakoolis ja linnakoolis edasi õppides. Suurelt trummilt läks poiss edasi puhkpilligruppi (mängis alti,

101 "Muusikaleht" 1934, nr.5/6, lk.121.

102 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.250.

103 "Eesti Postimees" 1898, nr.11, 12.III, lk.2.

104 "Uus Eesti" 1937, nr.280, lk.4.

siis tenorit ja baritoni), sealt keelpillirühma (viola, hiljem viul) ja mõne aasta pärast oli vilumust nii palju, et ta linnakoolis vene rahvapilliorkestri organiseeris ja seda juhatas.<sup>105</sup>

Narva õpilaste muusikaarmastus võimaldas proovida XX sajandi alul sümfoonilise muusikaga koolis. Narva-Jõesuu kooliseltsi kool, kus juhatajaks oli hästi viulit mängiv E.Murdmaa (parastine ENSV teeneline õpetaja), majandaski end peamiselt pidudega, kus esinesid õpilaste koor, orkester ja ka üksikesinejad. Väikeses sümfooniaorkestris mängisid kaasa ka mõned õpetajad.<sup>106</sup>

XIX sajandi lõpul põhjustasid energiliselt organiseeritud õpilasorkestrid haridusjuhtide kartust, kas puhkpillide puhumine pole noortele kahjulik. Päriti isegi Moskva ülikooli arstiteaduskonnalt nende arvamust. Jõuti järeldusele, et orkestrite keelamiseks pole põhjust, küll aga nõuti, et "ainult nendele poistele lubatakse koorides kaasa puhuda, kellele arsti tunnistuse järele puhumine mingisugust kahju ei või teha."<sup>107</sup>

Üks huvitavamaid õpilaste orkestreid tegutses möödunud sajandi lõpul Sindis. Oskusliku õpetamise ja osava organiseerimistöö tõttu kujunes see silmapaistvaks kontserdikollektiiviks. 1891.a.asus Sindi muusikaharrastaja koolmeister Karl Ramm ja tegi Sindi kalevivabriku direktor Joseph Wulfile ettepaneku asutada Sindi kooliõpilastest pasunakoor. J.Wulfi omakordsele ettepanekule nõustus vabrikuvalitsus Moskvast 45 liikmelise puhkpilliorkestri asutamisega. Vabrikuvalitsus taipas hästi, millist väärtuslikku propagandat vabriku administratsioonile ja omanikele võib orkester teha ja oli nõus kõik kulud vabriku kanda võtma. Orkestrisse võeti koolipoisse ainult 12-14 aasta vanuseni ja nad võisid mängida selles orkestris 16-elu-

105 TMM, Mapp: R.Kulli elulugu, lk.1-2.

106 H.Rannapi kirjavahetus.Tartus 1968, A.Remmeli mälestused.

107 "Postimees" 1893, nr.263, 22.XI, lk.3.

aastani. Kõikidel orkestrantidel oli vabriku poolt munder ja nendele maksti vaikselt tasu, esialgu kuni 3 rubla aastas, hiljem 1-2,5 rbl. kuus. Orkestrijuhile maksti viiesaja rublasele õpetaja aastapalgale lisaks veel 200 rubla aastas orkestritöö eest.<sup>108</sup> K.Rammi juhatusel töötas orkester kaks aastat. 1893.aastal kutsuti suvehooajaks Sindisse Moskva Keiserliku Suure Teatri viiulikunstnik R.A.Feodorov.

1894. aastal, suvel 24.juulil, andis orkester oma esimese külaliskontserdi Pärnu kõlakojas. Kavas oli 15 teost, mõned nende hulgas üsna rasked. R.A.Feodorov oli kuus nädalat teinud iga päev poistega orkestritööd. Kõik palad kandis orkester "nõnda puhtalt ette, et midagi enam soovida järele ei jäänud". Kuulajate imestus orkestri mängutaseme üle oli suur ja kiiduavaldused tormilised. Mitmed teoseid korrati kuulajate tungival nõudmisel, Feodorovi "Raudtee galoppi" koguni kolm korda.<sup>109</sup>

1894-1896 töötas talviti orkestriga pedagoog-dirigent Adolf Sprung. Valmistati ette täiendavaid mängijaid, õpiti uut repertuaari ja ka esineti. Suviti tuli kohale Feodorov, viimistles kava ja andis orkestriga nii Sindis kui ka Pärnus kontserte. 1896.aastast alates töötas orkestriga Anton Olshevsky, rahvuselt poolakas. Ka Olshevsky oli tubli muusikamees. Küllap innustas teda ka hea, 630 rublane aastapalk.<sup>110</sup> Pärast 15.veebruari 1898.a. kontserti, kus orkester esines tema juhatusel vabriku karskuseseltsi ruumides, ilmus "Postimehes" kiitav arvustus. Selle järele meeldinud kuulajatele eriti Rossini, Weissi ja Mozarti teosed. Artikli autor lisab, et "need rasked tükid kanti nähtavasti kerge vaevaga ette".<sup>111</sup>

---

108 ORKA, f.4020, nim.1, sü.51, l.43.

109 "Olevik" 1894, nr.34, 22.VIII, lk.733.

110 RAKA, f.2460, nim.1, sü.4, l.142-148.

111 "Postimees" 1898, nr.40, 18.II, lk.3.

Aastate jooksul tõusis orkestri mängutase ja ta kuulsus ulatus naabermaadesse. Külalisesinemistega kaugetes kohtades ei olnud aga nõus lastevanemad, lihtsad kahevivabriku töölised, kes tundsid õigustatud muret oma laste pärast niisugusel pikal reisir. Kapitalismi kriisi süvenedes ei jõudnud vabrikavalitsus enam katta orkestri ülevalpidamise kulutusi ja ainulaadne kollektiiv lõpetas 1899. aastal oma tegevuse.<sup>112</sup>

---

112 "Muusikaleht" 1929, nr.7/8, lk.234.



SINDI KOOLIPOISTE ORKESTER XIX SAJANDI LÖPUL.  
(Tallinna Linnamuuseumi fotokogu)



SINDI KOOLIPOISTE ORKESTER KÖLAKOJAS ESINEMAS.

### III p e a t ü k i k o k k u v ö t e .

1. Andmed instrumentide kasutamisest muusikaõpetamisel eesti rahvakoolides algavad XIX sajandi algusest.
2. Esimesed pillid mida muusikaõpetamisel koolis kasutati, olid rahvapillid. Vanima koolipillina kasutati moldpilli.
3. Orel ilmus koolimajja XIX sajandi kolmekümnendate aastate viimastel aastatel. Mitmed esimesed orelid rahvakoolis olid koolmeistrite eneste tehtud.
4. Orelite kiire levik toimus XIX sajandi kuuekümnendatel aastatel seoses vajaduse ja huviga õpetada neljahäälsed laule.
5. I Eesti üldlaulupeo õnnestumise üheks põhjuseks oli orelite levik koolides möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel.
6. Instrumentide muretsemine koolidele hoogustub peale 1874. aasta Liivimaa õpetuse plaanide ilmumist, mille järgi igas koolis pidi olema muusikainstrument.
7. Muusikainstrumentide õpetamine õpilastele toimus peamiselt kooli pillidega XIX sajandi algusest alates. Möödunud sajandi teisest veerandist alates kujunes viiulimängu õpetamine kihelkonnakoolides väga laialdaseks.
8. Pillide õpetamine toimus koolmeistri poolt tasuta ja sageli kõigile soovijaile. Seejuures pidi õppija olema ergas õpilane ja visa harjutaja.
9. Puhkpillimuusikat hakati laiemalt harrastama koolides XIX sajandi lõpul, kui täiskasvanute orkestrid olid levinud kõikjal Eestis ja koolide majanduslik olukord võimaldas muretseda instrumente.

10. **Leskujuliku pedagoogilise töö tulemusena kujunesid XIX sajandi lõpul üksikud õpilaste puhkpilliorkestrid silmapaistvateks kontsertkollektiivideks. Väljapaistva eduga töötas ja esines Sindi vabrikukooli õpilaste puhkpilliorkester 1891-1899.**

#### IV peatükk.

### MUUSIKALISE KASVATUSE IDEOLOOGILINE SUUND

#### EESTI RAHVAKOOLIS.

## 1. Vaimuliku ja ilmaliku muusika suhe Eestikoolis

### A. Vaimulik laul.

Esimestes Eesti ala koolides, kiriku- ja kloostri-  
koolides, õpetati muusikalise kasvatuse osas ainult vai-  
mulikke laule. Ka 16-17. sajandi vahetusel Pärnu linna-  
koolis, kus gildide ettepanekul oli võetud tööle muusika-  
tundja õpetaja, nõuti õpilastelt kindlat kirikuskäimist.  
1623. aastal kogunenud õpilased kooliõpetaja järelevalve  
all kirikusse ja pidanud "osa võtma koorilaulust".<sup>1</sup> 18.  
sajandi vähestes köstrikoolides õpetati ainult koraale.  
19. sajandi alulgi on valdav osa laulurepertuaarist kiri-  
kulaul. Vaimuliku laulu otsese eesmärgi - laste usulise  
kasvatuse kõrval oli veel teine; mitmekesistada jumala-  
teenistust ja muuta see emotsionaalsemaks. Tekkinud kooli-  
koorid olid laste ja kogu ühiskonna religioosse-kõlbelise  
kasvatuse ja religiooni propaganda relvaks.<sup>2</sup> Koolikoorige  
esinemine jumalateenistustel sai 19. sajandil harilikuks  
nähtuseks. "Kui kole ja igav on jumalateenistus ilma lau-  
luta", ohkas Paistu pastor.<sup>3</sup> Laste kirikusse kasutamine  
toimus koolmeistrite kaudu. Selleks kasutati käsku, hirmu-  
tamist ja meelitamist. Vennastekoguduse juhikiejäädud  
selles pastoritest maha. Kambja Kuuste palvemajas on eest-  
lasest hernhuutlane Georg Beck 1811. a. jõuluks seadnud kok-

1 "Postimees. Pärnu väljaanne" 1923, nr. 262, 12. XI.

2 O. A. Апраксина, Музыкальное воспитание в русской обще-  
образовательной школе, стр. II

3 Kooli-teadus, Kirjutanud W. A. Hansen, Paiste õpetaja  
ja Willandi maakonna koolirevident. Tartus 1873, lk. 60.

ku kaks koori, üks poistest, teine tüdrukuid, kes laulnud vaheldumisi ja üsna ilusasti. Lastele jagatud lauludest saia.<sup>4</sup>

Eestlased olid harjunud laulma töö ja tegevuse juures. 19.sajandiks oldi kohanetud ka luteri kirikuga. Kogudused koraale laulda aga ei osanud. Paljudes kohtades oli olukord samasugune kui Rõngu koguduses 1831.a., kus "laulu armastatavat ja lauldavat hästi, kuigi väga võltsidel viisidel".<sup>5</sup>

Kui 19.sajandi alul rakendasid koolipoisse kirikut koorilauluga teenima üksikud pastorid, siis sajandi keskel muutus see üldiseks kombeks. Järva-Jaani kirikuõpetaja on 1866. aasta sügisel kehtestanud korra, et igal pühapäeval peab üks koolmeister oma koolilastega kirikus peale jutluse lõppu üht neljahäälega koorilaulu laulma.<sup>6</sup> Jõhvi pastori korralduse järgi andis köster koolmeistritele teada, missugusel pühapäeval keegi oma "laulja-lastega" kirikusse peab ilmuma ja "Jumala tenistuse lõppetuseks kori üht õpitud kirriko laulo laulma. Kui vähegi võimalik, katsko koolmeister, et temma lapsed saaksid neljahäälega laulda."<sup>7</sup> Saaremaal, kus õpetuslik tasapind oli veidi madalam, leppisid pastorid kirikus kahe-kolmehäälsete koolikooride lauludega.<sup>8</sup> Isegi ühes majanduslikult ja kultuuriliselt mahaäänumas, Saarde kihelkonnas on 1849. aastal kehtestatud koolikooride pühapäevane laulusundus kirikus.<sup>9</sup>

Igal kooril tuli aastas esineda 3-5 korda. Mõnel pool ka rohkem. See oli omamoodi pidev koolidevaheline lauluvõistlus. Pastorid hindasid esinemiste järele koolmeistri võimeid, tõstsid kantslikõne kaudu esile paremaid koolikoore ja koolmeistreid nimeliselt ning sarjasid nõrgemaid.

4 R.Põldmäe, Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal, lk.30.

5 H.Rebane, Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust, Tartu 1938, lk.35-36.

6 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht", 1866,nr.12,23.III, lk.94-95.

7 Valve Kütt, Jõhvi kihelkonna rahvakoolid XIX s. T.Ped.I. Ped.Kat.Diplomitöö, l.24.

8 VOT, Toimik 6 (2317), Mihkel Saarlaidi mälestused. Lõmala algkool (Saaremaa).

9 Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu /C.Raedlein/,Tartus 1887,lk.37.

Seepärast oli arusaadav, et koolmeistrid tegid koori laululise taseme tõstmiseks, mis nad suutsid, kuigi see töö nõudis neilt sageli hiiglaslikku vaeva ja vahel toimus osaliselt ka teiste tundide arvel. Mõnel pool püüdsid koolmeistrid ka "kordajaid õpilasi" kooli laulukooris hoida, et nii kindlustada koori lauljatega.<sup>10</sup> Mitmes kihelkonnas oli niisugune kord, et pastor andis nädala alul teada koolmeistrile järgmise pühapäeva koraalinimestiku. Koolis õpiti nädala jooksul selgeks (arvatavasti ühehäälselt) need koraalid ja jumalateenistusel juhtis õpilaslaul kogu kogudust.<sup>11</sup> Juhtus sedagi, et pastorite asemel segasid end vahele mõisnikud. A.Grenzstein kirjutab, et saksa junkrutest pärinev mõisnik "valitses kooli, kirikut, kodumaad ja seadis kõik nii sisse, et ta oma eluaset Jumalamaakeseks võis nimetada."<sup>12</sup> Ei olnud harvad need korrad, mil mõisnikud käsutasid koolikoore esinema. Haljala kiriku juures kohanud parun J.Brevern möödunud sajandi seitsmekümnendatel aastatel juhuslikult Vanamõisa koolmeistrit jõulureedel ja nõudnud, et koolmeister tulgu jõululaulupäeval oma koolilastega kirikusse laulma. Koolmeistri protesti ei võtnud parun kuulda. Ühe päevaga tuubiti lastele jõululaulud pähe ja lapsed laulsid nagu suutsid.<sup>13</sup> Linnakoolide poolt korraldati kirikuisade nädal kirikus iseseisvaid kontserte. 1898. aastal korraldati Peterburgi eesti koguduse kirikus kooliõpilaste poolt kontsert, millest ka R.Tobias orelisoolodega osa võttis ja kus "väreked ja selged lapsehääled kantsivad koraali "Võta nüüd Issandat" väga kindlasti ja puhtasti ette".<sup>14</sup>

Kirikulaulu sundus jumalateenistustel nõudis organisatoritelt - köstritelt ja koolmeistritelt koolitöö

---

10 A.Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal, VOT, Toimik 2524, lk.169.

11 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, Tallinn 1937, lk.59-60.

12 A.Grenzstein, Balti haridus, Tartu 1898, lk.1.

13 "Tallinna Post" 1931, nr.52, 27.XII, lk.3.

14 "Eesti Postimees" 1898, nr.11, 12.III, lk.2.

mist. "sinemisepühapäevaks tuli jätta kaugemad lapsed koolimajja või kinnitada, et nad koos vanematega aegsasti kirikus oleksid. Tuli kooskõlastada pastoriga laulude nimekiri, lauldavate salvide arv jms. Maarja-Magdaleena kihelkonnakoolis olnud 1869.a. sügisel kaks koori. Peale "koolikoori" oli veel "kirikukoor", kus kihelkonnakooli poiste kõrval võinud laulda ka mõned noored ümbruskonna laulusõbrad.<sup>15</sup>

Nii luteri- kui ka õigeusu kirik püüdsid oma koguduseliikmete hingedele läheneda kirikulaulu kaudu, kuid erineval viisil. Pastorid nõudsid sajandi kestel neljahäälset laulu. Preestrid olid rahul, kui koolilapsed kiirelt palveid vuristasid ja hulgakesi ka paar palvesalmi ära laulsid. Rõngu ja Kirepe valla piiril asetsenud Tilga õigeusu kirikukool oli oma struktuurilt kihelkonnakool. Peaõhk oli siin 19. sajandi seitsmekümnendatel aastatel vene keelel, usuõpetusel ja kirikulaulul.<sup>16</sup> Preestri nõudel pidid kõik koolipoisid kirikukooris kaasa laulma, vaatamata sellele, et 90 % õpilastest olid luterlased.<sup>17</sup> Lainjala õigeusu kihelkonnakoolis oli kaks koolikoori. Esimesse kuulusid I ja II jaoskonna, teise koori III-V jaoskonna õpilased. Lauldi lastelaule, palvelaule, sajandi lõpupoole ka vene ja eesti rahvalaule. Sagedasti lauldi kaht laulu: "Kui suur on Siionis me jumal" ning "Titaniku" hukkumise puhul tekkinud legendi tõttu kiiresti kuulsaks saanud "Jumal, sul liigemal".<sup>18</sup>

Koraale õpetasid juba oma kodulastele vanemad, et kokupuutel pastoriga perekonnast head muljet jätta. Hilisemale koolmeistrile Julius Kuhlbergile on ta lapsepõlves ema vokka veeretades õpetanud lugemist, käske ja vaimulikke

---

15 TMM, Mapp: Dir. Aug. Wiera elulugu, lk.46.

16 R.Alekõrs, Jakob Tamme elust ja loomingust. Jakob Tamm, Kogutud teosed, Tallinn 1959, lk.10.

17 E.Türk, Sinilindu püüdmas, Tallinn 1964, lk.19.

18 A.Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal. VÕT, Toimik 2524, lk.124-125.

laule.<sup>19</sup> 1879.a. sündinud J.J.Sirk on osanud neljasaastaselt lugeda ja kuueaastaselt kirikulaule laulda.<sup>20</sup> Varasem kodune rahvalaulu laulmise traditsioon läheneb üha enam. Ringis: kirik-kool-kodu-kirik laieneb vaimuliku laulu põld. Koolis lauldakse kirikulaule mitte ainult tunnis, vaid ka söömise eel ja järel, magama minnes, hommikul tõustes. Sageli koolilapsed ei tundnudki nende laulude "püha hõngu". Sügises ja talvises hämaras klassitoas peeti vahel palve ajal pinktide alla ja vahetati nii mõnigi väits või tehti muidu koerust.<sup>21</sup> Maarja-Magdaleena kihelkonna Kaitsemõisa koolis ja paljudes teistes lauldi hommikul "Mu süda ärka üles".<sup>22</sup> Traditsiooniliselt lõpetati koolipäev koraaliga. Palamuse kihelkonna Kassinurme koolis "lõpetatud nädal kirikulauluga "Läks koju rahuga".<sup>23</sup>

Puhja kihelkonna koolides lõpetati kõik koolinädalad pastor Meyeri nõudel tema tartumurdelise lemmiklauluga:<sup>24</sup>

Usutav ja armas karjus  
oma karja kaitse sa.  
Ole häda ajal varjus,  
et ta ukka viil ei saa!

Vainlase küll mässävä,  
tahtva ärä ukuta  
sinu perändust ja riiki.  
Tule Jeesus, väärä kõiki!

Koolide kontrollimisel oli kirikulaulude oskusel suur tähtsus. Koolmeister, kes ei võtnud pastorist visiiteerijat vastu kõlava koraaliga, ei võinud oodata koolitöö heakskiitu. Seejuures olid pastorid usuõpetuses ja kirikulaulus ju ise asjatundjad ja seepärast karmid hindajad. 1861.a. toimus Torma kihelkonnas koolivisitatsioon kooli-

19 RAKA, f.2292, nim.1, sü.97, l.1.

20 RAKA, f.2292, nim.1, sü.122, l.1.

21 VOT, Toimik 132, Opetaja-pensionär Oskar Nageli usutus.

22 VOT, Toimik 178 (2485). Märkmeid Kaitsemõisa koolist 1890-1893, lk.3.

23 VOT, Toimik 35(2346), Kassinurme, lk.9.

24 M.Raud, Sulg ja raamat. Mälestusi ajaloo pööriaegadest, lk.35.

revidentide Jannau ja Kloti poolt. Jannau ei ole rahul laulu puhtusega, seda eriti neljahäälsete laulude puhul. Klot väidab, et kirikulaul oli enamasti sel määral selge, nagu külakoolidelt nõutakse.<sup>25</sup> Väga täpselt kontrollisid pastorid õpilaste laulu ja fikseerisid seda protokollis. Nii on Rapla kiriku pastor C.Malm 1868/69 õppeaastal kontrollinud talle alluvaid koole ja jäänud rahule 7 kooliga, kus enamus "g/ut/" laulis. Kahe külakoolis on enamus lapsi laulnud aga "s/chlecht/":

Tabel kooliõpetuse tulemuste üle laulmises  
1868/69.õ.-a. (kooliaruande lisa.  
väljavõte)<sup>26</sup>

Kooli nimetus	Õpilaste arv	Hästi	Halvasti
Allo	62	51	11
Rappel	19	13	2
Waldau-Herm.	67	44	5
Kappel	18	12	4
Koddil	19	13	6
Raikül	64	44	13
Jervakant	20	7	11
Saage	48	34	14
Kechtel	52	23	29
Kokku:	369	241	95

Ülalolevast tabelist selgub, et hästilauljate % oli 61, halvastilauljate % 39. Seega koraale mitteoskavaid õpilasi oli Rapla kihelkonna külakoolides küllaltki palju.

Arhiivianndmed näitavad pastorite pidevat kontrolli laulmise õpetuse üle, kusjuures rahulolemine õpetusega vaheldub rahulolematusega. Nii kirjutab Kadrina pastor Mäda-  
pea kooli (7.III 1879) protokolliraamatusse: "laulminne

25 A.Viigi, Haridus ja kultuur Tormas, lk.78.

26 RAKA, f.1219, nim.1, sü.145, l.3.

oli ka hea. Agga selle ühhe laulo sees "Kes Jummalat ni laseb tehha" olli ikka veel üks vigga..."<sup>27</sup> 8.III 1884: "Agga laulmissega ollen vägga rahul; se olli hästi illu- saste sedda kuulda..."<sup>28</sup>

Pastori kõrval kontrollis laulmise oskust ka kooli- vanem. Viimane oli harilikult mõni mõisatsenistuja või talupoeg ja sugugi mitte alati muusikaoskusega. Kuivõrd kohusetruult siiski mõned koolivanemad oma ülesannetesse suhtusid, näitavad Peetri kihelkonna Väike-Kareda kooli. revideerimise protokollid: "Sel 21<sup>mal</sup> Januaril 1872 tul- lin minna Kolivannem Juhhan Sklave koli ja -lasksin laul- da, hakkab jo eddasiminema". "Sel 17<sup>mal</sup> Webruaril 1872 tullin minna Kolivannem Juhhan Sklave Koli ja lasksin laul- da, lahheb ka eddasi". "Sel 4<sup>mal</sup> aprilis (1885) oli koo- livalitsus koos ja võtsivad mõnda kooli õppimist läbi- katsuda, iseäranis laulmist - ja leitsivad, et suurem jägo kaunis olivad õppinud, aga mitmed ei saanud selega korda". "1887 Webruaril 10. Käisin kooli vaatamas ja lasin lap- sed laulda ja leitsin, et mõned põle mite hoolsad olnud õpimas! Koolivanem J.Mürden".<sup>29</sup> Harjumaa Raiküla valla- kooli koolivanem Aado Kensapa käinud koolis 28.nov.1875 lauluviiside oskust kontrollimas. "37-me hulgast 8 olid, kes ei võinud välja laulda, need said ühvardud, et edas- pidi nendega mitte enam kannatada ei või, selle pärast. tõutasid nemad endid ka selle poolest parandada".<sup>30</sup> Sa- jandi keskel leppisid pastorid sellega, kui õpilased ühe- häälselt laulsid kasutatavamaid koraale. Seitsmekümnenda- tel-kaheksakümnendatel aastatel nõudsid paljud pastorid neljahäälsel laulu, vaatamata sellele, et õpetusplaanides oli selgelt öeldud, "Walla koolis ei pea mitte enam kui kaheheälega laulmist ette võetama".<sup>31</sup> Neljahäälse laulu-

27 RAKA, f.4663, nim.1, sü.1, l.10.

28 Samms, l.21.

29 RAKA, f. 4423, nim.1, sü.5, l.1-10.

30 L.Hallop, Harjumaa Raiküla vallakool kooli protokol- liraamatu kajastuses a.1875-1905. VOT, Toimik 220 (2521), lk.64.

31 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, §19, p.3, lk.8.

ga liialdamise vastu on ka Ado Grenzstein, kes juhib koolmeistrite tähelepanu pedagoogilistel kaatlustel neljahäälsest laulmisest loobuma ja üha enam ühe- ja kahehäälsid laule laulma.<sup>32</sup>

Kuid ega kahehäälega laulminegi läinud ilma pingutusteta. Eestlased olid harjunud laulma ühehäälselt. Nii rahvalaulud enamuses, kui ka vaimulikud laulud ja 19. sajandi keskel ka saksa ilmalikud laulud levisid kõik ühehäälsena. Mitmehäälsust kuuldi vaid nii palju, kui koolis lauldi. Sellepärast olid ka tulemused mitmehäälsed laulmisel visad tulema. Isegi niisuguses laulukultuuriga kihelkonnas, nagu Palamuse, olid õpilaste oskused ja võimed kahehäälsel (tolleaegse kombe kohaselt nimetati kahehäälsel laulmist sageli mitmehäälseks laulmiseks) laulmisel ühe hinde võrra nõrgemad.<sup>33</sup>

Õpilaste teadmiste hinded Palamuse kihelkonnas 1876/7 õ.-a. pastori revideerimise andmetel:<sup>34</sup>

Kooli nimetus	Õpilasi		L a u l m i n e			
	üldse	eksamil	1-häälega		mitmehäälega	
			hää	rahul- dav	nõrk. hää	re- hul- dav nõrk
Mooritsa	47	38	h			r
Änkküla	56	46	h			r
Patjala	34	26	h			r
Mõisamaa	73	63	h			r
Erikvere	41	38	h			r
Nava	31	29	h			r
Süvalepa	29	27	h			r
Maardla	53	41	h			n
Kallivere	46	45		n		n
Vassevere	67	55	h			r
Kassinurme	55	36	h		h	
Varbevere	71	61	h			r
Kõduküla	64	57	h			r
KOKKU:	667	564	12		1 1	10 2
%			92		8 8	80 12

32 A.Grenzstein, Koolmeistri käsiraamat. Esimene aastakäik, kooliaasta 1880, Tartu 1879, lk.14.

33 J.Karma, Palamuse koolide ajalugu 1687-1920, lk.174.

34 J.Karma, Palamuse koolide ajalugu 1687-1920, lk.174.

Õpetatavate laulude arvu ja nimed andis koolmeistrile pastor. Sageli oli see arv väga suur, ulatudes sajandi lõpul kolme vallakooli õppeaasta jooksul sajani.<sup>35</sup> 19.sajandi lõpul õpetati kirikulaule konsistooriumi otsuse kohaselt nn.ringi mööda. See tähendas igas vallakooli klassis ca 30 koraali õpetamist aastas, kusjuures igal kooliaastal õpetati uued laulud. Ring sai täis kolme aasta jooksul.<sup>36</sup>

Urvaste pastor esitas oma kihelkonna koolidele 1869/70 õppeaastaks nimekirja 47 koraali kohta. Teiste koraalide kõrval oli tema poolt koostatud nimekirjas:

O pä täüs werd nink joni.

Üts lats on sündnu etlemin.

Mo perra üttelep meije pä.

Krist, Ke hawwan olli.

Krist ellap Ke mo armastap.

Mes mull waija murret pitta.

Järgmisel õppeaastal said koolmeistrid Urvaste pastoraadist nimekirja 36 koraali kohta. Nii pidid Urvaste kihelkonna kooliõpilased kahe aasta jooksul õppima 83 erinevat koraaliviisi.<sup>37</sup> Ega mujalgi polnud olukord palju parem. Tarvastust pärit andmetel "kui kolm talve koolis käisid siis oli ligi 100 laulu peas nii et pea huu-gas kui Petseri kiriku kell".<sup>38</sup> Oisu vallakoolis pidid lapsed õppima 1880-1883 aasta koolipäevil 96 erinevat koraali (1880/1-31, 1881/2-33 ja 1882/3-32 koraali).<sup>39</sup> Tartumaal esitas pastor G.Punga veel 1910.aastal oma kihelkonna koolidele kogu õppeaja vältel kohustusliku lauluarana nimekirja 102 koraali kohta.<sup>40</sup>

Millal koolmeister suutis nii palju laule õpetada? Kas ettenähtud tundidest selleks piisas?

---

35 A.Eiberi mälestused, H.Rannapi valduses.

36 RAKA, f.1168, nim.1, sü.70, l.1.

37 RAKA, f.1270, nim.1, sü.748, l.27.

38 KM RO, RKM II 223, 438 (6).

39 RAKA, f.4014, nim.1, sü.1, l.48-49

40 RAKA, f.1261, nim.1, sü.435, l.9.

Paljus aitas ainete omavaheline sidumine. Lauldi ka katekismuse, lugemise ja kirjutamise tundides. Oma ettekandes "Kirikulaul koolis", mille J. Kurrik pidas koolmeistrite koosolekul 20. juunil 1885, soovitas ta: "Lugemise tundide jaoks jääb sedamööda seletada ja õpetada 5-6 tervet laulu ... kirjutamise tunnis võivad lapsed päha õpetatud salmisid peast ehk ka etteütlemise järele üles kirjutada... Katekismuse tunnis ... tuleb katekismuse paremaks arusaamiseks sündaaid laulusalmisid tarvitada".<sup>41</sup>

Koraalide hea ettekandmise eest on mitmed pastoriid premeeritud kooliõpilasi. Omakorda on ka mõned koolmeistrid seda teinud. Suure-Jaani koolmeister on isegi kooli rahadest kasutanud 1889. aasta kevadel 4 rubla 40 kopikat "kingituseks õpilastele kes osutasid õppeaja jooksul erilist usinust ja armastust kiriku laulu vastu õpilaste kooris".<sup>42</sup>

Tuupimise ja ühekülgsuse tõttu oli koraalide õppimine lastele sageli igav ja vastumeelne. Sajandi lõpu-aastatest meenutab Massu-Voose vallakooli päevilt hilisem koolmeister: "Väga vastikud olid laulutunnid. Need venisid justnagu poole pikemaks teistest tundidest. Eesti keeles õpiti ainult kirikulaule".<sup>43</sup>

Visalt õpiti kirikulaule Saaremaal. 1892/3 õppeaasta õppetulemuste andmetel ei osatud üheski koolis "väga hästi" koraale laulda. Kirikulaulude üldoskus oli järgmine:<sup>44</sup>

	Väga hea	Hea	Rahuldav	Mitterahuldav
Saaremaa	-	3 kihelkonda	5 kihelkonda	3 kihelkonda

41 Kõned laste kasvatamisest ja õpetamisest. Peetud Tartu seminaris koolmeistrite koosolekul. Tartus 1883-1886, IV vihik, lk.19-20.

42 RAKA, f.4008, nim.1, sü.1, l.26.

43 J.Uustalu, 40.a. õppimas ja õpetamas, VOT, Toimik 14 lk.6.

44 Bericht über die Revision des Evang.-lutherischen Religionsunterrichts in den Landelementarschulen und sogen. Ministerschulen des Livländischen Consistorialbezirks für das Jahr 1892/93., Riga 1893, lk.36.

## B. I l m a l i k l a u l .

Kirikulaulu kõrval võitleb 19.sajandi jooksul endale eluõiguse ilmalik laul. Sajandi esimesel poolel on ilmalikuks repertuaariks saksa heliloojate laulud. Teisel sajandi poolel algab oma võidukäiku eesti laul. Tõenäoliselt on õpetanud ilmalikke laule üksikud laia silmaringiga koolmeistrid juba 19.sajandi alul, kui mitte varem. Fr.R.Kreutzwald tõstab 1840.a. oma "Viina katkus" julgelt ja selgelt regivärsiliste rahvalaulude ja ilmalike laulude laulmise kirikulaulu kõrval võrdväärsele kohale.<sup>45</sup> J.V.Jannseni kõrval üks esimestest ilmaliku laulu avalikest propageerijatest oli Saaremaa Anseküla pastor Martin Körber, energiline ja haritud mees. Tema asutas kihelkonnakooliõpilastest koori ja esines sellega korduvalt kodukülas ja Kuressaareski. Körber andis välja 1864. aastal eestikeelse koorilauliku "Laulud Sõrvemaalt". Ta "Karjatse laulu", mis oli tema loomingu üks populaarsemaid, lauldi paljudes Saaremaa ja "suure maa" koolides. See laul:

"Ma olen veike karjane,  
Mul lodud laul ja keel,  
Sest laulan kui üks lõuke,  
Ja rõmus minno meel"

oli lihtsa tekstiga, 6/8 liikuva rütmiga, meeleoluka kerge meloodiaga, lühikese kaheksa taktilise meloodiaga ja põhifunktsioonidel püsiva harmooniaga meeldiv lauluke.<sup>46</sup>

M.Körber tegeles ise meelsasti segakooriga. Ta hindas kõrgelt muusikaoskust. Anseküla kihelkonnas ei saanud Körberi ametisoleku ajal ükski koolmeister töökohta, kellel head kuulmist ja tublit lauluoskust ei olnud.<sup>47</sup>

Õpetatud Eesti Seltsi 1863.a. ankeedivastustest näeme, et mõned koolmeistrid laulsid oma lastega ilmalikke laule. Nii kirjutab Torma kihelkonna Aruküla koolmeister,

---

45 /Fr.R.Kreutzwald/, Wina-katk, Tartu 1840, lk.25-30 jt.

46 Laulud Sõrvemaalt, mitme healega. Tartus 1864, lk.3.

47 Studien-Skizze über die Estnische Volksschule (auf die Insel Oesel), Leipzig 1865, lk.40.

et õpetab "monned rõmo=laulud,<sup>48</sup> Palamuse kihelkonna Marla koolis õpetatakse ka "monned arie laulod"<sup>49</sup> ja Otepää kihelkonna Arula koolis on lauldud aarialaule isegi neljahäälselt.<sup>50</sup>

Esimese eesti rahvalauluna ilmub J.W. Jannseni "Eesti laulikus" 1862. aastal "Kallis Mari". Jannseni lauliku 120 laulu said ilmaliku repertuaari kaevuks. Siit ammutasid koolmeistrid saksa laulukesi, mis, kuigi võõramaised, erinesid siiski tublisti koraalist. Ilmaliku laulu levikule aitas kaasa ka Jannseni poolt 1865.a. esutatud "Vanemuise" selts. Kinnitatud põhikirja teise paragrahvi järgi õpitakse kirikulaulu kõrval "ka muud koorilaulu, mis iga mõistlik inimene hää meelega võib kuulda ja laulda".<sup>51</sup> Sajandi teisel poolel suhtusid paljud pastorid ilmaliku laulu laulmisse koolis ikka veel eitavalt. Kui Võnnu kooli uus õpetaja K.Ollik õpetanud koolilastele L.Koidula "Kui päevakära aega ei annud palvele, siis astu õhtul õue ja vaata ülesse", leidnud usklik koolijuhataja J.Reinans olevat selle poolvaimuliku laulu liiga ilmaliku ja keelanud koolis õpetamise.<sup>52</sup> K.Olliku andmetel olevat Reinans kogu tema kooliskäimise ajal õpetanud ainult ühe ilmaliku laulu "Metsas kasvas maasikas, maasikas nii ilus".

Muhu Vanamõisa kooli õpetaja Simmu Tõnu laulnud õpilastega iga päev, aga ainult vaimulikke laule. Kui poisid vahest ilmalikke laule laulsid ja koolmeister juhtunud seda kuulma, jätnud ta poisid tunniks ajaks kinni.<sup>53</sup> See-eest on aga paljud tolleaegsed pedagoogid pööranud suurt tähelepanu ilmaliku laulu laulmisele. Läänemaal, Vaikna koolis lauldud 1870.aastatel rohkesti ilmalikke laule ühe, kahe ja kolme häälega. 19.sajandi lõpupoole oldi mõnes maakohas ilmalikust laulust üsna võõrdunud. Tõsi küll, neid kohti polnud palju. Viru-Nigula ministeeriumikoolis lauldud jõu-

48 RAKA, f. 2569, nim.1, sü.78, l.138.

49 RAKA, f. 2569, nim.1, sü.78, l.92.

50 RAKA, f. 2569, nim.1, sü.78, l.287.

51 Vanemuine 1865-1925, Tartu 1925, lk.22.

52 Kustav Ollik, Võnnu algkool 1879-1887. VÕT, Toimik 137 (2446)

53 V.Rendmetsa kogutud andmed Muhus 1958, H.Rannapi valduses.

lupuu all peele jõululaulude ka rahvalaulu "Ketra Liisu, memmetütar". Rahvas pole olnud sellega rahul.<sup>54</sup> Sassukvere koolis Kodavere kihelkonnas õpetanud Faju Abram enamasti ilmalikke laule. Et Abram leiti väga ilmalik koolmeister ja jumalakartlikkuses ning laste kasvatamises nõrk olevat, siis lasi pastor koos koolivalitsusega ta kohalt lahti.<sup>55</sup>

Ilmalike laulude pääsemisel koolirepertuaari aitasid suurel määral kaasa trükitud laulukogumikud ja kooli laulikud. Kuid paljud kooli laulikudki sisaldasid koraale. Veel 1910. ja 1913. aastal ilmanud koolidele määratud laulukutes oli väga palju kirikulaule. Ometi kaldus ajapikku ülekaal ilmaliku muusika poole. Laulurepertuaari muutumist trükiväljaannetes näitab alljärgnev süstematiseeritud tabel:

---

54 Märt Raud, Sulg ja raamat, Lund 1962, lk.118.

55 KM RO, RKM II 223,689.

Laulurepertuaari muutumise skeem koolilaulikute ja koolides kasutatud lauluviisiramatute põhjal.

Autor	Lauliku nimetus	Ilmumise aasta	Laulude koguarv laulukus	Vai-lik-laulule	Ilma-lik-laulule	Eesti rahvalaule	Eesti heliloojate laule	Liedertafel-like autorite ja saksa rahvalaule.	Vene heliloojate ja rahvalaule.	Lääne klassikute ja teiste rahvaste laule.
Punschel, J.	Choral-Melodien-Buch	1839	364	364	-					
Hagen, J.A.	Laulo-wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma-kele lauloramatute kõrva, ja peale sedda weel üks veikene lissa.	1844	268	268	-					
Hörschelmann,	Mönned armsad laulud vagga süddame rõmustamiseks ühe ehk kolme healega laulda.	1847	6	-	6			6		
	Tallinna ja Tarto-ma Kirriko laulo ramato laulo wisid. Riias.	1852	200	200	-					
	Tallinna ja Tarto-ma Kirriko laulo ramato laulu wisid. Pernos ja Willandis.	1852	202	202	-					
Jannsen, J.	Eesti laulik. 120 laulo-wisi neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad.	1862	120	17	103	1		ca 102		
Hagen, J.A.	Wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma kele Laulo ramatute kõrva.	1866	330	330	-					
Kuhlbars, Fr.	Laulik koolis ja kodus.	1868	48	4	44			47	1	
Brandt, Fr.	Pisukene Laulu-ja mängimees. Uued kolme ja nelja healega laulud.	1869	30	8	22			22		
Willigerode, A.H.	Laulo-salgokene. Korilaulud Jumala nimmel Keisrile auuks nuka rahvale rõmuks.	1870	24	11	13			22	2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Nebokat, J.	Ilmalikud Meestekoorid. Seminaride, kihelkonnakoolide ja lauluseltside tarvis välja antud.	1870	35	6	29			27	1	7
Jung, J.	Laulud kolme heälega.	1871	97	88	9		1	94	-	2
Jakobson, C.R.	Rõõmus laulja. Kooli lugemise raamatu viisid.	1872	22	5	17	4	1	6	-	11
	Tallinna- ja Tarto-Ma-Kirriko laulo raamato laulo visid.	1873	326	326	-					
Hermann, K.A.	Koori ja Kooli Kannel.	1875	55	36	19	-	1	51	1	2
Jung, J.	Laulud kahe ja kolme heälega ja kaanonid.	1876	114	21	93		5	101	1	7
Grenzstein, A.	Kooli laulmise raamat kuues jaos.	1878	141	32	109	14	26	58	6	37
Hermann, K.A.	Eesti Kannel. Vaimulikud ja ilmalikud segakoorilaulud kirikus, koolis ja kodus laulda.	1882	43	19	24	-	43	-	-	-
Hermann, K.A.	Koori ja kooli kannel. Teine anne.	1882	45	15	30	-	3	27	1	14
/Eisen, M.I./	Väike Nootidega lauluraamat.	1883	100	100	-					
Hermann, K.A.	Eesti Kannel. Nelja heälega laulud segakoorile koolis ja kodus laulda.	1884	31	3	28	-	31	-	-	-
	Koli lauluramat kolme heale notidega.	1884	90	90	-					
Hermann, K.A.	Põltsamaa endise õpetaja E. Hürschelmanni laulud.	1885	16	16	-					
Ramul, A.	Õige usu kiriku laulu viiside raamat koolide tarvis.	1885	58	58	-					
		1890	27	-	27				27	
	Eesti laulud rahva koolidele	1890	30	-	30	8	4	16	-	2
Kuusik, T.	Kooli-laulik Eesti rahva-koolidele.	1892	40	4	36	-	-	29	7	4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Org, P.	Kirikulaulude kogu, Koolitarvituseks välja valitud.	1893	28	28	-					
Hermann, K.A.	Laulude raamat, Iluhääled kooli, kodu, konzerdi ja pidu tarvituseks.	1897	186	129	57	8	49	94	8	27
Hermann, K.A.	Laulude raamat, Iluhääled, II trükk.	1905	167	109	58					
Kappell, J.	Сборник песенъ для эстонскихъ народныхъ школ.	1900	106	35	71	6	21	39	27	13
Tõnisson, M.	Kukulind. 50 kahehealega Eesti laulu.	1902	50	-	50	1	29	17	-	3
Läte, A.	Sõja laulud. Isamaa-kaitsjatele ja koolidele.	1902	14	1	13	-	13	-	1	-
Org, P.	Kirikulaulude kogu. Koolitarvituseks välja valitud. Teine tr.	1903	33	33	-					
Kuhlbars, Fr.	Kooli kannel. 176 ühe-, kahe-, kolme- ning neljahäälsed laulu Eesti koolidele, ühtlasi ka lasteaedadele ning kodulastele.	1908	176	10	166	7	9	134	5	21
	Tallinna III laulupidu laulud Laste-kooridele.	1909	6	1	5	3	-	1	1	1
Ruut, K.	Kooli laulude kogu I, II, III.	1910	51	9	42	4	7	21	5	14
Hacker, W.	Väike lauluraamat Kantate meie evangeliumi Lutheruse koguduse lastele koolis, kodus ja kirikus tarvitada ühe, kahe ja kolme heale nootidega.	1910	256	255	1				1	
	Laste laulud nootidega.	1910	195	195	-					
Elken, J.	Koolilaste laulud kahele ja kolmele häälele. Rahvakoolides...	1913	125	17	108	24	16	40	20	25
Tamman, V.	Laulmise õpetus ühes noodiõpetusega.	1913	125	8	117	23	20	14	26	42
Sild, O.	Laste lauluraamat. Koolile, pääkoolile ja lastejumalateenistusele.	1913	12	12	-					

Tabelist nähtub kuivõrd arvukalt trükiti ja suunati koolidesse kirikulaulude viise. Koraalikogumikud sisaldasid harilikult üle kahe- kolmesaja viisi. Alates möödunud sajandi kolmekümnendate aastate lõpust, ilmus igal aastakümnel vähemalt üks rohkearvuliselt koraale sisaldav kogumik. Eesti heliloojate üksikud laulud jõudsid koolidesse möödunud sajandi kuuekümnendatel ja seitsekümnendatel aastatel. Vene heliloojate laule ja vene rahvalaule hakati eesti koolis rohkesti laulma möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel, seoses lauliku "Тучли", K.A.Hermannini "Ilu hääled" ja J.Kappeli "Сборник песенъ" ilmumisega. Saksa liedertafellike heliloojate laulud moodustavad ilmalikest lauludest absoluutse enamuse C.R.Jakobsoni "Rõõmus laulja" ilmumiseni. Mitmetes laulikutes moodustavad need saksa järelromantilised laulud tunduva osa veel XX sajandi esimestel aastakümnetel. Laulurepertuaaris toimub tabeli järgi märgatav muutus ilmaliku muusika kasuks XIX sajandi lõpul. Samas aga näeme, et kirikulaul võitleb oma olemasolu eest koolirepertuaaris, kusjuures see võitlus, kestab vaadeldava perioodi lõpuni. On aga ilmne, et peamine muutus laulurepertuaaris toimus ilmalike laulude ülekaalu saamiseks vaimuliku repertuaari üle. Ja see ülekaal ja ka üleolek saavutati XX sajandi esimeste aastakümnete revolutsioonide künnisel.

2. V ö i t l u s l a u l 1905. ja 1917.a.  
r e v o l u t s i o o n i p ä e v i l  
k o o l i õ p i l a s t e s u u s .

Ideoloogiline võitlus laulurepertuaari osas, mis XIX sajandil seisnes vaimuliku või ilmaliku laulu eelistamises ja koolis kasutamises, muutub 20.sajandi kahel esimesel aastakümnel võitluseks revolutsioonilise laulu eest ka õpilaste repertuaaris;

Isade võitlus mõisnike orjuse vastu maal ja kapitalistidest vabrikomanike kurnamise vastu linnades innustas noorukeid ja lapsigi kaasa lööma võitluses, mille lähemaid eesmärke lapsed mõistsid oma tühja kõhuga ja tapvalt pika tööpäevaga. Sunniti ju lapsi maast-madalast rasket tööd tegema. Kuue-seitsmeaastaselt pidid nad karja minema, 12-13 aastasel aga juba põllutööle.<sup>56</sup> Lastetööd vajasisid kodunurmed, seda kasutasid meeleldi ka vabrikandid, makstes täiskasvanu tööpäeva pikkuse ja raskuse eest poole töötasu. Küllap oleks vanemad pannud lapsed kooli omandama oskusi, aga "talupoeg ei suuda püsima jääda, kui ta iseenast tööga ei tapa ja oma lapsi kaks korda rängemini töötama ei sunni".<sup>57</sup> Selletõttu esines laste väljaastumisi üle maa. Üheks võitlusvormiks oli revolutsiooniline laul. Tolleaegne 12-aastane koolipoiss, praegune õpetaja-pensionär August Martin meenutab 1905. aastast: "Meie vanematelt käis sel perioodil üks teenijatüdruk iga päev piima viimas. Ta jutustas kaasakiskuvalt, millise õhinaga nad revolutsioonilisi laule /Jõhvi/ kooris õpivad. Tüdruk laulis neid ka meil... Eks mina pannud viisid kõrvataha ja õpetasin neid omakorda edasi omasugustele koolipoistele. Pärast teadis ja oskas neid laulda iga koolijuts".<sup>58</sup>

Samal ajal, kui koolides õpetati koraale ja "Jumal Keisrit kaitse sa", omandasid õpilased revolutsioonilisi laule nagu iseenesest, üksteiselt, vanematelt, tuttavatelt, töölistelt. 1905.a. sügiseks tõusis revolutsiooniline liikumine kogu Venemaal eriti kõrgele. Oktoobri algul läks revolutsiooniline meeleolu koolides tuliseks ja ärevaks. Mitmetes koolides pidasid õpilased koosolekuid, kus arutati revolutsiooni puutuvaid küsimusi. Eesti Aleksandri koolis kasutasid õpilased korduvalt hommikust palvust revolutsiooniliseks propagandaks. Kooli tava kohaselt pidasid

56 Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1957, lk.287.

57 V.I.Lenin, Laste töö talumajanduses. Teosed 19.köide, lk.185.

58 K-Järve Linna I Kultuurimaja segakoor "Heili" 1862-1962, K-Järve 1963, lk.9.

palvet õpilased ise. Korrapidaja õpetaja Grekov polevat sõnagi osanud eesti keelt. Palvuse asemel pidasid vanemad õpilased pühalikul intonatsioonil revolutsioonilisi kõnesid ja laulsid koraali viisidel revolutsioonilisi laule, millede tekstid olid varemalt välja jagatud ja hoolikalt pähe õpitud.<sup>59</sup> Õpetaja Grekov kuulunud ristiskäsi õpilaste "palvust" ja olnud vaimustatud nende hingestatud laulust. Kursi kihelkonnakoolis keeldusid õpilased hommikuse palve ajal põlvili olemast.<sup>60</sup>

Ususõpetuse vastu pidasid õpilased "partisanivõitlust" juba ammu. Üks enamkasutatavamaid protestimeetodeid oli jumalasõna ja koraalitekstide moonutamine vemmälvärsslikuks ettekaneks.

Mõtetutena näivate ja lastele arusaamatute kirikulaulude tekste muudeti igapäevaste sündmuste kirjeldamisega ja tunti mõnu sellest, et sageli ei saanud õpetajad arugi muudatustest, või kui said, tegid niisuguse näo nagu poleks aru saanud. Paljudes maanurkades lauldi vaimulikku laulu "Kas on linnukesel muret" sõnadega "Kass on linnukesest suurem";<sup>61</sup> "Püha ööd" sõnadega "Püha öö, klassi töö, vihud ees, kahed sees";<sup>62</sup> "Ma tulen taevast ülevalt" sõnadega "Ma tulen parsilt palavalt, häid kuivi puid toon teile sealt"<sup>63</sup> "Õnnista ja hoia" - "Õnnista ja hoia, musuga meid võia".<sup>64</sup>

Elmiste eeskujul muudeti sageli suupärasemaks keisri laulu tekst. Selle laulu muudatustes avaldus protest isevalitsuse kui ka võõrkeelse laulu vastu, mida tingimata pidi peast ja vaimustusega laulma ja mis möödunud sajandi lõpuaastakümnetest alates oli kõikides laulikutes (isegi koraaliraamatutes) aukohal.

---

59 J. Uustalu, Mõnda Eesti Aleksandrikoolis 1905.a., VOT, Toimik 141 (2450), lk. 3-4.

60 H. Kruus, Sajand lõppes, teine algas. Mälestusi lapse ja koolipõlvest, Tallinn 1964, lk. 188.

61 KM RO, RKM II 126, 257(19); KM RO, RKM II 221, 11.

62 KM RO, RKM II 116, 660 (8).

63 KM RO, RKM II 221, 26.

64 KM RO, RKM II 221, 12.

### Kõige tarvitatum variant

laulmisel oli: "Poisid söid rühna ää  
silmad ja kõrvad..."<sup>65</sup>

Nii kogu kõrist lauldes said harva kuulajad aru, et hüüni teksti asemel pruugiti vennalvärsi. Keale 1905.a. revolutsiooni mahasurumist tekkis ei tea kelle poolt hüüni te-  
rav noomitus:

Kurat, keisrit kägista,  
vägevalt, tugevalt,  
piitsaga teda sa peksa,  
põrguhauda heida!<sup>66</sup>

Mõned õpetajad keeldusid tsaarihüüni koolis õpetamast. Rakvere rahvakoolide inspektor ähvardanud Jaan Anvelt, kes 1905.a. sügisest alates oli Jõhvi kihelkonna Toila kooli õpetaja, range karistusega selle eest, et lapsed laulavad koolis halvasti "Jumal, keisrit kaitse sa".<sup>67</sup>

Revolutsiooniliste sündmuste arenemisel mindi üle vennalvärssidelt otseste revolutsiooniliste laulude laulmisele.

Aleksandri kooli õpilased kogunesid ühel 1905.a. pimedal oktoobriõhtul Vana-Põltsamaa mõisa väljale. Peagi tõusid tuleleegid kõrgele. Õpilased põletasid usuõpetuse raamatuid ja laulsid seejuures revolutsioonilisi laule.<sup>68</sup>

Demonstratsioonidel sammusid lapsed sageli külj-külje kõrval täiskasvanutega. Nii on Narvas 23.oktoobri demonstratsioonil noorukid kannud punaseid lippe ja laulnud revolutsioonilisi laule.<sup>69</sup> Lauluveteran Olga Lepp meenutas: "Olin seekord viieteistkümnendaastane tüdrukutirts. Tulin parajasti koolimajast välja, kui tänaval rongkäik liikus. Laulmida nad laulsid, oli mul hästi selge ning samas lippasin ka ise demonstrantide hulka... Laulsin nendega koos:

---

65 KM RO, RKM II 122, 71/72.

66 Laul olgu lühike või pikk, Tallinn 1964, lk.169.

67 R.Majak, Jaan Anvelt "Revolutsiooni lipukandjad" I, Tallinn 1962, lk.23.

68 samas, lk.4-5.

69 B.Nedzvetski, Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Bestis. Dissertatsioon TRÜ Ped.Kateedris, Tartu 1965, lk.45.

Enam raudu me kanda ei taha,  
ike kaelast ja köidikud käest.  
Üles, orjuse ahelad maha,  
viime võidule priiuse väed!"

Liikusime ministeeriumikoolimaja ette. Seal laulsime edasi, peeti kõnesid, loobiti tsaari pilte teise korruse aknast alla... Aga siis tulid sandarmid. Mina jooksin koju voodi alla."<sup>70</sup>

1905.a. revolutsiooniline liikumine jõudis ka Tartu Õpetajate Seminari raudväravate taha. Siin toimusid juba tõsisemad sündmused. Peeti koosolekuid, käidi salaja üliõpilaste marksistlikus ringides ja lauldi häälled kähisema oktoobrikuu demonstratsioonidel. Õpilased võtsid koolis seinalt maha tsaari pildi ja viisid "Jumal keisrit kaitse sa" lauldes koridori trepi alla.<sup>71</sup> Ja kui demonstratsiooni jaoks oli vaja punaseid linte, ohverdati kõik seminari punased padjakatted.<sup>72</sup> Seminaristid esitasid oma juhtkonnale nõudmised pikema õhtuse vaba aja, nimelise järelvalve kaotamise, ajalehtede lugemise vabaduse, raamatukogu uuendamise, koka vahetamise ja toitude parandamise kohta. Seminari juhtkond ei osanud tsaarivõimu ja seminaristide nõudmistest vastukäimise tõttu paremat, kui et õpilased laiali saata. Tartus omandatud revolutsioonilised laulud viisid seminaristid külakostiks kodukohtadesse. Kui jaanuaris õppetöö seminaris uuesti algas, oli enamus seminaristide nõudmistest täidetud. Vastukaaluks omalaadse karistusena nõuti kevadistel eksamitel õpilastelt tunduvalt rohkem kui varemalt.<sup>73</sup>

"Innadesst levines õpilaste revolutsiooniline liikumine maale. Kehvikute ja väiketalunike peredes oli võitluslauludest väga soodne pinnas. "Pärisorjuse jäänused rõhuvad seniajani kogu talurahva massi halastamatu ikkena

---

70 Kohtla-Järve Linna I Kultuurimaja segakoor "Heli" 1862-1962. K-Järve 1963, lk.9; Vrdl.A.Tõnurist, Vana Koolmeister jutustab, Narva 1935, lk.28.

71 RAKA, f.2292, nim.1, sü.228, l.12.

72 samas, l.9.

73 RAKA, f.2292, nim.1, sü.196, l.3.

igasugustes vormides ja igasugusel kujul ja sellele ikkele on proletaarlased punase lipu all kuulutanud sõja", kirjutas Lenin 1905.a.<sup>74</sup>

Revolutsioonilised laulud kõlasid linnas ja maal, ehki lauluviiside ja -tekstide hankimine oli küllaltki keeruline. Hilisem koolmeister P. Pedisson meenutab koolipoisipõlvest: "Isa käis sagedasti Puka jaamas mõisa asjus. Rongilt saadi laululehti, mis mõisa toodi. Ma viisin lehed kooli. Seda materjali tarvitasime, et kordniku ukse eest mööda marssides laulda ja deklameerida. Kui ilmusid karistussalgad, tuldi ka koolimaja juurde õpilasi üle kuulama. Õpetaja olla mänginud klaveril revolutsioonilaule ja õpilased laulnud järele..."<sup>75</sup>

Enamus revolutsioonilistest lauludest oli õpitud kuulmise järgi. Tekste kirjutati ümber, viise paljundati väga harva. Laulud levisid nagu rahvalaulud - suust suhu. Riias 1905.a. trükitud "Venemaa Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Partei Revolutsiooni laulud, Tartu Gruppe väljaanne" sisaldas 8 teksti. Selle 1000 eksemplarilises tiraažis ilmunud väikelaulikuga levisid "Marseljees", "Julgesti vennad nüüd tööle", "Kauem rauda me kanda ei taha" ja mitmed teised revolutsioonilised laulud veelgi.

Lapsed laulsid ka mõningaid rahvalikke laule, mis nendel võitluspäevadel oli teistest lauludest ümbertöötatud või loodud. Kui üks laps laulnud Rägavere krahvi kuuldes "Mõisad põlevad, saksad surevad", käratanud perun talle: "Poiss, mis sa laulsid?" Nobe poiss jätkanud kohe samal viisil: "ostke sibulaid, suuri ja kibedaid".<sup>76</sup>

Suur osa koolmeistritest oli 1905.a. revolutsioonis passiivseteks pealtvaatajateks. Selleks oli kolm põhjust: 1) sõltus ju koolmeister suurel määral pastorist ja mõisnikust ja pidi majanduslikel kaalutlustel kindlustama nendega vähemalt rahuldavad suhted; 2) koolmeistrid olid saanud

---

74 V.I.Lenin, Proletariaat ja talurahvas, Teosed X, Tallinn 1952, lk.23.

75 RAKA, f.2292, nim.1, sü.258, l.5.

76 Eesti Raadio Saade "Rahvaloomingu varasalvest" 7.XI 1962.

kasvatuse, kus kiriku ja tsaarivalitsuse ideoloogiline mõju oli tuntav; 3) olid koolmeistrid seotud rohkem jõukama talupoegkonnaga ja mõisa ning kiriku ametkonnaga vallavalitsuse, kirikutegelaste ja mõisavalitsustega igapäevase läbikäimise tõttu. Kuid muidugi oli ka koolmeistreid, kes aktiivselt toetasid revolutsiooni ja pidid põgenema oma kodust karistussalkade eest. Isegi nii tühise asja eest nagu Võru Linna Poeglaste Kooli uue hoone ünnistamisel 1905. aastal keisrihümni laulmata jätmise eest vallandati S. Songi koolmeistri ametist.<sup>77</sup>

Revolutsioonilisi laule laulsid ka Kärestna õpetajad. Tagasiteel Tõrvast, kus tihti käidi, löödi hämarikus lehvima punane lipp ja lauldi revolutsioonist ja tööliste võitlusest.<sup>78</sup>

1905. a. revolutsioonile järgnenud reaktsiooni aastail ei kao õpilaste suust võitluslaul, kuid repressioonide tõttu lauldakse neid omavahel ja hoidutakse avalikest demonstratsioonidest. Revolutsiooniline vaim õpilaskonnas püsib. Tartu õpetajate Seminaristid said isegi Pariisist põrandaalust revolutsioonilist ajalehte.<sup>79</sup> I Maailmasõja päevil kõlasid uuesti saksa mõisnike vastu suunatud laulud, nagu "Mõisad põlevad" jms.

Uue hoo saab võitluslaul 1917. a. revolutsiooni päevil. Lauldakse neidsamu laule, mis 1905. aastal ja levitatakse uusi laule. Üksteise järel ilmuvad tekstikogumikud. Mõne kuu jooksul ilmunud seitsmes tekstiraamatus on esikohal niisugused laulud nagu "Marsseljees", "Varssavjanka", "Leinamarss", "Internatsionaal", "Eestimaa, mu isamaa" jms. Ja kuigi paberipuudus on suur, annavad neid välja Tartu, Valga, Viljandi, Tallinna ja Peterburi trükikojad ning revolutsioonilised laulud muutuvad kõige lauldavamateks lauludeks täiskasvanute ja laste hulgas. Ja kui Jõhvi kooli

---

77 L. Hallop, Andmed Võrumaa koolielu kohta sajandivahe-  
tusel, VOT, Toimik 151(2461), lk.1.

78 M. Meos, Minu kokkupuuteid tsaariaegsete politsevõimudega, VOT, A 2520, lk.4.

79 RAKA, f.2292, nim.1, sü.239, l.14.

kogu õpilaskond, punasest taskurätist lipuga ja kõlava lauluga ümber koolimaja marssisid, olid õpetajad hiirvaikselt oma toas.<sup>80</sup>

Vigala kihelkonna Velise kooliõpilased võtsid nii 1905. kui 1917.a. revolutsioonisündmustest koos õpetajatega aktiivselt osa. Oli ju 1905.a. ülestõusujuhiks Velisel kooliõpetaja Paulus. 1917.a. revolutsioonis oli Velisel staabiks ja koosolekute pidamise kohaks jälle koolimaja. 1.mail korraldasid Velise kooli õpetajad ja õpilased rongikäigu 1905.a. langenute kalmistule. Sellest rongikäigust võttis osa üle tuhande inimese. Kalmistul laulis koolikoor ja peeti kõnesid.<sup>81</sup>

Tallinnas Falkpargi aias 20.augustil korraldatud suur lastepidu lõppes samuti revolutsiooniliste laulude laulmisega.<sup>82</sup> Laste kunstilist kasvatust hakati suunama töölisorganisatsioonide poolt ja kutsuma lastekollektiive, harvem soliste, esinema mitmesugustel massüritustel. Nii organiseeris sotsiaaldemokraatliku Tallinna korteriüürnike selts lastekoori ja mitu lastepidu.<sup>83</sup> Narva linnas tegutsesid täiskasvanud kollektiivide kõrval lasteringid, pakkudes kohati vägagi huvitavaid ettekandeid nagu keelpillide orkestri esinemine, mida juhatas edukalt 10-aastane poisike.<sup>84</sup>

Aegamööda väheneb koolirepertuaaris koraali laulmine. Õpetatakse mitmesuguseid isamaalaule nagu K.A.Hermani "Isamaa ilu hoieldes", Kunileidi "Mu isamaa on minu arm" jt. Õpetajaskond, nüüd juba teadlikum ning pastori ja mõisnike mõjuvõimust vabanenud, lööb aktiivselt kaasa uue elu ehitamisel.

---

80 Kohtla-Järve Linna I Kultuurimaja Segakoor "Heli" 1862-1962, lk.9.

81 Al.Looring, Velise algkool 1839-1884-1934. Jooni ajaloo ja mälestusi. Tartus 1934, lk.12-15.

82 "Tööline" 1917, nr.34, 23.aug.

83 B.Nedzvetski. Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis, lk.91.

84 "Rahvaleht" 1917, nr.41, 23.XII.

#### IV p e a t ü k i k o k k u v ö t e :

1. Laulurepertuaar eesti rahvakoolis oli olulise tähtsusega teguriks kooli üldises kasvatustöös, mille suuna määras valitseva klassi hariduspoliitika ja mis pidi aitama kaasa töötava rahva armutule eksploateerimisele ja kehtiva korra säilitamisele.
2. Eesti kooli muusikalises kasvatuses valitses XIX sajandi kirikulaul ainukese laululiigina.
3. XIX sajandi eesti koolis tekkis sisemine võitlus vaimuliku ja ilmaliku muusika vahel. Koolmeistrite haridusliku taseme tõusu ja ühiskonna arengu tõttu kasutatakse XIX sajandi keskel ilmalikke laule mõnede koolide õppetöös. Mõõdunud sajandi kuuäkümnedatel ja seitsmekümnedatel aastatel muutus ilmalik laul õpperepertuaaris kõikjal rahvakoolis kasutatavaks.
4. XIX sajandi kaheksakümnedate aastate koolireformiga muudeti koolilaul teaari ja kapitalistide Venemaa ülistamise ja neile kuulekate alluvate kasvatamise tööriistaks.
5. Eesti rahvalaulu, mis XIX sajandi esimesel poolel oli väga harva kasutatavaks õppematerjaliks, hakati sajandi teise poole rahvusliku ärkamisaja perioodil juurutama koolirepertuaari.
6. Luteriusu kiriku saksa soost pastorite aktiivse organisatsioonilise ja kasvatusliku tegevuse tulemusena toodi eesti koolirepertuaari saksa väikekodanlik lieder-tafellik laul. Saanud eluõiguse XIX sajandi keskel, muutus ta kuuäkümnedatel ja seitsmekümnedatel aastatel ilmaliku koolilaulurepertuaari oses valitsevaks lauluks, vallutas kodudes suure osa seni rahvalaulule kuulunud alast ja lõpetas oma ekspansiooni kaheksakümnedatel aastatel, jäädes rahva suhu ja üksikute lauludega ka koolirepertuaari veel paljudeks aastateks.

7. Eesti heliloojate laulud ilmusid koolirepertuaari möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel J.W.Jannseni ja A.Kunileidi teostega, millele järgnesid A.Thomsoni, K.A.Hermanni, J.Kappeli, A.Läte jt. laulud.
8. Võitluslaul ilmus õpilaste koolivälisesse repertuaari 1905.a. revolutsiooni päevil, võimaldas lastel kaasa elada vanemate lootuste, püüete ja tegevusega ning võtta osa kollektiivsest protestist isevalitsusliku korra vastu.
9. Revolutsioonilise lauluga tuli õpilaste ellu kvaliteedilt täiesti uus repertuaar, mis senisest laulust erines nii sisult kui vormilt ning oli rütmikas, emotsionaalne ja kaasakiskuv.
10. Vaimuliku laulurepertuaari osatähtsus eesti koolis vähenes järsku 1917/18. õppeaastal, kuid kirikulaul jäi õpperepertuaaris vähesel määral püsima ka kodanliku Eesti vabariigi koolis.

V peatükk.

MUUSIKAPEDAGOOGILINE TEOORIA JA KIRJANDUS.

19.sajandi II veerandini puudus Eesti koolis muusikapedagoogiline kirjandus peaaegu täiesti. Üksikjuhtudel kasutati saksakeelset koraaliraamatut ja mõnd saksakeelset muusikateooria õpikut.

1. Esimesed viisiraamatud  
ja noodiõpikud.

Esimene massilise levikuga koraaliviisi raamat Eesti rahvakoolis oli Punscheli koraalide kogu. Liivimaa konsistooriuminõuniku J.L.E.Punscheli "Koraali-viisi-raamat" ilmus esmakordselt 1839. aastal Leipzgis.<sup>1</sup> See tühehällne koraaliraamat sisaldas 160-leheküljel 364 kirikulaulu. Nimetatud raamat levis kiiresti koolides. Autorgi pidas vajalikuks raamatu kasutamist kihelkonnakoolides, et kooli abil neid laule juurutada koguduste ühislauluna.<sup>2</sup> Suure-Jaani kihelkonnakooli inventariraamatu andmetel oli juba 1839. aastal koolis 5 Punscheli viisiraamatut.<sup>3</sup> 1852. a. Estimaa pastorite aruannete järgi konsistooriumile oli vähemalt 14 koolis Punscheli koraaliraamat kasutusel.<sup>4</sup>

- 
- 1 Evangelisches Choral-Melodien-Buch zunächst in Bezug auf die deutschen, lettischen und ehstnischen Gesangsbücher der russischen Ostsee-Provinzen. Angefertigt und herausgegeben von Johann Leberecht Ehregott Punschel, Consistorial-Rath und Pastor der Loeserunschen Gemeinde in Livland, Leipzig 1839.
  - 2 Ueber den evangelischen Choral-Melodien-Gesang in den Russischen Ostsee-Gouvernements von Consistorial-Rath J.L.E. Punschel, Pastor zu Loesern in Livland, Riga 1840, lk.14.
  - 3 KM KO, f.55, M 5:1, l.110.
  - 4 RAKA, f. 1187, nim.1, sü.10, l.6-31.

Tuhandete eksemplaridena levis sama koraalikogu mitmehäälses väljaandes. Umbes pooltuhat klassikalise puhtusega harmoniseeritud neljahäälsed kirikulaulu leidsid kasutamist kirikutes, palvemajades ja koolides. Mitmete andmete alusel oli paljudel eesti koolidel möödunud sajandi 70-80 aastatel Punscheli "Lauluviiside raamat".<sup>5</sup> Nende arv suurenes üha eesti koolis, sest 1917. aastaks oli neid ilmunud kuuteistkümmes trükis.<sup>6</sup> Kui sagedasest kasutamisest raamat kulus, osteti uus.<sup>7</sup>

Esimene eestikeelne muusikaõpik, mis mõningal määral aitab kaasa koolmeistrite nooditundmisele, oli Tallinna Oleviste kiriku saksa rahvusest organisti Johann August Hageni (1786-1877) "Õppetus, kuidas laulomehed ja kes muud tahtvad, joudvad notidest laulo visid üllesvotta, laulo errelate peäl mängides ja nende järrel lauldes, ni hästi nemmad isse, kui ka nende oppetuslapsed".<sup>8</sup> Raamatukese pealkirjast võib lugeda, et ta sisaldab küllaldase noodiõpetuse nii noodist laulmiseks kui ka mängimiseks, ja et selle järgi võib õpetada nooditundmist ka oma "oppetuslastele". On arusaadav, et Hageni ülesanne, esitada esimesena noodiõpetuse eesti keelne terminoloogia, oli keerukas. Oli ju tollal eesti kirjakeel lapsekingades ning muusikaterminoloogia täiesti välja kujunemata. Hageni õhuke raamatuke püüab anda kõige olulisema noodiõpetuses. Küllaltki arusaadavalt õpetab ta, et "notid kirjeta vie pitka viro peale, muist virode vahhele, muist abbi virode peale". Nootide nimedena esitab ta tähtnimede "eestistatud" variandi: "si, d, e, w, g, a, oh". Keelumärki tutvustab

5 RAKA, f.4661, nim.1, sü.2, l.1-2;

RAKA, f.4722, nim.1, sü.10, l.1;

RAKA, f.4010, nim.1, sü.41, l.2;

RAKA, f.1261, nim.1, sü.541, l.3-16.

6 R.Ritsing, Eesti vanemast muusikaliteratuurist. "Ratruk albumist "Akadeemiline Meeskoor Euroopas/Eesti laul Ameerikasse". Tartu 1939, lk.8.

7 TLA, f.683, nim.1, sü.2, l.38.

8 Tallinn 1841.

ta klaviatuuri abil: "kui ühe nodi eel seisab nisuggune rutoline (raudukujuline H.R.) täht, siis pead jälle altlauda votma". Hagen oli ise tugev muusikamees ja noodi-tundja ning ta seletused, kuigi vahel keerukad, on õiged. Nii õpetab ta pausi kohta: "üks paks kriips altpiddi nodi harja viro näitab, et peab ni kaua wait ollema, kui sabba-ta valge nodi tulleks puhhuda, ja se on täis vaikus". Kuna kõstrite ja koolmeistrite töös nendel aastatel peetakse juba vajalikuks osata orelit mängida, esitab Hagen õpetussõnad, kus ta nähtavasti isiklike kogemuste najal peab vajalikuks esile tõsta just järgmist: "Sõrme otsaga pead sa laulo-errelatte lauakesse putuma ja palja sõrme rammoga rohhuma. Peialt pannakse pitki lauakest, agga temma otsemist liket tulleb pissut käe pole kõvveraks kánata... Peiglaga polle muido kui arvaste lubba pealtlauda vaiutada." On raske arvata, et selline napp õpetus kuigi palju koolmeistri ameti õppijaid aitas. Siiski olid Hageni noodiõpetus ja orelõpetus asjalikumad kui juhised laulmise kohta. Viimased on naiivsed, naljakad. Et Hagen oli pillimängus ilmselt tugevam kui laulus, näitab alljärgnev juhhis: "Kes selget häält tahhab laulda, se peab suud nenda lahti aiama, et on hammaste vahhel pole tolli maad lahti: ta peab kermeste ja vaikseste hingama ja aega möda suust puhhuma. Kes ennamiste minnast puhhub, selle laulo heal on sant. Kes lialt puhhub peale, se ei laula mitte, vaid karjub." Hageni muusika õpiku väärtust kahandas lisaks eel-poolöeldule ka veel puudulik nooditrukk. Kuid ikkagi oli see esimene pääsuke eesti keelses muusikapedagoogilises kirjanduses ja sellisena isegi veel möödunud sajandi neljakümnendatel ja viiekümnendatel aastatel vägagi vajalik teos. Raamatu väärtust näitab veel: 1) ilmus kordustrükk 1845.a.<sup>9</sup>; 2) kasutati koolmeistrite poolt ka peale 1864.a. Erlemanni "Musika õppetus" ilmumist.

---

9 R.Ritsing. Besti vanemast muusikaliteratuurist, lk.8.

Esimene viisiraamat, mis rida aastaid kasutati paljudes koolis oli J.A.Hageni "Laulo-wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma-kele lauluramatute kõrva ja peale sedda veel üks veikene lissa".<sup>10</sup> Selle raamatuga hakkab koraali ekspansioon, mis kestab aastakümneid, nõrgeneb 19.sajandi lõpul, kuid lõplikult kaob Eesti koolist alles nõukogude võimu kehtestamisega.

Silmas pidades oma peremeeste nõudeid, ja evangeeliumi õpetust: "räkige isse keskis laulo- ja kitusse lugudega, ja vaimolikko lauludega, laulge, ja laulge mängides Issandale omnas süddames",<sup>11</sup> esitab Hagen siin 268 koraaliviisi, millede tekstid on varem ilmunud. Koraalid on toodud väheste märkidega helistikes. Vaid üksikud koraalid on kolme märgiga helistikes. Koolidele tegi selle väljaande sobivaks ka koraalide noodipildiline ulatus, mis piiridub do<sup>1</sup> - fa<sup>2</sup> ja seejuures kasutab piirtoone väga harva. Raamatu lõpus esitatud "Kässi-leht õppimiseks, mõningate mängimise tähtedest" andis raamatu kasutajale mõningat noodiõpetust. Muidugi ei suuda see 2 leheküljeline, 41 punktist koosnev noodiõpetus kuigi palju anda näljasele muusikahuvilisele, kuid oli tol ajal ometi sammuks muusikakirja õppimisel.

Esimese ilmalikkude laulude kogukese "Mõnned armsad laulud wagga süddane rõmustamiseks ühhe ehk kolme healega laulda"<sup>12</sup> annab 1847.aastal välja Põltsamaa muusikahuviline pastor E.Hörschelmann. Nimetatud raamatukesega astub eesti kooli saksa laul ja vallutab hilisemate laulikute abil suure osa sellest alast, mis senini kodudes kuulus eesti rahvalaulule.

Hörschelmanni 16-leheküljelises raamatukeses on 6 laulu, mis teineteisest erinevad temaatika poolest. Laulud: "Öwahhi laul", "Karja lapse laul", "Pulma laul", "Metsas laulda", "Soldati naise laul" ja "Kewwadene laul" on har-

---

<sup>10</sup> Tallinn 1844.

<sup>11</sup> J.A.Hagen, Laulo-wisi-ramat, lk.1.

<sup>12</sup> Tarto linna, 1847.

moniseeritud ladusalt klassikaliste reeglite järgi, absoluutse homofoonsusega. Koolidele sobivaks osutus kogumiku laad, kus kõik laulud on toodud nii ühe kui ka kolme häälseks. Seejuures võimaldas kolmehäälne seade rakendada õpilasi esimest ja teist häält laulma, kolmandat häält (baritoni ulatusega) võis laulda õpetaja. Ja kuigi need "ilmalikud" laulud lõppesid usulise moraaliga, oli see saksa laulude kogu koolmeistri käes teretulnud noodiraamatuks. Raamatust ilmus 1862. aastal Tartus veel teine trükk paremal paberil ja selgema noodikirjaga.

Koraalide laiemale levikule kindlustamiseks ilmub 1852. aastal Riias "Tallinna ja Tartoma Kirriko laulo raamato laulo wisid." Analoogiliselt Hageni koraaliraamatuga on siingi vaid viisid, arvult 200 ja vastulaulud nelja häälse seades. Hageni samasuguse raamatuga võrreldes on noodipilt ebakorrektses, ulatus kohati kõrgem, helistikud rohkemate märkidega, esineb vigu taktimöödus (koraal nr.84 on toodud 4/4 taktimöödus - pro 3/4). Ja kui arvestada seda, et Hageni koraaliraamat oli müügil veel Tartus vähemalt 1857. aastani (nagu näitab Teatri- ja Muusikamuuseumi eksemplar, mis juurdekirjutuse järgi on ostetud 1857. aastal), siis tõsiselt vajadust 1852. aastal Riias trükitud raamatu järgi polnud.

Sajandi keskel ilmus veel kolmaski koraaliraamat trükituna Pärnus ja Viljandis: "Tallinna- ja Tartoma Kirriko laulo raamato laulo wisid". Eesti muusikaajaloo uurija A. Kasemetsa arvates on see ilmunud 1852. aastal (II trükk 1864, III trükk 1873)<sup>13</sup> ja olnud koolides kasutamisel. Kuna selles raamatus on 202 koraaliviisi, siis koos eelnimetatudega kokku <sup>011</sup>nooditrükiste esimese kaheksa ilmumisaasta jooksul antud koolmeistrite ja köstrite kätte 670 koraaliviisi ja 6 ilmalikku lauluviisi. Kuna enamuse koraale oli igas väljaandes ühed ja samad, vaevalt siis, et koolmeister endale kaks sarnast viisiraamatut muretses. Tõenäoliselt jagunesid need pastorite nõudel üle kogu Eesti.

---

<sup>13</sup> A. Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.63.

2. Koolilaulikud ja metoodiline kirjandus XIX sajandi II poolel.

1861. aastal ilmus M. Jakobseni "Koli=laste raamat"<sup>14</sup>, kus usuõpetuse "keograhvi" jm. kõrval on ühel leheküljel toodud ka "nodide õppetuse ja üks nelja heälega laul". Nootide õpetus on siin väga kokkusurutud ja niisugusena andis kooli jaoks väga vähe. Noodi nimede tähtede äärelõikamisel aga Hageni õpetusest isegi nõrgem, ("Koli=laste raamatus" nootidel on nimetused: "tse, de, e, ehv, je, a, ha"). Neljahäälneline koraal "Hoia meid ja õnnista" ei anna kooliõpetajale midagi kasulikku.

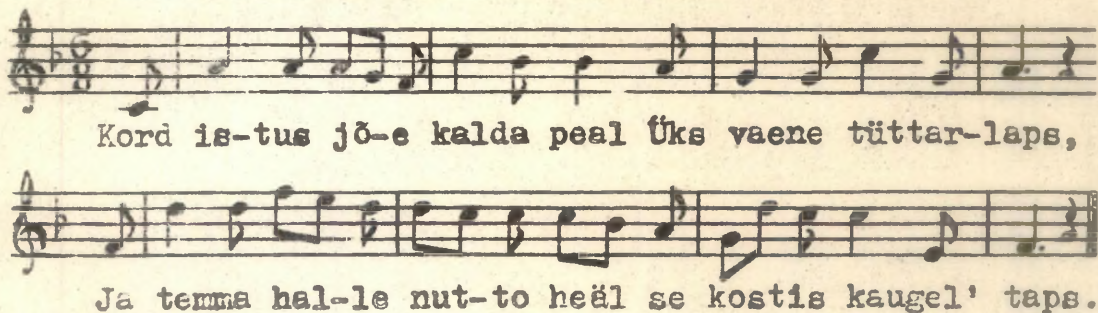
Ulatusliku lauliku annab 1862. aastal välja J.W. Jannsen.<sup>15</sup> Tema laulik on vastukaaluks koraaliviisiraamatutele ja on seega esimeseks arvukaks ilmalike laulude allikaks. Jannseni püüdis pastoritega hästi läbi saada, kuid seejuures ilmalikule laulule suuremat osa anda, selgub tema seletusest kolm aastat hiljem väljaantud tekstide raamatust, kus ta ütleb: "Kirriko laul on laulude laul ning ülle teiste teile ja mulle... agga ma tean ka, et innimenne... muid laulusi laulda tahhaks... kui see pahha on, siis on kukke ja mu linnude laul ka pahha, sest se pole ka mitte kirriko laul."<sup>16</sup> 1862. aasta "Eesti lauliku" 120 laulust on 103 ilmalikku ja 17 vaimulikku laulu. Viimased pole koraalid, vaid vahelduva rütmiga usulise moraaliga laulud. Laulikus antud ilmalike lauludega jätkas Jannsen Hörschelmanni jt. poolt algatatud saksa laulude ülekandmist Eestisse. Jannseni kogus on ligi 100 saksa 19. sajandi heliloojate imal-magusat laulu. Selle koguga jõuab koolmeisteriteni saksa järeloomantismi häle-armsas laulurepertuaar, mis on tuntud liedertafellaste või liederta-

14 Koli=laste raamat. Essimenne jaggo, Tartu linnas 1861.

15 Eesti laulik. 120 laulo-wisi neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad. Essimenne jaggo. Tartus 1862.

16 J. Jannsen. Eesti laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad. Essimenne jaggo. Tartus 1865, lk. 4-5.

fellike lauludena. Jannseni arvates pidi see repertuaar rahuldama tolleaegset musitseerimistarvet. Tegelikult aga pani idanema väikekodanliku laulužanri. Kõikidel laulikus antud viisidel on all esimese salmi sõnad, mis Jannsen on kergekäeliselt tõlkinud ja naiivselt eesti oludele kohandanud. Jannsen ei mõistnud palju aastaid rahvalaulu hinnata. Tema arvates oli "aido-roidatamine" väga madalal astmel sakslaste laulu kõrval. Sellepärast pole ka imeks panna, et sajakahekümne viisi hulka eksis üksainus eesti rahvaviis "Kallis Mari", mis laul nr.52 all on toodud pealkirja all "Peio iggatseminne". Kogus esinevad küll ka üksikud Haydni, Mozarti ja Weberi laulud, kuid need kaovad ära ülejäänute vahele ning Jannseni lauliku abil levivad saksa laulud, nagu tüüpiline lieder-tafellik "Vaene laps" (laul nr.97):



Kord is-tus jõ-e kalda peal Üks vaene tüttar-laps,  
Ja temma hal-le nut-to heäl se kostis kaugel' taps.

Laul nr.120 all on esitatud ühe populaarsema saksa liedertafellase H.G.Nägeli "Kuldne õhtu päike", mis alates Jannseni laulikust ilmub veel palju kordi eesti laulikutes ja on 70-80 aasta vältel koolis õpetatav laul.

Jannsen juhatab sisse ka hiljem laialt kasutatud pruugi sobitada isamaalikud eesti tekstid saksa patriootiliste lauludega (näit.: "Eestima käib ülle keige").

Metoodiliselt oli Jannseni laulik koostatud nõrgalt. Kõikidel lauludel puuduvad nii viisi- kui teksti autori-te nimed. R.Ritsingu arvates leidub siin ka mõni Jannseni enese loodud viis.<sup>17</sup>

---

17 R.Ritsing. Eesti vanemast muusikaliteratuurist, lk.10.



Vaatamata suurtele puudustele said need Jannseni poolt "Eesti laulikus" toodud laulud möödunud sajandi kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel aastatel, tänu suurele põuale, laulurepertuaaris, oma sentimentaalsuse, uudsuse, sisulise mitmekesiduse ja kõlavuse tõttu eelistatud lauluvaraks koolides.

Võõrapäraste ja rahvale tundmatute autorinimede väljajätmisega, rahvalikus keeles temposõnadega, lihtsapärase tõlketekstidega ja isegi lauliku kodusalmikute formaadiga taotles autor ilmselt lauliku rahvalikkust. Nende omaduste tõttu levines laulik ka laialdaselt ja Jannseni populaarsuski kasvas.

1864. aastal ilmub esimene eestikeelne ulatuslik muusikateoreetiline raamat, mille autoriks on suurte võimete ja oskustega Helme kihelkonna köster ja kihelkonnakooli õpetaja Andres Erlemann.<sup>18</sup> Olles hea organisator, kihelkonna laulukoori osav juht, võimekas orelimängija ja tolle aja kohta küllalt laia silmaringiga inimene, kirjutas Erlemann väärtusliku õpiku, mis paelus materjali ulatusega, ladusa ja piltliku keelega ja selgituste põhjalikkusega. Ilmselt on Erlemannile olnud eeskujuks vastavad saksa õpikud ja küllap ta tundis ka Hageni pisikest noodiõpetust. Erlemann on tõlkinud osavalt ja lisanud rohkesti omapoolseid selgitusi-arutlusi. Tema õpik oli koolmeistrile, kelle muusikateoreetilised teadmised olid väikesed, suureks abiks põhjalikumate teadmiste omandamisel ja pidi andma tingimata mitmekülgsmaid täiendavaid teadmisi nendele, kes ise polnud enam algajad muusikapõllul. Raamatu head omadused aitasid kaasa selle levikule. Paljude aastate jooksul jäi see õpik ainukeseks omalaadseks köstrite, koolmeistri ja teiste muusikasõprade käes.

---

18 Musika õppetud. Üks nodi, laulmisse ja mängimisse seletusse ramat, iseärranis koolmeistridele ja keigile laulo- ja mängo-sõbradele. Kirjotanud A. Erlemann, Tartus 1864.

112-leheküljeline õpik sisaldab "Eeskõnne", "Siasejuhhatamiseks", 23 paragrahvi muusikateooriat ja muusikas enamkasutatavate võõrsõnade selgituse. Eeskõnes märgib autor, et "muusikat peaks isseäranis kolides nendetsamuti õpetadama kui "üks kord üks", juhtides tähelepanu sellele, et muusika õpetamiseks peab õpetaja teda ise hästi tundma. Autori tagasihoidlikkust näitab eeskõnne lõpp: "Selle kirjutamiseks olleks küll üht targemat meest tarvis läinud, ja ma ollen ka mitto aastat pikki silmi selle peale ootnud, agga ikka ilmasjata... Kui ollen mõnda asja, mis vahhest vägga tarvilik olleks olnud, selletamata jätnud, ehk mõnnest asjast liig palju öölnud, siis piddage meles, et se ramatokene esimene meie keles on... Pallun siis hea melega vasto võtta, mis armastuses omma sõbrade ja koolmeistride vasto nende kassuksia ülles ollen pannud".<sup>19</sup>

Huvitavalt ja kaasakiskuvalt on kirjutatud sissejuhatus, kus autor räägib muusikaõpetuse kasust, sellest, et "üksnes musikal on se jõud tervet inninest harrida" ja et "musika... kõrva võib melitada, süddant ligutada ja meelt rõemsaks ehk halledaks teha". Paragrahvide kaupa esitab autor "tonide õppetuse", "nodide õppetuse", "nodide pea-pikkusse õppetuse" ja. Ka lühikese harmoonia õpetuse (§19) ja aranjeerimise õpetuse (§20) esitab autor. §21 on pühendatud muusikavormidele, kus tutvustatakse ooperit, oratooriumi, kaanonit jt. vorme. §22 sisaldab mänguriistade õpetuse, kus eriti põhjalikult, nimelt seitsemel leheküljel, annab autor ülevaate orelist. Viimases paragrahvis "Laulmisse ja mängimisse kunstist" (§23) peatub autor pikemalt laulmisel. Talle omasel kujukal viisil õpetab suu hoidu: "Su hoidmine on laulmisese jures vägga tähhele panna; su hoidmisse järrele võib heal mitmesugguseks sada..." (lk.103), hingamist:

---

19 samas, lk.4.

"Hõnga tõmmamisest ehk hingamisest ei tahha laulmisse jures kegi suurt luggu piddada, agga siiski on vägga tähhele panna, kuidas ja millal laulja hõnga peab tõmmama..." (lk.103), häälekultuuri: "Mõnni laulja wõttab iggäüht uut tooni nutsudes, õhkadee ehk nutto wisil, mis koggonist kõlbmata on..." (lk.105), helitabamist: "Kes trehwimist õppib, trehwimine on toni wõtmissse ja toni andmissse sugulane..." (lk.106), ilusa kõla saavutamist: "Laulmine ei pea ial karjumisse, ullumisse, haukumisse ehk santmissse kombel woi unnine ollema..." (lk.106) ja kannatlikku harjutamist: "Ükski meister polle sündimisssest sadik meister, waid õppimisse läbbi... üht laulo kümme kord laulma on enam, kui kümme laulo üks kord..."(lk.107).

Suurte vooruste kõrval on raamatul ka oma puudused. Mitte alati ei leidnud autor sobivaid tõlkevasteid. Kromaatilist heliredelit nimetab ta "kromati tonleiter" (lk.18), kõrgendusmärgid-"eesmärgid" (lk.16), helistike sugulus - "tonarti suggu-arrude õppetus" (lk.37) jms. Harmonia õpetus on liigsõnaline, näited aga peaaegu puuduvad. Muusikas kasutatavad võõrsõnad on autoril enamuses tabavalt tõlgitud, kuid ka siin on ebatäpsusi. Nii on tempolistele sõnadele antud oesti keelse vastena:

lento - weddeldes  
moderato - parrajast wirgaste  
allegro moderato - parrajast usinaste  
allegro con fuoco - ussina ruttuga  
allegro aggitato - ruttades ruttu  
allegro appassionato - immelik ruttu  
allegro vivace - ellavast ruttu  
vivace, vivacissimo - lennates ruttu  
presto - ni ruttu kui woimalik.

Erlemanni "Musika-õppetuse" ilmumine oli suure tähtsusega sündmus. Ta andis koolmeistritele täiendavaid teadmisi ja aitas kaasa üldisele muusikalise hariduse tõusule. Sellega seoses andis see raamat panuse ka esimese

üldlaulupeo ettevalmistusele ja laulupeo küllaltki kõrge kunstilise taseme saavutamisele. "Musika-õppetust" soovitas soojalt ka "Perno Postimees": "Sedda ramatukest olon minna sure römuga terretanud, kui armast sõbra, kedda kaua olleme ootnud... Helmest tulleb meie rahvale nüüd esimesenne "Musika õppetus" kätte, mis Ma keles on trükitud... Vötke siis issi, armsad sõbrad, Musika õppetust kätte, seal teie leiäte holega kokko pantud täielist selletust laulmissest ja mängmissest".<sup>20</sup> Ka siis veel, kui sajandi lõpupoole oli ilmunud teisigi noodiõpetusi ja Erlemanni raamatu trükk oli ammu otsas, igatses selle järele "suur hulk Eesti rahvast, sest see raamat on kõige täielisem sarnaste raamatute hulgast".<sup>21</sup>

Kuigi koraaliviisi raamatuid oli trükitud kõige enam, andis J.A.Hagen 1866 aastal välja "Wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma kele Laulo ramatute kõrva",<sup>22</sup> mis sisaldas 330 koraaliviisi (neist 327 ühe- ja 3 kolmehäälset. Raamatu lõpul esitab koostaja noodiõpetusena heliredelid kolme võtmemärgini.

Esimene otseselt koolidele suunatud eesti laulik on tuntud koolimehe ja luuletaja Friedrich Kuhlbarši "Laulik koolis ja kodus".<sup>23</sup>

Kui 1867.a. jaanipäeva paiku Viljandimaa kihelkonnakoolide õpetajad olid oma kreisilinnas nõupidamisel koos, võtsid nad vastu otsuse kirjutada tarvilikke kooliraamatuid. Fr.Kuhlbars otsustas koostada lauliku.<sup>24</sup>

See kogu siseldab 48 laulu. Esimest korda ilmub siin Lvovi keisrihümn "Jumal, keisrit kaitse sa!" Kõik teised laulud on saksa liedertafellike autorite omad ja saksa rahvalaulud (autorid: J.A.P.Schulz, K.Schulz, J.Maier, J.Gersbaum jt.). Jannseni eeskujul kasutas Kuhlbars

---

20 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1864, nr.50, 9.XII, lk.398-399.

21 "Postimees" 1891, nr.77, 6.VII, lk.3.

22 Vierte Auflage. Verlag von Franz Kluge in Reval, 1866.

23 Laulik koolis ja kodus. Uued laulud ühe, kahe, kolme ja nelja healega ja kaanonid. Noorele ja vanale, iseäranis Eesti koolidelle väljaandnu Fr.Kuhlbars Tartu linnas 1868.

saksa laulukesi, kuid erinevalt Jannsenist ta varustas need viisid oma luuletustega. Eessõnas ütleb Kuhlbars, et "... oleme salmisid teinud nii heaste, kui mõistsime, ja oleme neid kuulsa lauluviisidega... kokkusöödnud". Viiside hulgas "kuulsaid" ei olnud, küll aga said mitmed laulud Kuhlbarsi lauliku abil eesti koolis üsnagi populaarseks. Nii lauldi aastasakümneid algklassides laulu "Hüüavad pasunad". Tänapäevgi lauldakse kaanonit "Õhtukellad" ja meeleolukat saksa rahvaviisi "Kõla mu lauluke, kõla mu heal", "Teele, teele, kurekesed" jt. Enamus laule seadis Kuhlbars ise mitmele häälele. Laulikus on:

- 5 ühehäälsed laulu
- 17 kahehäälsed "
- 5 kolmehäälsed "
- 2 neljahäälsed "
- 15 neljahäälsed segakoori laulu
- 4 kaanonit.

Häälteulatus ja helistikud olid valitud asjatundlikult.

Kuhlbarsi laulik ilmus tolle aja kohta küllalt suure trükiarvuga (2000 eks.) ja teda kasutati koolides rida aastaid. Juba kahe aasta pärast ilmus kordustriikk ja sel puhul märkis ajakirjandus, et "laulo õppimiseks kolides lastega ei tea meie praego mitte teist, mis ni sündsä olleks, kui Fr.Kuhlbarsi "Laulik koolis ja kodus."<sup>25</sup>

Juba järgmisel aastal püüdis Kuhlbarsi lauliku eeskujul välja anda oma lauliku Fr.Brandt. Tema "Pisukene Laulu- ja mängimees"<sup>26</sup> on 22 laulu ja 8 kaanoniga aga Kuhlbarsi laulikust tublisti nõrgem. Kuna Brandti laulikus on kaanonid "Kevade laul lastele", "Koolilaste laul" jms, on ta ilmselt mõeldud koolidele. Enamus laule (22)

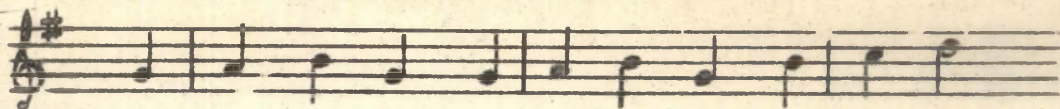
---

24 Kooli kannel. 176 ühe-, kahe-, kolme- ning neljahäälsed laulu Eesti koolidele, ühtlasi ka Laste-aedadele ning kodulastele. Lisa: lühike noodiõpetus. Toimetanud Friedrich Kuhlbars. Viljandis 1908, Eessõna.

25 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1870, nr.44, 4.XI, lk.174.

26 Pisukene Laulu- ja mängimees. Uued kolme ja nelja healega laulud, mis Noorerahva rõõmuks välja antud. Fr.Brandt. Tartus 1869.

on ilmalikud, kuid seaded on primitiivsed. Kolme hääleses seades esineb korduvalt üle kaheoktaavilise vahesid teise ja kolmanda hääle vahel. Autor on ilmselt ühe (tenori) hääle lihtsalt neis ära jätnud. Tänapäeva koolis tuntud kaanonit "Sepapoisid" on Brandt arvatavasti kuulnud kusagil tekstiga "Röömsad lapsed" ja oma väikeses nooditundmises esitas koolmeistritele alljärgneval vigasel kujul:<sup>27</sup>



Rööm-sad lap-sed, tul-ge kok-ku; Laul-ge nüüd...

Brandti lauliku kohta kirjutab julge ja aus koolmeister P. Abel: "lähema läbi vaatamise järel leidsin, et ta umb-rohu jausse tuleb arvata".<sup>28</sup>

Brandti lauliku järel ilmub 1870. aastal A.H. Willigerode "Laulo-salgokene".<sup>29</sup> Neil segakoorilauludel on "kuulsate meeste viisid", nagu autor väidab ja "tema tekstid". 17 lauluviisi on liedertafellikelt autoritelt, 5 on Mendelssohni viisid ja vaid kaks vene autoritelt (Bortnjanski ja Lvov). Siiski on lauliku lauludest veidi üle poolte (13 laulu) ilmalikh sisuga. Repertuaari puuduses võidi neid laule laulda, kuid sisuliselt, kvaliteedilt ei andnud see laulik midagi juurde.

Meeskooride repertuaari püüdis täiendada Kunda valakooliõpetajate Seminari õpetaja Jaan Nebokat, kuid tema kogunik<sup>30</sup> polnud palju parem Willigerode "Laulo-salgokese". Ka siin on enamus saksa liedertafellikud laulud.

27 samas, lk.25.

28 "Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1870, 25.II, lk.32.

29 Laulo-salgokene. Koorilaulud Jumala nimel Keisrile annuks rahvale rõõmuks Soprano, Alto, Tenore ning Basso heälttest laulda. Essimenne jaggo: 24 kolilaste-pühha laulu Adelbert Hugo Willigerode armsa maarahvale sovitud. Tartus 1870.

30 Ilmalikud.Meestekoorid. Seminaride, kihelkonnakoolide ja lauluseltside tarvis välja antud. Saksakeelest ümberpandud. Tartus 1870.

Koorikogumiku väärtust aitavad tõsta mõned Mozarti, Weberi, Schuberti, Mendelssohni ja Kuhlau laulud. Siin toodud saksa rahvalaul "Tõutus" (nr.18, lk.44) kujunes hiljem väga populaarseks lauluks tekstiga "Mu isamaa armas, kus sündinud ma". Muidugi ei saanud kogumik ilmuda ilma Lvo- vi lauluta "Jumal keisrit kaitse sa", mis siin on nelja häälsena kirjutatud neljale reale vene, eesti ja saksa keelse tekstiga.

1871. aastal annab koolilauliku välja Abja valla Kaidi koolmeister J.Jung.<sup>31</sup> Valla- ja kihelkonnakoolide olukorra paranemisega käis kaasas ka eesti rahvusliku pedagoogilise mõtte tekkimine. Fr.R.Kreutzwald ja C.R.Jakobson valgustasid ajakirjanduses oma seisukohti ja nõudeid kooliküsimustes. Mõlemaid ühendas võitlus feodalsmi igandite vastu, võitlus mõianike ja pastorite omavoli ning rahva pimeduses hoidmise poliitika vastu. Ja kui pedagoogilise mõtte arengus, ilmaliku materjali võidukäigu esimeste sammude ajal püüdis tegelik koolmeister Jaan Jung ajalooratast tagurpidi veerema panna, tekkis vana ja uue pedagoogilise suuna kokkupõrge, millele elasid kaasa paljud pedagoogid. Jung oli väga usklik koolmeister ja koostas sellepärast oma lauliku peamiselt vaimlikest lauludest. 97-st laulust oli vaid 9 ilmalikku või poolilmalikku laulu. Jung vältis täiesti eesti ja teiste rahvaste viise (oli 1 saksa rahvaviis), samuti eesti heliloojate viise (oli vaid J.Jungi "Mo kallis Ünnistegia"). Varsti pärast lauliku ilmumist kirjutab C.R. Jakobson, ise R... tähe taga ananüümseks jäädes, ägedatoonilise arvustuse kus ta ütleb muu hulgas: "Ma pean tunnistama, et sagedaste lugedes raamatu käest ära tahtsin visata, nii täitis ta mind vihaga ... suurem osa laulusi siin on Babtistide vaimliku viisiraamatut välja võetud."<sup>32</sup> Artikli autor juhib õieti tähelepanu sellele,

31 Laulud kolme heälega. Keige laulu armastajatele, iseäranis Eesti kolidele ja lastele väljavallitsetud, seatud ja üllespantud. Tartus 1871.

32 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1871, nr.46, 17.XI, lk.270.

et on täiesti väär laulda koolis laule, mis õpilasi lausa hirmutavad oma tekstiga, nagu "Karda kaunis lilleke, surm sind niidab rutuste" jms.

Jakobsoni artikkel avab lahingu, sest Jung ei kaavatsegi lasta end õpetada. Vastupidi, ajalehe leheküljepikkuses artiklis<sup>33</sup> protesteerib ta ägedalt tundmatu R kallalekippumise pärast ja õigustab end mitmeti.

Järjekorras kolmandas artiklis Jungi lauliku üle (Jakobson esineb siin Jungi ja "Postimehe" toimetuse nõudel "mitteanonüümselt" oma sõbra, Palmse koolmeistri Rezoldi nime all) lükkab Jakobson Jungi naiivsed vabandused ümber ja põhjendab asjalikus toonis oma esimest arvustust.<sup>34</sup>

Neljas artikkel ilmub Jungi uue pika vastusega Rezold-Jakobsonile.<sup>35</sup> Nüüd katkeb Jungi kangekaelsuse tõttu Jakobsoni kannatus ja ta muutub uue artikli lõpul Jungi vastu väga jämedaks.<sup>36</sup> Jungi aga rahustab see, et ta vastane kaotas ilmselt kannatuse ja hakkas asjaliku arutluse asemel söimama ning oma järgmises, s.o. kuuendas artiklis muutub ise asjalikuks ja leplikuks.<sup>37</sup> Seitsemenda artikliga lööb kaasa keegi P.A. ja sarjab Jungi küll põhjusega, küll<sup>k</sup> ilma erilise vajaduseta.<sup>38</sup> Jung korraliku ja pedantse inimesena vastab P.A-le. Nähtavasti tundis Jung initsiaalide taga ühe oma kolleegi, sest järgnevas lõigus on kaks äärmiselt huvitavat mõtet. Esiteks, et karmi tsensuuri tõttu oli laulikutesse väga raske paigutada isamaalisi ja muid ilmalikke eesti laule. Teiseks selgub, et Jungi usuline repertuaar meeldis tsensuurile tingimusteta: "Ja eks Teie ei tea või mäleta, kui üks P.A. ükskord oma tralli lauludega Eesti rahvast õnnistada ja oma laulumeistri osavust üles näidata tahtis, - kui

33 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1871, nr.51,22.XII, lk.299-300.

34 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1872, nr.4,26.I, lk.19.

35 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1872, nr.9,1.III, lk.49.

36 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1872, nr.13,29.III, lk.72.

37 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1872, nr.16,19.IV, lk.96.

38 "Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1872, nr.20,17.V, lk.112.

mittu korda nad jalle zensorist punase tindiga määritud, tagasi tulid ja pidi neid ümberkirjutama, et tema nendega rahvast ei pidand eksitama, - kuna minu, kui osavama laulumeistri trallid kõigevähemast puutumata zensorist läbi käisid."<sup>39</sup> Üheksandas artiklis,<sup>40</sup> mis ajaliseltsil ilmus Jungi-Jakobsoni diskussiooni päevil, analüüsib Tõstamaa kirikuõpetaja W.Christian Jungi laulikut. See artikkel on üldiselt asjalik, kohati laitev, kokkuvõttes aga laulikut heakskiitev kirjutis. Christiani seisukoht on seaduspärane. Muidugi pidi Jungi vaimulike laulude kogu pastori silmis heakskiitu leidma.

Ka Christianile vastab Jung. Artikkel<sup>41</sup> kannab endaga ja pastoriga rahulolemise pitsereid. See kirjutus, mis pikas mõttevahetuses oli ajaliseltsil viimane, ei kutsunud enam kedagi edasisele vaidlusele. Kogu Eesti kooli ajaloos ei ole olnud teist laulikut, mille üle oleks kümnes pikas ajalehe artiklis mõtteid vahetatud, kiidetud, laidetud ja lausa sõimatud.

C.R.Jakobson, lõpetanud kasutu poleemika J.Jungiga, koostas ise koolilauliku, mis ilmus trükis 1872. aastal.<sup>42</sup> On tõenäoline, et Jakobsonile oli lauliku käsikiri valmis juba Jungi lauliku ilmumisel. Seda enam võis pahanda da teda Jungi lauliku hoopis erinev suund ja selle ilmamine vahetalt enne tema laulikut.

Jakobson nõudis publitsistikas rahvalühedast harridust ja rõhutas, et eesti noortest tuleb kasvatada oma maad ja rahvast armastavad inimesed. Sellel pinnal koostas Jakobson ka oma lauliku. Kolmekümnekaheleheküljeline "Rõõmus laulja" sisaldab 22 laulu. Kümneaastase vahemiku järgi (1862.a. Jannseni laulikus oli üks eesti rahvaviis) toob Jakobson koolilaulikusse auesti eesti rahvaviisid ("Meil aiaäärne tänavas", "Miks sa nutad lillekene",

---

39 "Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1872, nr.25, 21.VI, lk.140.

40 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1872, nr.8, 24.II, lk.61-63.

41 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1872, nr.25, 22.VI, lk.205-207.

"Kiigu, liigu laevukene").

Esmakordselt esineb kogumikus Kunileidi meeleolukas Koidula luulele kirjutatud "Mu isamaa on minu arm". Kogus on seitse soome autorite laulu või soome rahvaviisi seadet. Nende hulgas F.Paciuse "Mo ismaa, mo õnn ja rõõm", mis tänu oma pidulik-meeleolukale melodiale ja Jannseni. isamaalistele sõnadele muutub Eestis päev-päevalt üha populaarsemaks. Laulikus on ka Mozarti, Mendelssohni, Schollianuse laule. Ka Jakobson ei saa läbi lõivu maksmata ajastule. "Rõõmsas lauljas" on ka 5 vaimulikku laulu; autorite hulgas on mitmed saksa liedertafellikud heliloojad. Kui mitmed laulud on kõrges registris (esineb sol<sup>2</sup>, lab<sup>2</sup>, la<sup>2</sup>), on nad ladusa ja ilmeka harmooniaga. Värskest mõjuvad minoorsed laulud. Tekstid on enamuses L.Koidulalt, J.W. Jannsenilt. Ka Jakobsonilt endalt on üks tekst ("Eesti laulu heal") C.R.Linnutaja varjunime all. Laulik on jagatud kolme ossa: I osas on 6 kahe häälega laulu, II osas 5 kolme- ja nelja häälega laulu lastekooridele ja III osas 11 kolme ja nelja häälega laulu segakooridele.

Selle väärtusliku koguga andis C.R.Jakobson viisimaterjali oma lugemisraamatu luuleosale, mis oli levinud koolides tänu oma aktuaalsele ja huvitavale materjalile ning ladusale keelele. Lugemisraamatu tekstide ühendamine laulutunnis viisidega oli suur samm edasi eesti kooli metoodikas.

Võitlus ilmaliku ja vaimuliku repertuaari vahel kestab. Jakobsoni lauliku järel annavad pastorid välja uue koraalide kogumiku.<sup>43</sup> Ja nagu varemgi, paljude viisidega. Seekord on väljaandes 326 ühehäälses koraali ilma sõnadata ja vastulaulud neljahäälses seades. Kogumikus on toodud

- 
- 42 Rõõmus laulja. Kooli lugemise raamatu viisid. Välja annud C.R.Jakobson. Esimene jagu: Kahe, kolme ja nelja häälega laulud laste ja segatud kooridele. Tartus 1872.
- 43 Tallinna- ja Tarto- Ma Kirriko laulo ramato laulo wisid. Kolmat korda trükkitud. Tallinnas 1873.

peaaegu kogu lateriusu kiriku lauluvara Punscheli "Laulu-viiside-raamatu" järgi.

Veel möödunud sajandi seitsmekümnendate aastate algul puudusid eesti keelsed pedagoogilist teooriat käsitlevad teosed. Tartu ja Valga seminarides kasutati saksa-keelseid pedagoogika õpikuid, kihelkonnakoolides ja vallakooliõpetajate seminarides anti pedagoogilisi töekäsitamisi edasi suusõnaliselt. Ja siis, 1873. aastal ilmuvad korraka kaks puhtpedagoogilist raamatut. Ühe on kirjutanud Simuna kihelkonna köster-koolmeister W. Normann,<sup>44</sup> teise Paistu pastor W.A. Hansen.<sup>45</sup> Kahe samasisulise raamatu üheaegse ilmumise kummalisus seletub sellega, et äsja Saksamaal ilmunud uus pedagoogilise teooria raamat oli sattunud nii Simunasse kui Paistu. Ja kuna eesti koolis tunti tõsist puudust taolisest raamatust, otsustasid mõlemad nimetatud mehed selle tõlkida. Tõlkimisel tekkis kohandamisvajadus eesti oludega ja oma mõtete ning veendumuste väljajätkemise soov. Nii tekkiski kaks sisuliselt sarnast, kuid ometi väga paljus erinevat raamatut, mis esimest korda tõid kirjasõnas eesti koolmeistrite ette küsimused laste kasvatamisest, õpetaja seisusest, ametist ning vahetõrgetest ülemustega, vajalikust kooli inventarist, üksikute ainete õpetamise tähtsusest ja meetodikast jms.

Muu õpetuse hulgas on nimetatud raamatutes pühendatud tähelepanu ka muusikaõpetusele, peamiselt muidugi kirikulaulule. Simuna köster-koolmeister teeb seda paljusõnaliselt, kuid esitab asjalikke nõuandeid ja soovitusi. Huvitav on ta nõuanne õpetajatele "... et nemmad laulmise õppetust luggemise- ja keele õppetusega liggistikko

---

44 Õppetuse kooli-pidamisest ning laste kasvatamisest iseäranis koolmeistrite ja laste vanemate heaks, õppetuseks ning juhhatamiseks väljaantud. Tartu linnas 1873.

45 Kooli-teadus. Kirjutanud W.A. Hansen, Paiste õpetaja ja Willandi maakonna koolirevident, Tartus 1873.a.

peavad ühendama, ja õiete nago seltsis ja ühheskous õpetama" (lk.82). Siin on näha Jakobsoni metoodilist mõjutust ja "Rõõmus laulja" praktilist tegevust. Kuna senini seoti laulmine vaid usuõpetusega, on Normanni nimetatud nõuandel suur tähtsus. Õpetuse metoodikas rõhutab Normann sõnade õppimise ja takti viipamise tähtsust uue laulu õpetamisel. Selge seisukoha võtab Normann mitmehälse laulmise kohta, öeldes: "meie valla kolides, kus enaamiste korralisid, s.o. vaimulikkeid = ehk kirriko=laulusid saab lauldud, on parem, kui lapsed ühe helega, agga selgeste ja heaste laulma õppivad". (lk.85). Mitmehälne laul on tema arvates ainult targemate laste jaoks ja kasutatav "rahva laulude" laulmisel (Normann mõtleb "rahva laulude" all kogu ilmalikku laulurepertuaari). Kõatrina ei saa Normann jätta propageerimata koolilaste laulu kirikus, kus lapsed "kori peäl kõatrilile abbiks olleksid wastolaulmise ja korilaulmise jures" (lk.86).

W.A.Hanseni raamat on vormiliselt tublisti parem. See on "uus kirjaviihis", lakoonilise lauseehitusega. Sisuliselt on aga mõlemad raamatud väga lähedased oma lähtepunktiga ühest ja samast religioonist.

Väärtuslik on Hanseni õpetus: "Koolmeister õpetagu iseäranis neid lauluviisise, mis kõige rohkem pruugitakse ja kui tema nädalas paljalt ühe ainsa uue lauluviisi õpetab, siis koguvad lapsed enesele kooliajal üht kaunis suurt wara" (lk.60).

Desorienteeriv on Hanseni õpetus, et on ükskõik, kuidas lapsed laulma õpivad, kas kuulmise või noodi järgi, peaksi, et nad laulda oskaksid (lk.70). Julgelt ja ebapastorlikult nõuab Hansen koolilt, et see õpetaks ka isamaa ja muid rahvalaule (lk.70). Erinevalt Normanni ühehälse laulu põhimõttest, nõuab (arvestades esituse laadi, peaks ütleva: palub) Hansen: "Kui ial võimalik, siis saagu ka mitme helega lauldud õppetud, mis kirikus ja ka muial enese ja tõiste südame rõõmuks võiks laulda" (lk.71).

Lähtudes teoste hindamisel sellest, mida need andsid tollel ajastul, peab nentima, et mõlema vajalikke pedagoogilisi küsimusi käsitava raamatu ilmumisest oli kahtlemata kasu eesti pedagoogilise mõtte arenguteel.

Teosega "Koori ja Kooli Kannel"<sup>46</sup> astub koolilaulikute koostajate hulka ning püsib ca 30 aasta vältel kõige produktiivsema autorina Karl August Hermann. Kogu Hermann'i tegevus muusikapöllul on väga kirju ja tema paljude aastate kvantiteedilt väga produktiivne töö on eesti muusikale suhteliselt vähe andnud. K.A.Hermann (1851-1909) oli pärit Põltsamaa lähedalt ja sai Põltsamaal koolis ka veidi muusikalist haridust, mida hiljem täiendas juhuslike õpetajate abil. Süstemaatilise muusikalise hariduse puudumine koos iseloomu omadustega (usklikkus, vähene enesekriitiline meel) ei võimaldanud tal kujuneda teedrajavaks muusikategelaseks. Muusikuna jäi ta kohutavalt töökaaks diletandiks, kelle massilise loomingu ja rohke propagandistliku tegevuse hulgas on üksikuid silmapaistvaid saavutusi.

Oma esimese koolilaulikuga tahab ta "meie koolidele ja lauljatele laulmises abiks olla".<sup>47</sup> Autor kahtleb eessõnas ka ise, kas seda abi vastu võetakse, kuigi "lauluviisid, mis "Koori ja Kooli Kannel" toob, on kõik maailmakuulsate meistrite tehtud, nagu Weber, Mozart, Frech, Gersbach, Rolle jpt." K.A.Hermann'i jaoks on niisiis ka päris tühised liedertafellikud heliloojad (Frech, Gersbach, Rolle) maailmakuulsad. Hermann'i esimese kooli kogumiku 55 laulust on 36 võimalikku ja vaid 19 ilmalikku laulu. Eraldades üldarvust Lvovi riigihümni, K.A.Hermann'i neljataktilise laulukese, ühe Mozarti ja 2 Weberi

46 Koori ja Kooli Kannel väljavalitud nelja häälega segakoorilaulud, mis kõigile lauluarmastajatele iseäranis aga Eesti kihelkonna- ja külakoolidele on kokku pannud K.A.Hermann, Tartus 1875.

47 samas, Eeskõne.

laulu, selgub, et 50 laulu ehk 90 % kõikidest lauludest on saksa liedertafellike autorite teosed. Ja kuigi K.A. Hermann koostas lauliku "iseäranis Eesti kihelkonna- ja küllakoolidele", ei sobinud laulik viimastele laulude temaatika, raskuse, hääleulatuse ja täiskasvanute segakoori seadete tõttu.

Hermannis lauludevaliku põhjuseks on tema väike, aga saksapäranane muusikaline haridus. Põltsamaa koolis õppis ta ise saksa laule. Saksamaal haridust täiendades kuulis ta jällegi mitte niipalju saksa klassikute kui just tollal lohkava Mendelssohni epigoonide muusikat. Tabavalt iseloomustas Hermannis aegset saksa muusikakultuuri L. Neumann, öeldes: "ei ole aga vist teist maad, kus muusikaline diletantism, muusikaline maitsetus ja kriitikapuudus nii lopsakalt õitseks kui Saksamaal".<sup>48</sup>

Viieaastase vahe järgi annab uue lauliku välja J. Jung.<sup>49</sup> C.R. Jakobsoni jt. sõitlemisest on ometi kasu olnud. Selles laulikus on ilmalikud laulud tugevas ülekaalus. 114 laulust on 93 ilmalikku ja 21 vaimulikku. Eesti heliloojaid ja eesti rahvaviise aga väldib Jung endiselt. Ainukese eesti autorina esineb J. Jung ise. Tema viis laulu, enamikus vaimulikul tekstil, on väga algelised, eriti nõrk on ta meloodika. 85 laulu on liedertafellikult heliloojatelt, 15 on saksa rahvaviisid. Laulude temaatika on küllaltki rikkalik. Siin on laule kõigist aastasagedest, loodusest, reisimisest, küttimisest, sõjast jne.

Järgmise lauliku autor, Eesti silmapaistev 19. sajandi teise poole ühiskonnategelane, ajakirjanik, luuletaja ja pedagoog. Ado Grenzstein oli pärit Tarvastust. Seal ses valla- ja kihelkonnakoolis omandas ta tuntud ärkamisaja tegelase Hans Wühneri käest korraliku alghariduse, nii et võis peale kihelkonnakooli lõpetamist sooritada Paistus vallakooliõpetaja eksami ja töötada mõne aasta

---

48 L. Neumann, Veerud eesti muusika ajaloo. "Looming" 1924, nr. 2, lk. 108.

49 Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid. Kõigile laulu armastajatele välja andnud J. Jung, Teine jagu, Tartus 1876.

Wühneri juures abiõpetajana.<sup>50</sup> Hariduse tähtsust tunnetav noor kooliõpetaja astus 1871. aastal Valga Kihelkonnakooliõpetajate Seminari, kus tollal direktor J. Cimze õpetas põhjalikult muusikateooriat. Orelit, klaverit ja viiulimäng ning laulmisõpetus lisasid teoreetilistele teadmistele praktilised oskused ning lõpetanud 1874. seminari, võis A. Grenzstein juba edukalt töötada Audrus köstrina ja kihelkonnakooliõpetajana. Siin tegutses ta aktiivselt muusikalal, kogus rahvalaule, asutas laulukoore ja aitas valla- kooliõpetajaid asjalike nõuannetega ja meetodiliste juhiste-<sup>51</sup> Täiendanud oma pedagoogilisi teadmisi lühemat aega välismaal, asus Grenzstein 1876. aastal Tartu Valla- kooliõpetajate (Hollmanni) Seminari õppejõuks.

Haritud ja küllaltki laia silmaringiga inimesena nägi Grenzstein puudujääke rahvakooli õpikute osas ja püüdis oma teadmisi, meetodilist eruditsiooni ja õpetaja kogemusi kasutades anda omapoolse panuse eesti kooli arengusse.

1878. aasta on eesti muusikalise kasvatuses meetodikas märkimisväärne, sest sel aastal ilmus esimene meetodiliselt korraldatud kooli laulmise õpik, mille oli koostanud Ado Grenzstein.<sup>52</sup>

Õpik koosneb kuuest osast. Iga valla- ja kihelkonnakooli klassi tarvis on üks raamatuke. Grenzstein on mures, et laulmisele pööratakse vähem tähelepanu kui eelmistel aastatel ja juhib raamatu eessõnas õpetajate tähelepanu sellele, et nüüd "peab koolmeister laulmist võimalikult osavaste juhutama, muidu hakkab laulmine rahva seas kaduma".

Grenzstein vihjab siin nähtavasti 1874. aasta Liivimaa Luteri Usu Maakoolide Õpetuse Plaanidele, mille järele vallakoolides nähti ette kolm tundi, kihelkonnakoolides 2

---

50 Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu 1926-1929, lk. 108-110.

51 V. Kalja ja A. Elango, Ado Grenzstein pedagoogina. "Nõukogude pedagoogika ja kool" II, Tartu 1966, lk. 196-197.

52 Kooli laulmise raamat kuues jaos kirja pannud A. Grenzstein, seminari koolm. Tartus. I jagu, Tartu 1878.

tundi laulmist nädalas.

Eessõnas antavad juhised näitavad, et Grenzstein on hästi teadlik rahvakoolide olukorrast ja kaugel dogmatismist, annab asjalikke näpunäiteid aine optimaalseks õpetamiseks. Ta näitab, et iga õppeaasta jaoks on tema poolt koostatud küll erinev raamatuke, kui aga ühe aasta jooksul koolis ei suudeta selles leiduvaid laule ära õpida, jätkatagu järgmisel aastal. Kellele üks raamatuke on aga kasin, see võtku järgmine käsile. Realistina tunnistas Grenzstein, et nii kaugele meie rahvakooli õpilased ei jõua, et nad iga tundmata viisi noodi järele suudaksid laulda. Nad peaksid aga jõudma tasemini, et noodist unustatud laule meelde tuuletada ja kergemaid uusi viise noodist õppida.

Suurt tähelepanu pöörab Grenzstein ühehääelsele laulule koolis. Ta juhib tähelepanu, et "mitte koolile vaid elule peab õpitama". See märkus käib otseselt mitmehäälsete koraalide ja muude kooriteostega liialdamise pihta. "Koolis peab suuremalt osalt ühe, kasinam kahe, arvaste kolme ja nelja häälega lauletama. On väga ilus, kui ühe häälega häste lauldakse".<sup>53</sup> Nii sisaldabki I jagu, mis vallakoolile esimese õppeaasta jaoks on koostatud, 15 ühehäälsel ja 2 kahehäälsel laulu. Iga laulu ees on väike õpetuslik osa - hääleharjutus samas rütmis ja helistikus kui järgnev laul. Laulude abil selgitatakse ka noodiõpetuslikke küsimusi ja esitatakse kogu materjal kergemalt raskemale minnes. Grenzsteini lauliku ilmumist tervitab elavalt ajakirjandus. Märgitakse kiitvalt lauliku meetoodilist ülesehitust ja "...veel suuremaks kiituseks on temale, et ta meie rahva viisidega, selle kallima kullaga, alustust teeb..."<sup>54</sup>

---

53 samas lk.3.

54 "Sakala Lisaleht" 1878, nr.19, 24.VI, lk.4.

Neil aastatel, mil laulikutesse sattusid nagu juhuslikult üksikud rahvaviisid, oli Grenzsteini lauliku I jao laulude valik koolmeistreid hämmastav ja vaimustav. Selle jao 17 laulust oli 6 eesti, 3 saksa, 1 vene ja 1 soome rahvaviis. Ülejäänutest oli 1 saksa helilooja Nügeli laul ja 5 koraeli.

II jagu, mis oli koostatud vallakooli teiseks õppeaastaks (kõik kuus jagu ilmusid Tartus 1878. aastal) jätkas I jao metoodilisi-didaktilisi põhimõtteid. Enamik lauludest oli esitatud ühehäälsena (kahekümne ühest laulust 16), 4 laulu kahehäälsena ja 1 kolmehäälsena lihtne kovaal, "Oh võtkem jumalat". II jaos ei olnud rahvalauludel enam enamust. Siin oli vaid 1 eesti, 1 vene, 1 tšehhi, 1 iiri ja 2 saksa rahvaviisi. Siit alates sisaldab iga jagu ka mitmeid lauliku autori enda viise A. Piirikivi nime all. Noodiõpetuslik osa on küllaltki osavalt, kuigi väga napilt, paigutatud laulude vahele, nii et helistik jms. langeks kokku hääleharjutuses ja õppimisele tulevas laulus. "Õpetus viis raamatus on väga kiiduväärne" märkis ajakirjandus. "Noodi õpetused, hääle harjutused ja laulu viisid hakkavad kõige kergematest... päälle ja lähevad samm sammult edasi..."<sup>55</sup>

Alates III jaost muudab Grenzstein laulikute struktuuri. Nüüd puuduvad juhised-hääleharjutused uue laulu eel. Kõik selgitused ja nõuanded on koondatud esilehele, kus autor õpetab koolmeistreid õpilastele küsimusi esitama nii, et noodiõpetus kindluneks ja areneks. Ka hääleharjutusi pole unustatud, need "iga tunni hakatuses hoolega laulda", on paigutatud laulikus aga neljale viimasele leheküljele. Mitmehäälsed laulud võtavad III jaost alates ülekaala. Siin on 12 ühehäälsed, 11 kahe- ja 2 kolmehäälsed laulu. Õnnelikuke valikuks osutusid eesti rahvaviis. "Kui mina alles noor veel olin" (siin "Meie elu") ja soome helilooja Paciuuse "Igatsus kevade järele" (Kulla

---

55 "Eesti Postimehe lisaléht éhk Jututuba" 1878, nr.47, 22.XI, lk.289.

kevade, kallike, tule"), mida siit alates palju aastaid eesti koolis lauldi.

Kihelkonnakooli esimese õppeaasta jaoks koostatud IV jagu erineb eelmistest nõudlikuma laulurepertuaariga (siin on 9 ühe-, 10 kahe- ja 7 kolmehäälset laulu), raske- mate hääleharjutustega (hüpped, rütmika, kahehäälnelise harju- tus harmoonilises dominooris, kolmehäälnelise harjutus), lau- lude suurema ulatusega (I hääle ulatus do<sup>1</sup> - la<sup>2</sup>) ja 5-leheküljelise noodiõpetusega. Viimases on toodud tra- ditsiooniline algõpetus: noodijooned, noodivõtmed, noodi pikkused, pausid, märgid, daur ja moll, takti viipamise skeemid, võõrsõnade seletused.

V ja VI jagu kihelkonnakooli viimaste õppeaastate jaoks on ühenäolised. Nendes on nii ühe-, kahe-, kolme- kui ka neljahäälseid laule Grenzsteinilt endalt, mõnelt eesti heliloojalt (Kunileid, K.A.Hermann, Koidula, Järv), rahvaviise, koraale ja teiste autorite laule. Laulud on parajalt rasked. Ka hääleharjutused on üsnagi nõudlikud.

Kõigi kuue jaoga said eesti koolid mitte ainult me- toodiliselt hästi läbitöötatud laulikud, vaid ka rikkali- kult kodumaisi, naaberrahvaste ja muid väärtuslikke lau- le, milliste arvu ja jaotust näitab alljärgnev tabel:

	Laulu de üld- arv	Laulude üldarvust						
		Vaimu- likke	Ilma- likke	Ees- ti	Ees- ti	Sak- sa	Vene auto- ri- te ja rhvl.	Maud
I jagu	17	5	12	6	-	9	1	1
II "	21	5	16	1	5	10	1	4
III "	25	6	19	4	5	8	1	7
IV "	26	8	18	-	3	16	1	6
V "	25	4	21	1	8	6	1	9
VI "	27	4	23	2	5	9	1	10
Kokku	141	32	109	14	26	58	6	37

- Tabelist näeme: 1) ilmalikud laulud olid Grenzsteini laulikutes suures ülekaalus.
- 2) Eesti rahvalaulude ja eesti heliloojate tööde osatähtsus oli võrdlemisi suur (varemalt ilmunud 15 koolidele suunatud väljaandes, kokku ainult 5 eesti rahvavii- si).
  - 3) Saksa autorite laule ja saksa rahvalaule oli tunduvalt rohkem kui eesti omi, millest võib järeldada, et neil aastatel oli saksa kultuurhariduspoliitika mõju Grenzsteinile veel tugev.
  - 4) Grenzstein ilmselt hoidus vene repertuaarist ja vaid värviks (või tsensori jaoks) tõi igasse jaosse ühe vene rahvalaulu (IV jaos rahvalaulu asemel Lvovi "Jumal keisrit kaitse sa").

Mõnede repertuaarlike puuduste kõrval oli Grenzsteini laulikus ka muid puudusi: kohati kõrged registrid, mõne laulu väheütlev seade, osaliselt lünklikud noodiõpetuslikud seletused ja metoodilised juhendid. Mõned "süüdsed" õpetajatele ja õpilastele olid kvajalikud ja asjalikud ("Ära lase liig kõrgeste ega liig madalaste laulda", "laula sagedaste" jms.), mõned aga naiivsed ja desorienteerivad ("laulja olgu keha ja vaimu poolest vaguses olekus", või "pane keel õrnaste alumiste hammaste külgi ja hoia ta vagusi").

Ado Grenzsteini kuus kooli laulmise raamatut olid väljapaistvaks saavutuseks eesti muusikapedagoogilises kirjanduses. "Siitamaale oli seesugusest raamatust suur puudus", ütles ajakirjandus. "Nii häästi kokku süüdimise, kui ka keele poolest on /Grenzsteini/ raamatud väga tulusad."<sup>56</sup>

Viisteist aastat oli möödunud Erlmanni muusikaõpiku ilmumisest ja trükk oli otsa saanud, kui J. Matto andis välja oma koostatud "Noodiõpetuse".<sup>57</sup> Väikeformaadis

---

56 "Perno Postimees ehk Näddalileht" 1878, nr. 42, 20. X, lk. 341-342.

57 Lühikene, aga täielik Noodi-õpetus lauljatele ja mängijatele, iseäranis violi mängijatele, ka koolidele väga soovitatav ja kasulik. Välja annud J. Matto. Tartus 1879.

24-leheküljeline raamatuke sisaldas kõige olulisema muusikateooriast. Selgitused on õiged, lühidad ja mõistetavad. Autor soovis, "et seesinane noodiõpetuse raamat ka koolides, iseäranis kihelkonna koolides pruugitud saaks, sest säält tulevad ikka laulu ja mängumehed välja, iseäranis väga palju, kellest edespidi ka laulu-juhatajad saavad, nagu kõik vallakoolmeistrid on". Raamatukese lõpul on J.Matto neljehälne "Palmipuude-püha laul", mis on lihtsakoeline koraaliplaanis laul, kus autori oskamatusetõttu teksti ja muusikarõhud sageli kokku ei lange. Raamatukesel pidi olema hea levik, sest ilmus 1890.a. II trükis ja 1891.a. III trükis (1891.a. tiitellehel "Teine trükk" arvatavasti sellepärast, et 1890 trükiti esimese, 1879. aastast säilinud trükilaoga, 1891 aga laoti tõenäoliselt trükk uuesti).

K.A.Hermann jätkab segakoorilaulude väljaandmist koolidele 1882. aastal. Üksteise järel ilmuvad "Eesti Kannel" II vihik<sup>58</sup> ja "Koori ja kooli kannel" teine ane.<sup>59</sup> Mõlemas kogumikus on laulud, mis nõuavad enamuses väljakujunenud häälega lauljaid, seetõttu nende adresseerimine koolidele, pole päris õige. Tõenäoliselt kasutaksid kihelkonnakoolmeistrid neist lauludest koolikooris üsna vähe. "Eesti Kandle" II vihiku 43 laulust on 25 K.A.Hermanni enda vähepakuvad kooriteosed. Ka Miina Härma esimesed heliloomingukatsed, J.Järve, J.Jungi, A.Piirikivi ja G.Koigi koorilooming on igavalt hall. Kogumikus on vaid kaks teistest väljapaistvamat laulu: Kunileidi "Sind surmani" ja K.A.Hermanni "Minge üles mägede". "Koori ja kooli kandle" teises andes on 15 vaimuliku ja 30 ilmaliku laulu. Selles raamatus on enamuse (24 laulu) saksa liedertafellikud kooritööd. K.A.Hermann esineb ise 2 vaimuliku ja ühe ilmaliku lauluga, teise eesti autoreid pole. Beethovenilt on neli laulu, milledest 3 on vaimuliku sisuga. Peale nende on soome, prantsuse, tšehhi rahvaviisiseadeid, Mozarti, Rossini, Paciuse jt. laule. Peamiselt pakkus K.A.Hermann nende koorikogumike-

---

<sup>58</sup> Eesti Kannel. Vaimulikud ja ilmalikud segakoorilaulud kirikus, koolis ja kodus laulda. Välja annud K.A.Hermann II vihik, Tartus 1882.

ga laulumaterjali täiskasvanute segakooridele. Koolikoorid leidsid siit oma tööks väga vähe.

1883. aastal ilmub ilmalike laulikute vahel jällegi koraaliraamat,<sup>60</sup> ja toob 100 ünehäälsel viisi väheste märkidega helistikes, keskregistris. Viimaste omaduste tõttu sobis seda raamatut koolis kasutada noodist laulma õppimisel. Klassitunnis laulmist hõlbustas see, et viisidele oli alla kirjutatud kogu tekst ning osaliselt sai hoiduda paljude salvide päheõppimisest. Niikuiini kulus peasegu terve tund enne kui nr.61 "Mu armas Jeesus, minu rõõm" kõik 18 salmi jõuti läbi laulda.

Kohe järgmisel aastal ilmub teine koostaja osas anonüümne koraaliraamat,<sup>61</sup> kus Punscheli neljahäälselst koraalialbumist võetud 90 koraali on ümber kirjutatud ilma tenorihäälesteta ja saadud nii kolmehäälsus. "Kui niisugune laulu "seadmine" mitte hals ei ole, siis on ta vähemalt muusikalise kopertaja töö", ütleb "Postimees"<sup>62</sup> tabavalt.

Järgnevatel aastatel jätkab K.A.Hermann oma muusikapropagandistlikku tegevust, pakkudes jälle koolidele segakoorilaulu. 1884.a. ilmub tema "Eesti Kannel" kolmas vihik.<sup>63</sup> Ka siin on kõik laulud eesti heliloojatelt. 31 laulu hulgas on A.Piirikivi, J.Kruusi, G.Koigi jt. väheväärtuslikku loomingut. Kogumiku teevad hinnaliseks ja paljukasutatuks viis laulu: K.A.Hermanni "Teretus" ja ta parim laul "Isamaa mälestus", Miina Härma südamlük "Õitse, kasva, ela" ("Isamaa õitse sa"), Fr.Säbelmanni kiiresti populaarsust teeniv "Eesti maale" ("Kaunimad laulud") ja J.Kappeli südelev "Ööbik".

- 
- 59 Koori ja kooli kannel. Välja valitud nelja häälega segakoorilaulud, mis kõigile lauluarmastajatele isearanis aga Eesti kihelkonna- ja külakoolidele on kokku pannud K.A.Hermann. Teine anne, Tartus 1882.
- 60 Väike Nootidega Lauluraamat 100 kõige tuttavamat Kiriku Lauluraamatu laulu ja ühe healega lauluviisi koolile ja kodule. Tartus 1883.
- 61 Koli lauluraamat kolme heale notidega. Rudolstadis 1885.
- 62 "Postimees" 1901, nr.68,23.III, lk.2.
- 63 Eesti Kannel. Nelja häälega laulud segakoorile koolis ja kodus laulda. Kolmas vihik. Trükki andnud K.A.Hermann. Tartus 1884.

Aasta hiljem annab K.A.Hermann välja E.Hörschelmanni laulud tema poolt parandatutena.<sup>64</sup> Hermann märgib küll eessõnas, et "laulud on viisi ja loomu poolest ilusad ja on selle pärast küll väärt, et meie rahvas neid laulab". Ometi ei ole andmeid, et kusagilgi koolis oleks neid lauldud. Need 16 laulu on primitiivsed ja vähetilvad. Võibolla lauldi neid Põltsamaa koolis Hörschelmanni eluajal. 1885. aastal aga oli koolmeistrite käsutuses hoopis väärtuslikum lauluvara.

19.sajandi lõpupoole oli mitmete majanduslike ja organisatsiooniliste abinõude tulemusena tugevnenud vene õigeusu kirik Eestis. Kiriku rüpes kasvas ja arenes ka õigeusklike kool. Õigeusu kirikutes kogudus kirikulaulust osa ei võtnud. Rahvas kuulas vaid kirikukoori laulu. Sellepärast ei pööratud ka nende koolides kirikulaulule ja üldse laulmisele hoopiski mitte niieuart tähelepanu, kui luteriusu kirikutes ja koolides. Kuna aga koolis laulmine õppeplaanis ikkagi oli ja laule usulise mõjutamise vahendina hindas ka õigeusu preesterkond, vajasid koolid võimalike laulude kogumikku. Sellise noodiraamatu andiski Riia linnas välja Saaremaa Lümända preester A.Ramul.<sup>65</sup> Raamatus on 13 leheküljel "nootide aabits", sellele järgneb 58 kirikulaulu. Kõige ees aga üks lehekülg metoodilisi nõuandeid kooliõpetajale, kus A.Ramul mõnele küllaltki tähtsale küsimusele tähelepanu osutab. Nii juhib ta tähelepanu sellele, et "koolmeister ei pea kooli lapsi mitte nii kaua sundima nootide aabitsat laulma, kuni lapsed ära tüdinevad". Esimesena meie koolilaulu metoodikas juhib A.Ramul tähelepanu võimalusele õppida alul kõikide lastega laulma esimest häält ja seejärel kõikidega teist häält ning alles siis jagada esimese ja teise häälile lauljateks. Saaremaa koolide ja õigeusklike kehva olukorda tundes annab autor viimase juhise: "Seal, kus lap-

64 Põltsamaa endise õpetaja E.Hörschelmanni laulud. Võimalikud segakoorigid kirikus, koolis ja kontzertides laulda. Kokku pannud, parandanud ja trükki andnud K.A.Hermann, Tartus 1885.

65 Õige usu kiriku laulu viiside raamat koolide tarvis kahe heäleaga: Diiskant ja Alt. Esimene jagu. Kirja pannud Preester A.Ramul, Riia linnas 1885.

sed väga vähe aega koolis käivad ning neid väga pisut on, peab koolmeister üksnes laulu viisi lastele õpetama ning, kui võimalik on, esimesed harjutamised nootide aabitsast selgeks õpetama".

1890.aastal ilmuvad kahe tagasihoidlikku laulikut. Mõlemad on anonüümsed ja Riias trükitud. "Eesti laulud rahva koolidele"<sup>66</sup> on väike 20-leheküljeline raamatuke ja sisaldab 8 eesti rahvaviisi, 4. K.A.Hermanni laulu, 15 vähetuntud saksa heliloojate viisi jm. Kokku 30 ilma-likku laulu. "Гусли"<sup>67</sup> on mahult veel väiksem. See 16-leheküljeline laulik väljendab kaheksakümnendate aastate haridusalaste reformide mõju koolide laulurepertuaarile. Nimetatud kogumikus on 27 vene keelset laulu. Ühelgi laulul pole märgitud autorit. 4 neist on tuntud "keisrilaulud", ülejäänud 23 aga vene rahvalaulud, millede hulgas kõikjal levinenud "Ей, ухнем", "Ах, вы се-ни", "Вниз по матушке, по Волге" Laulud on toodud kahe häälses seades ja "kõlastuse poolest on laulud pea kõik kaunis puhtad ja lihtsad".<sup>68</sup>

Vene rahvalaulude ja tsaari ülistuslaulude paiskamist eesti koolidesse jätkab koolmeister T.Kuusik oma "Kooli laulikuga".<sup>69</sup> Siinsel 40-laulust on viiel ka eesti keelne tekst. Lvovi ja Bortnjanski tsaarihümnide kõrval on tuntud vene rahvalaule nagu "Kaseke", "Jäneseke-  
ne", "Nurmedel" jne. On ka saksapäritoluga paljulauldud laule ning katoliku kiriku palvelaule. Laulud on kahe- ja kolmehäälsed (vastavalt 21 laulu ja 18 laulu). Vaid üks on neljahääline laul. "Kaunis kõhn töö... ka laulude harmoniseerimine /on/ tihti kehv", iseloomustab "Postimees".<sup>70</sup>

66 Eesti laulud rahva koolidele, Riias 1890.

67 Гусли. Русск я и эстск я народныя песни для началь-ных училищ, Рига 1890.

68 "Postimees" 1901, nr.68,23.III, lk.2.

69 Школьный песенник для эстонских народных училищ. Сос-тавил Т.Кузик, народный учитель. Kooli-laulik Eesti-rahva-koolidele. See kooli-laulik on Tartu Koolikon-na Kuratori Nõukogu poolt Eesti rahvakoolidele heaks kiidetud, 1892.

70 "Postimees" 1901, nr.69, 24.III, lk.1.-2.

Ometi ilmus see "kõhn töö" veel teiseski trükis 1895. aastal.

Järgnevalt ilmub "koolitarvituseks" jällegi kirikulaulude kogu.<sup>71</sup> Sellesse on P.Org koondanud rohkesti koraalitekste ja viimasel kahekümnel leheküljel ühe- kuni kolmehäälsed viisid.

Kaks teineteisest täiesti erinevat noodiõpetust andsid 1893. aastal välja A.Ginemann ja K.A.Hermann.

Esimene neist on "Pookstavi nodi-õpetus",<sup>72</sup> mille kohta arvas R.Ritsing: "Vähem muusikalist tähelepanu väärivad ususeltside tegelaste väljaantud noodiraamatud, nagu ... A.Ginemanni... "Pookstavi nodi-õpetus".<sup>73</sup> Ometi omajagu tähelepanu ta väärrib, kasvõi oma uudsuse tõttu muusikateoorias. Puuduvad andmed, et raamatut oleks kasutatud koolides. Üldse Eestis see tähtnoodikiri ei levinud. Köstrid ja koolmeistrid tundsid nendel aastatel tavalist noodikirja küllaldaselt. Asjaarmastajatele oli see noodikiri aga liiga keerukas. Polnud sugugi kerge "lühikese aja pärast" mängida lihtsat koraali "Kristus on minu elu" üleskirjutuses:

$\frac{2}{4}$	D	#F	E	#F	H	A	G	#Ḟ	
						⌒			jne.
	D#fa	D#fa	#Cga	D#fa	Ḡdg	Ā#ce	#Cca	D#fa	

K.A.Hermanni noodiõpetus<sup>74</sup> on õieti äratrükk tema "Laulu ja mängu lehes" avaldatud õpetusest. Hermannile oma- ses lihtsameelses, kergelt religioonihõngulises keeles

- 71 Kirikulaulude kogu, Koolitarvituseks välja valitud, Jurjevis 1893.
- 72 Pookstavi nodi-õpetus kelle järele lühikese aja pärast võib orilad ehk klaverid mängida õppida ühes 25 võimalikku neljahealte lauludega. Välja annud A.Ginemann I järgu, 4.anne, Tallinnas 1893.
- 73 R.Ritsing. Eesti vanemast muusikaliteratuurist.
- 74 Noodi-õpetus ja komponeerimise-õpetus kirjutanud Dr. K.A.Hermann, Jurjevis 1893.

selgitab ta muusika tähtsust ja annab noodiõpetuslikud ning kompositsioonitehnilised juhised. Näiteks: "M u u s i k on võim iluhelide läbi kõrva kaunistada ja kõlistada, südant sütitada ja lõbustada, mõistet meelepäralisele tegevusele panna ja luuleväge üle ilma vaeva parremasse taevalikumasse olekusse tõsta" (lk.1, § 1).

Esimeses raamatu osas esitab autor noodiõpetuse, teises komponeerimise õpetuse. Selgitused on piisavad, arusaadavad. Autor, eesti keele doktor, otsib paljudele võõrsõnadele uusi emakeelseid vasteid, kuid vähese õnnestumisega. Ei leidnud hilisemat heakskiitu terminid "wilkstriller" (mordent), "suruheli" (sünkoop), "kõva helisugu" (duur), "pehme helisugu" (moll), "kolmik" (triol), "lahtitegemise märk" (bekaar), "põgu" (fuuga), "laulelduc" (ooper), "töelaul" (aria), "lugupidu" (ballett), "helilugu" (sonaat) jms. Vaid ouvertürele antud nimetus "avamäng" leidis heakskiitu ja jäi püsivkasutusse.

Seoses rahva üha suurema huviga muusikaliste teadmiste osas, leidis K.A.Hermanni noodiõpetus laialdast kasutamist. Levikule aitas kaasa autor, andes 1898.a. välja teise trüki (samuti koos komponeerimise õpetusega) ja 1905. aastal noodiõpetuse parandatud väljaande, mis autori üteluse kohaselt oli "kõige päält kooli tarvituseks määratud"<sup>75</sup> ja 1913. aastal teise trüki parandatud väljaandest.

1897. aastal annab K.A.Hermann välja ulatusliku koolilauliku.<sup>76</sup> Enamus laule on siin kolme häälses lastekoori seades, mõned üksikud on neljahäälsed. Lauliku 186 laulust on enamus (129 laulu) vaimalikud. Raamatu tiitelhel oleks õigem olnud esikohale seada "kiriku tarvituseks". Kuid Hermann toonitab lauliku eessõnas (sõnake

---

75 Dr.K.A.Hermann. Noodi-õpetus, Jurjevis 1905, lk.38.

76 Laulude raamat. Ilu-hääled kooli, kiriku, kodu, konzerdi ja pidu tarvituseks. Kokku seadnud ja välja andnud Dr.K.A.Hermann, Jurjevis 1897.

lauljatele), et "Laulude raamat, mis siin ilmub, on kõige päält kooli tarvituseks määratud". Laulik on hästi liigendatud peatükkidesse. 57. ilmaliku laulu hulgas on 8 eesti rahvalaulu (autoril on neid nimetuse järgi rohkem, kuid osa neist on ilmselt rahva suust üleskirjutatud saksa laulukesed), K.A.Hermanni, M.Härma, A.Lätte laule, saksa liedertafellaste laule jm. K.A.Hermanni enda laule on rohkesti. Enamikus on need hallid ja igavad. Ta 35-st siinsest laulust on 21 vaimuliku sisuga. Ka mitme teise eesti helilooja loomingust (Säbelmann, M.Härma, K.Türnpu, J.Kappell) on ta oma kogusse noppinud vaimulikud laulud. Kui siia juurde lisada veel see, et silmapaistvate klassikaliste heliloojate Palestrina, J.S.Bachi, Haydni, Mozarti, Beethoveni, Schuberti, Mendelssohni, Händeli, Cherubini loomingust on laulikus ainult nende vaimulikud laulud, siis on selge, et K.A.Hermann langes vanemas eas üha enam kirikliku ideoloogia rüppe. Talle oli tähtsam autori nimi ("Laulud on, päüle minu omade, kõik kuulsate meistrite tehtud", ütleb ta eessõnas) kui laulu sisuline väärtus. Pealegi olid õige mitmed laulud väga rasked. "Vististi leidub vaevalt koolilaste koori, kes näit. Palestrina "Kummardus", Flügelii "Tänu" ... puhtasti ära võiks laulda", kirjutas arvustuses üks "lastekoori juhataja".<sup>77</sup> Mõned laulud olid väga suure ulatusega, küündides la<sup>2</sup> (ülemine hääl) ja fa (alumisest hääle madalam toon). Palju oli ka pikki-raskeid kromaatilisi käike. Kõik see põhjustas lauliku jäämisest keskpärasele tasemele. Mõned aastad hiljem, (1905), andis K.A. Hermann "Ilu-hääled" uuesti välja teises trükis. Selles on veidi vähendatud vaimulike laulude arvu (167-st laulust on 109 vaimulikku ja 58 ilmalikku). Üldiselt ei muuda üksikute laulude asendamine või väljajätmine üldpilti ja II trükk sarnaneb põhiliselt esimesega.

---

77 "Postimees" 1901, nr. 71, 27.III, lk.1.

### 3. Koolilaulikud ja metoodiline kirjandus XX sajandi I (kuni 1917).

Uus etapp koolilaulikute väljaandmises on 20. sajandi kümnisel, kui ilmub J.Kappeli lauludekogu eesti rahvakoolidele.<sup>78</sup> Senini olid koolilaulikuid koostanud koolmeistrid ja teised asjaarmastajad. J.Koppel oli aga esimene eesti kõrgema haridusega helilooja. Ka oli tal juba kogemusi õppekirjanduse väljaandmisel. Kümnekond aastat tagasi oli ta kirjutanud saksa keelse kooli jaoks metoodiliselt korraldatud laulmisõpetuse<sup>79</sup> ja paar aastat hiljem samuti saksa keelse lauluraamatu koolidele.<sup>80</sup> Nendes laulikutes enamuse olid saksa laulud saksa keeles, väiksem osa oli vene laule vene keeles. Väärtuslik oli see, et noodiõpetus oli seotud lauludega.

Kappeli 1900. aastal ilmunud "Сборник песенъ" oli Peterburi Konservatooriumi kunstinõukogu rahvakoolide jaoks heaks kiitnud, tõstes esile puhast ja loomulikku laulude harmooniat, selget häältejuhtmist, lihtsat rütmi ja lastekohast hääleulatust.<sup>81</sup> Omapärane ja praktiline oli Kappeli laulude mitmehälne seade, et iga laulu saaks laulda nii kahe- kui ka kolmehälisena, mõningaid ka neljahälisena. Kasutatud väikesed abinoodid koos eessõnas antud seletusega võimaldasid lauluõpetajal kasutada laulikut erinevates klassides. Lauliku 106 laulust on 35 vaimulikku ja 71 ilmalikku. Viimaste hulgas on 26 venekeelset (enamuses vene rahvalaulud) ja 45 eestikeelset laulu. Autorite tabeli peale vaadates selgub, et kõige enam on

---

78 Сборник песенъ для эстонских народных школ. Составил И.Каппель. Оръвъ 1900.

79 Vorbereitungs-Cursus für den Gesang-Unterricht methodisch geordnet von Johannes Kappel Gesanglehrer der reformierten Schule zu Petersburg. Dorpat. 1889.

80 Liederbuch für den Schulgebrauch zusammengestellt von Johannes Kappel Gesanglehrer der reformierten Schule zu Petersburg. Enthaltend: zwei- und dreistimmige Lieder nebst Gesangübungen. Dorpat. 1891.

81 Сборник песенъ для эстонских народных школ. Составил И.Каппель, стр.2.

19.sajandi saksa heliloojate laule.

Koht	Autorid	Laulude arv
1.	Saksa liedertafellased	25
2.	Vene rahvalaulud	20
3.	Vanad kirikulaulud	14
4.	J.Kappeli laulud	13
5.	Eesti heliloojate laulud (välja arvatud J.Kappel)	8
6.	Vene heliloojate laulud	7
7.	Eesti rahvaviisid	6
8.	Soome rahvaviisid	6
9.	Lääne klassikute laulud	4
10.	Autorita	3
Kokku		106

Vaatamata sellele, et Kappel oli vene konservatooriumi haridusega, ei hinda ta vene klassikalist muusikat küllaldaselt. Laulik on väheväärtuslikke saksa laule, puuduvad aga täiesti Dargomõzski, Tšaikovski, Aljabjevi ja paljude teiste tuntud vene meistrite laulud. Kuna aga laulik oli küllalt mahukas, sisaldas ta mitukümmend väga väärtuslikku eesti ja teiste maade heliloojate laulu ja tublisti häid rahvalaule.

Koolmeistrid võtsid Kappeli lauliku tänuga vastu. "Tänu tegijale... raamat on seesugune, et ta iseennast soovitab".<sup>82</sup> "Kes teda tarvitab, see ei kahetse seda mitte".<sup>83</sup> "... tunnistame raamatut kõige paremaks siiani ilmunutest kooli laulu raamatutest".<sup>84</sup> Ka professionaalne muusik Rudolf Tobias kiidab autorit ja väidab isegi, et me "võime Kappeli... kogu julgesti iga Saksa või teiste

82 "Eesti Postimees" 1900, nr.37, 14.IX, lk.2.

83 "Uus Aeg" 1901, nr.8, 27.I, lk.2.

84 "Postimees" 1900, nr.111, 19.V, lk.2.

rahvaste sedaseltsi laulukogude kõrvale, jah, mõnes tükis koguni nendest kõrgemale seada".<sup>85</sup>

1905.a. ilmub lauliku<sup>86</sup> teine trükk muutmatul kujul. J.Kappel, tuginedes oma "Kooli-laulmise raamatu" edule, enda põhjalikele muusikateoreetilistele teadmistele ja XX sajandi tasemele vastava muusika algõpetuse puudumisele eesti keeles, kirjutas raamatu<sup>87</sup>, mis oli omal ajal õige laialt tarvitusel.<sup>88</sup> Raamat koosneb neljast peatükist (Heli õpetus; helide kestvusest; helisugude õpetus-, heliastmete õpetus) ja lõpeb viie leheküljelise ülesannete koguga kõigi tähtsamate teemade kohta. Kuigi Kappel polnud keelemees nagu K.A.Hermann, on tema terminoloogia tubliski ilmekam ja paljud neist on kasutatavad tänapäevalgi. Aleksander Lätegi märkis oma positiivses arvustuses Kappeli "Muusika Algus-õpetuse" kohta terminoloogia osas: "rõõmustame, et raamatu kirjutaja vaeva liiaks ei ole pannud muusikalisi ütlusi otsides, mis meil Eesti keeles suurelt osalt puuduvad."<sup>89</sup> Siin Läte ei ole täpne. Terminoloogia oli olemas. Tõlgitud ja välja mõeldud Hageni, Erlermanni, Hermannii jt. poolt. Kuid mitmed oskussõnad olid tõlgitud ebatäpselt, ei olnud leitud häid rahvalikke ja rahvuslikke sõnavasteid. Just selles osas andis Kappel uue panuse terminoloogiasse. Kui võrrelda K.A.Hermani ja J. Kappeli noodiõpetuste terminoloogiat ja sõnastuse selgust, siis näeme, et filoloogiadoktori keel on palju kohmakam, segasem ja saamatum:

---

85 "Postimees" 1900, nr.105, 11.V, lk.1-2.

86 Kooli-laulmise raamat. Eesti rahva-koolidele kokkuseadnud ja väljaandnud J.Kappel, muusika-õpetaja Peterburis. Teine trükk, Jurjevis 1905.

87 Muusika. Algus-õpetus. Kirjutanud J.Kappel muusika-õpetaja Peterburis. Jurjevis (Tartus). 1903.

88 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.191.

89 "Postimees" 1903, nr.100, 7.V, lk.1.

J.Kappeli sõnastus  
(1903.a. väljaande järgi)

K.A.Hermanni sõnastus  
(1905.a. väljaande järgi)<sup>90</sup>

Neid /noote/ on kahe-  
suguseid: valgeid ○ ja muste ●  
(lk.6)

Noodid on näo poolest ka-  
hesugused: 1) mustad ümar-  
gused punktid ○ ○ ○ ja  
2) õoned ümmargused muna-  
moodi ringid ○ ○ ○  
(lk.8)

Nootide vältust võib mitme-  
te märkide läbi pikendada.  
Seisab punkt ehk täpp ühe  
noodi kõrval, siis teeb see  
noodi vältuse pool osa pike-  
maks.  
(lk.13).

Helide poole pikkuse mää-  
ramiseks on nootide kõrval  
täppi ehk võõranimega punk-  
ti tarvitama hakatud. Täpp  
iga noodi kõrval tähendab,  
et noot on oma päris väärtu-  
tuse poole osa pikemaks ven-  
ninud, ning lauldes ja  
mängides tuleb seda väga  
tähele panna.  
(lk.18).

Taktist. Mitme-väärtuslised  
noodid jagunevad mängutükkides  
ikka jagudesse, mis isekeskes  
aja poolest ühepikkused on.  
Neid jagusid nimetatakse tak-  
tideks ja tähendatakse joone-  
ga põigiti joonestiku pääle.  
(lk.9)

Taktist. Takt on üksikute  
helide vältuse ehk kestus-  
e, pikkuse ja lüheduse  
mõõt. Et helide vältust  
ühte viisi ärajagada, tõi-  
matakse joonestiku nooti-  
dest iga ühepikkuse helide  
järgi järel peenike kriips  
läbi; siisuguseid kriip-  
susid hüütakse takti-kriip-  
sudeks, ja seda nootide  
osa, mis kahe kriipsu va-  
hel on, hüütakse takti-va-  
heks ehk lähemini ka tak-  
tiks.  
(lk.31).

/Osa pealkiri: Helide kestvu-  
sest. (lk.9).

/Osa pealkiri: Helide maks-  
vusest. (lk.13).

1902- aastal tahtis anda omapoolse panuse laulu-  
repertuaari rikastamiseks M.Tõnisson laulikuga "Kukulind"<sup>91</sup>

Niisuguse lauliku ilmumise järgi ei olnud mingit  
vajadust. Just eelmisel aastal analüüsis üks "lastekoori  
juhataja" "Postimehes" eesti laulikuid ja kirjutas muuhul-  
gas: "Ühe asja poolest on /meie kirjandus/ juba kaunis  
täielik. Ma mõtlen siin nimelt meie kooli laulmise raama-  
tu pääle. Neid on meil juba rohkem kui meie vahest tarvi-  
tada suudame. Minu ees laua pääl seisab praegu terve to-  
sin kooli laulmise raamatuid, ja see ei ole veel mitte  
kõik".<sup>92</sup>

Kogu sisaldab 28 Tõnissoni enda laulu, mis on vii-  
sivaesed, tannuva rütmiga, igavad ja meeleolunud; rida  
saksa viise, mis on "rahva suust üles kirjutanud Tõnisson  
ja mõned liedertafellike autorite laulud. Paar läti ja üks  
eesti rahvaviis ei anna palju lauliku väärtusele juurde.  
Lisana toodud noodiõpetus tutvustab lühidalt võtmemärke,  
noote, pause, kõrgendus-madaldus märke, takti, "takti löö-  
mise vigureid" jms. Lühidas juhises "viuli mängu õppi-  
jatele" annab mõned teadmised keeltest, häälestusest, poog-  
na kohast keeltel ja liikumise suunast ning sõrmede ase-  
tamisest keeltele. Kuigi "Kukulinnu" kõik laulud on ilma-  
likud, on ta ülalöeldud puuduste pärast XX sajandi alul  
kõige nõrgem koolis kasutatud laulik.

Oma elu kõige viljakamal aastakümnel, s.o. XX sa-  
jandi alul, kirjutab Aleksander Läte rida sõjalaule ja  
soovitab neid ka koolidele;<sup>93</sup> "Selle laulude kogu valmis-  
tajal on raamatukese väljaandmise juures soov olnud, kooli-  
kasvandikkude, turnijate kui ka võmeteenistuste harjutus-

90 Dr.K.A.Hermann Noodi-õpetus, Jurjevis 1905.

91 Kukulind. 50 kahehealega Eesti laulu. M.Tõnisson.  
Lisas: Noodiõpetus lauljatele ja viiulimängijatele.  
Jurjev 1902.

92 "Postimees" 1901, nr.68, 23.III, lk.1.

93 Sõja laulud. Tsamakaitsjatele ja koolidele soovita-  
nud Aleksander Läte. op.23. Jurjevis 1902.

tel ning tegevas väeteenistuses olevate noorte Eesti meeste tarvidust sündsate märssilaulude poolest täita."<sup>94</sup>

Laulikus on kahe- ja kolme häälsed laulud: Lvovi "Jumal keisrit kaitse sa" ja 13 A. Läte laulu. Kahjuks on Läste see looming hallivõitu. Meloodia poolest on reipam ja meeldejäävam "Turnijate laul" (lk. 23), kuid M. Lipu vähetlevad sõnad ei lase tal teiste hulgast välja paista.

1903. aastal ilmutab end jälle P. Org, andes välja järjekordse kirikulaulude kogu koolidele.<sup>95</sup> Tol ajal, revolutsioonilise liikumise tekkimise ja arenemisega kasvab rahvahulkade rahulolematuse mitte ainult tsaarivalitsuse ja mõisnike, mustamantlikandjate vaid ka usuõpetuse õpetamise vastu koolides. Selle tõttu on arusaadav, miks XX sajandi alul suurendasid pastorid tähelepanu usuõpetusele ja kirikulaulule. Org ütleb oma "seletuses", et "Kirikulaul on koguduse elust välja kasvanud ja paneb neile mõlematele luulelise riide selga, et usuõpetus seda kergemini ja mõjuvamalt koguduse hingedesse võiks tungida ja neid püha vaimustusega täita."<sup>96</sup> Niisiis esitab Org veelkord rohkesti koraalitekste ja 33 ühe-, kahe-, kolme- ja neljahäälsel viisi lootuses, et kui on koolivalitsuse poolt "selle tähtsa õpetusasja" tarvis vastavad koolitunnidki määratud, küllap siin ka tema kogust lauldakse.

Oma teise lauliku koolidele pakub 1908. aastal Fr. Kuhlbars<sup>97</sup>. Vana koolimehe eelmise lauliku ilmumisest oli möödunud siis 40 aastat. Kohe pärast ilmumist satub "Kooli kannel" terava kriitika alla. Laulik sisaldab 176 laulu, enamuses ilmalikud. Vaid kümnekond laulu on vaimuliku sisuga. Siin on 7 eesti rahvalaulu ja 9 eesti heliloojate

---

94 samas, lk. 27.

95 Kirikulaulude kogu. Koolitarviduseks välja valitud. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Jurjevis (Tartus) 1903.

96. samas, lk. 3.

97 Kooli kannel. 176 ühe-, kahe-, kolme- ning neljahäälselist laulu Eesti koolidele, ühtlasi ka Laste- ja kodulastele. Lisa: lühike noodiõpetus. Toimetanud Friedrich Kuhlbars. Viljandis 1908.

laulu, 5 vene laulu ja 134 saksa laulu. Nii absoluutse arvuna kui ka proportsioonis teiste lauludega on saksa liedertafelike teoste osa p aratult suur. "Kas meie tõesti niisuguseid koltunud, ajast ja arust läinud viisisid, mis Kooli Kannel meile pakub, Eeesti koolides edasi peame laulma?",<sup>98</sup> k isib lauliku arvustaja H.W.. Kuhlbars on aga tugevalt kinni oma noorpõlve tavades ja leiab, et kui ta on lauliku ca 70-le viisile oma algupärased luuletused sobitanud, siis need on juba eesti laulud.<sup>99</sup> Progressiivne H.W. kaitseb oma seisukohta ja märgib, et mitmed rahvalaulude nime all toodud viisid on ka "... saksa mundris ja saksa rattil siia sõitnud, nad on meie lastele hingeliselt v oerad ja j aavad ka v oeraks"<sup>100</sup>. Muidugi, kui arvestada seda, et Kuhlbari "Laulik koolis ja kodus" sisaldas ainult saksa autoreid (erandina moodustas seal Lvovi "Jumal keisrit kaitse sa"), siis on "Kooli kannel" m oningu- te rahvaviiside ja muude mittesaksa lauludega sellest kõrgemal tasemel. Kuid vahepealse neljakümne aasta jooksul olid ju ilmunud ilma saksa laulude prioriteedita Jakobsoni, Grenzsteini, Kappeli jt. laulikud, milliseid Kuhlbars tegeliku koolimehena ju väga hästi tundis. Selleks, et XX sajandi eesti koolilaulikusse panna 5 H.G. N ageli, 6 J.A.P.Schultzi, 3 F.Silcheri, 3 L.Gebhardi ja sadakond muud mitmesuguste väikeste liedertafelike heliloojate laule, pidi autor olema lootusetult Balti saksa ideoloogia kammitsas. Muidugi leidus inimesi, kes niisuguse lauliku väljaandmise eest Kuhlbarsile kiitust avaldasid. Nii on kirjutanud H. W/ hner/ 25.IX 1908: "Ma soovin, et see väga tarvilik "Kooli Kannel"  ige palju h aad vastuvõtmist leiaks, mis ta k ill ära on teeninud".<sup>101</sup> "Kooli Kandle" kirjastaja H.Leoke peab seda "väga h aaks raamatuks", Ta toetub "paljudele kooliõpetajatele ja asjatundjatele", kelle arvates "mitte t htegi teist nii h aad

98 "Postimees" 1908, nr.7(215), 22.IX; lk.1-2.

99 "Postimees" 1908, nr.24(232), 11.X, lisaleht.

100 samas.

101 "Kooli kandle" kaitsmiseks. Viljandis 1908, lk.6.

laste noodi raamatut ei olevat meil tänini veel ilmunud, kui "Kooli Kannel".<sup>102</sup>

Niisiis oli Kuhlbarši "Kooli Kandle" tõsiseks puuduseks tema orientatsioon saksa laulule. Kuid laulikul oli kahtlemata ka voorusi, mille tõttu seda kasutatigi koolides, rida aastaid:

1. Laulikus ilmus (mõned esimest korda meie koolilaulikus) rida häid laule, nagu eesti rahvaviis "Kuku sa kägu", J.Kappeli "Võõrsil", soome viis "Isamaa hiilgava pinnalta paistab", Schuberti "Põline pärn" ("Üks kask meil") jt.
2. Laulikus oli sobivad laule noorematele ja vanematele õpilastele. 14 ühehäälsed, 109 kahehäälsed, 32 kolme- häälsed ja 17 kaanonit võimaldasid valida laule vastavalt õpilaste võimetele ja arvule.
3. Lauliku lõpus oli lühike noodiõpetus, kus tutvustati noodinimetusi, võtmeid, klaviatuuri, kromaatilist heliredelit, nootide ja pauside pikkuseid, mitmesuguseid muusika märke, helistikke kolme-nelja märgini.

Eesti rahvaviis "Kuku sa, kägu", mida Kuhlbarši lauliku omanikud olid kindlasti juba oma õpilastele õpetanud, võeti ka Tallinna III laulupeo lastekooride kavasse ja see ilmus K.A.Hermanni seades.<sup>103</sup> Samas laulupeo kogumikus ilmusid veel eesti rv. "Üles, üles" K.A.Hermanni seades, eesti rv. "Meil aiaäärne tänavas" A.Kunileid seades, Paciuse "Eesti laulu hääl", E.Kremseri "Tänapalve" ja igas väljaandes vältimatu A.Lvovi "Jumal keisri kaitse sa". Kõik laulud on ladusas kolmehäälses seades ja andsid lastekooridele juurde meeldivat repertuaari.

Koolilaulikute ilmumise poolest rikkaks kujunes 1910. aasta, mil ilmus kolm teost. Kui aga vaadata ilmunud laulikute sisu näeme, et "rikas" aasta andis koolmeistritele

---

<sup>102</sup> samas, lk.8.

<sup>103</sup> Tallinna III laulupidu laulud. Lastekooridele. Tallinnas 1909.

trükiste vahendusel 459 vaimulikku ja vaid 43 ilmalikku laulu.

Helme Koorküla koolmeisteri K.Ruudu poolt koostatud "Kooli laulude kogu"<sup>104</sup> oli uueks etapiks kooli muusikalises kasvatuses. Iseenesest olid need kolm õhukest raamatukest üsna tavalised: lühikesed, suurelt osalt saksa autorite laulukesed, eesti ja vene keelsed tekstid, mõned eesti rahvaviisid ja mõned vaimulikud laulud. Need kolm väikest laulikut teeb aga väärtuslikuks neljas raamatuke, mida võib nimetada ka esimeseks eesti muusikalise kasvatusse meetodikaks.<sup>105</sup>

I osa ilmumise järel märgiti ajakirjanduses, et laulud on kogus osavalt järjestatud, kuid neid on vähe ja edasimineku toimub liiga kiiresti. Oldi pettunud, et laulud on ammu koolides ära lauldud ja uusi laule on vähe: "ometi peaksime oma rahva muusikat, oma rahva viisid ikka rohkem tarvitusele võtma ja neid just väikestele lastele kätte õpetama".<sup>106</sup>

Teise osa vastuvõtt oli samuti külm: "Laulud on suuremalt jaolt võõrsilt võetud, osalt ära vananenud, osalt oma viiside kui ka sõnade poolest tuimad ja igavad".<sup>107</sup>

Ei peetud õigeks, et peaaegu kõik laulud on venekeelse tekstiga. H.Walk märgib "Postimehes", et "kui juha koolides vene laulusid laulma peab, siis võetagu selleks päris vene laulud, millest ju puudu ei ole. Viiside ja sõnade kokkuliitmisest saab tihti supp, mis ei eestlasele ega venelasele ei maitse".<sup>108</sup>

Kolmas osa sarnanes sisu poolt eelmistele. Kahtlemata pakkus see laulurepertuaar koolmeistrile vähe huvi, sarnaseid laulikuid oli ilmunud varemgi. Kui vaadata lau-

---

104 Kooli laulude kogu I, II, III. Esimene anne. Kogunud K.Ruut, koolm. Koorkülas. Viljandis 1910.

105 Lauluõpetajale K.Ruut'i Kooli laulude kogu juurde. Viljandis 1910.

106 "Postimees" 1910, nr.212, 18.IX, lk.5.

107 "Postimees" 1910, nr.259, 13.XI, lk.6.

108 samas.

lurepertuaari tabelit

Osa nr.	Laulude fildarv	Vaimuliklike	Ilmalikke	Besti rahva- laule	Besti heliloojate laule	Saksa laule	Vene laule	Muud
I	18	1	17	3	1	7	2	5
II	16	3	13	-	3	5	3	5
III	17	5	12	1	3	9	-	4
KOKKU	51	9	42	4	7	21	5	14

Selgub tõsiasi: eesti rahvalaule on väga vähe ja ka eesti heliloojate viisid peaaegu puuduvad (tabelis näidatud laulud on suurelt osalt K.Ruudu väheütlevad viisikesed). Küsimus muutub veidi selgemaks autori märkusest, kus ta teatab, et "Kooli laulude kogu" sai 16.juulil 1889 (s.o. 21 aastat enne ilmumist) Eesti Kirjanduse Seltsi Võidupeol II auhinna, aga seltsi hingusele mineku tõttu jäi kogu ilmumata.<sup>109</sup>

Kergekäeliselt on K.Ruut suhtunud ka tekstidesse. II osas, mis "mõeldud vallakooli vanemale astmele, esineb maitsealage ja kohatu salm koos eesti rahvaviisiga:

Oh ma vane, mis ma läksin  
joodikule mehele.  
Joodikul saab nälga näha,  
ei saa enam tagasi.

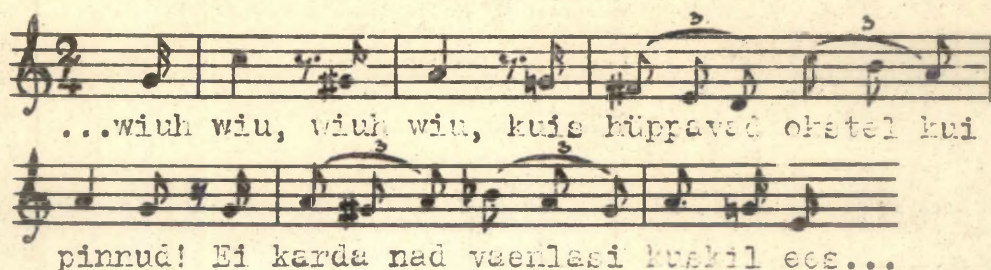
Segane ja koolis ebasobiv on ka konstruktivistlik salm:

Tuul keerutab, vihm piserdab,  
mäe tired vesi ojaks muutub:  
ja priskeks, värskeks loodus uutub,  
näe, valgus pilvist visedab.

Laulude raskuse poolest on K.Ruudu kogu väga kirju. Lihtsad laulud vahelduvad rasketega. Seejuures on mõned laulud

109 Lauluõpetajale K.Ruut'i Kooli laulude kogu juurde, lk.1.

raskusastmelt absoluutselt sobimatud. Nii on I osas (autori järgi on see määratud vallakooli "alasklassile") lk.12-13 G.Graben-Hoffmanni laulus "Ära muretse" katkend



mida vaevalt küll õpetajagi suutis noodist laulda või üldse ilma instrumendi abita ära laulda.

Niisiis osutus K.Ruudu "Kooli laulude kogu" hästi nõrgaks tööks. Seda üllatavam on aga autori metoodiline taip tema raamatukeses "Lauluõpetajale", mis pealkirja järelle kuulub tema "Kooli laulude kogu" juarde, sisuliselt kirjutab täiesti iseseisvat metoodilist teost. K.Ruudu poolt esitatud üldised juhised laulja kehaasendi, suu avamise, õige hingamise ja möödaka laulmise kohta on analoogilised varasemates laulikutes ülduga. Ka kümme käsku lauluõppijale ja 10 käsku lauluõpetajale on väheütlevad ja ka varemõeldud. Eesti koolikirjanduses uudne ona algab laulutunni struktureerimisega. Ka laulu õpetamisel tegevuse jaotamine üksikosadeks ja tegevuse järjekord on hästi esitatud. I osa (jao) kohta käivad kolm tunniplaani. Eriti esimese tunni plaan on autoril väga näitlikult esitatud. Tund algab hääleharjutustega millele on planeeritud 10 minutit. "Koolmeister mängib (ehk) laulab ühe kõrge ja ühe madala heale ja laseb nende vahet ära määrata. Kõsitamine: koolm. annab , siis küsib: Mis kuulsite teie? Meie kuulsime ühe heale. Koolm annab d (kahejoonega d). Mis kuulsite jällegi? Meie kuulsime jälle ühe heale. Mis vahe oli neil kahel healel? Siin kostavad lapsed enamiste: tõine oli jüme ja tõine peenike heal; võib ka sellega rahul olla, aga parem kui koolm, selotab, et üks heal oli madal, tõine kõrge heal. Kui lapsed vahet kohe ei märka,

mängiga koolm. neid heali uuesti ja mitu korda ette. Selle juures võib abikäsimust anda. Kumbas heal oli kõrgem, esimene või teine?"<sup>110</sup>

Viisugusel kujul töötab autor läbi ka teised tunni osad: "mõnu harjutused", "veerde (takti) harjutused", "sõnaharjutused" ja "lauluharjutused". Ruudu poolt kasutatud terminoloogia on küll igahenud, kuid juhised ise on head. Tähelepanuväärne on ühe noodiõpetuse tunni küsimused ja oletatavad vastused, kus autor näitab end jällegi osava metoodikuna (lk.11). Lõpuosas juhib K.Ruut tähelepanu sellele, et meie ajal peab lauluõpetamine jõudma kindlale metoodilisele alusele. "Seni ajani taubiti ainult laulusid pähe... huupi, ilma noodiõpetuseta, ilma healeharjutusteta. Otstarve oli,... et suurtel pühadel kirikutes ja avalistel pidudel ülesastumisega ise hiilgada ja kuulajaid lõbustada... Nüüd peab püüdma kõige vähema aja kuluga kõige suuremat kätte saada".<sup>111</sup>

Teine sel aastal ilmunud noodiraamat koolidele on kahe Tallinna kooliõpetaja-köstri ühistööna koostatud koraaliraamat.<sup>112</sup> Raamatuke, piduliku alapealkirjaga "Kantate", sisaldab 252 ühe-, kahe-, kolme- või neljahäälset koraali ja Lvovi "Jumal keisrit kaitse sa".

Kolmas 1910. aastal ilmunud noodiraamat on väga algeline väljaanne. Selles anonüümselt välja antud kirikuviiside kogumikus on 195 võimalikku laulu (pole isegi Lvovi keisrilaulu!), mille kahehäälnine seade on üllatavalt primitiivne.

Arvestades raamatu puudulikkust ja tolleaegsete koolmeistrite haridustaset, vaevalt seda lauluraamatut<sup>113</sup> koolides kasutati.

---

110 samas, lk.5.

111 samas, lk.16.

112. Väike lauluraamat Kantate meie evangeeliumi Lutheruse koguduse lastele koolis, kodus ja kirikus tarvitada ühe, kahe ja kolme heale nootidega. Toimetanud W.Hacker, kooliõpetaja ja organist Tallinnas ja J. Kriweler, köster ja kooliõpetaja, Tallinnas 1910.

113 Laste laulud nootidega, Tallinn 1910.

Kuna õpikute väljaandmist ei kordineerinud ükski organisatsioon, ilmus vahel mitu samailmselist kooliraamatut kas ühel ja samal aastal või siis lähedastel aastatel.

1913. aastal ilmusid J.Elkeni ja V.Tammani poolt koostatud muusikaõpikud koolidele.

Virumaa koolmeistri J.Elkeni "Koolilaste laulud"<sup>114</sup> on koostatud traditsioonilisel kujul. Lauliku esimese osa moodustab 18-leheküljeline "Lühike noodiõpetus ja hääleharjutused", kus tutvustatakse joonestikku, noodivõtit, abijeoni (§1), noote ja pause (§2), nootide nimetusi (§3), "heli- ehk tooni-redelit" (§4), "pruugitavate märkide tähendust" (§12) ja muud. § 13-16 on toodud hääleharjutused, § 18 on üldised seadused" rohkete autoripoolsete metoodiliste nõuannetega. Elkeni "Koolilaste laulud" on õpetajate raamat. Sellepärast on siin konkreetseid juhised mida küsida, missuguseid ülesandeid anda õpilastele kirjalikult, kuidas unt laulu õpetama hakata jms. Kahjuks on kohati väga puudulikud noodiõpetuslikud seletused. Segane on näiteks takti seletamine: "nootisid, mis kahe takti vahel, kutsutakse takti vaheks. Takti vahe peab nii pikk olema, kuidas laulu esotses on ära määratud". Taolisi segaseid seletusi on veelgi.

Lauliku 125-st laulust on 94 kahehäälsed, 30 kolme- häälsed ja 1 (M.Saare seades eesti rv. "Vaeslapse laul") neljahäälsele lastekoorile. Laulurepertuaar on autoril hästi valitud. Eesti, vene, saksa ja teiste maade laulude arvulised proportsioonid on peaaegu võrdsed. Selles mõttes pole niisugust valiku võrdsust laulikutes veel esinenud:

Eesti rahvalaule.	24
Eesti heliloojate laule.	16
Saksa laule.	40
Vene laule	20
Muud	25
KOKKU	125

114 Koolilaste laulud kahele ja kolmele häälele. Rahvakoolides M.Kampmanni "Lugemisraamatu" kõrval tarvitada, iseäranis viisiraamatuks "Lugemisraamatu" 1. jao juure. Kokku seadnud J.Elken. Kaasas lühikene noodiõpetus ja hääleharjutused. Tallinnas 1913.

Laulud on liigendatud kuude osa: vaimulikud laulud (17 laulu), kodu ja isamaa laulud, hommiku ja õhtu laulud, aastaaegade laulud, mitmesugused laulud ja vene rahva laulud (17 laulu vene keelsete sõnadega). Laulikus esineb ka üks J.Elkeni enda viis ja mitmed autori rahvaviisi seaded. Laulik tõi mitmeid uusi häid laule, nagu K.Rammi "Õrn õpik", Th.Hanseni "Ema süda", Thomsoni "Laula, laula", Cimze seitsmest läti rahvaviisist koosnev "Sõja-laul" jm. Üldiselt on J.Elkeni laululine osa rahuldav, enam soovida jätab noodiõpetuslik osa. Viimase puudulikkust märkis ka "Postimehes" H.W/alk/, lisades: "Muidu on see laulukogu päris häid ja võib teda koolides tuluga tarvitada".<sup>115</sup> Elkeni lauliku suurimaks väärtuseks on siiski eesti heliloojate ja eriti eesti rahvalaulude suur osatähtsus, vaatamata sellele, et mitmed laulikus eesti rahvalauludeks nimetatud viisid on saksa päritoluga. "Koolilastele pakutavatest noodiraamatutest ei ole meil puudust, kirjutas "Päevaleht". "Neid on praegu rohkesti ja pealegi üsna häid".<sup>116</sup> J.Elkeni laulik andis tagasihoidliku panuse muusikalisse kasvatusse.

Elkeni Tallinnas ilmunud laulikuga, peaaegu ühel ajal ilmub Tartus W.Tammani "Laulmise õpetus"<sup>117</sup> ja varjutab esimese raamatu suurel määral. Tartu Õpetajate Seminaari haridusega, Tartu linnakooli õpetaja W.Tammani "Laulmise õpetus" on silmapaistev saavutus õpikute osas üldise, muusikaõpikute osas aga iseäranis. Tammani raamat on metoodiliselt andekalt ja osavalt korrastatud laulik-õpik kogu algõpetuse jaoks. Repertuaar on hästi valitud. Noodiõpetuslik osa põimub lauludega, kusjuures viimased on rangelt valitud noodiõpetuseks sobivatena. Kui noodiõpetus algab ühe (do) noodiga, siis on ka lauluke (2-taktiline "Kassi

115 "Postimees" 1913, nr. 251, 31.X, lk.1.

116 "Päevaleht" 1913, nr.249, 30.X, lk.5.

117 Laulmise õpetus ühes noodiõpetusega. Koolide tarvis kokku seadnud W.Tamman. Metoodiliselt korraldatud ja piltidega kaunistatud kooli laulmise materjal: Seletused ja näpunäited, harjutused, ühe-, kahe- ja mitmehälised laulud. Tartus 1913.

laul" vaid do noodil. Sellele järgneb kahe noodi (do-re) õppimine ja lauluke ("Juba kased kohavad") kahel helil jne. Raamatul puudub igasugune sissejuhatus või lõppsõna, sest kogu materjali metoodiline korraldus on kohe arusaadav ja käsitus lihtne. Mõnel puhul annab autor ka vahejuhiseid (näit. kaanoni laulmiseks). Käsitamist leiab kõik tähtsam noodiõpetuses, kusjuures on jälgitud kergemalt raskemale printsiipi. Laulud algavad ühehäälsena. Nende hulgas on rohkesti autorinimeta (arvatavasti W.Tammani enda) lihtsaid kuid väheütlevad viise. Neile järgnevad kahehäälsed rahvaviisid, mille kohta ütleb J.Simm: "Peaaegu tunnistama, et nad päris hästi on kahele häälele seatud",<sup>118</sup> siis kolme ja neljahäälsed laulud. Rohkesti on eesti autorite ja eesti rahvaviise. "simesena toob W.Tamman eesti laulikutesse vene heliloojate Aljabjevi, Tšaikovski ja Rimski-Korsakovi laule. Erakordselt väike on saksa rahvalaulude ja liedertafellike heliloojate osa (10 laulu kokku). Siin on toodud neist enamuses head ja eesti koolis populaarseks muutunud viisid, nagu "Ratsasõit", "Üks kask meil kasvas õues" jms.

Võrreldes Tammani ja Elkeni raamatute repertuaari

Lauliku nimetus	Ilmunise aasta	Laulude hildary	Vaimulikke laule	Ilmalikke laule	Eesti rahvalaule	Eesti heliloojate laule	Saksa laule	Vene laule	Muud
J.Elkeni "Koolilaste laulud"	1913	125	17	108	24	16	40	20	25
W.Tammani "Laulmise õpetus"	1913	125	8	117	23	20	14	26	42

on ilmne Tammani üleolek saksa lauludest. Vaimulikke laule on tema kogu üle poole vähem Elkeni koguga võrreldes. Rohkem on eesti heliloojate laule ja tublisti teiste rahvaste viise, soome - 5 viisi, läti - 2 viisi ning mitmete maade (eriti Soome) heliloojate laule.

<sup>118</sup> "Postimees" 1913, nr.244, 23.X, lk.5.

W.Tammani "Laulmise õpetus" võeti koolmeistrite ja elukutseliste muusikute poolt väga hästi vastu ning avaldati raamatu autorile teenitud kiitust. "Nagu koidukiir vilksatas läbi lauluilma, kui läinud sügisel W.Tammani "Laulmise õpetus" ilmus".<sup>119</sup> H.W/alk/, kes paar päeva hiljem ka Elkeni raamatut arvustas, kirjutas Tammani teose kohta: "Seda raamatut tervitame rõõmuga... W.Tammani "Laulmise õpetus" ... astub uutele radadele".<sup>120</sup> Märgiti ka raamatu maitserikast kujundust, jooniseid ja kaunistusi kunstnike K.A.Hindrey, G.Mootse, R.Lepiku jt. poolt.<sup>121</sup> Eesti muusikaajaloo uurija A.Kasemetsa arvates oautus V.Tammani raamat "... metoodiliselt hästi jaotatud ja õnnelikult valitud laulumaterjali poolest parimaks õpperaamatuks ennesõjaegses koolilaululiteratuuris".<sup>122</sup> Raamatu väärtust näitab ka see, et ta ilmus II trükis 1918.a. ja III trükis 1920.a. autori täienduste ja parandustega.

Asja refereeritud väärtuslike laulikute kõrval mõjub Teschkovo ja Jamburi kirikuõpetaja O.Silla /Sild/ koolidele adresseeritud koraaliraamat halenaljakana.<sup>123</sup> Selles on peamiselt koraalide tekstid ja 2 kahehäälsel, 7 kolmehäälsel ning 3 neljahäälsel koraali.

1915. aastal ilmub anonüümne noodiõpetus.<sup>124</sup> See on lühedam ja mittetäielikum Kappeli ja Hermannini noodiõpetusraamatutest, kuid õpetuslik osa on hästi liigendatud, on ka juhendid viiulinängijatele analoogiline M.Tõnissoni "Kukulinnu" vastava osaga) ning lõpuks 6 kahe, kolme ja neljahäälsel laulu (3 koraali ja 3 patriootilist laulu). Raamatukese autor on olnud asjaarmastaja muusikapõllul. Kaeleliselt on raamat kohati algeline, esineb ka jäme viga: "ten tähendab tenuto-ühesuguselt valjult" (!). Kuid oma selge

---

119 "Postimees" 1914, nr. 145, 1.VII, lk.1.

120 "Postimees" 1913, nr. 247, 28.X, lk.5.

121 "Postimees" 1913, nr.244, 23.X, lk.5.

122 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.310-311.

123 Laste Lauluraamat. Koolile, pääkoolile ja lastejumalateenistusele. Teine täiendatud trükk. Tartus 1913.

124 Uus noodiõpetus, Tallinnas /1915/.

süsteemi, sõnastuse lühiduse tõttu ja 3000 eksemplarilise tiraazi tõttu võis ta olla sobivaks raamatuks parema puudumisel esimese maailmasõja päevil.

Eelpool analüüsitud muusikaõpikud, laulikud ja korraldamata näitavad milline oli kasutatav muusikakirjandus, missugune oli repertuaar koolis ja kuidas ta aastatega muutus. Näeme, et alul eesti koolis absoluutselt valitsenud kirikulaul pidi aasta aastalt loovutama ikka enam ruumi ilmalikule laulule. Ometi, seoses pastorite ja preestrite aktiivse tegevusega, püsis kirikulaul koolis veel 1917. aasta revolutsioonipäevilgi, kuigi tal oli siis praktiliselt tühine osa küllaltki suure programmilise mahu juures. Eesrindlike laulikute autorite abil püsib koolirepertuaari eesti rahvalaul ja muutub XX sajandi algul tooniandvaks repertuaariliigiks. XIX sajandi keskel plahvatusliku ulatusega eesti kooli tungiv saksa liedertafellik laul püsib pool sajandit valitsejana muusikakirjanduses ja taandub alles veidi enne I Maailmasõda. Poetiline vene rahvalaul, mis XIX sajandi lõpul poolvähis meie kooli tungis, võib XX sajandil ikka enam sõpru. Eesti heliloojate looming, mis möödunud sajandi esimesel poolel täiesti puudus, muutub sajandi teisel poolel tänu kodupärasele ja rahvuslikule laadile armastatunaks kooli lauluvaraks.

Eelpoolloetletud koolilaulumaterjali trükiseid kasutati paljudes eesti koolides. Peatükis on välja jäetud mitmed koorikogumikud, mis polnud otseselt koolidele määratud, kuid kasutati üheikutes koolides. Nii on M. Körberi, "Laulud Sõrvemaalt"<sup>125</sup> kasutatud mõnes Saaremaa ja Pärnumaa koolis. Peeter Abeli raamatust "Laulu Pärlid"<sup>126</sup> on ta ise õpetanud Kasepi kihelkonna meeskoorile ja tõenäoliselt koolmeistrina ka kihelkonnakoolis.<sup>127</sup> Samuti on seda

---

125 M. Körber, *Laulud Sõrvemaalt*, mitme healega. *Lieder aus der Schworbe*, mehretimmig. I jaggo Tartus 1864, II jaggo Tartus 1866.

126 *Laulu Pärlid*. Nelja healega laulud meeste-koorile. Eesti meestelauluseltsidele soovitud ja väljaannud P. Abel, Tartu 1869.

127 "Muusikaleht" 1929, nr. 5/6, lk. 184.

laulukogu kasutatud Jägala Suka koolis,<sup>128</sup> Suure-Jaani kihelkonnakoolis a.1890 Zaitsovi "Vene rahvalaulud" ja Bojanovi "Noored lauljad"<sup>129</sup>, Karuse kihelkonna Tuudi vallakoolis Vitoli "Kooli koori"<sup>130</sup>, H.Speeri andmetel on eesti rahvakoolis 1870-80 olnud kasutatav laulmise õpetamisel Rödderi "Laulu nootiraamat".<sup>131</sup> Mitmed koolid kasutasid Dmitri Jaitškovi "Kooli koori". Möödunud sajandi tüheksaküm-nendatel aastatel leidis see Tartumaa Raatvere koolis.<sup>132</sup> Kahekümnenda sajandi alul kasutasid seda kogumikku Kadrina kihelkonna koolid.<sup>133</sup> 1895. aastal annab Riia õpperingkonna kuraator korralduse, milles ta peab vajalikuks, et koolid muretseksid vene ja läti rahvalaule sisaldava Jaitškovi koorilaulude kogumiku, kuna raamatut on soovitanud Peterburi Konservatooriumi Nõukogu.<sup>134</sup> Soovitustele vastamata Eestis see kogumik ei levinenud, sest koolmeistrid kasutasid senist repertuaari, millest enamuse oli eestikeelne.

---

128 Jägala, VOT, Toimik 41 (2352), lk.2-3.

129 RAKA, f. 4008, nim.1, sü.1, l.41.

130 J.Knuut, Ülevaade Tuudi koolist. VOT, Toimik 69 (2380), lk.10.

131 H.Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland von Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936, lk.421.

132 ORKA, f.2888, nim.11, sü.45, l.2-3.

133 RAKA, f.1227, nim.1, sü.97, l.8.

134 ORKA, f.2888, nim.6, sü.2, l.2-3.

## V p e a t ü k i k o k k u v ö t e .

1. Esimesed eesti rahvakoolis kasutatud lauluviisi raamatud olid saksa autorite poolt koostatud ja Saksamaal trükitud koraalikogumikud.
2. Esimese eestikeelse noodiõpetuse andis 1841.a. välja J.A.Hagen ja see raamatuke omandas koolmeistrite muusikateoreetilisel ettevalmistamisel suure tähtsuse mitmekümne aasta jooksul.
3. Vastukaaluks koraaliviisiraamatutele andis J.W.Jannsen 1862.a. välja ilmalike laulude raamatu, mis koosnes enamikus küll tühisisulistest saksa lauludest, kuid sellegipoolest andis kauaoodatud uut rahvale vastuvõetavat repertuaari.
4. Eesti rahvalaulu tähtsuse märkimise seisukohast tuleb allakriipsutada C.R.Jakobsoni ja A.Grenzsteini poolt koostatud koolilaulikuid, kus esimest korda ilmus trükkis rohkesti eesti rahvaviise.
5. Üldpedagoogiliste teadmiste ja lauluõpetamise metoodika seisukohast oli tähtsus W.A.Hanseni ja W.Normanni teostel 1873. aastast. Ometi levinesid XIX sajandil pedagoogilised ideed ikkagi peamiselt õpetajate seminaride ja kihelkonnakoolide kaudu.
6. Koolilaulikutel oli XIX sajandil suur tähtsus ka eesti heliloojate laulude levitamisel. Selles osas tuleb ära märkida eriti K.A.Hermanni teeneid.
7. Seoses koolide ja õpilaste arvu kasvamisega suureneb XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alul ka väljaantavate laulikute ja noodiõpetusraamatute arv ja tiraaž ning need on kättesaadavad kõikidele rahvakoolidele.

8. Laulikute ja noodiõpikute rohkus evis suurt tähtaust cesti muusikakultuuris, võimaldas valida repertuaari nii klassitunnis kui ka koolikooris, sageli aga sobis laulmiseks ka täiskasvanute kooridele.
9. Mitmed laulikud-õpikud, eriti A.Grenzsteini ja J.Kappeli poolt koostatud, muutsid laulutunni õpetaja poolt kergesti läbiviidavaks, kiidula metoodilise läbitöötusega juhitavaks ja kiiremalt tulemusi andvaks.
10. Eesti rahvakoolile muusikalise kirjanduse loomisest võtsid osa silmapaistvad muusikategelased, nagu J.Kappeli, A.Läte ja K.A.Hermann ning väljapaistvad koolimehed ja ühiskonnategelased J.W.Jannsen, C.R.Jakobson, A.Grenzstein, Fr.Kuhlbars ja V.Tamman.

VI peatükk.

M U U S I K A Õ P E T A J A T E

E T T E V A L M I S T A M I N E .

Iga aine õpetamise tase oleneb kõigepealt õpetajast, tema võimetest, teadmistest ja oskustest. Sajanditel, mil õpetaja vaevalt oskas mängida mõnda pilli ja nooditundmises oli nõrk, ei võinud oodata, et õpilased oleksid olnud muusikaliselt haritud inimesed. Kui aga rajati õpetajate ettevalmistuseks erikoole, kus muu hariduse kõrval oli tähelepanus ka muusika, paraneb õpilaste laulu- ja pillimängu oskus.

Paljud vallakoolide õpetajad said ettevalmistuse kihelkonnakoolides. Kuna eelpool on muusikalist kasvatust kihelkonnakoolides käsitatud, ei pöörata selles peatükis neile enam erilist tähelepanu.

1. F o r s e l i u s e S e m i n a r i s .

Esimese õpetajate seminari rajas Eestis Tartu lähedal kohaliku piiskopi mõisas B.G.Forselius 1684. aastal. Mitmetel andmetel on esimeses seminaris küllaltki tähelepanu pööratud tulevaste kooliõpetajate ettevalmistamisele laulmises. B.G.Forselius oli suur rahvahariduse entusiast. Tõenäoliselt oli ta saanud suuna ja avara koolimehe pilgu oma pastorist isa, Johann Forseliuselt, kes lühikest aega, aastatel 1639 - 1641, oli Tallinna doonkooli rektoriks.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Johann Forselius, Eestlaste ebausku kombed, viisid ja harjumised. "Eesti Kirjandus" 1914, nr.9, lk.3.

Forseliused olid Rootsi päritoluga. Bengt Gottfried Forselius oli sündinud 1660 aasta paiku Ristil, kus ta isa oli 1641 - 1684 kirikuõpetajaks. Saanud hariduse Rootsi maal, omandanud pastori kutse, avab ta Eestisse tulles peale mõningat aadlipoolset vastuseisu 1684. aastal seminari kõstrite ja koolmeistrite ettevalmistamiseks. Forselius õpetas oma kasvandikele, kellede hulgas oli 14.-15. aastasi poisikesi ja habemikke mehi,<sup>2</sup> lugemist, katekismust ja kirikulaulu,<sup>3</sup> mõningatel andmetel ka kirjutamist, rekendamist, raamatuköitmist ja saksa keelt.<sup>4</sup> Õppetöö seminaris kestis kaks aastat ja muu õpetuse kõrval õpetati "kirikulaulude laulmist niipalju kuijsee tolleaegsele koolmeistrile ja kõstrile vajalik."<sup>5</sup> Kuna Rootsi kiriku seaduste järele nõuti lauluviiside õpetamist väga vähe,<sup>6</sup> siis on Forseliuse püüdlused muusikaõpetuses eriti hinnatavad. Oli ju tollal kirikulaul eesti kogudustes väga halvaval järjel. Forselius tunnetas laulu tähtsust ja "laulu harjutati koolis hoolega."<sup>7</sup> Koguni "koolis olevat õpilaste kõige enam meeldinud laulutunnid".<sup>8</sup> Nähtavasti õpiti seminaris laule palju ja meeleldi. G.Vilbaste andmetel on Jöelähtme pastor J.Wilcken kirjutanud enne 1692. aastat, et Forseliuse kooli lõpetajad on osanud "kõiki laule tervest käsiraamatust õige viisi järel laulda."<sup>9</sup> Kui Forselius käis kahe õpilasega Rootsi kuninga juures, et seminari üritusele tuge leida, oli õukond olnud üllatatud poiste heast lugemisest ja laulmisest, ning Karl XI kinkinud kummalegi kuldtukati.<sup>10</sup>

2 Märt Raud, Eesti kool aegade voolus I, Stockholm 1965, lk.18.

3 P.Põld, Pilk õpetajate ettevalmistusesutiste mineviku Eestis, Tartu 1928, lk.4.

4 M.Raud, Eesti kool aegade voolus I, lk.17.

5 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.53.

6 M.Lipp, Kõne Johann Laalandist, KM KO, f,80, M 9:1, lk.14.

7 V.R/eriman/, Bengt Gottfried Forselius. "Eesti Üliõpilaste Seltsi Album", Tartu 1895, lk.42.

8 "Vaba Maa" 1934, nr.231, 2.X, lk.6.

9 G.Vilbaste, Kodasuu 7-kl. kooli ajaloo. VOT, A 2523, lk.14.

10 V.Reiman, Bengt Gottfried Forselius, lk.35.

Ka seminari kasvandiku, laialdaselt tuntud koolmeistri Ignati Jaagu lauluoskus lubab järeldada Forseliuse head algõpetust.<sup>11</sup>

Forseliuse seminar tegutses vaid neli aastat. 1688. aastal Forselius uppus tagasiteel Rootsi kuninga juurest. Nende aastate jooksul andis Forselius haridust ca 160 eesti noormehele.<sup>12</sup>

## 2. Tartu I Õpetajate Seminaris.

Muusikaõpetajate ettevalmistamine Tartus jaguneb kolme etappi, õigemini kolme seminari vahel:

Seminari nimetus	Õppekeel	Tegutsemise aeg
Tartu I Õpetajate Seminar	saksa	1828-1889
Tartu Eesti Vallakooliõpetajate Seminar	eesti	1873-1887
Tartu II Õpetajate Seminar	vene	1878-1918

Tartu I Õpetajate Seminar, milline valmistas õpetajaid ette linnakoolidele on Eesti rahvakoolile andnud vähe koolmeistreid. Vaid üksikud sattusid tööle kihelkonnakoolidesse. Ometi on huvitav tagasi vaadata, mil määral pöörati selles seminaris tähelepanu muusikale, ja milline oli seminari mõju rahvakoolile.

On teada, et selles seminaris täiendas end viis kuud enne Ataste Õpetajate seminari juhatajaks määramist J. Jürgens ja sooritas Tartu seminaris ka elementaarkooliõpetaja eksamid. Jürgensit eksamineerisid (ka laulmises) koolide inspektor R. Schwan, seminari inspektor D. H. Jürgenson ja laulmise õpetaja C. Biedermann.<sup>13</sup> Tartu I Õpetajate Semina-

11 V. Heimann, Ignati Jaak. "Sirvilauad" 1899, lk. 35-48.

12 A. Elango, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost, lk. 14.

13 RAKA, f. 384, nim. 3, sü. 40, l. 3-10.

ris on õppinud mõnda aega Laiuse kihelkonnakooli õpetaja W.C.H.Nieländer<sup>14</sup> ja saanud hariduse Fr.Kuhlbars.

Seminaris esimene juhataja, eestlane Dietrich Heinrich Jürgenson oli asjalik, vajalike pedagoogiliste kalduvuste ja võimetegega inimene. Kohe esimestel kuudel (okt.-nov.1828) taotleb ta muude õppevahendite kõrval luba osta seminarile 59 rubla eest 6 noodiraamatut (koraaliraamat, klaverikool, generalbassi mängimise raamat jm.).<sup>15</sup> Sama õppeaasta kevadel saab ta loa oreli valmistamiseks seminarile. Ta kirjutab Riia oreliehitajale Stratmannile, teatab, et seminarile on lubatud 200 rubla ühe hea positiivi jaoks ja küsib, kas orelimeister on nõus tegema seminarile pilli.<sup>16</sup> Nähtavasti oli vastus nõustuv, sest järgmise teate järgi 20.augustist 1829.a. orelimeister valmistas seminarile 5 registriga nelja- ja pooleoktavilise ulatusega oreli.<sup>17</sup> Peale oreli muretses Jürgenson seminarile peatselt kaks klaverit.<sup>18</sup> Esimeses õppeplaanis oli laulule ja pillimängule pühendatud hulk tunde:<sup>19</sup>

Õppeained	Nädala tundide arv
Laulmine	4
Muusika	4
Teised õppeained	24
KOKKU	32

1833. aastal avaldas D.H.Jürgenson brošüüri "Das Elementarlehrer-Seminarium zu Dorpat nach seiner gegenwärtigen Einrichtung und Verfassung", kus ta jagab õppeained nelja ossa. Muusikaõpetuse osas õpetatakse lihtsat ja harmoonilist koraalilaulu, orelimängu ja vajalikumaid teadmisi muusikateoorias.<sup>20</sup>

14 Eesti Biograafilise Leksikoni Täiendusköide, lk.218.

15 RAKA, f.407, nim.1, sü.33, l.14-15.

16 RAKA, f.407, nim.1, sü.33, l.19.

17 samas, l.25.

18 Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, Tartu 1929, lk.13.

19 samas.

20 samas, lk.14.

Muusikaõpetuse tähtsust seminaris näitas ka see, et põhikirjas oli ettenähtud spetsiaalne kõrgepalgaline muusikaõpetaja koht (800 rubla aastas).<sup>21</sup> Kooliõpetajale vajalike lauluõpetuslike teadmiste juures pidid seminaristid saama ettevalmistuse ka organisti ja kantori ametiks.

1843. aastal saab seminar uue põhikirja, mille järgi suurendatakse õpilaste arvu 14-le, tõstetakse vene keele tundide arvu ja pannakse seminarile ülesandeks algkoolide õpetajate ettevalmistuse kõrval olla esimeseks astmeks vene keele õpetajate ettevalmistamisel. Suurendatakse üldist õppetundide arvu, seehulgas ka muusikaõpetuse osas.<sup>22</sup>

Õppeained	Nädala tundide arv	
	I õ/a	II õ/a
Laulmine	2	2
Muusika	7	7
Toised õppeained	32	32
KOKKU	41	41

Laulmine seisnes ühe- ja mitmehäälses koraalide laulmises. Muusikaõpetus pidi kujundama õpilased selliseks, et nad vajaduse korral võiksid õpetaja kutse kõrval pidada ka kantori ja organisti ametit.

Esimesed aastakümned oli seminari muusikaõpetajaks Carl Ferdinand Biedermann, (1792-1869), kes oli hariduse saanud Tallinna toomkoolis ja Tartu ülikooli usuteaduskonnas.<sup>23</sup> Kui ta 1856. aastal haiguse tõttu lahkus muusikaõpetaja kohalt, kutsuti ta asemele ülikooli muusikadirektor Friedrich Brenner.

21 H. Lange, Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar von 1828 bis 1889, Dorpat 1890, lk.16-17.  
 22 samas, lk.26.  
 23 Tartu õpetajate Seminar 1828-1928, lk.39.

Friedrich Christian August Brenner (1815-1898), rahvuselt sakslane, oli hariduse saanud Magdeburgis. 1836.a. asus Tartusse eramuusikaõpetajaks ja 1839. aastal kutsuti ülikooli muusikadirektoriks, millisel kohal püsis kuni 1878. aastani. Ta andis 1862. aastal välja gümnaasiumitele, seminaridele ja kiriklikule meeskooridele neljahälse koraaliraamatu (II trükk 1872). Brenner tegutses paralleelselt eramuusikaõpetajana (klaver, orel, laul, teooria), ülikoolikiriku organistina, saksa lauluseltsi juhina, heliloojana jne.<sup>24</sup> Brenneri ajal tõsteti seminari laulu ja muusikaõpetaja palka, mida vahepeal oli kõvasti kärbitud, 400 rublale aastas. Selle töötasu eest pidi Brenner õpetama 2 tundi viulimängu, 6 tundi orelimängu, 3 tundi laulmist, 3 tundi muusikateooriat ja 2 tundi praktilisi harjutusi.<sup>25</sup> Tollal oli seminaris riigi ülalpidamisel 12 kasvandikku. Vaatamata tundide arvule ei olnud muusikaõpetus seminaris neil aastatel kuigi kõrge. Brenner oli seotud mitme töökohaga ja seminari muusikaõpetuse ja muusikaelu organiseerimiseks ei jätkunud tal küllalt aega ja tahet. Ka olid õpilased tundidega üle koormatud ning neil ei jätkunud küllaldaselt aega muusikaliste ainete õppimiseks. Ametlikult oli koolis veel kaheaastane õppekursus, kuigi enamus õpilasi hoiti koolis kolm aastat. Kolmeaastase kursuse lõpetas 1861. aastal ka tuntud luuletaja, koolimees ja laulikute autor Friedrich Kuhlbars,<sup>26</sup> olles seega üks tuntumaid Brenneri õpilasi.

Kolmeaastase õppeaja kehtestab 1865.a. uus põhikiri. Uue muusikaõpetajana asub tööle Königsbergi seminari haridusega Friedrich August Hermann Lange. Majanduslikel kaalutlustel vähendati tunduvalt tundide arvu seminaris. I ja II aastal oli õppeplaanis 24 tundi, III aastal 8 tundi. Muusikatunnid jäid enam-vähem samaks. Programmis oli

24 E.Arro, Geschichte den estnischen Musik I, lk.52-55; vrdl. Eesti Biograafilise Leksikoni Täiendusköide, lk.35.

25 samas, lk.20.

26 Friedrich Kuhlbars, Unikülast Viljandi, Viljandi 1917, lk.5-6.

ette nähtud, et "viuli-, orel- ja klaverimängu ja laulu õpetatakse ja harjutatakse niipalju, kui algkooliõpetaja tarbed nõuavad ja kasvandikkude loomulikud võimed lubavad.<sup>27</sup> Peale orel-, klaveri ja viulimängu õpetati neljahäälega laulmist ja generalbassi ehk "kuida üsi laulo ehk mängotük- kisiid võib seada".<sup>28</sup> 1867. aastal oli seminaris 14 õpilast, neist 8 lätlast, 2 eestlast ja 1 venelane "kroonu kulu peal" ja 3 õpilast õppisid omal kulul. Varem oli aga õpilaste arv olnud tunduvalt vähem, sest 39 eluaasta jooksul oli seminar välja saatnud vaid 177 noormeest.<sup>29</sup>

Ilma eriliste muudatusteta töötas Tartu I Õpetajate Seminar nii 1889. aastani, kasvatades õpetajaid, kes ise kasvanud reaktsioonilise saksa pedagoogika najal, pidid tugevdama oma pedagoogilise tööga balti aadli võimu ja eesõigusi Eestis.

### 3. Tartu Eesti Vallakooli- õpetajate Seminaris.

Liivimaa Eesti ala koolmeistrite ettevalmistamiseks avati 1873. aastal lisaks senisele saksa seminarile Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminar, mida eraldamiseks "saksa" ja hiljem "vene" seminarist hakati kutsuma kooli juhataja järgi Hollmanni seminariks. Uus õppeasutus avati 3. oktoobril jumalateenistusega Maarja kirikus. Õppetöö seminaris toimus eesti keeles. Muusikalisele kasvatusel pöörati küllaltki tähelepanu, eriti kirikulaulule. Oli ju seminari juhataja, endine Rõuge koguduse pastor, Friedrich August Wilhelm Hollmann muusikaarmastaja ja -harrastaja, kes ka veidi heliloominguga tegeles. Seminari algaastatel kuulus õppeprogrammi usuõpetuse tsükklis 60 kirikulaulu

---

27 Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, lk.25.

28 "Eesti Postimees" 1867, nr.23, lk.178.

29 samas, lk.177-178.

õppimine kõigi salmidega ja neljahääliselt, peale selle muusikatsükkel:<sup>30</sup>

Õppeaine	Nädala tunde	
	I kl.	II kl.
Daulmine	2	2
Viiuldamine	2	2
Teised õppeained	36	37
KOKKU	40	41

Võrreldes Tartu seminari õppeplaani Läti vallakooliõpetajate Valga seminari plaaniga näeme, et laulmistundide arv on peaaegu sama (1 tund kirikulaulu on läti seminari plaanis enam I semestril), viiulimängu on aga Läti seminaris tunduvalt vähem, nimelt kogu õppeajal 1 tund nädalas.<sup>31</sup> 1874-1887.a. oli lauluõpetajaks seminaris Juhan Kurrik, kes teinud eeskujuliku tööd Rõuge kihelkonnakooli õpetajana, täendas end 1873. aastal Saksamaal. J.Kurrik on tuntud õpikute autorina, eesti koolivõimlemise teerajajana ja pedagoogina, kes pühendas oma tegevuse täielikult eesti talurahva hariduse parandamisele, olles seejuures rahvusliku tunde äratajaks õpilastes.<sup>32</sup> Kurrik õpetas seminaris matemaatikat, eesti ja saksa keelt, võimlemist ja laulmist. Seminaristide mälestuste järgi polevat Kurrikul erilist muusikaannet olnud. Muusikateooriat õpetanud ta vähe. Nimetanud laulu ja lasknud kahe nootidest laulda, kui ei läinud ladsalt, võtnud harmooniumi abiks. Mõnel tähtsamal pühäl laulnud seminaristid Maarja- või Peetrikirikus, kus juhatanud keegi kooriliikmetest. "Seminari koor oleks võinud paremini laulda, häälematerjali seks oli", arvasid vilistlased.<sup>33</sup>

30 J.Kivisaar, Tartu Eesti Vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, Tartu 1932, lk.40.

31 Lehrplan für das lettische Gemeindeführer-Seminar zu Walk, Riga 1879, lk.10.

32 A.Tiik, Juhan Kurrik - Eesti koolivõimlemise teerajaja. "Nõukogude pedagoogika ja kool" II, Tartu 1966, lk.190.

33 J.Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk.25-26.

1879. aasta õppeplaan vähendas veidi tundide arvu ja fikseeris ametlikult õppekeeleks eesti keele ja kaheaastase õppekursuse. Muusikatundide arv jäi endiseks: 2 tundi viiulimängu ja 2 tundi laulmist nädalas. Laulu tunnid toimusid mõlemale kursusele koos. Programmis olid ette nähtud häälekool, puhas intervallide teebimine, noodikirja ja akordideõpetuse elementide tundmine. Programm nõudis 32 ettekirjutatud koraali ja veel 28 koraali õppimist valiku järgi. Hollmanni seminaris ilmalikke laule ei lauldud peaaegu üldse, kuigi programmis oli nimetatud, et "2 ja enamhäälelised laulud (kiriku- ja rahvalaul) saavad võimalikkuse piirides hästi harjutatud."<sup>34</sup> Neid rohkeid koraale õpetas Hollmann ise. Talle pole valmistanud mingit vaeva kõigi kuuekümne koraaliviisi noteerimine peast tahvlile.<sup>35</sup> Hollmanni kirikuvürstliku tegevuse tõttu jäi mõnele hilisema aja koolimehele mulje, et "see seminar oli poolvaimulik õppeasutus, kus peajõud koondati usuõpetusele ja kirikumuusikale".<sup>36</sup>

#### 4. T a r t u II Õ p e t a j a t e S e m i n a r i s.

Vastukaaluks saksa keelsele peamiselt linna elementaarkoolide õpetajaid ettevalmistavale seminarile ja rüütelkonna poolt ülevalpeetavale eesti keelsele vallakooliõpetajate seminarile avas haridusministeerium 1878. aastal Tartus kolmanda õpetajate seminari vene õppekeelega. See seminar hakkas tööle alul kolme-, peagi aga nelja-aastase õppeajaga ja valmistas ette õpetajaid nii vallakooli kui ka kihelkonnakoolidele. Tartu vene õppekeelega seminar andis eesti rahvakoolile 1878-1918.aastate vahemikus

34 Lehrplan für das Estnische Gemeindeschullehrer-Seminar zu Dorpat, Riga 1879, lk.1-9.

35 J.Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk.41.

36 Märt Raud, Sulg ja raamat, lk.37.

sadu kvalifitseeritud pedagooge ja etendas pedagoogilise mõtte arengus ja teadmiste levitamises eesti koolielus hiiglasuurt osa.<sup>37</sup>

Muusikalisele kasvatusel pöörati selles seminaris suurt tähelepanu. Eriti hoolikalt õpetati paljude aastate jooksul viiulinängu. Mitmed lõpetajad töötasid hiljem viiuldajatena või viiulipedagoogidena, nagu K.Linnamägi, S.Lindpere ja A.Peenemaa; heliloojana - muusikaõpetajana: T.Vettik, A.Kiiss; peaaegu kõik lõpetajad õpetasid hiljem paljude aastate jooksul koolis laulmist viiuliga.

Õppeplaan seminaris oli püsiv. Vilistlaste märkmete alusel oli muusikalisi õppeaineid järgmiselt:<sup>38</sup>

Õppeained	T u n d e		
	I kl.	II kl.	III kl.
Laulmine	2	2	2
Kirikulaul	1	1	1
Viiulinäng	1	1	1
Teised õppeained	25	28	34
KOKKU	29	32	38

Muusikalise kasvatusel tase seminaris oleneb peamiselt õpetajatest, nende võimetest muusikas ja pedagoogikas. Vähemal määral mõjutasid seda seminari direktorid. Esimene direktor, ukrainlane Leo Ždanovitš, oli muusikaarmastaja ja mõistis kogenud pedagoogina muusika tähtsust kasvatuses. Ta suhtus soosivalt eesti laulude laulmisse, pidas väga tähtsaks, et seminari koor pidevalt oleks esinemisvõimeline ja võrdles eestlasi lauluarmastuse osas uk-

<sup>37</sup> A.O.Пинт, Основные этапы истории педагогического образования в эстонии в XIX-XX веках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук, Москва-Тарту 1951, стр.14-15.

<sup>38</sup> Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, lk.103.

rainlastega.<sup>39</sup> L.Zdanovitš oli vabameelsete vaadetega pedagoog, kes mõistis eesti rahvusliku ärkamisaja põhimõtteid. Ta soovitas ka seminaristide kooril esineda eesti seltsides. 1883. aasta alul sõitis seminaristide koor koguni Viljandisse, et esineda sealise Põllumeeste Seltsi ja Aleksandri kooli peakomitee koosolekul. Vaatamata talvise sõidu raskustele, möödus see kontsertreis hästi.<sup>40</sup>

Seminari lauluõpetajaks oli ümmarguselt 25 aastat Aleksander Thomson, helilooja-pedagoog Aleksander Thomsoni nimekaim. A.Thomson oli määratud seminari õppejõuna tööle juba 1877. aastal enne õppeasutuse tegelikku avamist ja oli seega seminari loojaks ja esimeseks õppejõuks. A.Thomson (1848-1902) oli rahvuselt eestlane. Ta oli sündinud Peterburis rätsepa pojana, õppis Tartu saksa keelses seminaris ja peale selle lõpetamist 1868.a.töötas õpetajana Tartu koolides kuni vene keelse seminari õppejõuks määramiseni. Saanud saksa kasvatuset, pidas ta end rohkem sakslaseks kui eestlaseks. Koolis, kodus ja lastevanematega ta eesti keelt ei rääkinud. Iseloomult oli A.Thomson heatahtlik ja hoolitsev, eriti luteriusuliste õpilaste vastu. Tema õpetada oli peale laulmise veel matemaatika ja saksa keel. A.Thomsoni õpilased enamuses kirjutasid oma mälestustes, et ta oli hea inimene. Mitmed vilistlased lugesid teda keskpäraseks või nõrgaks pedagoogiks: "Hää südamega inimene, aga halb õpetaja" (T.Tamm, lõpetanud 1887).<sup>41</sup> "Tema heatahtlikkus õpilaste vastu oli väljaspool kahtlust" (O.Liigand, lõpetanud 1895).<sup>42</sup>

Oli ka selliseid mälestusi: "Kannatamatu ja kaunis hell ... muusikas oli tubli ja laule õpetas hästi" (J.Soo, lõpetanud 1890);<sup>43</sup> "Vaimustatud lauluõpetaja oli ta, kes hoogsate laulude puhul ise keema läks ja ka lauljaid kaasa

---

39 RAKA, f.2292, nim.1, sü.21, l.4.

40 RAKA, f.2292, nim.1, sü.27, l.14.

41 RAKA, f.2292, nim.1, sü.42, l.7-8.

42 RAKA, f.2292, nim.1, sü.83, l.7.

43 RAKA, f.2292, nim.1, sü.53, l.3.

kiskus" (M.Raud, lõpetanud 1901).<sup>44</sup>

Ilmselt oli A.Thomson vastuolulise karakteriga isikus; ühest küljest koolmeisterlik korralikkus ja ülemuste austamine, teisest küljest aga poheemlaslikult mugav, end vähe pingutav heasüdamlik õpetaja. Ülalöeldu vajutas pitseri kogu tema tööle. Muusikateooriat, kui enam vaevanõudvat, õpetas ta vähe, seda ainult ettevalmistuse ja ka I klassis<sup>45</sup> laulmisõpetamise meetodikat ta peaaegu üldse ei õpetanud.<sup>46</sup> Selle eest aga lasi teha ümberkirjutusi nii, et pärast lõpetamist jäi kaasavaraks "määratud virnad kirikulaulu-nootide ära kirju".<sup>47</sup> Thomson oli tegelikult avara muusikalise andega pedagoog, kes mängis hästi klaverit ja orelit ja komponeeriski. Keiser Aleksander II 25-aastase valitsemise aastapäevaks kirjutas ta seminaridirektori värssidele "Veerand sajandit" muusika. Juubelipäeval kandis seminarikoor selle edukalt ette. Lahtitehtud akende kaudu kuulis seda ka ümberkaudne elanikkond. Laul võeti hästi vastu ja teenis ka keisri tänu.<sup>48</sup> Laulurepertuaar koosnes peamiselt vene lauludest. Ometi õpetas Thomson vahel ka eesti laule. Vaimustusega on seminaristid laulnud Thomsoni taktikepi järgi "Kaunimad laulud pühendan sul".<sup>49</sup> Koori esinemiste ja proovide puhul andis Thomson taktikepi sageli mõne õpilase kätte, et see vajalikkude juhatamispraktikat saaks.<sup>50</sup> Niisiis oli Thomsonil kahtlemata peaaegu 25-aastase tegevuse jooksul teeneid eesti muusikakultuuri arengus. Kahjuks ei suutnud ta aga saavutada niisugust muusikalist õhkkonda ja anda õpetajatele sellisel määral muusikaalalist ettevalmistust kui Valga seminaris J.Cimze ajal.

Muusikaline tegevus seminaris ei piirdunud klassilauluga. Eesti laulude õppimiseks organiseerisid seminaristid

---

44 M.Raud, Sulg ja raamat, lk.82.

45 RAKA, f.2292, nim.1, sü.81, l.8; Tartu Opetajate Seminar 1828-1928, lk.142.

46 L.Hallop, Andmed Võrumaa koolielu kohta sajandivahetusel Samuel Songi usutluse põhjal. VOT, Toimik 151 (2461), lk.5.

47 RAKA, f.2292, nim.1, sti.102, l.8-9.

48 RAKA, f.2292, nim.1, sü.22, l.4.

49 RAKA, f.2292, nim.1, sti.125, l.5.

50 RAKA, f.2292, nim.1, sti.78, l.4.

aeg-ajalt mõnekiinneliikmelise koori seminaristide juhatusel. Õpetajad ei abistanud harilikuti niisugust koori ega takistanud.

1894. aastal juhatas seminaristide klassivälist koori P.S.Songi (lõpetas samal aastal). "sineti õpilasohtutel ja Peetri kirikus.<sup>51</sup> Õpilaste "oma kooril" jätkus entusiismi harjutada ka siis kui saal oli gaude üritustega kihni. Sel puhul koguneti maja neljandal korrusel olevasse pesemise ja suitsetamise tuppa ja lasti laulul kõlada. Sinna koguneti ka mitmete isamaalike laulude õppimiseks, milliseid saalis, õpetajate kuuldeulatuses, ei juletud laulda. 1899/1900 õppeaastal oli koorijuhatajaks seminarist Jaak Depmann. Koor otsustas salaja osa võtta 1900.a. suvel toimuvast Pärnumaa osimesest laulupeost. Direktsioonilt loa küsimist peeti mõtetuseks, sest oli ette teada, et niisugusest rahvuslikust üritusest osavõtuks luba ei anta. Seminaristid teatasid laulupeo toimkonnale, et osa võtta soovib "Taaralinna meeste koor"! Anoniimsust peeti tingimata vajalikuks. Laulude õppimine ja laulupeoks valmistamine pesemise-suitsetamise toas toimus nii, et seminari juhtkond ei saanudki teada õpilaste ettevalmistusest. Pärnu laulupeole sõitis iga kooriliige suvise puhkuse paigast. Kuna mitmel seminaristil polnud võimalik ette võtta pikka teekonda, kogunes koor laulupeole paarikümne lauljaga. Seminaristid laulsid kaasa ühendkooris ja võtsid osa kooridevahelisest võistulaulmisest. Seminaristide koori tase pidi olema küllalt kõrge, sest esinemise eest "Porilaste marsiga" teenis koor teise auhinna - hõbedast taskukella.<sup>52</sup> Küllap oli siin omajagu teenet ka A.Thomsonil õpilaste üldise muusikahariduse osas. Koori häid ja halbu külgi analüüsis "Postimees" järgniselt: "Ilusat ja pea eeskujulist laulmist võisid teised koorid Taaramäe Seminaristide koori käest õppida. Suurematest kooridest laulsid nemad kahtlemata kõige paremini. Laulu viisi mõistmises, sõnade selges

51 I.Hallop, Andmeid Võrumaa koolielu kohta sajandivahe-  
tusel Samuel Songi usutluste põhjal, lk.5.

52 RAKA, f.2292, nim.1, sü.125, l.5-6.

väljaütlemises, vabas hingamises, puhtas ühetaolises kokkukõlas, ürgamises ehk intonatsioonis olivad nad pea laitmata: võis näha, et nii juhataja kui ka üksikud lauljad oma osast hästi aru saivad. Koori väärtust rikkus see, et I pass ja II tenor ilusa laulu esimeses salmis mitte küllalt julgesti ei puhunud, mis kohati valemärvilist kokkukõla sünnitas."<sup>53</sup>

Seminari koor saavutas edu ka neljahäälsete kirikulauludega. 1902. aastani õpetas ja juhendas seda A. Thomson. Kuna tunniplaanis oli kirikulaulule ette nähtud ainult üks tund nädalas, organiseeris Thomson luteriusuliste õpilaste laulu nn. regendi juhtimisel, kelleks ta määras igal sügisel ühe viimase klassi õpilase. Laupäevaõhtutel, kui õigeusulised pidid viibima kirikus, õppisid luterlased regendi juhatusel koraale ja vaimulikke koorilaule, milledega kirikupühadel osineti Peetri kirikus.

Pärast Thomsoni surma õpetas ajutiselt 1902/3 õ.-a. laulmist M. Tretjakov, kes ei olnud selles aines kuigi tugev ega jätnud lauluõpetuses märgatavaid jälgi. Tema järel määrati 1903. aastal lauluõpetajaks Mihail Troitski. Viimane oli õppinud Peterburi konservatooriumis, tundis ise muusikateooriat ja teadis üht-teist lauluõpetamisest, ei osanud aga ainet metoodiliselt käsitada. Juba esimesel tunnil hakanud ta konservatooriumi teooriaõpiku järgi nii kiiresti õpilastele ette vuristama, et klass plahvatanud noerma. Troitskil juhtunud tasakaalutu iseloomu tõttu tüllisid õpilastega ja viimased vastanud talle mitmesuguste vempudega. Näiteks kirjutanud õpilane Gusov maha Punscheli koraaliraamatust mitmehäälse kirikulaulu ja tutvustanud Troitskile seda omakomponeeritud lauluna. Peale seda, kui õpetaja, "põõandanud" harmooniat, andis "heliloojat" kiites laulu tagasi, oli õpilastel põhjust naerda

---

53 "Eesti Postimees" 1900, nr.26, 29.VI, lk.1.

Õpetajat ja ta teadmatust.<sup>54</sup> 1905. aastal, kui kuraator Prutsenko revideerinud seminari õppetööd, laulnud koor Troitski juhatusel talle puhtalt aga ilmetult. Direktori seletuse peale, et koraale ja eesti laule laulab koor õpilase juhatusel, palunud kuraator ka neid esitada. Ohutana kuraatori kiitusest laulnud koor sãrasilmi eesti laule ja lõpetanud Miina Hermannini lauluga "Viimase veretilgani", mis oli neil revolutsioonilistel aastatel kujunenud seminaristide hümniks. Kohkudes kuuldi järgmisel hommikul, et direktor oli nende laulude pärast vallandatud.<sup>55</sup> Troitski vastu aga tõstsid seminaristid 1905.a. sündmusrikastel päevadel nii ägeda protesti, et direktsioon ta vallandas.<sup>56</sup>

Järgmine lauluõpetaja J. Vereštšagin oli Riia muusikakooli haridusega. Tema ajal pöörati rohkesti tähelepanu muusikateooria, solfedžo ja harmoonia õpetusele. Laulutundides õpetas ta peamiselt vene heliloojate viise, vahel harva ka lääne klassikute laule. Vereštšagin oli pedantselt nõudlik inimene. Materjali võttis ta edasi aeglaselt, seda süvendades ja kinnitades, nii et see kauaks ajaks meelde jäi. Seminari laulukoori taset ja head reputatsiooni püüdis Vereštšagin hoida. Valesti laulijate peale ja eksimuste korral pahandas ta tõsiselt.<sup>57</sup> Vereštšagin oma muusikateooria ja viiuliõpetusega võttis osa ka Tuudur Vettiku kujundamisest silmapaistvaks muusikaks. Vereštšagin võimaldas tal (T. Vettik õppis seminaris 1914-1918) juhata da ka seminaristide koori. Oma esimesed helitööd kirjutas Vettik 1917. aastal seminari õpilaseks.<sup>58</sup> Sellel aastal juhatas ta seminari õpilaste kontserdil Aleksandri gümnaasiumi saalis edukalt kooli meeskoori, kandes ette Glinka, Rubinsteini, Cimze jt. heliloojate teoseid. Samal kontserdil esines ka segakoor, milline oli moodustatud seminaristidest ja parematest "Vanemuise" koori naislauljatest.<sup>59</sup>

54 RAKA, f.2292, nim.1, sü.183, l.10-11.

55 H. Raud, Sulg ja raamat, lk.92.

56 RAKA, f.2292, nim.1, sü.208, l.42.

57 J. Kurn, Koolipõlve lood. Mälestusi Tartu Õpetajate Seminarist 1910-1914, VOT, A 2514, lk.59.

58 RAKA, f.2292, nim.1, sü.322, l.3.

59 samas, lk.11.

Tundide arv seminaris oli suur, kuid laulmisele jäeti ikka aega. J. Pullisaar (lõpetas 1898) meenutas hiljem viis tegevust seminaris: töö, töö, töö, nali, laul.<sup>60</sup> "Töö" hulka kuulus ka instrumentide õppimine. Nagu nimetatud, õpetati kohustusliku ainena viiulimängu. Orelit ja klaverimängu oli fakultatiivsed. Õigeusulised põlgasid orelit kui "kuradi mänguriista".<sup>61</sup> Mitmed luteriusulised õppisid aga kes orelit, kes klaverit. Orelit õppijad käisid tunnis ja harjutamas seminari algkooliruumides Peterburi tänaval, kus pill asus. Orel oli väike, aga pedaaliga.<sup>62</sup> Klaverid oli seminari ja harjutuskooli majas, kuid nendel harjutajaid oli vähe. Peamine instrument seminaris mida kõik õppisid oli viiul. Mitmetel seminaristidel olid isiklikud viiulid. Ka seminaril oli hulk viiuleid, millised jagati välja õpilastele. Klassides oli lubatud harjutada kella viieni peale lõunat, saalis veelgi kauem.<sup>63</sup> Seminariruumides kajatas tundidest vabal ajal alati viiulimängu. Kuuldus algelisi harjutusi ja kunstipärast mängu.<sup>64</sup>

Viiulimängu õpetajaks oli pikemat aega (1882-1902) Carl Linnamägi, kes oli sündinud 1861. aastal Otepääl Kastelatsi kooliõpetaja pojana, lõpetas samas seminaris esimese lennuga ja omades häid muusikalisi andeid ning töökust, kujunes heaks viiuli ja klaverimängijaks. Seminaris õpetas ta ka eesti keelt ja oli harjutuskooli juhatajaks. Linnamägi suhtus viiulimängu suure armastusega. Uhtus, et ta seminari harjutuskooli laulmise tundi minnes hakkas klassis viiulit häälestama ja proovima ja sai sellejuures niisuguse mänguhoo sisse, et terve tunni omaette viiulit mängis. Rõõndis ühest seinast teise ja unustas mängides oma tunni eesmärgi. Paljud õpilased olid tähelepanelikult kuulnud ta mängu, osa lugenud sel ajal raamatuid, mõned vestelnud omavahel.<sup>65</sup>

60 RAKA, f.2292, nim.1, sü.114, l.1.

61 RAKA, f.2292, nim.1, sü.81, l.8.

62 M.Meos, Minu haridustee, haridusjuhid ja tsaariaegne tööväli. VOT, Toimik 205, lk.10.

63 RAKA, f.2292, nim.1, sü.54, l.2.

64 RAKA, f.2292, nim.1, sü.158, l.2.

65 RAKA, f.2292, nim.1, sü.208, l.18.

Paremate seminari viiulinängijatega oli Linnamägi suur sõber. Õpetas neid hoolega, mängis duetti ja organiseeris kvarteti, kus ta ise mängis puuduvat pilli - vioolat või tšellot.<sup>66</sup> Nõrgemate õpilastega töötas ta vähem hoolsalt, saatis neid klassist välja või ägedushoos löi poogna käest. Üldiselt saavutas ta aga seda, et viulidati "vahvasti igal lubatud ja ka mõnel keelatud tunnil."<sup>67</sup> Õppevahendina kasutas Linnamägi tuntud viulikoole ja rahvalaule edasijõudnutele andis klassikaliste heliloojate Weberi, Mozarti, Rossini jt. teoseid. Viimased pidid õpilased ise endale õpetaja noodist ümber kirjutama.<sup>68</sup> Linnamägi oli mitmekülgne muusikamees. Teda tunti Tartus ka laulukoorijuhina, kes oli edukalt esinenud kooriga eesti seltside pidudel.<sup>69</sup> Seminaris organiseeris ta parematest mängijatest mängijatest keelpilliorkestri, mida ise juhatas ja millega ka seminari aastapäeval esines.<sup>70</sup> Tema viiuli õpilased suhtusid austavalt oma pedagoogisse. "K.Linnamäest on mälestus kui häast viiulimehest, kelle laulev toon meelitas mõndagi meist oma jõuda proovima viiuli alal", kirjutab 1891. aasta lõpetaja J.R.Karafin.<sup>71</sup> "Õpetaja Linnamägi oli lihtne ja tagasihoidlik... minulegi oli viiulinängu õppimisel hea edu tema juhatusel" (1890.a. lõpetaja J.Soo);<sup>72</sup> "Linnamägi oli... vaikse iseloomuga kuid järjekindel ja korraarmastaja töömees" (1892.a. lõpetaja M.Koch);<sup>73</sup> "Viiulinängu... aines oli tema õpetusel tõesti silmapaistvaid tagajärgi" (1903.a. lõpetaja V.Tamman).<sup>74</sup> Mitmed Linnamägi õpilased mängisid hiljem õpetajatena töötades viiulit isetegevuslikes sümfoniettorkestrites või juhatasid seda.<sup>75</sup> Peale K.Linnamäe lahkumist seminari õppejõu kohalt 1902. aastal kiritses viiulinängu õpetamine mitu aastat. M.Troitski oli ise tagasihoidlike võimetega

66 RAKA, f.2292, nim.1, sü.81, l.8.

67 RAKA, f.2292, nim.1, sü.68, l.7.

68 RAKA, f.2292, nim.1, sü.114, l.38-52.

69 "Postimees" 1903, nr.54, 7.III, lk.1.

70 Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, lk.143.

71 RAKA, f.2292, nim.1, sü.59, l.3.

72 RAKA, f.2292, nim.1, sü.53, l.4.

73 RAKA, f.2292, nim.1, sü.67, l.1-2.

74 RAKA, f.2292, nim.1, sü.168, l.9.

75 RAKA, f.2292, nim.1, sü.53, l.5; sü.82, l.1-2; sü.134, l.4.

viuldaja, J. Verestšagin loobus individuaalõpetusest ja õpetas rühmade kaupa. Viuliõpetus seminaris paranes uuesti, kui 1906. a. õppejõuks kutsuti Samuel Lindpere. Viimane oli pärit Alatekivilt, lõpetanud Tartu Õpetajate Seminari 1893. aastal, töötanud õpetajana Väike-Maarjas ja Tartus ning õppinud Peterburi konservatooriumis.<sup>76</sup> S. Lindpere oli hea viuldaja, kes suutis ka seminari vanadelt "viulikrappidelt" ära kõla välja meelitada.<sup>77</sup> Heastüdamliku pedagoogina mõjutas õpilasi eeskujuga. Seminaristid, kes viulimängu vastu huvi ei tundnud, ei omandanud Lindpere vähese nõudlikkuse tõttu head pillimänguoskust. Tublimatest pillimängijatest organiseeris ta aga keelpilliorkestri ja seminari aastapäevapeol mängiti Moškovski serenaadi jt. palu.<sup>78</sup> Kui 1909. aastal uus energiline direktor J. Vasilkov muretses oma sõbra, Riia õppekonna kuraatori Prutšenko finantsilisel abil seminarile puhkpillid, organiseeris Lindpere sümfoniettorkestri. Direktor käinud tihti orkestriproovidel ja lasknud poistele omal kulul saia tulla.<sup>79</sup> Kuid juba järgmisel aastal uuele direktorile Troitskile polevat Lindpere orkestritöö vaim meeldinud ja orkestrijuhiks määrati Verestšagin. Orkester mängis nüüd küll patriootilisi teoseid, kuid loiult ja viimistlemata. Järgmisel aastal töötas orkestriga uuesti S. Lindpere.<sup>80</sup>

Kodukord seminaris oli küllalt range. Õpilasi lubati internaadist ainult kirikusse. Öhtul suleti aegsasti hiiglaväravad ja valvati, et keegi ilma loata ei väljuks. Ettevõtlikumad poisid pääsesid välja, ronides, salaja üle värava. Nii käis grupp seminariste veel 1917. aastal "Vannemüüsi" segakooris laulmas.<sup>81</sup> Seminaris korraldati piduõhtuid ja muid seltskondlikke üritusi väga harva. Üksikud taolised olid koolis suursündmuseks. Siis viimistleti koorilaule ja orkestripalu, õpiti soololaule, klaveri- ja viuliteoseid, lavastati näitemänge.<sup>82</sup> Kuigi Tartu Õpetaja-

76 Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, lk. 263.

77 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 221, l. 2.

78 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 228, l. 9.

79 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 255, l. 6.

80 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 239, l. 8.; Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, lk. 143.

81 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 317, l. 2.

82 RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 35, l. 11; sü. 63, l. 3; sü. 271, l. 5.

te Seminarist nendel aastatel ei kasvanud välja silmapaistvaid heliloojaid, katsetasid mitmed seminaristid muusikaloominguga. Peale T.Vettiku laulude on laialt tuntud Karl Ramni "Õrn ööbik", millise laulu noor Ramm kirjutas seminaristina. Pärnust pärit Karl Ramm komponeeris seminaripölvess viise ja mängis neid viiulil teistele sageli ette. Samal ajal (1880-1884) õppis seminaris Vastse-Otepää poisse Gustav Wulff, kellel olid kirjanduslikud kalduvused. Ramm õhutas Wulffi oma viisidele sõnu kirjutama. Wulffile meeldinud üks viis väga ja ta loonud sellele teksti, mis algas sõnadega: "Õrn ööbik, kuhu tõttad sa lahkel lehekuul". Laul leidis karmi meloodia ja võitlusjulgete sõnade tõttu seminaris üldist poolehoidu ja levines K.A.Hermanni toimetatud "Eesti Postimehe Muusiku Lisalehes" (1883, nr.5/6) kaudu kiiresti üle Eesti. Tunderikka mõisavastase laulu avaldamise eest saanud Hermann kohalikest sakslastest tublisti sarjata.<sup>83</sup>

Tartu venekeelne õpetajate seminar andis ligi 400 kooliõpetajat Eesti rahvakoolile. Kokku on õppinud seminaris ligi 1000 õpilast, paljud aga ei lõpetanud. Üsna suur arv seminaris hariduse saanud isikuid töötasid hiljem mitmesuguste ametnikkudena, sõjaväelastena jne. Suurem osa seminariste jäi paljude aastate jooksul truuks õpetaja kutsele. Kuna kõik need õpetajad olid saanud ka küllalt hea muusikalise kasvatuse, mõjutasid nad suurel määral eesti koorikultuuri ja orkestrimuusika arengut nii koolimuusika osas, kui ka töös täiskasvanute kollektiividega. Tartu vene õppekeelega õpetajate seminar lõpetas oma neljakümneaastase tegevuse 1917/18 õppeaastal. Seminari varandused ja arhiiv evakueeriti südavonemaale. Kui 1918. aastal taheti jätkata seminari tööd, selgus, et venekeelsest seminarist oli jäänud Tartusse vaid üks õpilane.<sup>84</sup>

---

83 R.Põldmäe, Gustav Wulff-Õis - "Õrna ööbiku" autor, Tartu 1965, lk.14; vrdl. RAKA, f.2292, nim.1, sh.29, l.1.

84 Juhan Tork, Tunde- ja mõttekillukesi Tartu Õpetajate Seminari 140.aastapäeva puhul. Eesti Õpetajate Keskkõhingu häälekandja Billettään nr.17, Stockholm 1968, lk.7.

## 5. Valga Kihelkonnakool- meistrite ja Köstrite Seminaris.

Möödunud sajandi esimesel poolel, mil Liivimaa vajas hädasti kõstleid-kooliõpetajaid, otsustas Riia Landrats-Collegium Volmari pastori Walteri ettepanekul avada Volmari kihelkonnakooli juures õppeasutuse, mis koolmeist-reid ette valmistaks. Walter saatis kohaliku noormehe J.Cimze aastaks Saksamaale haridust täiendama ja sealsete koolide ja kasvatusmeetoditega tutvuma. 1839. aastal jõu-dis Cimze õppereisilt tagasi ja Walter kandis ette Maapäe-vakollegiumile, et sobiv õpetaja on olemas ning Rüütel-konna Rahvakooliõpetajate Seminar võib alustada tööd. Seminar oli mõeldud kogu Liivimaa vajadusteks. Seminari vastuvõtuteates oli öeldud: "Tahavad eestlased, kes saksa keeles tugevad on, seda asutust kasutada, siis ei ole ta-kistus".<sup>85</sup> Ometi oli ju kool ikkagi vööra rahva maa-alal, eemal Liivimaa Besti osast. Sellepärast on Volmari Semi-naris neil aastatel õppinud vaid paar noormeest Besti alalt. 1847. aastal otsustati seminar üle viia Valka, et oleks Liivimaa keskel ja mõlema rahvuse piiril. Seminari hoone ehitamist alustati, kuid kui Cimze kolis 1849.a. Valka, polnud hoone ikka veel valmis. 1850. aastal alus-tas Valga Köstrite- ja Kihelkonnakooliõpetajate Seminar tööd. Kuna koolimaja ehitus oli pooleli, elasid kasvandi-kud esialgu linnas. Ruumikas koolihoone Valga lähedal Vol-mari-Valga maantee ääres valmis alles 1853. aastal.<sup>86</sup>

Alates 1850. aastast õpib Valga seminaris palju eestlasi. Tänu seminari juhatajale J.Cimzele kujuneb see õppeasutus silmapaistvaks hariduskoldeks, kus said ette-valmistuse agaraks ühiskondlikuks ja pedagoogiliseks tööks

85 Peterson, Bach, Inselberg, Das ritterschaftliche Paroc-hiallehrer Seminar in Walk, Riga 1898, lk.12.

86 samas, lk.56-57.

mitmed ärkamisaja suurkujud, nagu C.R.Jakobson ja A.Grenze-stein. Märkimisväärne on Valga seminari osa eesti muusika-kultuuris. Cimze oli väga tugev muusik; koorijuht, kla-verimängija ja helilooja, seejuures rahvamuusika austaja. Cimze kasvatas esimesed eesti muusikud - heliloojad ja lauluõpetajad, organistid ja muusikaõpikute autorid; A. Säbelmann-Kunileid, Fr.Säbelmann, A.Thomson, A.Läte, ven-nad Erlemannid (Helmes ja Kanepis), vennad Kirsolid (Vil-jandia ja Halliste), Joosep Kapp jt.<sup>87</sup> Volmari-Valga seminaris õppis 1839-1890, aastatel 511 inimest.<sup>88</sup> Enamus-neist olid lätlased. "simese aastakümne jooksul, mil semi-nar töötas Valgas, oli umbes kolmandik õpilaste arvust eesti noormehi.<sup>89</sup> Järgmistel aastakümnetel õppis semina-ris provintsi Eesti osast ca 1/4 õpilaste üldarvust.<sup>90</sup> Valga seminar lõi omapärase köstrist ja koolmeistrist koosneva õpetajatüübi, "kes oli konservatiivne härramees, hea teadusliku ja pedagoogilise ettevalmistusega ning suur muusikaharrastaja, aga seejuures rahvuslik."<sup>91</sup>

Valga seminar kujunes juba esimestest aastatest oma-laadseks "muusikaseminariks". Siinsed kasvandikud said tolle aja kohta väga korralikud muusikaalased teadmised ja oskused ning tõsise lauluarmastuse.<sup>92</sup> Üks esimese len-nu lõpetajaid 1853. aastal oli Artur Kapi isa ja Eugen Ka-pi vanaisa Joosep Kapp,<sup>93</sup> kes osava organisti, tubli koo-rijuhi ja mitmekülge ühiskondliku tegevusega võitis laial-dase tunnustuse Suure-Jaani kihelkonna koolmeistriks ja köstriks olles. Hilisema suulise traditsiooni edasikandes polevat J.Kapi seminaris õppimise ajal olnud mitte nii-võrd tähtis hea orelimängu valdamine, kui just see, et kasvandikud süveneksid oreli suurmeistri Bachi vaimu.<sup>94</sup>

87 A.Jürgenstein, Mälestusi minu seminariajast, "Odamees" 1925, nr.1, lk.6.

88 Läti NSV RAKA, f.259, reg.2, nr.22.

89 "Das Inland" 1859, nr.19, 11.V, v.382.

90 "Lõuna-Eesti" 1939, nr.128, 10.XI, lk.2.

91 Märt Raud, Eesti kool aegade voolust I, lk.24.

92 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.83.

93 Läti NSV RAKA, f.259, reg.1, nr.158, l.1.

94 A/leksander/ Kapp, Joosep Kapp ärkamisaja koolimees ja Eesti rahva tegelane. KM KO, f.55, M 5:1, l.36.

II lend a.1853-1856(nende hulgas Andreas Erlenam ja Thomas Undritz) õppisid juba uues majas, kuhu muretsuti seminarile korralik orel. Hoone alumisel korrusel oli direktori korter, abiõpetajate tuba, suur söögisaal seminaristide jaoks, teenijatetuba ja majandusruumid. Ülemisel korrusel oli suur koolisaal, magamistuba, klaveriklass, haigetuba, pesemisruum ja väike magamistuba, mida alul kasutas abiõpetaja, hiljem jäi eesti seminaristide magamistoaks.

Tööpüev seminaris oli pikk, aga mitmekesine. Iga seminarist pidi nädala jooksul vähemalt 2 tundi orellil harjutama, klaverit aga iga püev. Aasta aastalt muretsuti klavereid juurde, nii et peaaegu iga õpilase pärelt oli instrument. Ohtupalvusel praktiseerisid kasvandikud kordamööda orellimänguga, samuti pidid nad sagedi mängima orellit pühapäevastel jumalateenistustel Lühde või linnakirikus.<sup>95</sup>

"Agga mis neile siis keik õppetakse?", küsib "Perno Postimees" ja vastab ise: "Mängo ja laalo tundmissest õppetakse:

- 1) laulmist, ni kui se peab olla (ühhe ja mitme heäleaga),
- 2) orrila mänginist,
- 3) heäle mõnno ja kindral-bassi /generalbassi H.R./

Kui seminar ümber nimetati Valga Kihelkonnakoolmeistrite Seminariks, anti 1879. aastal välja ka uus õppeplaan. Kooli eesmärk jäi samaks: ettevalmistada mõlemale Liivimaa distriktile kihelkonnakooli õpetajaid ja köstreid. Oppeaeg pikendati neljale aastale, kusjuures viimasel aastal pidid õpilased elama mitte enam internaadis, vaid linnas erakorterites. Oppekeeleks jäi endiselt saksa keel, kusjuures § 18 järgi "õpitakse ka eesti ja läti kui emakeelt."<sup>97</sup>

---

95 Peterson jt. Das Ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, 1.57; "Rahvaleht" 1939, nr.259, 3.XI, lk.4.

96 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1858, nr.9, 27.VIII, lk.70.

97 Vehrplan für das Parochiallehrer-Seminar zu Walk, Riga 1879, lk.5.

Tunniplaan nägi ette järgaised muusika ained:<sup>98</sup>

Õppeained	Nädalatunnid			
	IV klass	III klass	II klass	I klass
Laulmine	3	3	3	1
Generalbass	2	2	1	1
Klaveri- ja orelimäng	2	2	2	1
Teised õppeained	30	30	27	23-27
KOKKU	37	37	33	26-30

Laulmise, kui aine eesmärgiks oli vajaliku hariduse andmine lauluõpetamiseks koolis ja laulmiseks kirikus. Klaverimängu tunnid pidid andma vajaliku tehnika ja kujundama muusikalist maitset. Oreli õppimise eesmärgiks oli koraalide ladus mängimine, kiriklike prelüüdidide ettekandmine ja korrektne moduleerimine. Muusikateooria pidi õpetama arusaamist muusikalisest fraasist, andma harmooniaõpetuse teadmised ja meloodiate ning rahvalaulude harmoneerimise oskused.

Esimisel õppeaastal, s.o. IV klassis nägi õppeplaan ette koraalimeloodiate laulmist, kuulmise- ja tabamisharjutusi, kromaatilise ja duur-heliredeli moodustamist, intervallide, kolmkõlade ja moll-helitõu kohta teadmisi. Klaverimängus nähti ette harjutused klaverikooli järgi.

III klassis jätkub õppetöö eelmise klassi eeskujul. Lauldakse koraalimeloodiaid, jätkatakse figuraallaulu. Generalbassis õpitakse peaseptakordi, ta vorme, lahendusi, moduleerimist. Samuti ka kõrvalseptakordi ja väikest noonakordi. Jätkatakse klaverimänguga ja hakatakse õppima orelit.

II klassis jätkub kõigi eelmiste tegevuste kordamine, laiendamine ja edasiviimine. Figuraallaulule lisandub soololaul; generalbassis modulatsioonid, sekstakordid, orelipunkt ja laadid. Klaverimäng jätkub endiselt. Orelimängus peab õpilane õppima iga kuu ühe neljahäälse koraali peast ette kandma. Iga üks peab prelüüde ja modulatsioonid oskama mängida, võimekad transponeerivad koraale ja postluudiume ja õpivad kiriklikus stiilis kontsertpalu.

I klassis õpitakse numereeritud bassi ja koraalide harmoniseerimist. Kindlasti Cimze initsiatiivi tõttu on ette nähtud ka rahvalaulude töötused. Orelimäng on ka siin kohustuslik, klaverimäng aga võimekamatele. Oskuste ja teadmiste andmisel tuleb tähele panna, et "seminaris mitte virtuoose, vaid ainult häid lauluõpetajaid ja organiste peab kasvatatud saama."<sup>99</sup>

Õppetöö toimus saksa autorite õpikute järel. Klaverimängu õpetamisel kasutati Crameri, Hoppe, Wohlfahrti jt. koole, orelimängus Rincki, Körneri, Bergeri koole. Koraale õpiti Punscheli koraaliviisiraamatu, saksa-läti lauluraamatu ja Ulmanni "Melodienbüchlein" järgi. Ilmaliku laulu jaoks oli ettenähtud pühapäevaõhtune laulutund, kus koorijuhina praktiseeris üks sel alal tublimaid seminariste.

Kogu seminari töös oli kuni 1881. aastani tooniandjaks õppeasutuse juhataja J. Cimze. Seminaris õpetas ta kooliteadust, laulmist, muusikateooriat (generalbassi), lühemat aega ka muid aineid. Jānis Cimze (Johannes Zimse) rahvuselt lätlane, oli sündinud 1814. a. Lätimaal Rauna kihelkonnas kupja pojana. Töötas juba 16-aastaselt kodukooliõpetajana. 19. aastana asus tööle Volmari kihelkonnakooli õpetajaks. 1838-1839 täiendas end Saksemaal Weissenfelsis seminaris ja Berliini ülikoolis. Muusikat õppis Weissenfelsis E. Mentscheli ja Berliinis prof. L. Erki juures. Reisis seejärel jalgsi mööda Euroopat ja pöördunud

tagasi koju, töötas 40 aastat seminari juhatajana Volmaris ja Valgas. Seminaris pööras Cimze erilist tähelepanu muusikaõpetamisele. Ta hoolitses, et iga vaba tund saaks kasutatud orel-, klaveri- või lauluharjutusteks. Ühtpoolikult, kui orel ja paarkümmend klaverit olid õpilaste käsutuses, kajas koolimaja muusikast. Suurt tähelepanu pööras Cimze laulmisele, viimistles kaua kooriteoseid ja taotles alati head puhast ettekannet. Cimze oli suur rahvamuusika austaja. Ta rändas suviti mööda Lätimaad, korjas rahvaviise ja harmoniseeris neid. Mitme aasta tööna andis ta välja 8 kogumikku laule "Dseesmu-rotas" nime all ja sellega suure panuse läti muusika ajalukku. Cimze tööil oli otsene mõju eesti muusikale. Kunileidi ja Läte looming, Jakobsoni ja Grenzsteini koolilaulikud, rahvaviiside kogumine, Erlemanni esimene eestikeelne muusikateooria õpik ja muud kokkupuutepunktid näitavad Cimze mõjutusi, on tema õpetuse ja eeskuju najal loodud, kogutud, organiseeritud.<sup>100</sup>

Oma õpilaste ja läti ning eesti haritlaste hulgas oli Cimze väga populaarne ja austatud pedagoog. Esimese üldlaulupeo õnnestumisel kirjutas Jannsen väga kiitvalt Cimzest.<sup>101</sup> Kui hallipäine pedagoog 1876. aastal Saksamaalt tervistparandamast koju jõudis, võtsid ta õpilased teda auväravate, tervitustrasparentide, ilutulestiku ja lauluga vastu.<sup>102</sup> Cimze matustele 1881.a. sügisel kogunes hiiglaslik rahvahulk. Paljud Valga Seminari lõpetanud sõitsid teda kalmistule saatma. Samas otsustas vilistlaskond haulale mälestusmärgi püstitada ja Cimze nimelise stipendiumikapitali luua.<sup>103</sup> Vilistlased ja Valga seminari õpilased

---

100 A.Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk.82-84;  
E.Arro, Geschichte den estnischen Musik, lk.111-113;  
Peterson jt., Das Ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, lk.142-166;

"Linda" 1904, nr.2, 15.X, lk.32-33.

"Päevaleht" 1914, nr.56, 10.VI, lk.5.

101 "Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1869, nr.31, 6.VIII, lk.114.

102 "Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1876, nr.42, 20.X, lk.252.

103 "Sakala" 1881, nr.45, 14.XI, lk.2.

hakkasid selleks raha koguma. Seminari õpilased esinesid kontsertidega Toris,<sup>104</sup> Vana-Vändras,<sup>105</sup> Valga maakonna Ergmäe lossi varemetes,<sup>106</sup> ja Tartu linnas.<sup>107</sup> Maarja-Magdalena kihelkonnakooli õpilased organiseerisid peo laulude, näitemängu ja näitemüügi.<sup>108</sup> Nende ürituste sissetulekud läksid "Cimze fondi". Koguti endistelt Cimze õpilastelt ja korraldati veelgi mitmeid üritusi. 1886. aastaks oli kogunenud suur summa, 5067 rubla (enamusest Lätimaalt).<sup>109</sup> Ehitati hauamonument, stipendiumifond aga jäi väga väikeseks. Ka Cimze 100. sünniaastapäeval kogunes Valga kalmistule arvukalt tema endisi õpilasi, kõik vanad ja hallid mehed. Andreas Erlemann jt. mälestasid teda südamlikes hauakõnedes, läti seltsi aias esitas 250-liikmeline ühendkoor Cimze 17 läti rahvalaulu seadet.<sup>110</sup> J.Cimzel oli tähtsus ka eestlaste ja lätlaste vaheliste sõprussuhete arendamisel. Seminaris suhtus ta kõigisse õpilastesse, vaatamata rahvusele, ühesuguselt hästi. Mitmetel endistel õpilastel säilus side endise õpetajaga. Teiste hulgas on Cimze mõjutanud C.R.Jakobsoni. Jakobsoni matkad mööda Eestimaad ja rahvaviisidekogumine, "Vanemuise Kandle Healte" väljaandmine, vaated usuõpetuse õpetamisega liialdamisest koolis ja mitmes muus küsimuses ja tegevuses langevad kokku Cimze püüdluste ja taotlustega.<sup>111</sup> Cimze jälgis Jakobsoni tegevust ka pärast seminari lõpetamist. Kirjas Jakobsonile 1861. aastal kirjutab ta: "puukesest on puu kasvanud, mille tilo võib rõõmu tunda."<sup>112</sup>

104 "Eesti Postimees" 1884, nr.14, 4.IV, lk.2.

105 "Olevik" 1884, nr.10, 5.III, lk.2.

106 "Sakala" 1884, nr.34, 25.VIII, lk.2.

107 "Olevik" 1884, nr.40, 1.X, lk.4.

108 "Eesti Postimees" 1884, nr.24, 13.VI, lk.1.

109 "Olevik" 1886, 21.IV, lk.1.

110 "Päevaleht" 1914, nr.141, 26.VI, lk.2.

111 A.Jürgenstein, J.W.Jannseni ja C.R.Jakobsoni ilma-vaate kujunemisest. "Eesti Kirjandus" 1914, lk.80-82.

112 A.Jürgenstein, Direktor Johannes Cimze kaks kirja C.R.Jakobsonile. "Eesti Kirjandus" 1923, lk.431.

Cimze surmaga lõppes Valga seminari kuulsusrikas periood. Seminar aga tegutses edasi. 1883-1890 oli seminari juhatajaks Fr.Hackmann. Cimze aegset taset muusikaelu seminaris enam ei saavutanud. Ka oli kasvanud Valga seminarile tõsine võistleja Tartu venekeelse seminari näol, kes samuti valmistab õpetajaid ette ka kihelkonnakoolidele. Haridusministeeriumi surve, kes nõudis Valga seminari õppekasvatustöö põhjalikku reorganiseerimist, tegi rüütelkonna konvent 1887.a. otsuse seminar sulgeda. 1890. aastal lõpetasid viimased seminaristid. Seminari 2 orelit, klaverid ja muu inventar jagati mitmete koolide ja asutuste vahel ning seminar oligi likvideeritud.<sup>113</sup>

Valga seminaril oli kahe Liivimaa osa piiril olnud hea asukoht, sellepärast otsis Haridusministeerium võimalusi Valgas uuesti seminari avamiseks, nüüd juba muidugi venekeelse seminarina. Kuna sobivat maja ostmiseks ei leitud, otsustati hakata uut hoonet projekteerima ja ehitama. Hoonete valmimiseni aga avatakse Valga seminar Riia õppe-ringkonna Valitsuse otsusega (21.juulist 1894) Riias.<sup>114</sup> Esimene vastuvõtt toimus kiirustades. Kutsuti seminari astuma vene, läti ja eesti noormehi. Sisseastumise eksamil vene keelest kukkusid aga õige mitmed eestlased läbi. Võeti vastu 15 õpilast täieliku riigi ülevalpidamisega ja 25 õpilast omal kulul, neist 5-6 eestlast. 4.septembril 1894.a. avati pidulikult Valga Õpetajate Seminar (Riias)<sup>115</sup>. Seminaril oli rikkalik eelarve, mitmed tublid õppejõud, avara haridusega direktor B.I.Sziborski (slaavi keelte spetsialist) ja Võšegorski Õpetajate Seminarist üle toodud inventar. Viimase hulgas oli orel, viiulid, tsellod ja harmoonium.<sup>116</sup> Õppetöö koolis oli jagatud kolmele aastale. Muusikalisele kasvatusel pöörati ligilähedaselt sama palju tähelepanu kui teistes seminarides. Viiulit õpetati rühmaainena üks tund nädalas igas klassis. I klassis õpe-

113 "Rahvaleht" 1939, nr.260, 4.XI, lk.4.

114 "Sakala" 1894, nr.32, 10.VIII, lk.4; RAKA, f.1184, nim.1, sü.17, l.1.

115 RAKA, f.1184, nim.1, sü.17, l.5-9.

116 RAKA, f.1184, nim.1, sü.12, l.34; sü.64, l.55.

tati veel 2 tundi harmooniumimängu, üks tund ilmalikku-, teine tund vaimulikku laulu. II ja III klassis oli 4 muusikatundi: vaimuliku laulu, ilmaliku laulu, orelimängu ja viiulimängu tund.<sup>117</sup>

Vahepeal, 1896. aastal eestlaste arv seminaris vähenes: "Arusaamata on aga nüüd see, et eestlaste arv iga aastaga selles seminaris vähemaks kahaneb, kuna ju eestlastel lätlastega süäl ühesugused eesõigused on", kirjutas "Postimees" 1896.aastal.<sup>118</sup> Vaatamata vähestele õpilastele õpetati II klassis 1 tund nädalas eesti keelt emakeelena. Eestlaste arv selles seminaris püsis väiksena kogu aeg, aga päris ära ka ei kadunud. Nähtavasti Valga Seminari nimi siiski omas külgetõmbejõudu. 1897/8 õppeaastal õppis seminaris 87 õpilast, nendest ca 8-9 eestlast. Uus, 600-rublaline orel, mille tegi seminarile Riia meister H. Martin 1898. aastal, võimaldas muusikaõpetuses mõningat edu.<sup>119</sup> Valga seminar töötas Riias 1902. aastani ja viidi siis üle Valmierasse. Seminar oli seega jõudnud tagasi sünnilinna. Viiskümmend kolm aastat tagasi Volmarist (Valmierast) Valga üle viidud ja 1902.a. tagasi toodud õpetajate seminar töötas Valmieras veel rida aastaid ja andis koolidele tublisid õpetajaid.<sup>120</sup>

## 6. A t a s t e Õ p e t a j a t e S e m i n a r i s .

Belpool käsitatust nähtub, et Liivimaa Eesti osa koolidele valmistasid õpetajaid ette Tartu ja Valga heatasemelised seminarid. Eestimaal möödunud sajandil sellised seminarid, eriti kihelkonnakooliõpetajate ettevalmistamiseks, puudusid. 19.sajandi esimestel aastakümnetel mil tunti suurt puudust külakoolide õpetajatest, tegi esimese katse

---

117 RAKA, f.1184, nim.1, sü.17, l.87.

118 "Postimees" 1896, nr.204, 17.IX, lk.3.

119 RAKA, f.1184, nim.1, sü.17, l.143 ja 187.

120 Latviešu konversācijas vārdnīca XIX, Rīga 1939, v. 38087.

Eestimaal seminari kaudu õpetajaid ette valmistada Järvamaa Koigi mõisnik ja maanõunik von Gruenewald. Kaheteistkümnene mõisniku rahalisel toetusel renditi Ataste mõis ja avati 1837. aastal kooliõpetajate seminar. Iga mõisnik, kes seminari asutamisest osa võttis, saatis ühe noormehe sinna kolmeks aastaks õppima. Koolis õpetati traditsioonilisi õppeaineid: lugemist, kirjutamist, arvutamist, usuõpetust; praktilisi aineid: aiandust ja käsitööd; samuti laulmist. Millegipärast ei mainita teatmeteostes ja kooliajalugu käsitatavates teostes laulmise õpetamist Ataste seminaris.<sup>121</sup> Ometi on laulmist (täpsemalt kirikulaulu) kindlasti õpetatud selles seminaris. Oli ju seminar avatud rüütelkonna poolt saksa seminaride eeskujul, kus laulmine oli kindlalt õppeplaanis. Seminari peamine asutaja von Gruenewald maanõunikuna pidi arvestama riiklikke korraldusi, mille järgi koolide sisuline juhtimine kuulus kirikule.

Tartu õpperingkonna kuraatori teate järgi anti Eestimaa aadlile Aleksandrimõisa (Ataste) seminari avamiseks luba tingimusel, et õppeasutus kuuluks koolivalitsuse inspekteerimisele.<sup>122</sup> Koolivalitsus nõudis tollal aga kirikulaulu õpetamist rahvakoolides ja õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes. Seminarile oli muretssetud selleks orelgi. Tolleaegses ajakirjanduses avaldatud sõnumis uute õpilaste vastuvõtu kohta on nimetatud õppeainete hulgas "vaimulik laul".<sup>123</sup> L.Andresen oma lühiaurimuses märgib, et Ataste seminaris õpetati ka laulmist ja nooditundmist.<sup>124</sup> Lõpuks on seminari juhataja J.Jürgens ise kirja pannud "Lühikesed teada andmine Ataste (Aleksandershovi) koolmeistrite kooli seadusest. ... Kooli õppimisele tükkid on: ... ja kirriko laulowisid notide järrel".<sup>125</sup>

121 Vt. ENE, nr.1, Tallinn 1968, lk.226; P.Põld, Eesti kooli ajalugu, lk.89.

122 "Das Inland" 1837, nr.25, 23.VI, v.423.

123 "Das Inland" 1839, nr.38, 20.IX, v.606-607.

124 L.Andresen, Ataste koolmeistrite kool, "Nõukogude Kool" 1968, nr.1, lk.79.

125 RAKA, f.384, nim.3, st.40, l.4.

Seminaristid olid täiskasvanud, 20 aastased mehed. Üks söögivahc õpiti, hiljem tehti tööd. Seminaristid pidid oma tööga teenima ülalpidamist. Üldse pidi väike mõisamaa katma kõik kooli kulud ja rendiraha. Seminaristide tööd majapidamises peeti ka kasvatuseks vajalikuks, "sest et nemad tallo töö jurest on voetud ja sinna sisse jälle taggasi saavad."<sup>126</sup>

Õpperuum ja magamistoad olid avarad ja soojad. Klassis oli "4 lauda ja 4 pinki, ja üks orril ja koolmeistri tool, igga laual on kolm sahtlid ja igga laua tagga istuvad 3 meest", kirjutas J.Jürgens 1837. aastal.<sup>127</sup>

Ataste seminari esimene juhataja Johann Reinhold Jürgens oli sündinud 1798.a. Täri kihelkonnas. Vanemad, kes kangru ametit pidasid, õpetasid poja juba 7-aastaselt lugema, vanem õde kirjutama ja arvutama. Täiskaevanud mehena, isa surma järel, töötas ise kangruna. 1837.a. talvel saatsid mõisnikud J.Jürgensi Tartu Õpetajate Seminari end täiendama. Jürgensi headest võimetest rõõgib see, et ta viie kuu jooksul suutis omandada seminaris harilikult mitme aasta jooksul läbivõetavad ained ja sooritada samas ka koolmeistri eksam. Oma elulookirjelduses "Minno ello kord", mis ta kirjutas 1837.a. Tartus, märgib ta: "Kui se nende Aulikku vannemattest olli heaks arvatud, läksin minna Jumala abbiga ja Temma peale lotes: sel 13.mal Talve kuupäeval Tarto, Simminariumi koli Herra Õppetusse alla, seal olin ma viis kuud, mis minnul küll keige kallimad päevad, keige minno ello aial said ollema, kus minna mitmed head õppetused kolitarvitusse pärrast ollen sanud."<sup>128</sup>

---

126 samas.

127 samas.

128 RAKA, f.384, nim.3, st.40,1.9.

Andeka ja tragida inimesena kasvatas J.Jürgens esimesed tublid seminariharidusega vallakooli õpetajad. Paljud neist töötasid pikka aega ümbruskonna koolides. Hilisematel aastatel töötas Ataste seminari juhatajana Karl Koch, Ataste seminar suleti Kuuda seminari asutamisel. Kuudale viidi üle Ataste seminari inventar ja koolmeister Karl Koch.<sup>129</sup>

## 7. J ä d i v e r e Õ p e t a j a t e S e m i n a r i s.

Ataste seminari eeskujul avas rüütelkond seminari ka Vigala kihelkonnas, Läänemaal. Jädivere seminari tekkeastaks loetakse 1844. Rüütelkond kutsus õppeasutust seminariks,<sup>130</sup> ametlikus nimetuseks sai Eeskujulik Kihelkonnakool (Musterparochialschule).<sup>131</sup> Veel 1851. aastal kirjutati õpilaste tunnistusele "aus der Parochial-Schule zu Jeddefefer".<sup>132</sup> Õppetöö koolis oli tasuta, toit kooli poolt, riided ja raamatud õpilase muretseda.<sup>133</sup> Õppeaeg seminaris kestis alul 2, hiljem kolm aastat. Õpetati traditsioonilisi kihelkonnakooli õppeaineid. Suurt tähelepanu pöörati orelimängule, eriti esimese juhataja Vigala köstri Bernhard Gildemanni ajal. Mitmed seminari lõpetajad töötasid hiljem köstritena-organistidena. Jüri Gildemannist kujunes peale seminari lõpetamist silmapaistev Läänemaa orelimeister.<sup>134</sup> Ka kirikulaulule pöörati seminaris rohket tähelepanu, samuti oli lõpueksamitel katsed muusikas. 1859. aasta lõpetajad pidid sooritama eksami "orrila mängimisse ja laulmisse sees", kusjuures enne eksamit lauldi

129 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, l. 9-10.

130 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk. 7.

131 Läänemaa, Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1938, lk. 226.

132 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk. 7.

133 TLA, f. 782, nim. 1, sü. 1, l. 10.

134 TMM, Mapp Mihkel Aitsam, Andmed orelimeister Jüri Gildemanni kohta.

üks kirikulaul ja peale eksamit "laulsid kõik kolioõppiad - 16 noort meest nelja heälega... Meil tulleb abbi Jumalast.<sup>135</sup>

Jädivere seminar suleti 1863. aastal. Kaheksme aasta jooksul oli koolis saanud õpetajahariduse u. 70 noormeest.<sup>136</sup>

### 8. K u u d a Õ p e t a j a t e S e m i n a r i s.

1854. aastal avas parun Fr. Stackelberg seminari valakooliõpetajate ettevalmistamiseks Kuudal. Kümme aastat tegutses seminar eraettevõttona, 1864.a. võttis rüütelkond õppeasutuse oma hoolde.

Töö Kuuda seminaris hakkas peale väga tagasihoidlikult. Esimesel õppekuul oli seminaris vaid üks õpilane, Karl Kirschbaum, kes enam majapidamistöid tegi ja raamatuid köitis, kui ise õppis.<sup>137</sup> Nähtavasti sai ta koos hiljem tulnud õpilastega siiski küllaldase ettevalmistuse laulmiseõpetuses ja orelimängus. Vahastu vallas, kuhu K. Kirschbaum peale seminari lõpetamist koolmeistriks läks 1858. aastal, laulnud lapsed mitmekümne häälega, igaüks omal viisil. Aasta pärast laulnud lapsed kahehäälseid ja järgneval aastal neljahäälseid laule.<sup>138</sup> Ka sama lennu lõpetaja Mihkel Werber olnud laulmises tubli ja teinud ka ise orelit.<sup>139</sup>

Muusikaõpetus Kuuda seminaris tugevnes II lennu õppimise ajal, kui abikoolmeistriks oli Wilhelm Tuglas. Viimane oli muusikas tubli. Nähtavasti oli siin aluseks V. Normanni poolt antud ettevalmistus Simuna kihelkonnakoolis, kus Tuglas oli õppinud. Abikoolmeister mängis hästi viiulit ja orelit ning asutas seminaristidest meeskoori, milline tegutses sellest ajast alates seminaris nii kaua.

135 "Lääne Elu" 1939, nr.85, 28.VII, lk.10.

136 "Perno Postimees ehk Näddalileht" 1863, nr.40, 9.X, lk.315.

137 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk.10.

138 samas, lk.39-40.

139 samas, lk.43.

kui õppeasutus eksisteeris. Seminaris oli õppetöö ühenda-  
tud tootva tööga. Hommikul vara toimusid koolitunnid, kaks  
järgmist söögivahet töötati kevadest sügiseni põllul ja  
heinamaal. Heinale mindi viiulitega. Igal seminaristil oli  
viiul, õpetaja Tuglasel "suur viiul" kaasas. Mängiti, ja  
lauldi tööde vahel nii, et kogu küla rahvas kuulama tuli  
Ja kui suri seminari peakoolmeister Karl Koch, laulnud se-  
minaristid 9 versta pikkusel teel koolimajast kirikuni  
heinalaulusid.<sup>140</sup>

Õpilaste arv seminaris kasvas. 1864. aastal võeti  
vastu juba 23 noormeest. Põllutöö muutus hulgakesi kerge-  
maks ja õppimisele jäi rohkem aega. Töö juures kõlas Kuu-  
dal ikka meeskoorilaul, sest ka peale Tuglase lahkumist  
1867.a. olid abikoolmeistrid, kelle ülesandeks muusikaõpe-  
tus oli, ikka entusiastlikult seminariste muusikaliselt  
kasvatamas. Vastuvõtueksamil peeti sisseastuja lauluannet  
väga tähtsaks. Vahel võeti vastu muusikas tugev või ilusa  
lauluhäälega noormees, kes teistes ainetes näitas üsna  
nõrku teadmisi.<sup>141</sup> Ka seminari juhataja-direktor Vigala  
praost Harten pööras tähelepanu seminari koorile, küsides  
seminari jõudnud, alati: "Kas unt laulu on?"<sup>142</sup>

Seminaristid armastasid laulu ja laulsid sageli.  
Ümbruskonnas oli seminari koor laialdaselt tuntud. Kui Vi-  
galas tähistati vana köstri H.P.Johannsoni 50-aasta ameti-  
päeva, oli kohal ka seminari koor, laulis kirikus jumala-  
teenistusel ja "peale selle veel mitto kenna laulo".<sup>143</sup>  
Laulda tuli ka lõpuksamil, samuti pidi eksaminant esitama  
orelil koraali.<sup>144</sup> Eriti hoogustus laulmine enne I üldlaulu-  
pidu ja järgnevatel aastatel. Seminaristid õppisid laulu-  
peo laule ja tahtsid tingimata I üldlaulupeost osa võtta,  
kuid rüütelkond, kes boikoteeris laulupidu, keelas semina-  
ri kooril Tartu sõida.<sup>145</sup> Kahesakümneandal neljandusel sa-

---

140 samas, lk.51.

141 A.Topman, Mälestused I, lk.6.

142 H.Neumann, Kuude seminar ja tema kasvandikud, lk.110.

143 "Perno Postimees ehk Nädalileht" 1866, nr.24, 17.VI,  
lk.187-188.

144 "Revalsche Zeitung" 1867, nr.98, 29.IV, lk.2.

145 H.J.Eisen, Mälestusi I laulupeo ajast. "Muusikaleht"  
1929, nr.5/6, lk.179.

jandi aastatel suurenes lõhe rüütelkonna ja tsaarivalit-  
suse haridusministeeriumi vahel seminari õppekasvatustöö  
küsimustes. Ja kui haridusministeerium nõudis seminari  
muutmist vene õppekeelega kooliks, otsustas rüütelkond  
protestiks seminari tegevuse lõpetada. Omapäraseks kätte-  
maksuks oli seminari muutmise pidalitöbiste koduks, mil-  
lest teatati tsaarile, kui kingitusest. Tsaaril ei jäänud  
muud üle, kui tänada.<sup>146</sup> Saksameelne ajaleht: "Kündja"  
püüdis pehmendada rüütelkonna sammu, kirjutades: "Tige-  
duse pärast rahva vasta ega kiuste pärast ei ole seda  
/seminari sulgemist/ vist keegi teinud".<sup>147</sup> Endised se-  
minaristid aga leidsid, et rüütelkond tegi seda just  
"kiuste" ja olid väga pahased. Seminar tegutses Kuudal 33  
aastat, kogu aja eestikeelse seminarina ja nende aastate  
jooksul lõpetas seal u. 300 õpilast, kellest enamus töö-  
tas edukalt koolipöõllul palju aastaid. Kuuda seminaril  
oli rida omapäraseid jooni: õppus koolis oli tasuta, sest  
ülalpidamine teeniti talutöödega; kasvatus oli küllaltki  
vaba, ei piirdunud seminari ruumidega nagu Tartu või  
Valga seminaris; muusikaga tegeleti palju - kõikjal kõ-  
las koorilaul ja keelpillimuusika; orelimängu peeti nii  
tähtsaks, et mitmed sisseastujad õppisid aasta -paar mõ-  
ne köstri juures enne kui seminari astusid; õpilaste  
üldharidusele pöörati vähe tähelepanu - võeti vastu vä-  
heste eelteadmistega, mõni isegi peaaegu täiesti ilma  
eelneva koolihariduseta.

### 9. P a a s l e p a Õ p e t a j a t e S e m i n a r i s .

Möödunud sajandil, 1873-1887, eksisteeris Lääne-  
maal veelgi üks õpetajaid ettevalmistav kool. See oli  
väike Paaslepa seminar, kus õppetöö toimus rootsi keeles  
ja ta ülesandeks oli anda õpetajaid kohalikele rootsi

---

146 M. Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk.35.

147 "Kündja" 1887, nr.5, lk.37.

koolidele. Selles seminaris õppis ka üksikuid rootsi keelt oskavaid eestlasi.<sup>148</sup> Teiste ainete kõrval õpetati seminaris ka laulmist ja orelimängu.<sup>149</sup> Õpetus seminaris toimus esimestel aastatel kahes kohas: koolimajas ja köstrimajas. Köster Anton Vestersten õpetas "muusikat" (orelimängu), laulmist, eesti ja vene keelt. Nende ainete tundidesse pidid õpilased kaks korda nädalas marssima kolme versta kaugusel olevasse köstrimajja.<sup>150</sup>

#### 10. Kaarma Õpetajate Seminaris.

Saaremaa koolidele õpetajate ettevalmistamiseks asutas Saaremaa rüütelkond 1870. aastal seminari Kaarmale. Tollal oli koolide olukord Saaremaal üsna halb. Võrreldes Eesti- ja Liivimaa koolidega olid Saaremaa koolihooned palju viletsamad, õpetajate palgad tunduvalt madalamad, koolide inventar tublisti halvem ja kutsega õpetajaid palju vähem. Selleks, et kooliõpetust mõnevõrra parandada, otsustatigi kohapeal seminar avada. Kaarma külakoolis oli juba 19. sajandi esimesel poolel õpetus olnud teistest koolidest pisut kõrgem. Koolmeister Reedik Allas oli ka noote tahvlile kirjutanud ja nende tundmist nõudnud. Kes ei saanud nooditundmisega hakkama, saanud löögi pika kepiga.<sup>151</sup> Kaarma kihelkonnakooli koolmeister ja köster Mihkel Kallas oli muusikaliselt andekas ja võimekas mees. Enda jaoks täiendas ta Hegeni noodiõpetust viie leheküljelise metoodiliste juhenditega varustatud osaga "Õppetussed, mis Laulmisse jures tarvis lähhevad."<sup>152</sup> Sajandi keskel oli Kaarma kihelkonnakool Saaremaal parim. Eriti hästi lauldi selles koolis. Õpilaskoor kandnud odu-<sup>153</sup>ga ette koguni suuremaid klassikalisi kirikumuusika teoseid.

- 148 A. Nurk, Algkooliõpetajate ettevalmistusasutised Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Käsikiri, lk. 26.
- 149 V. Altoa, Ühest varjujäänud õppeasutisest. "Eesti Kirjandus" 1936, lk. 226.
- 150 1918-1928 Svenska Lärarförbundet i Estland 70 år Minnesskrift, Tallinn 1929, lk. 7.
- 151 O. Kallas, Märkmeid Mihkel Kallasest, Kaarma küla- ja kihelkonnakoolist ja laulukoorist. KM KO, f. 186, H 123:4 l. 11.

Selles muusikaliselt pisut enamarenenud kihelkonnas avatigi 1870. aastal seminar. Uue seminari kooliõpetajaks kutsuti Põltsamaa Kaarlimõisa gümnaasiumi kasvandik Georg Markus.<sup>154</sup> Ta oli tubli pedagoog ja koorijuht. Seminaristidest moodustatud kooriga esines ta paljudes Saaremaa kirikutes. Kuigi seminar allus otseselt pastori-le, laulis seminari koor levima hakanud vabamate repertuaarituulte tõttu ka ilmalikke laule. Kirikust väljunud, rivistus koor uuesti ja rahvale esitati menukas kontsert ilmalikkudest lauludest. Esineti ka Valjala ja Kaarma maalinnustel ja Kaali järve ääres.<sup>155</sup> Niisugused kontserdid olid vajalikud ka kooli propageerimiseks ning endile ülemuste tähelepanu tõmbamiseks, et alalist majanduslikku viletsust kuidagi korvata. Seminar oli majanduslikult pidevalt halbades tingimustes. Muusikaõpetus kannatas mün-guriista puudumise tõttu. Kaarma seminar oli ainuke oma-sugane Eesti ilma pillita. Kui koolmeister ütles omal kulul vana oreli, nõuti seegi varsti tagasi.<sup>156</sup> Nii oli 1870. aasta põhikirja järgi orelimäng laulmise kõrval küll nõutav õppeaine, praktiliselt aga oli seda võimatu õpetada. Veel 1882. aastal polnud koolil kella, lampe, kaarte ega muud peale paari vana eestikeelse raamatu.<sup>157</sup> 1898. aastal õpetasid veel ühes ainsas ruumis kaks kooli-õpetajat kahe klassi õpilasi, magamisruum oli külm. "Kui need teated õiged on, siis on ka Saaremaal oma jagu Balti hiilgust. Kaarma seminar on ju rüütlite asutus", ironi-seeris "Olevik".<sup>158</sup>

---

152 KM KO, f.186, M 145:1, l.13-15.

153 Saaremaa, Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1933, lk.508.

154 F.E/derberg/, Kaarma seminar Saaremaal, EÜS Album IV, 1899, lk.105.

155 A.Seppel, Saaremaa koolmeister teeariajal. VOT, TOIMIK 2524, lk.64.

156 I.Kiroter, Kaarma seminar kui Eesti kultura tegur "Eesti Kultura" I, Tartu 1911, lk.49.

157 Saaremaa, Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, lk.233.

158 "Olevik" 1898, nr.22, 2.VI, lk.501.

Eelnevale teravaks kontrastiks on A.Soom'i seisukoht, kes kirjutas: "Kaarma seminar... oli vist ainus õppeasutus, kuhu vene haridusministeeriumi mõju palju ei ulatunud... Asjaolu, et kool võrdlemisi eksitamatult on võinud teosteda, on rahvaharidustööle igapidi kasulik olnud" (minu sürendus, H.R.).<sup>159</sup> Haridusministeeriumi abi ei vajanud vist ükski õppeasutus Eestis rohkem kui Kaarma seminar. Riiteltkonda huvitas seminari käekäik vähe. Kaarma kihelkonnakonvendi protokolliraamatu järgi olid kulutused koolile minimaalsed. Neistki vähestest summadest oli enamuse pandud kehvade vallakassade kanda.<sup>160</sup> Mõisnikud ei tahtnud seminarile midagi kulutada ega seminaristidega tegemist teha. Kui kord üks seminarist koolimajast tulles tõstnud vastu sõitva Meedla mõisniku von Polli tervituseks mitsi, löönud see piitsaga poisil ümber pea, nii et veri väljas.<sup>161</sup> Vähe hoolitsesid seminari eest ka kooli pastoritest direktorid, kes tihti vahetusid. Enamuses olid need mures rohkem oma kui seminari sissetulekutega. Ainukesteks seminari sõpradeks olid Saaremaa talupojad ja kalurid ning saatsid oma poegi kehva kooli lootuses, et pojapojad saavad siis parema hariduse.

Muusikatunde oli seminaris järgmiselt:<sup>162</sup>

Õppeaine	Tunde 1883.a.	Tunde 1910.a.	
		I kl.	II kl.
Kirikulaul	2	1	1
Laulmine	1	1	1
Orelimäng	1	1	1
Muusikateooria	-	1	1
KOKKU	4	4	4

- 159 A.Soom, Kultuurilised olud. Koguteos "Saaremaa, Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus", lk.234.
- 160 RAKA, f.3132, nim.1, sü.5, l.2-4.
- 161 KM KO, f.199, nr.4, l.11. Kaarma khk.
- 162 A.Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal, l.77.

Korralikku orelit pole seminaril kunagi olnud. Hilisematel aastatel oli seminaris pedaaliga harmoonium, mis täitis oreli aset. Peale päevaseid õppetunde harjutati harmooniumil koraale. Lõpetaja pidi oskama kõiki koraale neljahäälselt mängida. Vabal ajal mängiti harmooniumil ka tantsulugusid.<sup>163</sup>

Suuremat tähelepanu teiste muusikaliste ainete hulgas pöörati laulule. Ka teine koolmeister T.Undritz oli hea koorijuht. Peale kooli meeskoori organiseeris ta külakoolmeistritest, külaneidudest ja seminaristidest segakoori ning korraldas kooriga kontserte.<sup>164</sup> Õpetaja Undritzi koorijuhi tegevuse ja seminariõpetuse tulemusena harrastasid tema õpilased hilisemas koolitöös rohkesti laulmist ja organiseerisid mitmeid segakoore.<sup>165</sup> Koorilaulule pööras tähelepanu ka üsja Tartu seminari lõpetanud Rüpinast pärit P.S.Songi, kes töötas Kaarma seminaris õpetajana küll vaid ühe, 1894/95. õppeaasta.<sup>166</sup>

Kaarma seminar töötas 1910. aastani. Neljakümne aasta jooksul andis seminar paljudele noormeestele minimaalse hariduse, et need võiksid õpetada alg-rahvakoolides kõike vajalikke aineid. Tublimad lõpetajad, kes tegeliku töö juures pöörasid tähelepanu iseseisvale edasiõppimisele, kujunesid Saaremaal headeks koolmeistriteks. Mitmed rändasid Liivimaale või Bestimaale ja töötasid aastaid sealsetes koolides.

- 
- 163 J.Kruus. Mälestusi ja märkmeid Kaarma õpet. seminarist. VOT, Toimik 122 (2431), lk.6.  
164 A.Seppel, Saaremaa koolmeister tsaariajal, l.65.  
165 J.Knuut, Andmeid Kaarma koolmeistrite seminari kohta. VOT, Toimik 70 (2381), l.1.  
166 RAKA, f.2292, nim.1, st.78, l.5.

### 11. Balti Õpetajate Seminaris.

Õigeusu kihelkonna- ja abikoolidele õpetajate ettevalmistamiseks asutati Balti kubermangu keskuses Riias 1870.a. vene õppekeelega Baltimaade seminar. Sinna võeti nii lätlasi kui eestlasi.<sup>167</sup> Riia seminari lõpetajatest asusid paljud tööle Saaremaale. Nii oli II lennus (1870-73) 27 õpilasest 1/3 eestlasi. Saaremaale siirdus neist 5. Mõnes lennus, nagu 1875-1879, olid peaaegu pooled õpilased eestlased.<sup>168</sup> Koolis harrastati õigeusu kirikulaule, lauldi keisrilaule. Seminaristid käisid ka Riia eesti seltsis laulmas.

### 12. Rakvere Õpetajate Seminaris.

1912. aastal avati Rakvere Õpetajate Seminar, alul 30 õpilasega. Kui 1915. aastal valmis uus peahoone, tollal üks paremaid koolihooneid Baltimail, võis seminar mahutada 160 õpilast. Tegelikult ei tõusnud õpilaste arv seminaris kogu tema tegevuse kestel üle saja.

Muusikaõpetusele pöörati Rakvere Seminaris suurt tähelepanu. Tunde oli järgmiselt:

Õppeaine	I kl.	II kl.	III kl.	IV kl.
Laulmine (vaimulik, ilmalik)	4	4	4	4
Muusika	-	-	1	2

Seminaris oli eriklass laulmise ja pillimängu õpetamiseks. Instrumentidest õpetati viiulit ja harmooniumi. Orkestri- ja koorilaulutunnid olid väljaspoolt põhitunniplaani.<sup>169</sup>

167 K.Kotsar, Ajaloo õpetamine Eesti rahvakoolis (kuni 1917), lk.336.  
 168 Baltijas skolotāju seminārs 1870-1919. Red.Ed.Tomass, Rīga 1940, lk.174-204.  
 169 A.Nurk, Rakvere Õpetajate Seminar 1912-1932, Tartu 1967, käsikiri, lk.7-21.

Edukalt töötas seminari sümfooniaorkester. Mängiti isegi Glinka ja Bizet küllalt raskeid osi ooperitest "Ivan Susanin" ja "Carmen". Orkester esines edukalt seminari pidudel iseseisvate paladega ja saatis soliste. Kord esines orkester koos ülerakverelise kooriga. Seminaris oli ka oma meeskoor, kelle repertuaaris olid mitmed patriootilised laulud ja ka Gounod "Sõdurite koor".<sup>170</sup>

### 13. P e d a g o o g i k a k l a s s i d e s .

20.sajandi alul liitus õpetajate ettevalmistusele seminarides pedagoogilise hariduse andmine linnakoolide ja ministeeriumikoolide juurde komplekteeritud pedagoogikaklassides, sest "kõigil pool riigis on rahvakooliõpetajatest puudus", nagu kirjutas "Olevik".<sup>171</sup> Lühikese õppeaja tõttu jäi nendes klassides lünklikuks pedagoogilise teooria omandamine ja vähe tegeleti muusikaga. Nii puudusid Haapsalu linnakooli pedagoogikaklassis peaaegu üldse laulutunnid. Luteriusulistele olid vaid kirikulaulutunnid, kus õige vähe võeti läbi ka muusikateooriat. Sealses pedagoogikaklassis oli küll orel, kuid sellel harjutasid vaid õpilased, kel oli pilli vastu huvi.<sup>172</sup> Soovijad said mõninga ettevalmistuse orkestritöös. Haapsalu linnakoolile oli kinkinud komplekti puhkpille alaline suvitaja, Peterburi miljonär Vekšin. Orkestrit juhtis noor muusikahuviline, helilooja Cirillus Kreegi vend Vladimir Kreek. V.Kreek organiseeris ka pedagoogika klassi ja linnakooli vanemate klasside poistest meeskoori, õpetas eestikeelseid laule ja esines kooriga pidudel.<sup>173</sup>

- 
- 170 A.Remmeli mälestused Rakvere seminarist, H.Rannapi üleskirjutus Tartus 1968.a.  
171 "Olevik" 1900, nr.19, 9.V, lk.425.  
172 J.Uustalu, Laulmise õpetamisest Läänemaal. VOT, Toimik 15 (2326), lk.7-9.  
173 J.Uustalu, 40.a. õppimas ja õpetamas. VOT, Toimik 14 (2324), lk.35-36.

Üksikutes pedagoogikaklassides pöörati muusikalisele kasvatusle tõsiselt tähelepanu. Nii on Rakvere linnakoolis lauldud kümnekond neljahäälset filmalikku laulu ja õpitud muusikateooriat.<sup>174</sup> Sindi ministeeriumikoolis avati pedagoogikaklass aastal 1900 ja sinna võeti oma kooli ning kihelkonnakooli lõpetanud noormehi.<sup>175</sup> Laulmistandid olid kohustuslikud. Õpetati ühe- ja kahehäälseid vene ja eesti rahvaviise. Kõikidele oli kohustuslik viiulimängu õppimine. 1901/2 õ.-a. aruande järgi õppisid õpilased "küllalt vabalt mängima nootide järgi laule, eriti vene rahvalaule, millised olid ka koorilaulus peamiseks materjaliks.<sup>176</sup> Edasistel aastatel pöörati viiulimängule veelgi enam tähelepanu. 1904/5 õ.-a. "võeti läbi kõik mažoorised ja minoorised hobiredelid, välja arvatud kõige raskemad. Harjutuste materjaliks olid vene hümnid ja rahvalaulud, peale selle võeti läbi mõned sõrmeharjutused Bagantsi koolist."<sup>177</sup> 1905/6 õ.-a. kasutati Hoppe viiulikooli ja mängiti kolmehäälselt ansamblis rahvalaule. 1906/7 õ.-a. mängiti viiulil ka kergeid marsse ja valsse. Õpilastele õpetati ka orelimängu.<sup>178</sup>

---

174 RAKA, f.1170, nim.1, st.37, l.32.

175 "Postimees" 1900, nr.46, 25.II, lk.3.

176 ORKA, f.4020, nim.1, sü.11, l.23.

177 samas, l.36.

178 samas, l.40.

## VI p e a t ü k i k o k k u v ö t e:

1. Eesti rahvakooli muusikaõpetajad olid suures osas saanud hariduse õpetajate seminarides.
2. Muusikaõpetajate ettevalmistamine seminarides oli tunduvalt parem, laiahaardelisem ja tulemusrikkam kui kihelkonnakoolides, pedagoogilistes klassides või mõnel teisel teel.
3. Eesti esimesed heliloojad, koorijuhid, laulikute ja muusikaõpikute autorid võrsusid meie õpetajate seminaridest.
4. Õpetajate Seminaridel oli suur osa instrumentaalmuusika arengul, eriti orelimuusika ja keelpillimuusika osas. Endiste seminaristide töö tulemusena tekkis hulgaliselt viiuliensambleid ja keelpilliorkestreid.
5. Briline koht oli meie õpetajate seminarides koorilaulul. Seminarid kasvatasid arvukalt koorijuhte, kes peale koolitööd tegutsesid edukalt kohalike kooride juhtidena.
6. Eesti esimese üldlaulupeo valmistasid ette ja viisid läbi muusikaõpetajad, kes enamuses olid Valga seminari kasvandikud.
7. Eesti puhkpillimuusika aeglasem arenemine ja tagasihoidlikumad tulemused koorilauluga võrreldes on osalt sellest, et õpetajate seminarides ei pööratud puhkpillimuusikale ja vastavatele oskustele küllaldast tähelepanu.
8. Õpetajate seminarid võimaldasid keskhariduse paljudele andekatele eesti noormeestele, kellele seminari õppetöö oli majanduslikel põhjustel ainukeseks edasiõppimise võimaluseks.

9. Õpetajate seminaridel oli suur tähtsus kohalikus kultuurielus. Seminaristide koorid ja instrumentaalsolitid tutvustasid uut repertuaari, näitasid muusikakollektiivide kõrgemale tasemele tõstmise võimalusi oma esitlusliku eeskujuga, õhutasid instrumentide (orel, viiul) levikut jms.
10. Õpetajate seminarid liitsid ühe seminari lõpetanud kooliõpetajad ühtse perena, kes üksteist abistasid ja ergutasid töös ning võimaldasid õpetajatel tunda end nende haridusele ja elukutsele vastavasse kollektiivi kuuluvana.

## L ö p p k o k k u v ö t e .

Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalugu on ulatu-  
tuulik. Palju sajandeid tagasi kasvasid vanemad oma lapsi  
hea tahte ja küllaldase oskusega. Kodudes musitseeriti  
sageli ja õpetati lastele laule ja pillilugusid. Selleks,  
et kergendada ja kiirendada väsitav-igavaid tööprotsesse,  
lauldi. Rütmiline, meelcolukas laul mõjutas enetunnet ja  
lisas tempo tööesse. Lapsed võtsid varakult osa täiskasva-  
nute tööst ja tegevusest ja sekkusid ka laulmisesse. Laste  
muusikaline kasvatus, mis kodus algas hällilaulude laulmi-  
sega, jätkus mängitamis- ja mängulauludega, kestis edasi  
karjasepõlves, noorukieas ja pruudina-poiuna.

Käesolevas uurimuses on näidatud muusikalise kasva-  
tuse suurt osatähtsust mineviku kodus ja jõutud järelduse-  
le, et rahva muusikaline areng on proportsioonilis kasva-  
tusele pühendatud ajaga ja oskusega. Eesti rahvalaulu  
traditsioon ja rikkalikud fondid rahvalaulude üleskirjutus-  
tega näitavad, et rahvapärasel vokaalsel muusikalisel kas-  
vatusel olid suurepärase tulemused. Pillimängule pöörati  
koduses kasvatuses vähem tähelepanu ja tulemusedki olid  
laululise tegevusega võrreldes nõrgemad. Ometi tundsid noo-  
rukid pillimängu vastu tõsist huvi, valmistasid sageli  
endile ise instrumendi ja kui kodus ei osatud, õpetada,  
õppisid palu teistelt pillimeestelt.

Dissertatsioonis on näidatud oreli osa eesti rah-  
vapärases- ja koolikasvatuses. Orelite erandlikult kiire  
levik eesti 19.sajandi koolis ja külas andis tugeva tõuke  
koorilaulu harrastusele ja kiirendas tunduvalt eesti muu-  
sikakultuuri arengut.

Eesti rahvapedagoogikat on vähe uuritud. Dissertat-  
siooni esimeses peatükis käsitatud rahvapärase muusikalise  
kasvatuse küsimuste läbitöötamisel on see esimene samm.

Muusikalise kasvatuse uurimine Eesti koolis väljus rangelt dokumenteeritud materjalidest. Selle tõttu baseerub uurimus paljudele arhiivide ja trükisõnalistele andmetele. Dissertatsioonis on hulk andmeid, mis seni on eesti muusikaajaloo ja kooliajaloo uurijatele tundmata või kasutamata. Mitmesuguseid andmeid andsid ka käsikirjalised teosed ja memuaerid.

Dissertatsioon tõestab suure tähelepanu pööramist muusikalisele kasvatusele koolis ja selle alusel koorikultuuri ja üldise muusikakultuuri küllalt kiiret arengut ning üsna kõrge taseme saavutamist. Muusikateooria õpetamise analüüs näitab kuivõrd pöörati eesti rahvakoolis tähelepanu noodiõpetusele, mida ja kuidas õpetati. Autor näitab, et napp, aga sageli oskuslik noodiõpetus oli üheks koorimuusika kiire arengu põhjuseks. Üldine noodiõpetus nii valla- kui kihelkonnakoolides võimaldas I üldlaulupeo korralikku läbiviimist juba 1869. aastal ning õpilaskooride 1910. a. üldlaulupeol heatasemelist esinemist.

Dissertatsioonis on analüüsitud pillide osa eesti rahvakoolis muusikaõpetamisel. Esmakordselt on toodud andmed rahvapillide kasutamise kohta kooli lauluõpetamisel ja näidatud orelite levikut koolides. Andmed pillide õpetamise kohta rahvakoolis esitatakse töös enamuses samuti esmakordselt. Pillide õpetamisel tänapäeva muusikaklassides (millede organiseerimisega autor on olnud tihedalt seotud) on võetud töö aluseks mõnedki põhimõtted ja eelmise sajandi kogemused.

Propageerimist vajaks kaasaja eesti koolis dissertatsioonis esitatud ühislaulu komme, mis tekkis käesoleva sajandi alul, kuid hiljem kadus. Erineva temaatikaga laulude valik ja sagedane kordamine ühe- ja ka mitme kooli piires, looks õpilasi ja hiljem ka vilistlasi liitva lauluvara.

Järgimist väärrib ka kooli esinduspuhkpilliorkestri loomine, nagu see oli Sindi kooliõpilastel. Meie koolisüsteemis tuleks kõne alla igas rajoonis oma esindusorkestri rajamine komplektsete pillidega, noodikoguga ja mis peaaugi - professionaalse dirigendiga. Keelpilliorkestrid olid kuni 1917. aastani eesti koolis haruldased. Ometi õpetati ulatuslikult viiulit. Hiljem levinenud mandoliine tollal koolis peaaegu ei kasutatud. Viiulit oli küll raskem õppida, kuid ta kasvatas visadust, pühidlikkust, raskustega võideldes ilusa muusitseerimise poole pühidlemist. Tänapäeval õpetatakse viiulit väga vähestes koolides. Õpilaste muusikalise kasvatusedasiarendamisel on suurema tähelepanu pööramine keelpillide õpetamisele väga vajalik.

Laulurepertuaar koolis muutus tunduvalt uurimise all olnud aastate jooksul. Koraalide laulmise range nõue vähendas rahvalaululist tegevust. Lihtsad neljahäälsed homofoonsed koraalid aga asendasid mitmehäälsel laulmisel. Ühiskonna arenguga tekkis koolirepertuaaris koraali kõrvalle ilmalik laul. Magusasisuline liedertafellik laul levines koolide kaudu ka kodudes ja populariseerus. Rahvuslikul ärkamisajal vajati uuesisulisi kargemakõlalisi laule. "simesed katsetused uute tekstide ja vanade viiside liitmisel ebaõnnestusid. Sel perioodil pidid muusikaliselt võimekamad inimesed katsetama loomine ja ajaloolise paratamatusena tekkis eesti oma helilooming koolmeistrite Kunileidi, Thomsoni, Säbelmanni poolt rajatuna. Üha suurem osa liedertafellikest lauludest visati ajaloo prügikasti. Järgi jäid ja püsisid kaua koolirepertuaaris vaid üksikud parimad hilisromantilised saksa laulukesed.

Tänapäeva kooliõpilaste kasvatamise seisukohast on tähtis tunda õpilaste osavõttu 1905. ja 1917.a. revolutsioonisündmustest. Dissertatsioonis on näidatud revolutsiooniliste laulude levimist õpilaste hulgas ja võitluslaulu organiseerivat, kollektiivsuse tunnet teki-

tavat ja patriotismi kasvatavat osa.

Muusikapedagoogilise kirjanduse analüüsiga näitab dissertant, kuidas ja millega need teosed mõjutasid pedagoogilist protsessi. Paremate laulikute metoodiliselt esitatud õppematerjal võimaldas kasvatada õpilastes lauluarmastust, mõjutada ja kujundada maailmavaadet ja õpetada nootitundvaks ja seda kasutavaks koorilauluharrastajaks või pillimeheks. Laulmise aine õpetamisel oli õpperaamatuid mitte vähem kui teistes ainetes ja mitte halvemad. Mitmete aineõpikutega võrreldes oli üks osa neist metoodiliselt isegi paremini koostatud.

Muusikaõpetuse edusammud eesti koolis 19. sajandil ja 20. sajandi alul olid suurel määral tingitud küllaltki tublisti pedagoogilisest kaadrist, millised said hariduse peamiselt õpetajate seminarides. Suure tähelepanu ja rohke aja pühendamine muusikaõpetamisele võimaldas kujundada seminaristidest mitte ükski muusikat armastavad ja teda vajavad õpetajad, vaid ka koorijuhtimise ja mõningal määral orkestrijuhtimisega toime tulevad pedagoogid.

Innukus ja armastus muusika õppimisel toleaja seminaris võiks olla eeskujuks ka praegustele õpetaja kutset omandavatele noortele.

Oskuslik rahvapärane kasvatus ja püüdlik kooliõpetus pani aluse eesti muusikakultuurile. Käesolev dissertatsioon valmis ajal, mil Nõukogude Eesti elanikkond valmistab tähistama eesti üldlaulupidude 100. aastapäeva. Maailmas ainulaadne üritus oma kõrge kunstilise taseme ja osavõtjate arvuga saab tõendiks, et käesolevas dissertatsioonis rõhutatud aastatepikkune muusikapedagoogiline protsess on olnud edukas.

K A S U T A T U D   K I R J A N D U S .  
=====

I   MARKSISMI-LENINISMI KLASSIKUD.

- Lenin, V.I.     1894/95. aasta kodutöõnduse loendus Põhja  
                 kubermangus ja "kodutöõnduse" üldisi küsimusi.  
                 Teosed II köide, Tallinn 1949.
- Lenin, V.I.     Meie vabrikustatistika küsimusest. Teosed  
                 IV köide, Tallinn 1950.
- Lenin, V.I.     Proletariaat ja talurahvas. Teosed X köide,  
                 Tallinn 1952.
- Lenin, V.I.     Laste töö talumajanduses. Teosed XIX köide,  
                 Tallinn 1953.

II   ARHIIVIMATERJALID.

A. Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA)

Tartus.

- |         |   |
|---------|---|
| Fond 93 | Eestimaa Kubermangu Rahvakoolide direktor.                      |
| " 384   | Kurator des Dorpater Lehrbezirks.                               |
| " 407   | I Tartu Õpetajate Seminar.                                      |
| " 957   | Saaremaa Riitõelkond.   |
| " 1167  | Tartu-Võru Maakonna Kooliamet.                                  |
| " 1168  | Liivimaa Evangeeliumi-Luteriusu Konsistooriumi Põltsamaa kirik. |
| " 1170  | Rakvere Kõrgem Algkool. Rakvere Linnakool.                      |
| " 1184  | Valga Õpetajate Seminar.  |
| " 1187  | Eestimaa Evangeeliumi Luteriusu Konsistoorium.                  |

Fond 1219	EELKK Rapla Kogudus.
" 1227	EELKK Kadrina Kogudus.
" 1261	EELKK Palamuse Kogudus.
" 1266	EELKK Äksi Kogudus.
" 1267	EELKK Kanepi Kogudus.
" 1268	EELKK Rõuge Kogudus.
" 1270	Urvaste Evangeeliumi Luteriusu Kirik.
" 2292	Tartu Õpetajate Seminari Vilastlaskogu.
" 2460	Sindi Tekstiilivabrikute Ühisus.
" 2569	Õpetatud Eesti Selts, Tartus.
" 3132	EELKK Kaarma Kogudus.
" 3786	Oru Vallavalitsus. Harjumaa.
" 4008	Suure-Jaani Linna Algkool.
" 4010	Kärksi Vallakool.
" 4014	Õisu Algkool.
" 4423	Väike Kareda Algkool.
" 4472	Longi Algkool.
" 4661	Leesi 6-kl. Algkool.
" 4663	Mädapea Algkool.
" 4722	Pumbioja Algkool.

B. ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku  
Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ORKA) Tallinnas.

Fond 2888	Tartumaa algkoolid.
" 4020	Pärnumaa algkoolid.
" 4232	Virumaa algkoolid.

C. Tallinna Linna Riiklik Arhiiv (TLA).

Fond 551	Liivi rahvakool, Liivi vallakool.
" 679	Leetse ja Pallaste vallakool.
" 683	Padise-Audevälja (Haudevälja) vallakool.
" 782	Николаевское волостное училище в деревне Пальфер.

- Fond 789 Pikavere vallakool.  
" 794 Tuhala-Oru Algakool. Tammiku vallakool.  
" 850 Raiküla 6-klassiline Algakool.

D. Läti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv  
(Läti NSV RAKA) Riias.

- Fond 259 Валкская учительская семинария.  
"

E. ENSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi  
nimeline Kirjandusmuuseum (KM) Tartus.

1. R a h v a l u u l e o s a k o n d (RO).

- RKM = Riikliku Kirjandusmuuseumi, hiljem ENSV TA Fr. R.Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjaline rahvaluulekogu.  
H = J.Hurda käsikirjaline rahvaluulekogu.  
EÜS = Eesti Üliõpilaste Seltsi käsikirjaline rahvaluulekogu.  
ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline rahvaluulekogu.  
Mgn = magnetofonilindistuste kogu.

2. K ä s i k i r j a d e o s a k o n d (KO).

- Fond 42 M 3 : 8  
" 55 M 5 : 1  
" 116 M 9  
" 149 M 42 : 9  
" 186 M 145 : 1  
" 199 M 4

Fond 199 M 18  
" 199 M 19  
" 199 M 23 : 1  
" ÕES M A 108

F. ENSV Riiklik Etnograafia Muuseum (EM)

Tartus.

Korrespondentide vastused (KV) - kaustad 1, 2, 5, 47, 56, 109, III, Varia I, Varia III.

G. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse

Instituut (KKI) Tallinnas.

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituudi käsikirjaline rahvaluulekogu.

H. Teatri- ja Muusikamuuseum (TMM) Tallinnas.

Mapp: Aitsam, Mihkel.  
" Aitsam, Mihkel. Andmed orelimeister Jüri Gildemanni kohta.  
" Aitsam, Mihkel. Sillavaht Hans Lillemägi.  
" C.Kreek.  
" Dir. A.Wiera elulugu.  
" Koolide vastused.  
" Legendid muuseumi laekunud instrumentide kohta.  
" R.Kulli elulugu.  
" Teated rahvapillimeeste kohta.  
" Teated rahvalaulikute kohta.

I. Rakvere Rajoonidevaheline Koduloomuseum.

- Fond 2265 A.Karindi, Minu elukäik.  
Ar
- " 2306 Abram Simon. Toila kultuurielust.  
Ar
- Akt nr.45, 1965.

J. Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut  
(VÕT) Tallinnas.

- Toimik 6 (2317) Mihkel Saarlaidi mälestused. Lõmala algkool (Saaremaa).
- " 20 (2331) Kui inspektor Luig kooli revideeris. A.Krinkmanni mälestused.
- " 21 (2332) G.Martini mälestused lapsepõlvest, õpinguist, õpetajaaastatest Sallas (Simuna khlk.) ja Ohakveres (Jõhvi khlk.).
- " 35 (2346) Kassinurme.
- " 39 (2350) Sindi kool.
- " 41 (2352) Jägala.
- " 45 (2356) Rakke kooli ajalooline ülevaade.
- " 59 (2370) Lõmala algkooli kroonika ärakiri.
- " 132 (2441) Õpetaja-pensionär Oskar Nageli usutus.

III PUBLITSEERITUD ALLIKAD.

Koolipidamise Seadus Eestimaa Evangeeliumi-Luteräse usu maakoolidele. Tallinn 1878.

Kooli õpetuse plaan, Viljandi 1876.

Koli seadus, Riia 1849.

Lehrplan für das Estnische Gemeindeschullehrer = Seminar zu Dorpat, Riga 1879.

Lehrplan für das lettische Gemeindeführer = Seminar zu Walk, Riga 1879.

Lehrplan für das Parochiallehrer = Seminar zu Walk, Riga 1879.

Liivimaa Lutheri usu Maakoolide Säädus, Riiga 1874.

Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Riiga 1874.

Lihwlandi=ma Tallorahva Seädus, Tartu=Linnas 1820.

Программа преподавания Закона Божия евангелическо-лютеранского исповедания в учительских семинариях и низших учебных заведениях Рижского учебного округа, Рига 1903.

Seadus Eestimaa kubermangu evangeli-lutteruse usu maakoolide ja koolmeistrite seminaaride pärast, Tallinn 1877.

#### IV KIRJANDUS.

- Aavik, Juhan. Muusika radadelt. Mälestusi ja mõlgutusi eluteelt I, Toronto 1959.
- Abel, P. Laulu Pärlid. Nelja healega laulud meestekoorile. Eesti meestelauluseltsidele soovitud ja välja annud P. Abel, Tartu 1869.
- Alekõrs, R. Jakob Tamme elust ja loomingust. "Jakob Tamm, kogutud teosed", Tallinn 1959.
- Alttoa, V. Ühest varjuäänud õppeasutisest. "Eesti Kirjandus" 1936.
- Andresen, L. Ataste koolmeistrite kool. "Nõukogude Kool" 1968, nr.1.

- Andresen, L. Eesti rahvakoolide seadused XIX sajandil, Tallinn 1966.
- Andresen, L. Koolikroonika allikmaterjale. "Nõukogude Kool" 1967, nr.6.
- Ariste, P. Vadjalaste istjatsed. TRÜ toimetused, viik 162.
- Arro, E. Geschichte der estnischen Musik, Tartu 1933.
- Arro, E. Zum Problem der Kannel, Tartu 1931.
- Audru Püha Risti-Kiriku 250. Juubelipühaks, 1636-1886, Tartu 1886.
- Baltijas skolotāju seminārs 1870-1919. Red.Ed.Tomāss, Riga 1940.
- Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livlands. Viertes Heft, Mitau 1852.
- Bericht über die Revision des Evang.= lutherischen Religionsunterrichts in den Landelementarschulen und sogen. Ministerschulen des Livländischen Consistorialbezirks für das Jahr 1892/93, Riga 1893.
- Bielenstein, A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, Petersburg 1907-1918.
- Brandt, Fr. Õisukene laulu- ja mängimees. Uued kolme ja nelja healega laulud, mis Noorerahva rõõmuks väljaantud, Tartus 1869.
- Eesti Biograafilise Leksikoni, Tartu 1926-1929.
- Eesti Biograafilise Leksikoni Täiendusköide, Tartu 1940.
- Eesti laulud rahva koolidele, Riias 1890.
- Eesti muusika I, Tallinn 1968.

- Eesti NSV ajalugu I, Tallinn 1955.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, nr.1, Tallinn 1968.
- Eesti rahvaviiside korjamine. Viies aruanne, Tartu 1909.
- E/derberg", F. Kaarma seminaar Saaremaal, EÜS Album IV, 1899.
- Eisen, M.J. Mälestusi I laulupeo ajast. "Muusikaleht" 1929, nr.5/6.
- Elango, A. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalooost, Tartu 1968.
- Elango, A. ja Rommelt, H. Kaasaegse rahvapedagoogika probleeme. "Nõukogude Kool" 1967, nr.7.
- Elken, J. Koolilaste laulud kahele ja kolmele häälele. Rahvakoolides M.Kampmanni "Lugemisraamatu" kõrval tarvitada, iseäranis viisiraamatuks "Lugemisraamatu" 1. jao juure. Kokku seadnud J.Elken. Kaasas lühikene noodiõpetus ja hääleharjutused, Tallinnas 1913.
- Erlemann, A. Musika õppetus. Üks nodi, laulmisse ja mängimisse seletusse raamat, iseäranis koolmeistridele ja keigile laulo- ja mängo-sübradele, Tartus 1864.
- Forselius, Johann. Eestlaste ebausku kombed viisid ja harjumised. "Eesti Kirjandus" 1914, nr.9.
- Ginemann, A. Pookstavi nodi-õpetus kelle järele lühikese aja pärast võib orilad ehk klaverid mängima õppida ühes 25 vaimulikku neljehelste lauludega. Välja annud A.Ginemann I jägu, 4.anne, Tallinnas 1893.
- Grenzstein, A. Balti haridus, Tartu 1898.
- Grenzstein, A. Kooli laulmise raamat kuues jaos kirja pannud A.Grenzstein, seminari koolm. Tartus. I jagu, Tartu 1878.

- Grenzstein, A. Koolmeistri käsiraamat. Esimene aastakäik, kooliaasta 1880. Tartu 1879.
- Hacker, W. Väike laulureamat Kantate meie evangeliumi Lutheruse koguduse lastele koolis, kodus ja kirikus tarvitada ühe, kahe ja kolme heale nootidega. Toimetanud W.Hacker, kooliõpetaja ja organist Tallinnas ja J.Kriweler, köster ja kooliõpetaja. Tallinnas 1910.
- Hagen, J.A. Laulo-wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma-kele lauloramamatute kõrva, ja peale seda veel üks veikene lissa, Tallinn 1844.
- Hagen, J.A. Wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma kele Laulo ramamatute kõrva, Reval 1866.
- Hansen, V.A. Kooli teadus. Kirjutanud V.A.Hansen, Paiste õppetaja ja Villandi maakonna koolirevident, Tartus 1873.
- Hermann, K.A. Eesti Kannel. Nelja häälega laulud segakoorile koolis ja kodus laulda. Kolmas vihk. Trükki andnud K.A.Hermann, Tartus 1884.
- Hermann, K.A. Eesti Kannel. Vaimulikud ja ilmalikud segakoorilaulud kirikus, koolis ja kodus laulda. Välja annud K.A.Hermann II vihk, Tartus 1882.
- Hermann, K.A. Koori ja Kooli Kannel väljavalitud nelja häälega segakoorilaulud, mis kõigile lauluarmastajatele iseäranis aga Eesti kihelkonna- ja külakoolidele on kokku pannud K.A.Hermann Tartus 1875.
- Hermann, K.A. Koori ja kooli kannel. Välja valitud nelja häälega segakoorilaulud, mis kõigile lauluarmastajatele iseäranis aga Eesti kihelkonna- ja külakoolidele on kokku pannud K.A.Hermann. Teine anne, Tartus 1882.

- Hermann, K.A. Laulude raamat. Ilu-hääled kooli, kiriku, kodu, konzerdi ja pidu tarvituseks. Kokku seadnud ja välja andnud Dr.K.A.Hermann, Jurjevis 1897.
- Hermann, K.A. Noodi-õpetus, Jurjevis 1905.
- Hermann, K.A. Noodi-õpetus ja komponeerimise-õpetus kirjutanud Dr.K.A.Hermann, Jurjevis 1893.
- Hermann, K.A. Põltsamaa endise õpetaja E.Hörschelmanni laulud. Vaimulikud segakoorid kirikus, koolis ja kontzertides laulda. Kokku pannud, parandanud ja trükki andnud K.A.Hermann. Tartus 1885.
- /Hörschelmann, E./ Mõnned armsad laulud vagga süddame rõmustamiseks ühe ehk kolme heälega laulda, Tartu linnas 1847.
- Jakobson, A. Tallorahva Süddamerõmust. Monni armastuse sanna mängo- ja laulo-sõbradele, Tartus 1857.
- Jakobson, C.R. Rõõmus laulja. Kooli lugemise raamatu viisid. Välja annud C.R.Jakobson. Esimene jagu: Kahe, kolme ja nelja healega laulud laste ja segatud kooridele. Tartus 1872.
- /Jannsen, J./ Eesti laulik. 120 laulo-wisi, neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad. Essiminne jaggo, Tartus 1862.
- Jannsen, J. Eesti laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad. Essiminne jaggo, Tartus 1865.
- Jung, J. Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid. Kõigile laulu armastajatele välja annud J.Jung, Teine jagu Tartus 1876.

- Jung, J. Laulud kolme heälega. Keige laulu armastajatele, iseärranis Eesti kolidele ja lastele väljavalitsetud, seatud ja üllespantud, Tartus 1871.
- Jürgenstein. J.W.Jannseni ja C.R.Jakobsoni ilmavaate kujunemisest. "Eesti Kirjandus" 1914.
- Jürgenstein, M. Mälestusi minu seminariajast. "Odamees", 1925, nr.1.
- Kalja, V. ja Elango, A. Ado Grenzstein pedagoogina. "Nõukogude pedagoogika ja kool" II, Tartu 1966.
- Kallas, O. Lutsi maarahvas, Helsinki 1894.
- Kappel, J. Kooli-laulmise raamat. Eesti rahva-koolidele kokkuseadnud ja väljaandnud J.Kappel, muusikaõpetaja Peterburis. Teine trükk, Jurjevis 1905.
- Kappel, Johannes. Liedbuch für den Schulgebrauch zusammengestellt von Johannes Kappel Gesanglehrer der reformierten Schule zu Petersburg. Enthaltend: zwei- und dreistimmige Liedernebst Gesangübungen, Dorpat 1891.
- Kappel, J. Muusika Algus-õpetus. Kirjutanud J.Kappel muusikaõpetaja Peterburis, Jurjevis (Tartus) 1903.
- Kappel, Johannes. Vorbereitungs-Cursus für den Gesang-Unterricht methodisch geordnet von Johannes Kappel Gesanglehrer der reformierten Schule zu Petersburg, Dorpat 1889.
- Kasemets, Anton. Eesti muusika arenemislugu, Tallinn 1937.
- Keisri ja isamaa Laulud Eesti rahvakoolidele välja antud, Riia 1889.
- Kirikulaulude kogu. Koolitarvituseks välja valitud, Jurjevis 1893.
- Kirikulaulude kogu. Koolitarvituseks välja valitud. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Jurjevis (Tartus) 1903.

- Kirotar, J. Kaarma seminar kui Eesti kultura tegur. Eesti Kultura I, Tartu 1911.
- Kitzberg, A. Valitud teosed II, Tallinn 1955.
- Kivisaar, J. Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, Tartu 1932.
- Kohtla-Järve Linna I Kultuurimaja segakoor "Heli" 1862-1962, Kohtla-Järve 1963.
- Kokamägi, H. Mai Kravtsov. TRÜ diplomitöö 1957.
- Kokamägi, Hilja. Rahvalaulikute jälgedel. "Rahvapärimeste koguja" nr.3, Tartu 1962.
- Koli lauluramat kolme heale notidega. Rudolstadtis 1884.
- Koli-laste ramat. Esimenne jaggo, Tartu linnas 1861.
- /Kreutzwald, Fr. R./ Wina-katk, Tartu 1840.
- Konstantinov, N. jt. Pedagoogika ajalugu. Opik pedagoogilistele instituutidele, Tallinn 1962.
- Kruus, Hans. Sajand lõppes, teine algas. Mälestusi lapse- ja koolipõlvest, Tallinn 1964.
- Kuhlbars, Fr. "Kooli kandle" kaitsmiseks, Viljandis 1908.
- Kuhlbars, Friedrich. Kooli kannel. 176 ühe-, kahe-, kolme- ning neljahäälelist laulu Eesti koolidele, ühtlasi ka Laste-aedadele ning kodulastele. Lisa: lühike noodiõpetus, Viljandis 1908.
- Kuhlbars, Friedrich. Laulik koolis ja kodus. Ued laulud ühe, kahe, kolme ja nelja healega ja kaanonid. Noorele ja vanale, iseäranis Eesti koolidele väljaandnud Friedrich Kuhlbars Tartu linnas 1868.
- Kuhlbars, Friedrich. Unikilast Viljandi, Viljandi 1917.
- Käiva, O. Regivärsilise rahvalaulu traditsioon Kihnu saarel. Kandidaadi dissertatsioon, Tartu 1965.

- Kõned laste kasvatamisest ja õpetamisest. Peetud Tartu seminaris koolmeistrite koosolekutel, Tartus 1883-1886.
- Köpp, J. Rahvakooli olud Tartu ja Võru maakonnas 1839.a. "Eesti Kirjandus", 1920.
- Körber, M. Laulud Sõrvemaalt, mitme healega. Lieder aus der Schworbe, mehrstimmig, I jaggo Tartus 1864, II jaggo Tartus 1866.
- Laanepõld, N. Mihkel Lüdig sõnas ja pildis, Tallinn 1968.
- Lange, H. Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar von 1828 bis 1889, Dorpat 1890.
- Laste laulud nootidega, Tallinn 1910.
- Latviešu konversācijas vārdnīca XIX, Rīga 1939.
- Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, Tallinn 1963.
- Laugaste, E. Valimik Eesti rahvalaule, Tallinn 1948.
- Laul olgu lühike või pikk, Tallinn 1964.
- Lauluga läbi aegade. Laulupidude ajaloo, Tallinn 1965.
- Leichter, K. Mart Saar, Tallinn 1964.
- Leichter, K. Märkmeid eesti koorilaulu tekkimisest. "Sirp ja Vasar", 1955, nr.28.
- Leichter, K. Torupill. Kalender teatmik, Tallinn 1961.
- Liiv, O. Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17.s. lõpul. "Eesti Kirjandus", 1934.
- Lipp, M. Hans Wühner. "Eesti Kultura" II, 1913.
- Lipp, M. Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Jurjev 1899.
- Lipp, M. Kõne Johann Laalandist. KM KO f.80, M 9 : 1.
- Looring, A. Prof. M. I. Eiseni vanemad ja noorpõlv. "Eesti Kirjandus" 1934.
- Looring, A. Velise algkool 1839-1884-1934. Jooni ajaloo ja mälestusi, Tartus 1934.

- Läänemaa, Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1938.
- Läte, Aleksander. Sõja laulud. Isamaakaitsjatele ja koolidele soovitanud Aleksander Läte. op.23, Jurjevis 1902.
- Lätt, S. Kollektiivne abistamine eesti pulmakommetes. Paar samukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed I, Tallinn 1958.
- Majak, R. Jaan Anvelt. "Revolutsiooni lipukandjad" I, Tallinn 1962.
- Masing, O.W. <sup>M</sup>arahva Näddala-Leht, 1822.
- Matto, G. Kreenholmi kool 13.X 1874 - 13.X 1924, Narva 1924.
- Maato, J. Lühikene, aga täielik Noodi-õpetus lauljatele ja mängijatele, iseäranis violi mängijatele, ka koolidele väga soovitav ja kasulik. Välja annud J.Matto, Tartus 1879.
- Masso, N. Eesti prohvet Jagori Jaan. "Eesti kirjandus", 1928.
- Mihkel Lüdigi sõnas ja pildis, Tallinn 1968.
- Nebokat, Jaan. <sup>A</sup>lmalikud Meestekoorid. Seminaride, kihelkonnakoolide ja, lauluseltside tarvis välja antud. Saksakeelsest ümberpandud, Tartus 1870.
- Neumann, L. Veerud eesti muusika ajaloost. "Looming" 1924, nr.2.
- Neumann, M. Kuuda seminar ja tema kasvandikud, Tallinn 1928.
- Normann, E. Valimik eesti vanasõnu, Tallinn 1955.
- Normann, W. Õppetuse kolli-piddamisest ning laste kasvatamisest iseäranis koolmeistrite ja laste vanemate heeks, õppetuseks ning juhhatamiseks välja antud Tertu linnas 1873.

- Org, P. Kirikulaulude kogu. Koolitarviduseks välja valitud. Teine parandatud ja täiendatud trükk, Tartu 1903.
- Palli, H. Kui Raudpea läks, Tallinn 1967.
- Peterson, Bach, Inselberg. Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, Riga 1898.
- Pullat, R. Haridus- ja kooliolud Tallinnas oktoobrikuulise perioodil. "Nõukogude Kool" 1964, nr.3.
- Punschel, Johann Leberecht Ehregott. Evangelisches Choral-Melodien-Buch zunächst in Bezug auf die deutschen, lettischen und estnischen Gesangbücher der russischen Ostsee-Provinzen. Angefertigt und herausgegeben von Johann Leberecht Ehregott Punschel, Consistorial-Rath und Pastor der Loesernschen Gemeinde im Livland, Leipzig 1939.
- Punschel, J.L.E. Ueber den evangelischen Choral-Melodien-Gesang in den Russischen Ostsee-Gouvernements von Consistorial-Rath J.L.E.Punschel, Pastor zu Loesern in Livland, Riga 1840.
- Pöld, Peeter. Eesti kooli ajalugu, Tartu 1933.
- Pöld, P. Pilk õpetajate ettevalmistusesutiste minevikku Eestis, Tartu 1928.
- Pöldmäe, R. Gustav Wulff-Õis - "Õrna ööbiku" autor, Tartu 1965.
- Pöldmäe, R. Rahvakultuurist, eriti rahva lübutsemisvormidest Setumaal, Tallinn 1938.
- Pöldmäe, R. - Tampere, H. Valimik eesti rahvatantse, Tartu 1938.
- /Raedlein, C./ Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu, Tartu 1887.
- Ramul, A. Õige usu kiriku laulu viiside raamat koolide tarvis kahe heälega: Diiskant ja Alt. Esimene jagu. Kirja pannud Preester A.Ramul, Rija linnas 1885.

- Rannap, H. Mida on teada Cremona viiulimeistritest. Ajakirja "Kommunist" väljaanne "Küsimused ja vastused", 1967.
- Raud, Märt. Eesti kool aegade voolus I, Stockholm 1965.
- Raud, Märt. Sulg ja raamat, Lund 1962.
- Rebane, Hugo. Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust, Tartu 1938.
- Reiman, Helmi. Eestlaste matusekombed. "Eesti Kultura" IV, Tartu 1915.
- R/eiman/, V. Bengt Gottfried Forselius. "Eesti Üliõpilaste Seltsi Album", Tartu 1895.
- Reiman, V. Ignati Jaak. "Sirvilauad", 1899.
- Reimann, V. Jaan Adamson. "Eesti Kultura" II, Tartu 1913.
- Ritsing, R. Eesti vanemast muusikaliteratuurist. Äretrikk albumist "Akadeemiline Meeskoor Euroopas /Eesi laul Ameerikasse", Tartu 1939.
- Ruut, K. Kooli laulude kogu I, II, III. Esimene anne. Kogunud K. Ruut, koolm. Koorkõlas, Viljandis 1910.
- Ruut, K. Lauluõpetajale K. Ruut'i Kooli laulude kogu juurde, Viljandis 1910.
- Saaremaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1933.
- Sakalamaa elu, Pärnu 1936.
- Salminen, V. Suomalaisten muinaisrunojen historia, Helsinki 1934.
- Sild, O. Laste Lauluraamat. Koolile, pääkoolile ja lastejumalateenistusele. Teine täiendatud trükk, Tartus 1913.
- Soom, A. Kultuurilised olud. Koguteos "Saaremaa, Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus", Tartu 1933.

- Soom, A. Märkmeid Saaremaa rahvakooli kohta XIX sajandil. "Ajalooline Ajakiri" 1930.
- Speer, H. Das Bauerschulwesen im Gouvernement Estland von Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936.
- Spirkin, A. "arksistliku filosoofia kursus, Tallinn 1966.  
Studien-Skizze über die Estnische Volksschule (auf der Insel Oesel), Leipzig 1865.
- Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1957.
- 1918-1928 Svenska Lärarförbundet i Estland 10 ar Minneskrift, Tallinn 1929.
- Sööt, K.E. August Viera elu ja tegevus. "Eesti Kirjandus" 1928, nr.11.
- Tallinna- ja Tartu-Ma Kirriko laulo ramato laulo wisid. Kolmat korda trükkitud, Tallinnas 1873.
- Tallinna III Eesti laulupidu teejuht, Tallinn 1910.
- Tallinna III laulupidu laulud Lastekooridele, Tallinnas 1909.
- Tamman, W. Laulmise õpetus ühes noodiõpetusega. Koolide tarvis kokku seadnud W.Tamman. Metoodiliselt korraldatud ja piltidega kaunistatud kooli laulmise materjal: Seletused ja näpunäited, harjutused, ühe-, kehe- ja mitmehäälsed laulud, Tartus 1913.
- Tammekann, A. jt. Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1930.
- Tampere, H. Eesti rahvalaule viisidega I-V, Tallinn 1956-1965.
- Tampere, H. Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. "Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956.

- Tampere, H. Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist. Äratrükik Eesti muusika almanakist I, Tallinn, 1934.
- Tampere, H. Vana Kannel IV, Tartu 1941.
- Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928, Tartu 1929.
- Tiik, A. Juhan Kurrik - Eesti koolivõimlemise teeraja- ja. "Nõukogude Pedagoogika ja Kool" II, Tartu 1966.
- Tobias, R. Eesti muusika iseloomulik ilmend. "Eesti Kultura" II, 1913.
- Tork, Juhan. Tunde- ja mõttekillukest Tartu Õpetajate Seminari 140. aastapäeva puhul. Eesti Õpetajate Keskhingu häälekandja Bülletään nr.17. Stockholm 1968.
- Türk, E. Sinilindu püüdmas, Tallinn 1964.
- Tõnisson, M. Kukulind. 50 kahehealega Eesti laulu. Lises: Noodiõpetus lauljatele ja viiulimängijatele, Jurjev 1902.
- Tõnurist, A. Vana koolmeister jutustab, Narva 1935.
- Uus noodiõpetus, Tallinnas /1915/.
- Ušinski, K.D. Valitud tööd, Tallinn 1945.
- Vahter, A. Aleksander Läte, Tallinn 1963.
- Vanade kooliõpetajate album, Tartus 1932.
- Vanemuine 1865-1925, Tartu 1925.
- Venemaa Sotsiaaldemokraatlike Tööliste Partei Revolutsiooni laulud. Tartu Gruppe väljaanne. Riia 1905.
- Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band, Dorpat 1891.
- Viidalepp, R. Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaalt. "Eesti keel ja kirjandus" 1941, nr.3.

- Viire, A. Eesti rahvapärane puutööndus, Tallinn 1960.
- Willigerode, Adelbert Hugo. Lauulo-salgokene. Korilaulud Jummalale nimmel Keisrile anuks rahvale roõmuke. Soprano, Alto, Tenore ning Basso heälttest laulda. Essiminne jaggo: 24 kolilastepühha laulu. Adelbert Hugo Willigerode armsa maarahvale sovitud, Tartus 1870.
- Väike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, Rakveres.
- Väike Nootidega Lauluraamat 100 kõige tuttavamat Kiriku Lauluraamatu laulu ja ühe healega lauluviisi koolile ja kodule, Tartus 1883.
- Апраксина, О.А. Музыкальное воспитание в русской общеобразовательной школе, Москва-Ленинград 1948.
- Гусли. Русскія и эстекія народныя песни для начальных училищ, Рига 1890.
- Каппель, И. Сборник песенъ для эстонских народных школ. Составил И.Каппель, Юрьев 1900.
- Кузик, Т. Школьный песеник для эстонских народных училищ. Составил Т.Кузик, народный учитель. Kooli laulik Eesti rahva-koolidele. See kooli-laulik on Tartu Koolikonna Kuratori Nõukoogu poolt Eesti rahvakoolidele heaks kiidetud, Ревель 1892.
- Локшин, Д.Л. Хоровое пение в русской школе, Москва 1957.
- Об эстетическом воспитании в школах Эстонской ССР, Таллин 1968.
- Ройзман, Л.И. Органная культура Эстоний, Москва 1960.

#### V KÄSIKIRJALISED TEUSED.

- Armolik, A. Vana-Otepää 7-kl. kooli ajalooost. VÕT, Toimik 171 (2480).
- Juhandi, A. Mälestusi koolipõlvest. Naapsalus H.Lehmanni algkoolis (1905-1908), VÕT, Toimik 67 (2378).

- Juksaar, A. Rahvakool Eestis 1870-1885. TRÜ diplomitöö 1965.
- Habermann, H. Elulugu. Kroonikaraamat. Käsikiri: Rapla rajoon, Üdrumaa küla, Hiie talu.
- Hallop, L. Andmed Võrumaa koolielu kohta sajandivahetusel Samuel Songi usutluse põhjal, VÕT, Toimik 151 (2461).
- Hallop, L. Harjumaa Raiküla vallakooli kooli protokolliraamatute kajastuses a. 1875-1905. VÕT, Toimik 220 (2521).
- Hallop, L. J. Voitka mälestusi Rõuge koolidest 19. saj. lõpust. VÕT, Toimik 131 (2440).
- Hallop, L. Juhan Kotka usutlus. VÕT, Toimik 95 (2404).
- Kallak, E. ja L. Vihula ministeeriumikool. VÕT, Toimik 27 (2338).
- Kallas, O. Märkmeid Mihkel Kallasest, Kaarma küla- ja kihelkonnakoolist ja laulukoorist. KM KO, f. 186, M 123:4.
- Kapp, A/leksander/, Joosep Kapp Ärkamisaja koolimees ja Eesti rahva tegelane. KM KO, f. 55, M 5:1.
- Karma, J. Kirjanik Oskar Lutsu kooliaastad Palamusel. Käsikiri. Tartu 1963.
- Karma, J. Palamuse kihelkonna koolide ajalugu 1687-1920. Käsikiri. Tartu 1965.
- Knuut, J. Andmeid Kaarma koolmeistrite seminari kohta. VÕT, Toimik 70 (2381).
- Knuut, J. Andmed Jaan Oksast. VÕT, Toimik 97 (2406).
- Knuut, J. Andmed rahvahariduse ja kirjaoskuse arenemisest ning unustusse vajuvatest koolidest Lihula rajoonis. VÕT, Toimik 98 (2407).
- Knuut, J. Ülevaade Tuudi koolist. VÕT, Toimik 69 (2380).
- Kotsar, K. Ajaloo õpetamine Eestis rahvakoolis. TRÜ Ped. Kat. kandidaadidissertatsioon. Tartu 1962.
- Kruus, J. Mälestusi ja märkmeid Kaarma õpet. seminarist. VÕT, Toimik 122 (2431).

- Kurm, Helga. Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng. TRÜ Ped.Kat. kandidaadidissertatsioon, Tartu 1954.
- Kuru, J. Koolipõlve lood. Mälestusi Tartu Õpetajate Seminarist 1910-1914, VÕT, A-2514.
- Kiit, Valve. Jõhvi kihelkonna koolid 19. sajandil, TPed.I diplomitöö.
- Landberg, O. Nõo kooli ajaloost 1686-1920. VÕT, Toimik 61 (2372).
- Leichter, K. Eesti mitmehälise koorilaulu tekkimisest ja arengust. Käsikiri. 1955.
- Lepnurm, H. Tähtsamaid momente orelimuusika ajaloost. Käsikiri.
- Luhats, Toivo. Puhkpillimuusika tekkimine ja arenemine Puhjas. TRK diplomitöö, 1968.
- Meos, M. Minu haridustee, haridusjuhid ja tsaariaegne tööväli. VÕT, Toimik 205.
- Meos, M. Minu kokkupuuteid tsaariaegsete politsevõimudega. VÕT, A 2520.
- Nedzvetski, B. Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis. Dissertatsioon TRÜ Ped.Kat., Tartu 1965.
- Nurk, A. Algkooliõpetajate ettevalmistusasutised Eestis. 19.sajandil ja 20.sajandi algul kuni Suure Socialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Käsikiri.
- Nurk, A. Rakvere Õpetajate Seminar 1912-1932. Käsikiri. Tartu 1967.
- Ollik, Kustav. Võnnu algkool 1879-1887. VÕT, Toimik 137 (2446).
- Praakli, K. Heietades mälestuste kirjuseid lõngu II. Käsikiri, 1968.
- Prei, Ed. Endise Lahetaguse ja Riksu koolide ajaloost. VÕT, Toimik 138 (2447).
- Prikk, A. Andmed Võnnu kooli ajaloo kohta. VÕT, Toimik 82 (2393).

- Põldmäe, R. Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal. TMM 5457.
- Rannap, Heino Muusikaline kasvatus Eesti koolis (kuni 1870.a. Käsikiri, TRK raamatukogu, Tallinn 1953.
- Rannap, Heino Muusikaline kasvatus Eesti koolis (1870-1900). Käsikiri, TRK raamatukogu, Tallinn 1956.
- Rannap, Heino Ülevaade muusikaelu arengust endises Halliste kihelkonnas. Käsikiri, TRK raamatukogu, 1957.
- Raud, L. Jõgeva keskkool. VÕT, Toimik 23 (2334).
- Raud, L. Mälestusi Laguja algkoolist. VÕT, Toimik 87 (2396).
- Seppel, A. Jõiste ja Mojaste koolide ajalugu. VÕT, Toimik 195 (2502).
- Seppel, A. Saaremaa koolmeister tsaariajal. VÕT, Toimik 2524.
- Simm, E. Mollpillid. Seminaritöö nr.6. EM. 1925.
- Säärits, A. Märkmeid Kaitsemõisa koolist 1890-1893. VÕT, Toimik 178 (2485).
- Teder, J. Rahvakooli arenemisest Paistu kihelkonnas. VÕT, Toimik 103 (2416).
- Tiik, A. Võimlemine eesti rahvakoolis. TRÜ Ped.Kat. kandidaadidissertatsioon, Tartu 1958.
- Toomsalu, A. Ülevaade Viisu koolist 1850-1960. VÕT, Toimik 114 (2433).
- Topman, A. Mälestused I 1959, TMM inv.nr. 5756.
- Trapp, Madis. Kantjala kooli ajaloost. VÕT, Toimik 22 (2333).
- Uustalu, J. Ajakajaetusi ühes koolikohtu protokolliraamat. VÕT, Toimik 175 (2483).
- Uustalu, J. Laulmise õpetamisest Läänemaal. VÕT, Toimik 15 (2326).

- Uustalu, J. Mõnda Eesti Aleksandrikoolis 1905.a.  
VÕT, Toimik 141 (2450).
- Uustalu, J. 40.a. õppimas ja õpetamas. VÕT,  
Toimik 14.
- Viigi, A. Haridus ja kultuur Tormas. Tartu Riikliku  
Ülikooli diplomitöö.
- Vilbaste, G. Kodasuu 7-kl. kooli ajalooat. VÕT, Toi-  
mik A 2523.
- Voore, R.L. Elulugu. VÕT, Toimik 209 (2516).
- Voore, R. Iisaku kihelkonnakool ja R.Th. Hansen  
1868 - 1911. VÕT, Toimik 154 (2501).
- Zeiger, J. Eesti rahvapillid. Teatri -ja Muusika-  
muuseum, käsikiri.
- Гаршnek, А. Народные песни сету. Диссертация на со-  
искание ученой степени кандидата искусс-  
воведения, Москва 1953.
- Пинт, А.О. Основные этапы истории педагогического  
образования в Эстонии в XIX - XX  
веках. Диссертация на соискание  
ученой степени доктора педагогических  
наук, Москва - Тарту,  
1951.

VI AJALEHED JA AJAKIRJAD.

- "Eesti Keel ja Kirjandus" 1941.  
"Eesti Kirjandus" 1928.  
"Eesti Muusika Kuukiri" 1929.  
"Eesti Postimees" 1884, 1898, 1900.  
"Eesti Postimees ehk Nädalaleht" 1866, 1867, 1869, 1870,  
1871, 1872, 1876.  
"Eesti Postimehe lisaleht ehk Juttutuba" 1878.  
"Eesti Sõna" 1944.  
"Elu" 1938.  
"Esmaspäev" 1938.  
"Das Inland" 1837, 1839, 1847, 1859, 1861.  
"Kasvatus" 1920.  
"Kündja" 1887.  
"Laulu ja Mängu Leht" 1895.  
"Linda" 1904.  
"Lõuna-Eesti" 1939.  
"Lääne Elu" 1939.  
"Missioni-Leht" 1896.  
"Muusikaleht" 1924, 1925, 1928, 1929, 1933, 1934, 1939.  
"Nool" 1930.  
"Nõukogude Hiiumaa" 1966.  
"Nädala Post" 1933.  
"Olevik" 1884, 1886, 1894, 1895, 1898, 1900.  
"Perno Postimees ehk Nädalileht" 1858, 1863, 1864, 1866, 1867,  
1869, 1872, 1878.  
"Postimees" 1886, 1891, 1893, 1896, 1898, 1900, 1901, 1903, 1908,  
1910, 1913, 1914.  
"Postimees", Pärnu väljaanne 1923.  
"Punane Täht" 1967.  
"Päevaleht" 1914.  
"Rahvaleht" 1917, 1939.  
"Revalsche Zeitung" 1865, 1867.

"Saarlane" 1885.  
"Sakala" 1881, 1884, 1886, 1894.  
"Sakala Lisaleht" 1878.  
"Sakala Pühapäev" 1935.  
"Tallinna Post" 1931.  
"Tallinna Teataja" 1912, 1916.  
"Tartumaa Teataja" 1940.  
"Tööline" 1917.  
"Tööraha Lipp" 1961.  
"Uus Aeg" 1901.  
"Uus Eesti" 1937, 1940.  
"Uusleht" 1915.  
"Vaba Maa" 1933, 1934, 1936.  
"Virmaline" 1887.  
"Virulane" 1887, 1889.  
"Võru Teataja" 1935.  
"Õpetajate Leht" 1935.

VII EESTI RAADIO MUUSIKAOSAKONNA

MATERJALID.

Saade: Rahvaloomingu varasaltfest	1958
"	" 1960 (16.III)
"	" 1960 (7.IV)
"	" 1962 (2.II)
"	" 1962 (20.VI)
"	" 1962 (8.VIII)
"	" 1962 (7.XI)
"	" 1963 (11.II)
"	" 1964 (15.II)
"	" 1964 (9.XI)
"	" 1966 (10.VI)

VIII KIRJAD. ÜLESKIRJUTUSED. MÄLESTUSED.

1. H.Rannapi üleskirjutused Kivi-Vigala külas	1967.
" " Meelaku	" 1967.
" " Mikitamäe	" 1967.
" " Lutepää	" 1967.
" " Pertagu	" 1967.
" " Pärnus	1966.
" " Räpinas	1967.
" " Tallinnas	1967, 1968.
" " Tartus	1967, 1968.
" " Tautsa külas	1967.
" " Treski	" 1967.
" " Sabolda	" 1967.
" " Verhuulitsa	" 1967.
" " Värska	" 1967.

2. G.Juuriksoni kogutud andmed. H.Rannapi valduses.

V.Raudmetsa kogutud andmed.	"	"
M.Roobi	"	"
E.Roosalu	"	"
M.Sõle	"	"
M.Seppeli	"	"
M.Truu	"	"
A.Vallneri	"	"
E.Lihti mälestused.	"	"
A.Metsamarti	"	"
J.Rubeni	"	"
A.Eiberi	"	"

3. H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta ja intervjuud oreliehitajatega.

L i s a nr.1.

ALLIKAD: orelid kihelkonniti rahvakoolides 1869.a.

RAKA, f.1261, nim.1, sü. 541, l.16.

RAKA, f.2569, nim.1, sü.77, l.42,31,283,269,200,292.

RAKA, f. 2569, nim.1, sü.78, l.67,296.

RAKA, f.2569, nim.1, sü.79, l.111,130.

E.Roosalu mälestused 1967.

"Tallinna Teataja" 1912, nr.72.

TMM, Mapp: Mihkel Aitsam.

M.Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk.119.

"Eesti Kirjandus" 1934, lk.544.

J.Mäeumbaia andmed 1966.

Audru Püha Risti-Kiriku 250.Juubelipühaks, 1836,1886,lk.43.

A.Kitzberg, Valitud teosed II, lk.369.

TMM, Mapp: Legendid muuseumisse laekunud instrumentide kohta.

"Perno Postimees ehk Näddalileht" 1866, nr.26,lk.203-204.

"Perno Postimees ehk Näddalileht" 1866, nr.13, lk.99.

TMM, Mapp: Dir.Aug.Wiera elulugu, lk.32, 20-21.

H.Rannapi kirjavahetus oreelite kohta, E.Ürmi kiri 18.X  
1966.

" " " " M.Sölgi kiri 12.VI  
1958.

" " " " J.Ibsbergi kiri  
16.I 1967.

" " " " K.Soolo kiri  
10.III 1967.

" " " " A.Lepa kiri  
27.II 1958.

"Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1866, nr.24, lk.190.

"Eesti Postimees ehk Näddalaleht" 1866, nr.8, lk.62.

"Muusikaleht" 1929, nr.6/7, lk.226.

"Eesti Kultura" II, Tartus 1913, lk.6.

"Laulu ja Mängu Leht" 1895, nr.12, lk.90.

KM KO, f.199, M 23 : 1.

KM KO, f.199, M 19, l.65.

VÕT, Toimik 194 (2501), lk.7.

K.Leichter, Eesti mitmehälise koorilaulu tekkimisest ja arengust, lk.33-34.

Sakalamaa elu, Pärnu 1936, lk.41, 101.

KM KO, f.55, M 5 : 1, l.36.

M.Haamer, Äksi khk. rahvakoolid 19.saj. T.Ped.I.,  
Ped.Kat., l.67.

Mari Aljas, Kose khk. rahvakoolid XIX saj. T.Ped.I.,  
Ped.Kat., l.65-66.

P.Rass, Sausti kooli ajalugu. VÕT, Toimik 28 (2339).

L i s a nr.2.

ALLIKAD: orelid kihelkonniti rahvakoolides 1914.a.

- M.Aljas, Kose kihelkonna rahvakoolid XIX sajandil, T.Ped.I., Ped.Kat., 1.65-66, 144.
- K.Algma, Andmeid praeguse Päärdu 8-kl. kooli kohta. VÕT, Toimik 126 (2435), lk.3.
- Audru Püha Risti Kiriku 250.Juubelipühaks, Tartu 1886, lk.34.
- EM, KV 109, 531-2, Pärnu-Jaagupi khk.
- ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu, Peningi kooli klassiruum.
- L.Hallop, Harjumaa Raiküla vallakool protokolliraamatu kajastuses 1875-1905. VÕT, Toimik 220 (2521), lk.37.
- L.Hallop, Kaarel Viirsalu haridusteest ja pedagoogitööst. VÕT, Toimik 196 (2503), lk.1.
- L.Hallop, Villem Sasi kooliteest ja pedagoogiaaastaist (1901-18), VÕT, Toimik 197 (2504), lk.3.
- L.Hallop, Õpetaja-pensionär Oskar Nageli usutlus. VÕT, Toimik 132 (2413).
- H.Heinlaid, Märjamaa orelite ehitaja M.H.Tõmp, küsikirj H.Rannapi valduses, lk.1-7.
- J.Kiivet, Kuidas minust sai õpetaja. VÕT 183 (2492).
- KM RO, RKM II 223, 401-402, Kadrina khk.
- KM RO, RKM II 223, 485-487, - G.Juurikson, Põlva khk.
- KM RO, RKM II 223, 648. - A.Räni, Kullamaa khk.
- KM RO, RKM II 228, 11-17. - A.Martin, Jüri khk.
- KM RO, RKM II 248, 86.
- H.Kruus, Sajand lõppes, teine algas. Mälestusi lapse- ja koolipõlvest, Tallinn 1964, lk.151.
- "Laulu ja Mängu Leht" 1895, nr.12, lk.90.
- K.Leichter, Mart Saar, lk.12-13.
- A.Looring, Ants Laikmaa vanemaist ja noorpõlvest. "Eesti Kirjandus" 1936, nr.4, lk.157.
- "Muusikaleht" 1934, nr.3, lk.67.
- M.Neumann, Kuuda seminar ja tema kasvandikud, lk.43.

A.Nõmuru, Paatna kool. VÕT, Toimik 19 (2330).

"Olevik" 1887, nr.12, 16.III.

"Olevik" 1894, nr.25, lk.552.

K.Ollik, Võnnu vallakool 1879-87. VÕT, Toimik 137 (2446),  
lk.6.

ORKA, f.2888, nim.11, sü.45, l.4-5.

"Postimees" 1889, nr.106, 16.IX.

"Postimees" 1892, nr.1, 2.I.

"Postimees" 1892, nr.123, 8.VI.

"Postimees" 1892, nr.135, 21.VI.

"Postimees" 1893, nr.35, 12.II.

"Postimees" 1893, nr.89, 24.IV.

"Postimees" 1893, nr.141, 30.VI.

K.Praakli, Heietades mälestuste kirjusid lõngu, käsikiri.

A.Prikk, Andmeid Võnnu kooli ajaloo kohta. VÕT, Toimik  
82 (2393), lk.3-8.

RAKA, f.1268, nim.1, sü.15, l.5-6.

RAKA, f.1168, nim.1, sü.88, l.1-52.

RAKA, f.1246, nim.1, sü.186.

RAKA, f.2569, nim.1, sü.77, l.42.

RAKA, f.3995, nim.1, sü.153, l.1-2.

RAKA, f.4381, nim.1, sü.10, l.18.

RAKA, f.4722, nim.1, sü.10, l.1.

RAKA, f.4722, nim.1, sü.30, l.18.

V.Raudmetsa kogutud andmed 1958. H.Rannapi valduses. Muhu.

H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta, K.Soolo kirjad 1958-  
1967, Suure-Jaani khk.

H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. A.Lepa kiri 27.II

58, Hargla khk.

" " " " A.Handschmidti kiri  
1958.

" " " " H.Tugla kiri 1958.

" " " " A.Uritamme kiri

28.XII 66, Kullamaa.

" " " " O.Treiali kiri

23.I 67 ja 10.II 67.

H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta. H.Lõhmuse kiri 27.I  
67, Vastseliina khk.

" " " " H.Lõhmuse kiri 29.I 67,  
Vastseliina khk.

" " " " M.Talumaa kiri 1.II 67.

" " " " S.Onno kiri 9.II 67,  
Rõuge khk.

" " " " P.Aasma kiri 9.II 67.

H.Rannapi üleskirjutus Rakvere rajoonis Toomingmäe talus  
25.XI 66, - E.Linnap.

H.Rannapi üleskirjutus Rakveres 25.XI 66, - K.Raspel,  
Jõhvi khk.

H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 1.XII 66, - A.Vahter.

H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas, 17.XII 66. - V.Õunroos.  
Keila.

H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 25.XII 66. - L.Muldre  
Keila.

H.Rannapi üleskirjutus Pärnus 28.XII 66, - P.Laja.

H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 31.XII 66, - M.Mikiver,  
Kuusalu.

H.Rannapi kirjavahetus orelite kohta, J.Saarniidu kiri  
7.III 67, Põlva khk.

" " " " J.Saarniidu kiri  
13.III 67, Tori khk.

" " " " H.Hirjeli kiri 1967,  
Hargla khk.

" " " " K.Kreegi kiri 26.I 68  
ja 1.II 68, Kadrina khk.

" " " " A.Juuriku kiri 31.I 68,  
Põlva khk.

" " " " A.Martini kiri 20.II 68,  
Jõhvi khk.

H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 21.XI 66, - K.Leichter,  
Rakvere khk.

" " Rakvere rajoonis 25.XI 66, - A.Laks.

" " Tallinnas 31.XII 66, - E.Oja.

- H.Rannapi üleskirjutus Tallinnas 31.XII 66, - M.Sildos ,  
Järva-Madise khk.
- " " " 1966. - H.Rood, Kose.
- " " Hiiumaal 1966.
- " " Tallinnas 7.I 67, - O.Jõelaid.
- " " Tartus 17.I 67, - A.Riidma,  
Jõhvi khk.
- " " Tartus 20.I 67, - Vanemuislased.
- " " Tallinnas 9.II 67, 3.III 67, -  
M.Kenas, Kullamaa khk.
- " " Rapla raj., Järve talus 31.V 67.
- " " Värskas 18.7.67, - A.Ivask,  
Põlva khk.
- " " 19.VII 67.a. Rõpinas, - L.Siinsaa-  
re, Rõuge khk.
- " " Tartus 12.IX 67, - J.Nuuma.
- " " Tallinnas 4.X 67, - A.Topman,  
Rapla khk.
- " " Tartus 1967, - J.Karma, Võnnu khk.
- " " Tartus 1967, - E.Laul.
- " " Tallinnas 13.II 68, - R.Raud,  
Vastseliina khk.
- " " Tartus 15.XI 68, - V.Ernits.

H.Rannap, Ülevaade muusikaelu arengust end. Halliste.  
kihelkonnas. Käesikiri 1956, ERK raamatukogus,  
lk.25.

P.Rass, Sausti kooli ajalugu, VÕT, Toimik 28.

M.Raud, Eesti kool aegade voolus, lk.59.

M.Raud, Sulg ja raamat, lk.56.

E.Roosalu andmed 1967. H.Rannapi valduses, Kose.

"Ristirahva Pühapäevalent" 1901, 25.III.

"Sakala" 1880, nr.44, 1.X<sup>1</sup>.

M.Suigu, Pala vallakool. VÕT, Toimik 4 (2315), lk.9.

"Tallinna Teataja" 1912, nr.72.

M.Tamra andmed orelite kohta. H.Rannapi valduses. 1968,  
Kilingi-Nõmme.

- M.Tapp, Kautjala kooli ajaloost. VÕT, Toimik 22 (2333),  
lk.9-10.
- TLA, f.683, nim.1, sü.2, l.37.
- TLA, f.782, nim.1, sü.1, l.4.
- TLA, f.789, nim.1, sü.103, l.5.
- TLA, f. 794, nim.1, sü.8, l.23.  
sü.3, l.86.  
sü. 2, l.138.
- TLA, f.799, nim.1, sü.1, lk.152.
- TLA, f.800, nim.1, sü.1<sup>B</sup>, l.42.
- TLA, f.867, nim.1, sü.2, l.22.
- TLA, f.894, nim.1, sü.40, l.1.
- TLA, f.1120, nim.1, sü.2, l.45.
- TMM, Mapp: Aitsam, M.
- TMM, Mapp: M.Kenas, Andmed Eesti orelimuusika kohta.
- TMM, Mapp: Koolide vastused oreelite kohta.
- A.Toomsalu, Ülevaade Viisu koolist 1850-1960, VÕT, Toimik  
114 (2423), l.2,14,62.
- E.Türk, Sinilindu püüdmas, lk.14.
- J.Ulm, Andmed Tagavere-Vidruka vallakooli kohta. VÕT,  
Toimik 172 (2481), l.4.
- J.Uustalu, Ajakajastusi ühes koolikohtu protokolliraamatus.  
VÕT, Toimik 175 (2483), lk.6.
- J.Uustalu, Laulmise õpetamisest Läänemaal: Massu vallak.,  
Karuse khk. ja Haapsalu linnak. VÕT, Toimik 15  
(2326), l.1,5,7.
- J.Uustalu, Läänemaa kooliolud "Sakala", kirjasaatjate val-  
gusel. VÕT, Toimik 173 (2482), l.14.
- J.Uustalu, 40.aastat õppimas ja õpetamas. VÕT, Toimik 14,  
lk.20,57,78.
- M.Uustalu, Mõnda Kullamaa kihelkonna Maidla kooli ajaloost.  
VÕT, Toimik 204, lk.7.
- A.Viies, Eesti rahvapärane puutööndus, lk.260.
- G.Vilbaste, Alavere vallakool. VÕT, Toimik 9 (2320), lk.9.
- G.Vilbaste, Kodasuu 7-kl. kooli ajaloost. VÕT, A 2523,  
lk.55 jm.
- G.Vilbaste, Mälestusi Mädapea vallakoolist Järta külas  
Virumaal. VÕT, Toimik 10 (2321), lk.6-7.

G.Vilbaste, Ülevaade Kehra vallakooli elust 1904-1913,

VÕT, Toimik 11, (2325), lk.4-11.

"Virraline" 1898, nr.29, 30.VII.

"Virulane" 1889, nr.1, 18.I

VÕT, Toimik 29 (2340). Võnnu, Palivere, Taesbla vallakool.

1.3.

VÕT, Toimik 40 (2351). Luiste külakool, lk.2.

VÕT, Toimik 41 (2352) Jägala.

VÕT, Toimik 72 (2383), Õpetaja-pensionäri Karl Üunapuu  
usutus, lk.2.

VÕT, Toimik 74 (2385), Õpetaja-pensionäri Gustav Reiali  
usutus, 1.5.

VÕT, Toimik, A 3925, Aida valla koolidest vallakohtu, valla-  
valitsuse ja volikogu protokollide järgi, lk.3.

Vändra laste-muusikakooli õpetajate andmed oreelite kohta  
28.XII 66.

KASUTATUD LÜHENDID.

- EM - ENSV Riiklik Etnograafia Muuseum (Tartu)  
KKI - ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse  
Instituut (Tallinn)  
KM KO - ENSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi nimeli-  
se Kirjandusmuuseumi Käsikirjade osakond (Tartu)  
KM RO - ENSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi nimeli-  
se Kirjandusmuuseumi Rahvaluule osakond (Tartu)  
LATI NSV RAKA - Läti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (Riia)  
nim. - nimetus  
ORKA - ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku  
Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (Tallinn)  
Ped.Kat. - Pedagoogika kateeder  
RAKA - ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (Tartu)  
sä. - säilitusühik  
TLA - Tallinna Linna Riiklik Arhiiv  
TMM - Teatri- ja Muusikamuuseum (Tallinn)  
TPedI - Tallinna Pedagoogiline Instituut  
TRK - Tallinna Riiklik Konservatoorium  
TRÜ - Tartu Riiklik Ülikool  
VOT - Vabariiklik Opetajate Täiendusinstituut (Tallinn).